

# ИЗВЪНВРЕМИЕТО

Васил  
Пекунов

ХРОНИКА  
НА  
НЕРОДИЛОТО  
СЕ  
БЪДЕЩЕ

1989

1991

1992

1994

1995

1996

КЛ

# Извънвремето

Васил Пекунов

Издател: Мартинели  
Първо издание 2002г.  
Брой страници 288

## ПРЕДГОВОР

Тази книга, писана през първата половина на 1997 година, няма много общо с календарното време. То присъства постоянно, без умора, понякога натрапчиво. Ала присъства само дотолкова, доколкото свободата и несвободата да бъдем човеци винаги - и завинаги - свиват гнездо в тази прозрачна, приспивно тиктакаща, неуловима като предвечерен зефир абстракция, измислена и раздробена на късове за удобство от самите нас. Дотук с календарното време. Думите, които следват, са просто резултат от дълга и болезнена ревизия на духа, от мъчителен облагателен, по-скоро самооблагателен ревизионен акт на духа и нищо повече, ако не броим жестокия начет, който той плащаше, плаща и ще трябва да плаща още и още. В този смисъл календарният пъзел, нареден с моя, а най-често без моя помощ, нареден като че от само себе си, е без особено значение. Макар и да сглобява някаква картина на парчето време от края на 89-ата до последните дни на 96-ата година от двадесетия век след Христа, календарният пъзел само сглобява картината, нарисувана от друг. И нищо повече. Защото картината е нарисувана от нас. Времето в края на краищата не е единствено календарно понятие. То е най-малкото календарно понятие. То е много повече, несъизмеримо повече нравствена категория. Нравствена категория от оня извечен наричник, който ни учи как да прочитаме самите себе си и в който никога и нищо не тиктака, камо ли приспивно. Вярно е, нашият Левски ни е завещал, че времето е в нас, а ние сме във времето, но все ми се струва, че Дяконът е имал пред вид тъкмо споменатия вечно буден наричник по съвест. Може би затова и нарекох тези редове “Извънвремето”. Ако пък греша, ако през споменатите над седем години все пак сме били във, а не извън времето като нравствена категория, толкова по-добре. Питам се обаче - за кого? Питам се обаче - за какво е по-добре? Така че нека да е “Извънвремето” - с всички рискове, че съм се заблудил.

лято на 1997 г., Софийско

Изминаха четири години. Толкова неща се промениха, сякаш онова всичкото никога не е било. Толкова неща възкръснаха и възкръсват, сякаш онова всичкото винаги е било. Възкръсна и този ръкопис за извънвремето, сякаш бе изчакавал да се роди като книга, когато му дойде времето.

26 юли 2001 г., София

Изминаха още три месеца. Раждането излезе трудновато, бавничко, пресекулчесто едно такова раждане, изцяло съсредоточено да не приключи своето сътворяващо тайнство, да не изписка, преди да му е дошло времето. А се оказа, че то, раждането, ще дойде по-късничко. За добро. За хубаво, както винаги: отрочето, младенецът – тази книга – съвсем заприлича на грозното пате. Да, да – за хубаво. Понеже междуременно злото се развилня на нашето земно физическо поприще тук долу, помитайки всички световни представи за прилично, културно убиване, а у нас пък дойде времето на ново по качеството си време (ама все пак време) и в това качество артистично се вписаха чистокръвни царе, коронясвани пищно за премиери; парламенти, играещи този сезон ролята на монархически двор; току-що бламирани и отшутирани, стари, десни, припряно самоугоили се крадци, предали и изгаврили се със своето време, но пък озарени вече от нови полулеви или свенливо левеещи идеи; отдавна бламирани и шутирани, стари, леви, бавно и многогодишно самоугоили се крадци, отрекли се с охота от своето извънвремие, но пък озарени вече от нови полудесни или свенливо деснеещи идеи; вписаха се бивши лидери на антикомунистически формации, издигани за кандидат-президенти от комунистическото гестапо; бивши лидери на комунистическото гестапо, озарени от новогестаповски морализъм, взели този сезон хляба на нищо неподозиращите Сенека, Монтен, Ларошфуко, Достоевски; вписаха се разни палячовци и палячовки; вписахме се и ние, кой както можа, дозабъркахме кашата... Та моята книга заприлича – без да ще, ала за добро, както винаги, - на грозното пате, на някаква странна приказка за някакво странно праисторическо извънвремие, което помнят малцина, а едва неколцина смятат, че то е причината за много и много от случките, които ни се случват и ни се вписват в момента. Ами чудесно! Нека да се чете като приказка.

2 ноември 2001 г., София

Мина още един месец почти. Стана почти още по-интересно. Времето реши да се нарече монархо-болшеvizъм или монархо-комунизъм, или монархо-социализъм, или монархо-социалдемократизъм, или републико-олигархизъм, или сапунено-мехуризъм, или безхаберо-карайдавърvizъм. Или кръгло-нищизъм. Или каквото си иска. Приказка, приказка! Роди се време (ама все пак време) за нови и нови приказки, само че не за грозното, а за абсурдното пате, което тепка по пътя си с тия крачета като плавници, нахлузило почти до човката царска коронка, понеже увитата около главицата чалма избутва коронката напред, препасало малко над трътката широк колан с висящо наганче, обуто в малко смешни кожени гащи, напомнящи брич, а отгоре върху подрязаните акуратно крилца в костюм от Версаче, ризка от Армани и с шарена вратовръзка от Пако Рабан. Приказка, приказка! Малка, абсурдна, новоизлюпена приказка с подрязани акуратно крилца, малка наперена дъщеричка на нашата стара-прастара приказка-майка за комай забравеното вече от всички извънвремие, което все така всеуе напъва да се роди като книга.

27 ноември 2001 г., София

Минаха още два месеца. Препрочетох края на ръкописа, последните няколко реда. Признавам си, изкуших се за кратко. Единият път бе да ги махна, та да не се излагам със смехотворната си непрозорливост с давност от четири години и половина. Другият път бе да си ги взема със себе си по моя си път, понеже никак, ама никак не ме е срам от тези няколко реда. И тогава, и сега. Даже напротив. Ама съвсем напротив. И си ги взех. А извънвремето пък го взеха да го печатат: беше му дошло времето.

30 януари 2002 г., София

## **НА СИНОВЕТЕ МИ**

### **ПЪРВА ЧАСТ**

### **ЯНУАРИ**

#### **I. КАРТИТЕ. 1996**

##### **Победата над Родопа (в цвят)**

- Бай Тодоре, я сипи още една ракия на Митю!
- Господ здраве да ти дава - набожно промърква Митю.
- Ама лъжеш!
- Не лъжа, нямам.
- Лъжеш като дърт циганин!
- Не лъжа - упорства Митю. - Пукната пара нямам - повтаря може би за десети път.

Безхитростните му очи едва-едва се усмихват. Приятно му е все пак, че е в центъра на вниманието. Пък и бай Тодор вече отново налива чашата му догоре.

- Ще те пребъркам - казва приятелят ми, който от няколко дена е леко на градус и чудесно се забавлява.

Митю го поглежда мълком откъм ъгъла, чака някакъв знак, но така и не го дочаква, размърдва се неспокойно върху дървеното столче без облегалка, навежда се полека и оставя чашата си върху ламарината под бумтящото кюмбе. Готов е.

Приятелят ми весело го наблюдава, колебае се още миг, два, три.

- Значи така - решава се най-накрая, - хващаме бас. - Бърка в джоба си, вади хиляда лева и ги хлопва на голата маса пред себе си. - Ще те пребъркам и ако не намеря нито един лев, печелиш тия хиляда лева. Ако намеря обаче, прибирам ти всичките пари! Освен това няма да близнеш и глътка повече тази вечер! Съгласен?

Митю рипва с изненадваща лекота, пристъпва, олюлявайки се, към средата на малката стаичка и разперва ръце в очакване на обиска.

- Ще ти сваля и гащите, ако трябва! - надига се насреща му и приятелят ми.

Селската кръчмица, която същевременно се ползва и за клуб на Българската социалистическа партия, гръмва. Десетината старци високо се смеят, подвикват закачки, кашлят, удрят с длани по масите или с бастуни по дюшемето. Очите им весело шарят от Митю върху приятеля ми, от приятеля ми към саморазпъналия се на невидимата си голгота Митю и току поглеждат към чисто новата, наскоро отпечатана шаренозелена хилядарка с № АА 3371934. Дяконът под № АА 3371934 също гледа, ала покрай тях, покрай всички ни. И той - убеден съм - следи като старците какво вършим в кръчмата клуб, ала е абсолютно сериозен, дълбоко, някак скръбно, пророчески е умислен и свършено трезвен. Високото му тревожно чело над бадемовите умни очи напомня за святост. Апостолска святост.

- Дано да си ги скрил по-надълбочко отдире, Митю! - подвиква бай Тодор и се захласва от смях.

- Рови, рови по-навътре!

- Провери и в галошите!

- Не го жали, бръкни му в пазвата!

- Стискай задника, Митю! Хиляда лева накуп не си и сънувал!

Леко смутен, приятелят ми започва от десния джоб на панталона. Панталонът е военен, без съмнение е бил тъмнозелен, когато са го ушивали някъде по времето на Брежнев или най-късно при Андропов, но от дебелия слой мазнина, многобройните лекета и засъхналата ръждива кал е добил неопределения цвят на маскировъчните десантни униформи. Под тесните крачоли, стигащи едва до средата на черните от мръсотия глезени, зеят проядените дупки на домашно плетени сиви вълнени чорапи. Огромните галоши не са закопчани, понеже каишките вероятно са прокъсани и изгубени дълго преди падането на Берлинската стена. Отгоре Митю носи овчия си кожух, с който не се разделя, макар че мястото му е досама кюмбето, а под раздрания на места кожух, бълващ леки валма пара и воня, е навлякъл на голо дебел пуловер, през пробойните на който любопитно заничат космалаците на гърдите и корема му. Най-отгоре стърчат, сякаш взели за почест, наушниците на войнишката му ушанка, откриващи малки прилепнали уши, отвсякъде се измушват посивели коси, а лицето с изпъкнали скули и тънки устни е скрито зад неколкоседмична прошарена брада. Само очите на човека играят ли, играят.

Гълчавата не стихва, всички старци жадно следят, кискайки се, развоя на финансовата драма. На Митю все пак не му се налага да разпасва полувоенно-полудиверсантските си гащи. С добре прикрита погнуса от Митювите миризми, които щедро го облъхват, ала принуден вече да изиграе играта докрай, приятелят ми припряно обискира четвъртия поред джоб - левия на кожуха, изважда някакви хартийки, нещо като кибрит, но без клечки, прехвърля ги от едната в другата си длан, следват някакво подобие на носна кърпа, служещо Бог знае за какво, копче, Бог знае защо кламер... Изведнъж ръката му застива дълбоко навътре.

- Оп-паа! - произнася той лукаво.

Ръката му обаче все така си кротува в бездънния джоб. Митю го зяпа глуповато, не проумявайки още, че неочаквано и за самия себе си се е оказал по-богат от обикновено, а в клуба на Българската социалистическа партия, който понякога обед и вечер се ползва по съвместителство и за кръчма, ляга напрегната тишина.

Приятелят ми полека изважда ръката си, стисната в юмрук, разтваря го и в шепата му лъсва нова-новеничка жълта монета от един лев.

Кръчмата избухва в рев и смях, над който дрезгаво гърми гласът на бай Тодор:

- А бре, завалийю, аз на твое място за хиляда лева щях да го глътна и изсера, бре, будала!

- Не го знам тоя лев откъде е - продумва съкрушено Митю, но едва ли някой го чува.

- Щях да го глътна пустия му лев, мамка му! - продължава гръмовно бай Тодор, докато старците поутихват сред закачки и подбив.

- Не го знам откъде се пръкна - казва по-високо Митю, сякаш се оправдава. В очите му изумлението се бори с пълната покруса.

- Щях тихомълком да си го глътна, като се задяхахте одеде - не мирясва бай Тодор, - а после да си го изсера на спокойствие, да си го измия и щях да си имам хиляда и един лева! Ех, серсемино, будала с будалите!

- Трябва да съм го намерил някоя вечер, ама не помня - проронва Митю сред всеобщия смях.

- Трябва, трябва! Заради едното сране хиляда лева изпусна!

- Хиляда и един - уточнява някой отново.

- Аз да го знаех, да го бях глътнал - кандисва клетникът и млъква за дълго.

Приятелят ми му прави весел успокоителен знак с очи, в смисъл че такъв е животът, че човек трябва да приема философски ударите му, особено ако прави необмислени изявления, дето е беден като църковна мишка и няма пукнат лев в себе си, при положение че е безкрайно пъти по-богат от църковните мишки. А Митю му отвърща също с усмивка, някак глуповата и малко засрамена, ала все пак проумяваща - в смисъл как напълно осъзнава, че каквото и да направиш, на себе си го правиш, че приема спокойно шамарите на съдбата, понеже не са му първак, но че е бил искрен и честен пред всички, дори убедително искрен и честен, ала басът си е бас, думата си е дума, всичко е било почтено и играта се е играла точно по правилата. Приятелят ми го тупва окуражително по рамото, прибира монетата, следен от десетината чифта очи, пъхва при нея и новичката хилядарка и сяда на мястото си до мене. Надигаме мълком чашите си без мезе, защото в кръчмата, ползвана по съвместителство и за клуб на Българската социалистическа партия, няма нищо за ядене.

- Глупак! - обобщава авторитетно бай Тодор.

Внезапно конят, вързан отвън до вратата, шумно и някак приветствено изпръхтява сред поукротналата гълчава, сякаш за да изрази радостта си, че тази вечер вътре в кръчмата като че нещо май се е случило.

Кръчмата (или клубът на Българската социалистическа партия, ако трябва пак да бъда изчерпателен) е отделена от Родопс с тънка дървена врата в ъгъла направо на земята. Прекрачиш ли ниския праг и се огледаш, стената вляво, боядисана с бежова блажна боя, е гола до средата, където я разделя на две ниската порта към избата, в която студуват ракиите и вината. Другата част от стената заема клубната библиотека, тоест две отколешни, изпоожулни от годините вярна служба секции, залепени една о друга, потънали в прах и с издайнически следи от чаши и шишета. Рафтовете са запълнени едва дополовина. Литературата, която желаещите членове и симпатизанти на Българската социалистическа партия биха могли да ползват, а видът на повечето книги недвусмислено говори, че тази литература поне доскоро, ако не и до ден-днешен, действително е все така актуална, респектира със своето разнообразие. Философската и политическата е представена от един Господ знае как попадналия тук Кант (дебел, впечатляващ, ала абсолютно девствен), девети том на някакво допотопно издание на Ленин (средна хубост употребяван), "Капиталът" на Маркс (съвсем малко по-греховен от Кант), "Въпроси на ленинизма" на Йосиф Висарионович Сталин (опърпан, мазен, покварен), стар солиден том с биографията на Йосиф Висарионович Сталин (полуразкъсан, озлочестен, съвършено пропаднал в лапите на порока); както и от купчина изпоразпаднали се брошури от типа "Наръчник на агитатора" и прочее подобни типове. Сред художествената литература ("Майка" на Горки; мемоари на участници в антимонархо-фашистката съпротива; спомени от отечествената война на съветските народи против хитлеризма, сред които изпъква "Малая земля" на Леонид Илич Брежнев; малко Хайтов и почти никак Радичков) безспорен любимец е безстрашното овчарче Калитко, облепено по ръбовете с левкопласт, за да издържи по-дълго на славата. По-бедно, по-скромно, но достойно кротува на най-горния рафт естествената литература. Говоря за някакъв новичък справочник за употреба на билките и за грохналия му другар - атлас на света, издание на Академията на науките на СССР от времето на автора на "Въпроси на ленинизма". Атлас, представящ света такъв,

каквото си го е представял авторът на “Въпроси на ленинизма” - като картинка, току-що оцветена от играещото си на оцветяване на атласчета-картинки дете.

Стената зад гърба ми е почти гола, притисната от залепени маси без покривки, от столове и къса пейка. Отвъд двата прозореца трепти ясната студена нощ. Казах, че стената е почти гола: точно над главата ми, на височина човешки бой, между дограмата е опната картата на победата. Отпечатана е от ръководния орган на Българската социалистическа партия и подобно на ветерана атлас отпреди половин век представя България такава, каквато съвсем наскоро си я е представял ръководният орган на Българската социалистическа партия. И също цветно, и също като книжка-картинка за оцветяване. Покрай тук-там разпръснатите оазисчета в мижавожълто и противнозелено, покрай блокиралото София, Пловдив и Варна отровносиньо се е разляло от граница до граница възторженото, победното, обновителночервеното. Ако човек забрави за миг, че това е топографска карта на победата, и допусне за миг, че пред очите му е географска карта на България в червено, то лесно може да си представи, че някое разхайтено хлапе злосторник е нацвъкало жълто-зелено-сините кръпки само и само да разваля омаята от прекрасно оцветената в червено картинка. Цветовете впрочем леко избеляват вече - от влагата, от тютюневия дим, от продраните кашлици, от доволните старчески погледи, от неумолимото отдалечаване на победата, от всичко, - ала картата заедно с реликвата атлас спокойно биха могли да издържат още половин век, стига никой да не ги докосва.

Стената вляво от мен е заета от Митю в ъгъла си, който ближе последната си (така си мисли той) ракия за тази вечер, та кротка печал е сбърчила косматото му чело; от кюмбенцето с ръждясалите вити кюнци; от тезгяха на бара и етажерките зад него, гостоприемно събрали няколкото шишета мостри на предлаганите в заведението два вида обикновена ракия и три вида обикновено червено и бяло вино; от малкия транзистор върху бара, който все така тихо, недразнещо пращайки, изпуска в задимения ефир програмата на националното радио.

Пред отсрещната стена по цялата ѝ дължина от бара до вратата в ъгъла, разположени внимателно всеки върху своя персонална маса, дремят телевизорите. И трите са произведени в бившия Съветски съюз, и трите нямат капаци отзад, но по тях почти липсва и прах, понеже от няколко години непрекъснато се ремонтират. Майсторът им е Митю, който навремето е учил телевизионната техника, ала не може да ги поправи поради недостиг на резервни части. Когато старците намерят частите, поръчани от Митю, майсторът преценява, че не пасват, или със седмици не е във форма да се опита поне да ги напасне. Сетне частите се губят, най-често от самия него, следва нова поръчка на части, нова обективна невъзможност за телевизионен труд и така нататък. Старците са обидени на Митю, дори му се сърдят и го ругаят, но той им е обещал, че след януарските празници сам ще си намери части и ще оправи трите телевизора. До края на януарските празници остава малко по-малко от месец и всички чакат с надежда лелеяния миг, когато ще могат да гледат “По света и у нас” заедно. Не бива да пропусна обаче, че макар и безмълвни, макар и само непотребна (засега) мебел, трите телевизора така или иначе превръщат кръчмата в клуб, някак по-клубно е с тях.

Стигам отново до вратата. Ако сега изляза навън, първо бих потупал ободрително по шията кротко, спокойно, примирено пристъпящия от крак на крак кон, вързан за парапета на тясната площадка. Дори бих го успокоил с думи, че скоро ще е на топло, а той би разбрал, сигурен съм, и би изпръхтял приятелски в отговор. Бих посъчувствал не само на премръзналото умно и прекрасно животно, но и на вкочанения в самотата си триетажен хотел отсреща през площадчето, заключен още съвсем нов много преди историческия десетономврийски пленум. Би ми дожаляло и за модерния му празен ресторант, и за модерната му заседателна зала, предназначена само за Бог знае кои и какви заседатели, а сега зъзнеца в нощта зад тъмнеещите си стъкла-витрини. Бих погледнал с ужас към пустеещата в януарския мраз порутена църква, с ужас, защото не само Бог, а и аз знаейки защо постоянно пустее - и в мраз, и в пек, освен в редките случаи по големите християнски празници, когато някой заблуден поп от далечните съседни села не прескочи за малко насам, към това българско село. Бих си представил лицата и очите на останалите

двайсетина обитатели на махалата (или селото), които не са в кръчмата клуб на Българската социалистическа партия, бих си представил проблясващите им в мрака очи, докато ги склопят в унес под извечната тишина, с която майчински ги загръща Родоп. Бих си представил и самата Родоп, затрупана под навалелия преди няколко дни, почти навръх Нова година, половинметров сняг, затрупана, ала дишаща, бодра, силна, жива. Бих си я представил Родоп с нейната прелестна Снежанка, невидима някъде там на север, с нейния гордо побелял красавец Голям Перелик някъде там на запад, с великаните върхове и меките ливади някъде там на юг и изток и със сгущения там някъде далеч в ниското Смолян. А умното животно до мене само би изпръхтяло в отговор.

- На всички по още една ракия! - провиква се приятелят ми.

Бай Тодор скача чевръсто за годините си, обикаля сред одобрителния шум и благодарското, налива ли, налива в протегнатите чаши, подминавайки Митю. Сетне тежко се отпуска до нас на приказка. Митю бавно-бавно се надига - с усилие, мъчително, подpira се за миг и на стената, ала същевременно и някак решително се надига, някак дори самоотвержено. Сетне безмълвно се приплъзва на стола до мене. В чашата му се плащика само глътка, докато поредната почти пълна бутилка стърчи на масата ни. Той се усмихва едва-едва, като че само с подчертано изпъкналите си скули, под които отблизо се забелязват две мъдри трапчинки, затрупани от мръсната му четина. Продължава да мълчи.

- Ако не развием селския туризъм, селото ще загине - подхваща любимата си тема бай Тодор. - Ние си отиваме, а няма кой да се завърти насам. Ама сега наште като оправят тая съсия, като спрат тая, тая...

Бай Тодор търси думата, целият се напруга, ядосва се, търси отново. Напусто. Думата се е скрила някъде из Родоп и не му се обаждат.

- Разрухата - помага му приятелят ми.

- А така - разрухата! - просиява старецът. - Точно тъй! Да спрат наште разрухата един път...

- И да обновят България - добавя весело приятелят ми.

- А така - да обновят България - и всичко ще се оправи!

- Сега още по-лесно ще я обновят след местните избори - казва приятелят ми и сочи картата на стената. - След такава победа...

- А така! Да даде Господ, наште ще отпочнат туризма, път има, ще го постегнем, кметът в Смолян ми е обещал, а после полека-лека всичко ще тръгне, както си му е редът.

Митю все така мълчи, усмихвайки се с мъдрите си трапчинки.

- Господ ли ще даде или ваште? - пита шеговито приятелят ми, като отпива.

- И Господ, и наште! - отвърща с почти религиозен плам бай Тодор.

- Ти да не си повярвал в Бога напоследък? - смее се приятелят ми.

- Ба! - отговаря му изчерпателно старецът и продължава с великолепно, великолепно като Родоп, християнско-болшевишка диалектика: - Господ може и да има, може и да няма, но ако има, и той говори като наште - равенство, братство... И прочее...

- Ба - казва приятелят ми.

- Ако не съм аз, кръчмата ще затвори - продумва ми Митю.

Извърщам се изненадан: гласът му се е променил, станал е сякаш по-мек, по-мелодичен.

- Тия дни отваря, понеже разбра, че сте на гости - добавя още по-тихо, поглеждайки крадешком към бай Тодор.

- В тая заседателна зала всеки ден може да се правят срещи, събрания, отвсякъде хора да се сбират! Запомни какво ти казвам! - разпалва се все повече бай Тодор.

Всички старци са млъкнали, слушат вече само него.

- Свършен съм аз - проронва Митю в ухото ми.

- В хотела ще идват чужденци, ей го Пампорово е на една крачка!

- Кръчмата обаче я поддържам... Само аз я поддържам... Редовно... Горедолу...

Приятелят ми го стрелва с очи и нарежда на бай Тодор:

- Сипи и на Митю!

Старецът послушно изпълнява въпреки шеговитите протести на останалите старци. Нито едно Митюво мускулче не трепва, усмивката му си е все така блага, само очите му се преместват върху лицето на приятеля ми и леко го погават.

- А ти не вярвай на вестниците - отправя в друга посока бай Тодор. - Това било, онова било. Лъжат поганците!

- Ще я затворят като нищо - вметва шепнешком Митю, давейки се с ракия. - Щом ме прибере Господ, ще я затворят...

- Ленин такъв, Сталин онакъв! Димитров не знам си какъв бил! А царят бил много харен! На нищо не вярвам! Аз и за оная църква не вярвам, за бомбата в София! Бил съм на шест-седем години, как така нищо не съм чул! От майка си и баща си барем да бях чул!

- Ще я затворят... Само за клуб ще я ползват...

- Не вярвам, кой каквото ще да ми приказва!

- Поне телевизорите да им оправя... - поляга Митю на рамото ми и кротва.

- Атенатат било имало! - трясва с юмруци по масата бай Тодор. - Дрън-дрън!

Поглеждам към картата на победата. Цветовете са станали още по-бледи от цигарения дим, а червеното е добило сякаш пастелен оттенък. Оттенъкът на отдавна засъхнала, на отдавна съсирена кръв.

\*\*\*

- Внимавай! - предупреждава приятелят ми, който познава всяко кътче във и около махалата - тук е израсъл баща му.

Спускаме се по стръмна къса урва към тясна просека, служеща за улица между няколко грохнали кирпичени къщи, едната от които обитава Митю. Над половинметровият сняг е поутъпкан тук-там от него и комшиите му, едва газим, спъваме се, затъваме, ала все някак успяваме да не се хързулнем надолу с товара си. Заклешили сме Митю за ръцете и през кръста му, той се олюлява, краката му не държат, отпуснал се е съвсем отгоре ни и въпреки това стоически прави крачка след крачка. Мълчи, както ни е прегърнал през раменете, диша учестено, поема на пресекулки свежия леден въздух на Родопа, а от полуотворената му уста заедно с парата навремени блъбва тихо, жално, животинско стенание.

Митювата къща е без двор, дървената порта е направо на широката метър-два просека, която се губи в нощта някъде вляво и надолу. Отсреща спят още няколко къщи като неговата и ветрецът хапе особено хищно, опитвайки се да се измъкне от тесния зловещ коридор.

- Почакайте да ви донеса мляко - живва Митю, усетил, че си е почти у дома.

- Не ни трябва мляко, лягай! - заповядва му приятелят ми.

- Чакайте, като ви казвам! - опъва му се внезапно Митю, фъфлейки. - Ей сега идвам... Няма да мърдате...

Пускаме го полека, той залитва, блъсва се о касата, отваря портата, светва лампата. Приземният етаж на къщата представлява просто обор с няколко кози и овце, които мълком посрещат стопанина си, дървена стълба води към горния кат, а отсреща вляво зее друга врата - вероятно към нещо като кухня. Докато Митю се поокопоти, поизправи и ориентира какво и как трябва да направи, отвътре ни удря непоносимата воня на топла и влажна гнилоч, на овча и козя пикоч, на овчи и кози изпражнения, на разлято вкиснато мляко, на развалено, неизядено още от миналата година кисело зеле, на съсипия, на отчаяние, на абсолютна, безпределна самота.

Митю хлопва вратата пред носа ми, сухият звук отеква като плесница в студената нощ и ние оставаме пред прага на безнадеждността.

- Ще чакаме ли? - питам тихо.

- Ще се обиди - казва приятелят ми.

Отвътре, сякаш дълга картчена стрелба, се разнася ужасяващ тропот, падат и се търкалят някакви съдове, дрънчат вероятно тенджери и гюмове, Митю псува вулгарно, овцете и козите, разбудени съвсем, забляват уплашено, призивно, господарят им, чува се ясно, опитва да пълзи по дървената стълба, тя скърца, сякаш се бори, той се сгромолясва оглушително върху посудата, стълбата се размества, като че бяга от него, удря се в нещо

метално, той мърмори, сумти, ръмжи, проклина, стресната коза вряква от болка може би или по-скоро от потрес, Митю крачи още малко насам-натам зад портата, стъпките му глухо шляпат по пръстения под, сетне се строполва в нещо меко и шумящо, вероятно сено, стоката му млъква в един миг, като че под команда, примряла в надеждата да не го разбуди и вакханалията да не почне наново.

Настъпва мъртвешка тишина.

- Да загасим лампата.

- По-добре е да свети, ако се събуди през нощта - казва приятелят ми и бавно поема през смълчаната просека към дома на баща си.

Някъде отгоре, някъде откъм клуба на Българската социалистическа партия на площада конят зиморничаво, продължително изпръхтява, сякаш ни пожелава приятни сънища.

## II. ПЛОЧИТЕ. 1990

### Когато се наливаше консенсусът

- Хайде, прибери се.

Отдавна говорех така на баба си. Мекият назидателен тон ми беше противен, ненавиждах го, в него звучеше нещо фалшиво, а оттам и отблъскващо. Не успявах обаче да налучкам друг, другите бяха още по-фалшиви.

Тя нито отговори, нито помръдна.

- Хайде, студено е.

Докоснах леко с пръсти немошните й длани, стиснали с всички сили бастуните. Прегърнах я през раменете, наведох се, почти клекнах и я целунах по бузата. За осемдесет и кусур години живот кожата на лицето й бе изсъхнала като пергамент. Не миришеше на нищо.

- И спри да гладуваш - добавих все така меко.

- Когато умра, няма да гладувам - изсумтя баба ми.

- Добре - казах помирително, - дотогава има време.

Старата жена едва-едва извърна глава нагоре. Стори ми се, че в погледа й проблесна неприязън.

- А сега се прибирай. И си стопли кюфтетата за обед.

Проследих я как припряно затваря външната порта с увития в найлон и забоден с кабарчета избелял некролог, как закуцуква тежко по плочите. Когато тя се скри зад ъгъла на къщата, поех по тротоара под липите. Стигнах бързо пресечката, поспрях до електрическия стълб пред къщата на Стефан Веселинов. Почти винаги спирах там, макар че нищо не ми напомняше вече за Стефан Веселинов; може би само стълбът. Тъп и огромен, бетонният електрически стълб стърчеше тъпо в небето. Не се уморяваше да стърчи. Толкова години стърчеше, тъпо вторачен нагоре. Не го интересуваше какво става долу. Нито пък горе. Нищо не го интересуваше и така и не разбра защо помръкнаха горящите очи на чаровника Стефан Веселинов, защо угасна без време. Дебелият стар стълб едва ли и помнеше вече потните мазни обятия на лъчезарния някога смелчага Стефан Веселинов, който с ритуална упоритост нежно го обгръщаше, за наш ужас и възторг, на хлапетиите от махалата, преди да се свлече пиян на земята в августовската предобедна жегата и комично да запълзи през вратата и плочника към дома си. Плочите винаги лъщяха, преметени от жена му, лъщяха чисти и мамещи, идеални за лазене. И плочите едва ли помнеха своя стопанин с неговите удушени пориви: много време мина, цяла вечност вече Стефан Веселинов не скандализираше съседите си.

Заобиколих стълба и тръгнах надолу към гробищата. Не бе много студено, но вятърът щипеше неприятно. Сивото, натежало от начумерени облаци небе се бе свлякло

върху градеца. Комините пушеха тънки беззвучни струйки, веднага ги подхващаше вятърът, разпиляваше ги над покривите. Тишина, като изключим боботещите радиоточки. И нито преспичка сняг.

Бай Петър работеше на открито, настрана хвърчеше ситнеж, вдигаше се прашец. Панталоните си бе натикал във високите гумени ботуши, отгоре носеше риза и вълнена жилетка със запретнати ръкави.

- Добър ден - приближих.

Бай Петър остави инструментите си върху парчето необработен камък, погледна ме над дебелиите си грозни очила, които му придаваха малко смешен, канцеларски вид, абсурден за тая пустош. Сбърчи чело, напрегна се, но не успя да се сети.

- Ти чий беше?

Казах му.

- А, внукът... Добре дошъл.

Светлите му очи гледаха открито. Съвсем бялата коса обграждаше продълговатото му, почти без бръчки лице със стар бледочервен белег на лявата буза. Зад гърба му кротуваше ниската жълта съборетина до входа на гробищата, притисната отгоре със зеленясали, изпочупени от градушките керемиди. Стъклата на двата прозореца бяха скрити зад прахоляк, убити насекоми, нечистотии. Стените се ронеха, зееха огромни петна. Вратата на работилницата бе отворена, вътре се виждаха окачените на дебели пирони еднометрови триони, някои ръждясали, с едри, полуизтрити зъбци. По лавиците се въргалиха всякакви сечива: пили, длета, чукове, отвертки. Подът бе задръстен с торби цимент, сандъчета, парчети мрамор, дебел железен лост. Вдясно от вратата навън бяха подредени готовите надгробни плочи с неумолимо категорични дати.

А отвътре невидимото радио излъчваше кръглата маса. Андрей Луканов говореше нещо за консенсуса.

- Как е баба ти? - драсна клечка кибрит бай Петър, всмукна дълбоко от цигарата си.

- Умира й се - отвърнах.

- Всеки с кръста си.

- Струва ми се, че бърза пред кръста.

- Само ти се струва - произнесе бавно каменоделецът, нагласи си очилата.

- Затова не ще да мръдне оттука. Оправя се все още сама.

Той премълча.

- Спорна работа - казах.

- По живо, по здраво - надвеси се бай Петър над наченатата плоча.

От другата страна, откъм гробищата, яхнал обратно стар небоядисан стол, облакът върху облегалката, с брадичка, почиваща на кръстосаните му длани, пред къшурката седеше гробарят Шольо. По-скоро спеше, защото нищо в израза на полупритворените му очи не показваше, че е буден. Но аз знаех, че е буден.

- Здравсти - поздравих високо. - Ще ми изнесеш ли две свеци?

- Две? - размърда се неохотно Шольо.

- Ще бодна една и заради бабата.

Гробарят хлътна в отсामната стаичка. Върна се веднага, пусна небрежно монетата от двайсет стотинки в джоба на дебелото си сако и пак обзиди стола. Очите му останаха широко отворени.

През зейналата врата малкият транзистор върху перваза на прозорчето продължаваше да мърмори. Андрей Луканов все още приказваше за консенсуса.

- Как е? - запитах неловко.

- Не съм оставал без работа - каза Шольо.

В черните му проникателни очи нямаше досада, нямаше и безразличие, нямаше и радост. Нямаше нищо освен примирение. Спокойно примирение. Като оня кон в сърцето на Родопа след шест години. Вехтото му, поочукано лице бе набръчкано, пепелявочерно като очите, тясно и някак съвсем малко като на дете. Челото бе нарязано на неправилни изпъкнали фигурки. Над него се надвесваше косата, права и остра. Голият врат бе врат на работяга: кос, здрав, изпечен и чист.

- Дал Бог работа - кимнах и отминах.

Гробът бе съвсем гол. Клекнах, стъпил на бетонната рамка, запалих свещите. Вятърът веднага изгаси едната и я преместих по-навътре, за да я пази плочата. Вдигнах глава. Както винаги, дядо ми ме наблюдаваше кротко и търпеливо от елипсовидната снимка, вслушвайки се в припряното съскане на свещите, които не го вълнуваха. Протегнах ръка, избърсах внимателно влажната зимна прах от стъклото над фотографията. Пръстите ми станаха сиви, а дядо ми леко се усмихна, очите му заизлъчваха още по-благо търпение. Изправих се, погалих нежно лицето на стареца и си тръгнах. Махнах с ръка на Шольо и напуснах гробищата. Бай Петър каменоделецът шетаеше нещо из работилничката си и не му се обади. Вървах бавно, имах достатъчно време. Гледах пред себе си, болезнено поглъщах познатата картина наоколо, а зад мен все по-надалеч оставаха криволиците на тясната рекичка с надвисналите отгоре й голи върби и гърбавите баирчета с лозята и летните къщички.

След малко стигнах една от главните улици, улица "Васил Левски". Градчето свършваше точно тук, до пресечката към гробищата, а нататък улица "Васил Левски" представляваше изронено асфалтирано шосе, водещо към близкото село. Едно време близкото село обикновено беше крайната цел на любимия ми маршрут. В продължение на няколко километра вляво от пътя се простираха овощни градини и можеше да се тъпча с ябълки и на отиване, и на връщане, докато колелото на дядо ми се въргалаше наблизко в обраслата с дива трева суха канавка. Бяха хубави ябълки, големи и вкусни.

Погледнах часовника си: оставаше повече от половин час до тръгването на рейса. Поех надолу към автогарата.

Слънцето плахо се опита да пробие, отгоре просветна за малко, мръсната разкаляна улица грейна, после облаците отново се задръстиха и сякаш натежаха още повече. Небето, къщите, дърветата по двата тротоара като че звъннаха за миг, но ехото им веднага секна, всичко наоколо бързо се смрачи, стана някак по-сиво, по-размазано, беззвучно. Ала за малко беззвучно.

Въпреки студата вратата на старата бакалийка бе отворена и отдалеч се чуваше как Георги Пирински говори нещо за консенсуса. Приближих. От вътрешната страна висеше на канап голяма правоъгълна табела само с две думи. Думите не бяха писани на ръка, а напечатани на печатарска машина с едри черни букви. "Какъв ли е тиражът на тази табела?" - помислих си, изучавайки шрифта. Шрифтът не беше от онзи поизточен, сух, строгоканоническо-пролетарски тип, така характерен за нагледната агитация и информация в малките градчета. Напротив, осемте тумбести букви свободно се разливаха по картоната, сякаш весело танцуваха, пъргаво подскачайки и подканящо намигайки на минаващите отвън по тротоара, което напълно съответстваше на скромната радост, излъчвана от двете кратки думи "има салам". Салам явно имаше съвсем отскоро. Бакалийката беше полупразна все още, продавачката бързо обслужваше първите щастливци, възбудено жестикулирайки в очакване на съгражданите си, които след малко щяха да изпълнят тясното пространство пред щанда й.

А Георги Пирински щеше да им говори за консенсуса.

Мушнах дълбоко ръце в джобовете на якето си и продължих нататък. След минута спрях пред огромната витрина на новия мебелен магазин. Магазинът бе типов, сглобен от метални конструкции, боядисани в ръждивокафяв цвят. В просторното хале между металните конструкции липсваха каквито и да било мебели. Липсваха и продавачи, въпреки че магазинът беше отворен. Липсваше и радио или поне не бе включено. Покрай стената вляво, почти залепени една о друга, бяха наредени няколко детски колички, всичките сини. Сините детски колички изглеждаха нови, но нещо във външния им вид те караше да мислиш, че макар и може би за малко, все пак са употребявани. Ако в тях кротко спяха или блажено гукаха бебета, щастливо размахвайки ръчички, човек можеше да допусне, че майките им са ги оставили за час, за да присъстват лично на разтоварването по домовете им на току-що избраните от тях красиви мебели, а продавачите, доволни от голямата продажба, са се оттеглили в служебната стаичка за по цигара и за да послушат

какво приказва Георги Пирински за консенсуса. В количките обаче нямаше бебета. И едва ли някога е имало, независимо от измамното усещане, че са употребявани.

Само преградната стена, край която чакаха бебета строените детски колички, делеше мебелния магазин от сладкарницата, направена от същите метални конструкции и боядисана в същия ръждивокафяв цвят. Влязох вътре, свлякох чантата си на най-близкия стол и се изправих пред тезгяха.

В сладкарницата нямаше нито един клиент. Любопитно, но Георги Пирински беше привършил вече и сега от радиоточката се разнасяше гласът на Филип Боков, който говореше за консенсуса.

Поръчах си лимонада.

Около петдесетгодишният мъж в чиста синя престилка се потътри към касата с лимонадите. Стисна между показалеца и средния си пръст бутилката за гърлото, измъкна я с ловък жест и я обърна с дъното нагоре срещу светлината от витрината. Плътна поглед по жълтата мътилка, задържа го доста по-дълго, отколкото ми се стори, че е необходимо да го задържи, и със същата ловкост върна шишето, разтваряйки пръстите си малко преди то да изтропа в клетката си. Погледът му не издаваше никакво вълнение. Работеше съвсем бавно, уверено, професионално и някак с чувство за отговорност за реномето на повереното му заведение, макар че в действията си с нищо не изтъкваше високото си чувство за отговорност. Втората бутилка последва участието на първата, само дето ѝ бе отделено още повече време. Третата лимонада, вярно, след продължително колебание, също се насочи към клетката си, но в последния миг ръката му със заклешилите гърлото показалец и среден пръст прелетя свободно над касата и след секунди тупна бутилката на тезгяха. Чак сега в очите на мъжа в чистата синя престилка проблесна сдържано достойнство.

- И две шоколадчета.

Продавачът се пресегна и сложи двете шоколадчета едно върху друго до шишето. Платих, а той все така без да обели дума, отиде и седна върху касата с лимонадите, за да слуша Филип Боков. Или да не го слуша, не знаех.

Не проверих състоянието на жълтата течност. Хвърлих поглед към безмълвния мъж в ъгъла, сгъшен във ватенката си край нафтовата печка. Мъжът с ватенката по всяка вероятност беше познат на мъжа в синята престилка и се бе отбил при него, за да се погрее или да помълчат заедно, докато стане време за обед. Или за да послуша Филип Боков, не знаех. Точно над главата му, малко встрани от високия кюнец, една над друга висяха две табели, естествено печатани, този път обаче с обичайния каноническо-пролетарски шрифт. На горната табела пишеше следното: "Строго се забранява седенето без консумация!" Изместих очи към рафтовете зад щанда. За консумация на клиентите си сладкарницата предлагаше лимонада, бира, два-три вида цигари, шоколадчетата и няколко кутии обикновени вафли. Размерите на другата табела бяха по-големи заради по-дългия текст: "Не се разрешава вземането на повече от три хляба на семейство!"

Доизпих лимонадата си, вдигнах си чантата от стола, занесох празното шише на тезгяха и тръгнах към изхода, без да кажа довиждане. Спрях, преди да отворя вратата, върнах се.

- Може ли пакет "Феникс" и кибрит.

Мъжът със синята престилка мързеливо се размърда от касата с лимонадите и ми ги подаде.

- Как разбирате, че четвъртият хляб е за същото семейство? - попитах.

Продавачът се поусмихна, но пак не отвори уста. Почаках още малко, през това време мъжът с чистата синя престилка успя да се настане върху касата с лимонадите и с нищо не подсказваше, че има намерение да отговори, а другият с ватенката внезапно се вторачи в мен, в бърбивия клиент, сякаш ме укоряваше за глупавия въпрос. Мълчанието стана неловко и си излязох.

Голият парк в центъра на градчето навяваше меланхолия. Шадраванът не работеше, тук-там из разкаляния алпинеум надничаша снопчета хилава трева, а белите камъни стърчаха вяло и безсмислено. Влажните пейки пустееха.

Пресякох парка, подминавайки издигнатия приживе бюст на местния герой на България. На местната героиня, за да съм точен. Бюстът излъчваше величественост и непогрешимост. Незнайният майстор бе изваял местната героиня на България поне с четиридесет години по-млада, отколкото е била в действителност в момента на извайването, и от този находчив художествен похват скулптурата хладно внушаваше чувство за вечност. Строгийт гранитен поглед бе обърнат към застланата с равни плочи търговска улица, на места изпотрошени вече, и човек оставаше с впечатлението, че младата жена върху постаментата с най-голям интерес дебне покупките на своите съграждани. Търговската улица обаче беше почти безлюдна: съгражданите на местната героиня на България или работеха, или си седяха по домовете на топло. Вървах не повече от две минути по плочите. Нататък към реката улицата, вече разрешена за автомобили, продължаваше с асфалт. Не бързах. Вляво от ресторанта гърмеше мощно радиото и се чуваше чудесно как генерал Семерджиев говори за консенсуса. Отминах, генерал Семерджиев поутихна, спрях пред магазинчето на “Мототехника и автосервизи”, което беше в ревизия. На пода на не по-голямата от квадратен метър витринка бе подпряна кокетна печатна табела: “Направете Вашия избор”. Около табелката небрежно бяха разхвърляни стоките, от които при желание клиентът би могъл да направи своя избор: махаща гумена ръка, която се слага на задното стъкло на колата, за да дразни шофьора, когото клиентът току-що е изпреварил; навит маркуч, вероятно за изпомпване на бензин от резервоара; стопове за някаква марка мотоциклети и още нещо в мукавени кутии, на които не пишеше нищо.

В магазинчето нямаше никого - нито продавач, нито ревизор. “Интересно колко дни ще му трае ревизията?” - помислих си и поех към висящия мост над реката. Мостът неприятно се полюшваше, някои дъски бяха разковани, други изобщо липсваха и зееха опасни дупки. През дупките се виждаше бившата чиста река, във вировете на която момчетиите от градчето се къпехме лете следобед. С годините чистата бивша река неумолимо се превръщаше в полупресъхнала мръсна бара, чиито мързеливи води едва се влачеха по дъното на задръстеното с боклуци корито. Недалеч от моста някой бе изхвърлил и огромна автомобилна гума, там барата смирено се разделяше на тънки ръкавчета и лениво я заобикаляше, а вътре в гумата кой знае откога бе погребана неподвижна жабуняса локва. Голите прегърбени върби от двата бряга безучастно наблюдаваха тази агония.

Веднага след моста започваше площадът пред автогарата с нова ниска ограда. Стрелбището работеше, но поне в тоя момент никой от заминаващите пътници не бе изпитал желание да спечели дъвка, черно-бяла картичка на полуголата Мадона или гумено подобие на розовата пантера Пинко. За да не скучае, жената зад тезгяха си бе пуснала транзистор, откъдето се носеше непознат поне за мен глас, който говореше за консенсуса. На лавката до самотното стрелбище друга жена продаваше понички на неколцина ученици. В бирарията до чакалнята десетина мъже пиеха бирата си. Скара нямаше, но пък имаше саморъчно направена от разкъсан кашон цигари табелка, залепена със скок за прозореца отвътре: “Картофи само за гарнитурал!”

Отпред, паркирани на стоянките си, рейсове чакаха да дойде часът им за тръгване.

- Добър ден - поздравих шофьора на моя автобус.

- Казвай - изгледа ме униформеният мъж и опъна от цигарата си.

Опъваше бавно, с наслада, сякаш очакваше точно от това дръпване някакво особено удоволствие, което не е изпитвал досега. И като че ли си достави непознатото удоволствие, понеже изпусна дима още по-бавно, на порции, мераклийската, след което доволен се усмихна. Димът погали козирката на фуражката му, завъртя се игриво и издъхна.

Изчаквах го.

- Е?

Човекът леко боцна с нокът върха на огънчето, внимателно проследи как топчицата пепел тупва върху мръсния асфалт до автобуса. Нямаше нищо общо с шофьорската братия, която, начумерена, почти сърдита дори, пуши бързо, нервно, припряно, сякаш някой насила я е накарал да изпълнява противен обред.

- Ще предадете ли много поздрави на Васко Вълчев? - попитах.
- От кого?

Казах му.

- Хубаво - вдигна рамене униформеният и се зае с цигарата си.
- Братовчеди сме. Не можах да му се обадя.

Благодарих му, качих се в рейса, продупчих билета на компостьора, закрепен за корубата на двигателя, и се настаних на седалката зад шофьора. През това време той отиде до лавката, купи си три понички, изяде ги бързо, седна зад волана, пусна радиото, извърна се и фамилиарно се разприказва с неколцината пътници.

Непознатият глас бе сменен междувременно от друг непознат глас, който говореше за консенсуса.

Разглеждах снимката, забодена над радиото. Йосиф Висарионович величаво позираше - от кръста нагоре - пред фотообектива в новата си, любовно ушита му веднага след края на войната помпозна униформа на генералисимус. Изпъчен, стегнат, силен. И вече спокоен. Бичият врат, оставил място само за яката на генералисимуския кител. Раменете с генералисимуските ширити. Ниското чело. Късо подстриганата коса. Вече спокойният поглед: ясно съзнание за собственото величие; ясно съзнание и за собствената безконтролна власт, съдържано опиянение и от нея, и от самия себе си. "Никой не би могъл да му даде шейсет и шестте години, на които е бил тогава - помислих си. - И ретушът тук няма нищо общо."

- Кой набор си? - чух покровителствения глас на шофьора. Взираше се право в очите ми.

- Годината след смъртта му - рекох уморено.

- Нищо не знаеш ти! - Униформеният зад волана изведнъж ме изгледа студено, някак враждебно дори и отсече: - Ред! Бях още съвсем млад тогава, ама имаше ред! И след него даже имаше ред! Дълго след него!

- В мазето на мой приятел, тоест в мазето на баща му, се въргала мраморна плоча с барелеф. Много е хубава. Майсторска изработка. Като дойда следващия път, мога да ти я оставя при диспечера.

- Имам си в къщи гипсова отливка - процеди сухо шофьорът. - Също майсторска изработка.

- Плочата е повече от половин метър. И не тежи. Тънка плоча с голяма глава. Ще си имаш хем плоча с глава, хем и гипсовата глава.

Непознатият глас свърши изказването си и заговори отново Андрей Луканов. Говореше за консенсуса.

- Ей, ама ти си бил голям гявол бе! - ухили се внезапно униформеният шофьор, след като мълча поне половин минута. - Голям гявол си, няма що!

Очите му излъчваха вече само весело презрение.

- Не съм голям гявол - продумах равнодушно.

- Как да не си, голям гявол си, дума да не става! - засмя се щастливо човекът. - Веднага те усетих аз, по очичките те усетих!

- Щом си ме усетил...

- И вместо да хитруваш, по-добре си сложи в къщи оня барелеф ли го рече, мене слушай! Може и да ти дойде акълът някой ден, като си го гледаш, може и да ти дойде.

- Нямаме се ние с него - поклатих глава.

- Що?

Андрей Луканов продължаваше да нарежда за консенсуса. Наредваше бавно и убедително.

- Не е консенсуален - казах.

- Кво! - втренчи се заинтригуван униформеният. Все още се смееше.

- По ми харесва Андрей Луканов - обясних му. - Понеже обича консенсуса. Особено напоследък.

Мъжът пак помълча.

- Ясно! - рече накрая.

- Щом ти е ясно...

Андрей Луканов говореше ли, говореше за консенсуса.

- Рано умря той, ранооо... - изстена скръбно и поразително искрено шофьорът. - Ако беше живял още, ако беше живял само още десетина години, нямаше да се пръкнат такива гяволи като тебе.

- Сам не знаеш колко си прав - съгласих се.

- Тръгваме! - извика той високо.

Обърна се напред, запали мотора, полупразният автобус направи широк кръг на площада и пое към бившия околностен град.

Андрей Луканов все така си говореше за консенсуса - бавно и убедително.

- Ей, голям гявол си! - прихна отново униформеният. Вече бе успял да си наложи фуражката. - Голям гявол си - повтори, все така без да се обръща, - ама може и да ти дойде акълът в главата, всичко се случва!

После натисна газта и повече не проговори. Аз също.

### III. БЮЛЕТИНТЕ. 1992

#### Когато се каляваха триумфите

Бюлетината, която с любопитство разглеждах, също беше синя. (Иронията на съдбата разпростира своите мрежести, злъчно кикотещи се криле над всичко, включително и над цветовете.) За да съм коректен, ще отбележа, че за разлика от бюлетината на кандидат-президента Желю Желев тази отиваше към сиво-синьо, а от многогодишното отлежаване в чекмеджето на бюрото ми изсивяваше допълнително. (Тя и сега впрочем се спотайва там някъде в тъмното.) Размерите ѝ бяха (и са) десет сантиметра широчина и седем сантиметра височина. Добре личеше тънкият ръб, по който я бях прегънал - всяка половинка точно пет на седем сантиметра, - за да я положа внимателно в джоба си, да я запазя неомачкана, неопетнена, девствена в сиво-синята си премяна, докато се изхлузвах от тъмната стаичка, докато пусках празния плик пред бодро засмяната отечественофронтowska изборителна комисия, докато се прибирах у дома и я скривах дълбоко навътре в най-горното чекмедже. Не помнех кога беше това: може би 78-ма, 79-та, може и по-късно - 82-ра, 83-та. Наистина не помнех, не помня и днес, а и не виждам смисъл да проверявам, макар че е съвсем лесно. Отгоре с дебели курсивирани букви пишеше "ОТЕЧЕСТВЕН ФРОНТ", подчертан със също толкова дебела черта. Отдолу - също с главни букви, но тънки: "ДЕВЕТО НАРОДНО СЪБРАНИЕ", а под събранието - "Софийски изборителен район №283". Кратко, лаконично, изчерпателно, единствено. А най-отдолу се четеше името на онзи, когото Отечественият фронт бе издигнал за кандидат-депутат в 283-ти район: ТОДОР ХРИСТОВ ЖИВКОВ. Кратко, разбираемо, единствено. Разглеждах бюлетината - моята скъпа реликва, моя смешен инат, моето жалко сиво-синьо вещественно доказателство, че калната, блудкава, топла помия на позора все пак не е изпита до дъно, - и си мислех за милата суматоха, която празният плик е създал. Малка, мила, бързо ликвидирана суматохичка. Представях си как комшийките от изборителната комисия са тършували трескаво из празния плик с треперещите си старчески пръсти, как някой дядо чевръсто е бръквал в съответната дупка, за да измъкне нова-новеничка бюлетина (от щедрия резерв, отпуснат специално за нашия централен, тържествен, бетонномонолитен 283-ти район - огледалото на огледалния ни свят), как ловко я е подавал на съответната баба, а тя сръчно я е пхвала в плика, в моя празен плик, и го е хвърляла в купа. (И до ден-дневен тая надежда, че операцията е била привична, обработена.) Разглеждах бюлетината с името на другаря Тодор Христов Живков и си спомнях жалкото ми (от съвременна гледна точка) тържество, когато обявявах резултатите от 283-ти изборителен район, където за разлика от цяла въодушевена България (99.99 процента)

числото беше сто процента. Спомнях си идиотското ми (от съвременна гледна точка) злорадство, онази звънка, почти сладострастна тръпка, че аз (и още колко ли човеци) знам, наистина, веществено знам, че те, както винаги и за всичко, лъжат, лъжат, лъжат. И сладострастно криех своето скъпоценно знание.

Телефонът звънна веднъж, два, три, четири пъти. Знаех кой звъни.

- Спите ли? - попита фамилиарно моят съсед през етаж под мене, моят приятел, моят кръстник во Христа, кръстникът на децата ми и човекът, който след време щеше и да ни венчае с първата ми и единствена съпруга след двайсетгодишен граждански брак во райсът.

- Едни спят, други не - отвърнах.

Наближаваше девет часът.

В настъпилата тишина ясно долавях спокойното му дишане. Знаех защо мълчи. Сякаш пет-шестметровата жица, която ни делеше, издайнически предаваше как бавно, някак смешно делово търси подходящите думи.

- Размисли ли? - произнесе най-накрая.

- Няма над какво - въздъгнах.

- И все пак?

- Без мене.

- Ще ме ядосаш - каза моят и на децата ми кръстник и мой бъдещ кум во Христа. И полека затвори.

Пресегнах се и пузнах радиото. Изборите вървяха добре, демократично, наблюдателите не бяха регистрирали никъде никакви груби нарушения. Тук-там из побудните райони на страната някои села бяха преполовили, а други почти приключваха с гласуването. Забръмча приятна музика.

На следващите избори за Тодор Христов Живков реших да променя тактиката си. (Не казвам стратегия, понеже звучи по-комично и от тактика.) Не изключвах възможността отечественофронтовските избирателни комисии да смятат празните пликове за действителни гласове, приемайки не без разбираемо основание, че от нищо и никаква разсеяност човек може да пхне бюлетината в джоба си вместо в плика. Да не се усети, така да се каже, да забрави и ето ти белята станала. А после пък да го домързи човекът да се върне и честно да си признае, когато в къщи се бръкне за цигари и ужасен види какви ги е свършил. Воден от такива добронамерени съображения, допускайки и такъв простичък казус, желаяйки, един вид, да привнеса пределна яснота (пред самия себе си) в изработването на окончателните резултати, на следващите избори си взех дебел черен маркер. Рисувах този път да остана без веществено доказателство, ала новаторската тръпка беше по-силна от някакво си алиби. (За пред кого?) Признавам, че преди да зачертая и Тодор, и Христов, и Живков така, че имената едва се четяха, погледнах нагоре да проверя няма ли скрити камери (смешно, нали, но такава е истината - погледнах), озърнах се и да видя не наднича ли някой през процепа на завесата и чак тогава зачертавах и слагах накръст диагонали.

Резултатът отново окръгли жизнерадостните сто процента. Единственият избирателен район в България със стопроцентова победа! (Над кого?) А аз отново сладострастно криех своето скъпоценно знание.

Знаех кой звъни.

- Ела да пием кафе - каза приятелят ми.

- Пих вече - казах аз.

- Слез де!

- Размислям - казах истината аз.

- Сигурно си се измъчил - предположи беззлобно бъдещият ми кум во Христа.

- Просто размислям.

- Ще ме ядосаш! - повтори той и пак полека затвори.

Минаваше десет часът.

Конфликтът ни започна... Не, не мога да го нарека конфликт. Разногласията ни, така е по-право, започнаха седмица преди това, когато отказах да гласувам за Желю Желев на

първия тур на президентските избори. Седях си в къщи на топло и скучаех, понеже не се сетих дори да си извадя бюлетината на Тодор Христов Живков и да си я разглеждам, спомняйки си, каквото е останало за спомняне. (Можех да си извадя и още цял набор бюлетини, съкилийнички на другарятодорживковата - на някогашния кмет Нинов, на разни общински гаулайтери със съветниците им, на разни достойни магистрати със съдебните им заседатели.) Та докато аз скучаех, кръстникът и кръстницата на децата ми заедно с жена ми гласуваха за Желю Желев някъде следобед, а после четиримата зачакахме резултатите. По-късно вечерта предварителните данни показаха, че на президента не му достигат неколкостотин хиляди гласа, за да продължи да бъде президент, вече избран от народа, а не от комунистите.

- Всичките идиоти като тебе! - оформи ни в група приятелят ми.

Налях му още ракия.

- Ако всичките тия идиоти, включително и ти, бяхте гласували за Желю, другата неделя нямаше пак да се разкарваме в тоя студ!

- Безусловно - кимнах.

- И имай късмет след седмица пак да ми се правиш на интересен! - закани се той, с което и дебатите за личния избор на първия тур приключиха.

Ще ми се кратко и простичко да кажа, че не се правех на интересен. Дори бих се заклел, ако имаше пред кого и защо, че не се правех на интересен. Не исках, не можех (както си въобразявах) да гласувам за марксист и атеист едновременно - това беше всичко и почти нищо повече. Още съвсем млад бях гласувал за марксист-атеисти. Преди да си прибера в къщи бюлетината на другаря Тодор Христов Живков, както и други помаловажни бюлетини, бях гласувал и за кметове, и за кметчета, и за съдии, и за съдебни заседатели, и за съветници, и за не помня още какви - и те до един бяха все марксист и атеисти едновременно, и то от нашенски тип. Повече не можех да гласувам за марксист-атеисти от нашенски тип и толкова. Просто не можех (оказа се, че - напротив - мога) и, ей Богу, не влагах особени лични чувства, камо ли пък особени антипатии, като изключим антипатиите ми към демагогията, двуличието, съглашателството на тайно и на тъмно, както и антипатията ми към онова специфично, зле прикрито, слузесто нежелание да гледаш в очите човека пред себе си. Нищо не подозирах обаче, признавам, нищо не предвиждах. И през ум не ми минаваше, че след година и половина мои приятели ще спят по площадите, за да подкрепят гладната стачка на Едвин Сугарев и Биньо Иванов малко по-късно, не съм и сънувал, че след Махатма Ганди и Андрей Сахаров някой и у нас ще тръгне да умира заедно със съвестта и морала български. Нищо не предвиждах. Как да погледна в бъдещето и да видя, че моят партиен, така да се каже, другар от "Екогласност", че моят непосредствен групов, така да се каже, ръководител от "Екогласност" и съветник, така да се каже, на президента по националната сигурност ще тръгне - сам той поет! - за Кюстендил при поета, при гладувания полумъртъв поет Биньо Иванов, за да го кандърдисва нещо, да води, така да се каже, сепаративни преговори за сепаративни договори, зад гърба, естествено, на полумъртвия също от глад Едвин Сугарев! Нищо не предвиждах. Как да предположа, че Блага Димитрова, родена, впрочем, в същия град, където отчасти израснах и където се извисяваше внушителният бюст на героинята на Народна република България, как да предположа, че съгражданката, добрата позната, колежката на моята майка - нашата Блага - ще отпадне след година и половина от тандема просто защото не е нито марксистка, нито атеистка от нашенски тип и затова притежава и съвест, и морал! Нищо не предвиждах, ала не исках и да участвам. Пък и без мене щяха да изберат (както и го избрахме), когото трябва. Официалният кандидат на Българската социалистическа партия, уважаваният в определени среди професор Велко Вълканов, уважаван юрист конституционалист, нямаше никакви шансове (защо ли?) въпреки уважението на определени среди.

Зад стъклото дремеше сив януарски ден. Не беше нито мрачен, нито мъглив, просто сив януарски ден, стегнал града в леденото си менгеме, сякаш бавно отброяваше дните си, за да го предаде - още по-смачкан, премръзнал - в студените лапи на брат си, на Малкия Сечко. По радиото все така звучеше музика, навремени някак развълнувано кой знае защо

съобщаваха за приключили на места избори, за масово участие, за липсата на значителни произшествия и нарушения, което за сетен път доказваше, че татковината ни уверено газии из пътя на демократизацията.

Знаех кой звъни.

- Какво правите? - попита кръстникът ми.

- Жена ми готви, а аз нищо - докладвах.

- Хапнете и към един и половина-два ще се качим да ви вземем – изстреля той.

- Нея - уточних аз.

- Двамата - каза той.

- Хайде, стига.

- Двамата! - отсече той и рязко хлопна слушалката.

Наближаваше, а може би минаваше дванайсет.

Иронията на съдбата разпростира своите твърди като стоманена мрежа, злъчно ухилени криле не само над цветовете на бюлетините. Разпростира ги и над парвенюшките молби за членство. (Копие от моята парвенюшка молба и до днес лежи в чекмеджето до сиво-синята бюлетина на другаря Тодор Христов Живков.) На девети ноември - честна дума! - подадох молба чрез един от ротационно сменящите се съпредседатели да стана член на дискуссионния клуб за гласност и преустройство. Един ден преди преврата! Нямах информация (честна дума!) нито от Андрей Луканов, нито от Петър Младенов, нито от Добри Джурев, нито от Александър Лилев, нито от когото и да било, че ще правят преврат на другия ден. Не познавах и не познавам нито Стефан Продев, нито Анжел Вагенщайн, нито някой от тая порода дискуссионен клубист, поне те да ми кажеха, та да не ставам за смях (пред самия себе си). И досега не мога напълно да си обясня защо я подадох тази молба, вероятно от снобизъм. (Те не се и разглеждаха молбите, подавах я и се броиш за член пред самия себе си.) Вероятно от снобизъм съм я подал, вероятно заради жалкото, комичното, абсурдното желание да се почувствам нещо като полудисидент. Така и се чувствах двадесет и четири часа. Сетне сам осъзнах жалката комичност, абсурдността (моите, ниции други) на налудничавото ми хрумване да полудисидентствам, да дискутирам, да клубясвам и преустройвам чрез молби и декларации; молбата ми, слава Богу, потъна там, където ѝ е мястото - в нищото, и всичко приключи, преди да се е родило.

А след две години и нещо трябваше да гласувам за най-уважавания деец на клуба, за който и до ден-дневен не знам бях ли му член или не. Поне за малко.

Хапнахме. Аз обаче пих и ракия.

- Няма ли все пак да дойдеш? - попита миролюбиво жена ми.

- Не - казах.

- А ако вземат и изберат Велко Вълканов?

- Вокс попули, вокс Деи! - издекламирах тържествено.

Порасналите ми деца (почти пораснали) се смееха весело и малко смутено.

- Ти да не си полудял! - не попита, а по-скоро констатира жена ми.

Допих си поредната ракия, вместо да отговарям.

- Ще вземат да изберат тоя, тоя... - даде заето жена ми.

- Уважаван юрист конституционалист - пресегнах се към шишето.

- Господи, ти се напи от три чашки!

- Тате, какво е това вокс-мокс? - попита почти порасналото ми малко момче.

- Вокс попули, вокс Деи? Глас народен, глас Божи - обясних авторитетно. - На латински.

- Аха - рече то.

- Което означава - продължих да разяснявам авторитетно, - че ако българският народ избере уважавания юрист конституционалист Велко Вълканов за президент, такава ще е не само народната, но и Божията воля! Амин!

- Господи, ти се напи! - повтори клетата ми жена.

- Не забравяй с кого разговаряш! - размахаваше й заканаелно пръст сред приглушения детски кикот. - Разговаряш с бивш дискуссионен клубист, с гласовик и преустройчик, с колега, така да се каже, на Петко Симеонов, на самия Стефан Продев дори!

- На Сашко Каракачанов!
- Ето на, и на Сашко Каракачанов!
- Спри да пиеш - рече жена ми.

Порасналите ми почти деца се смееха все по-весело и все по-малко смутено.

Знаех кой звъни на вратата. Наближаваше два.

Влезе в кухнята, обут, облечен, само без палто и шапка, погледна към мене, към ухилените си кръщелници, сетне спря очи на шишето, на чашата ми, пълна дополовина, и реши, че е по-добре да не проговаря. Ще използвам кратката тишина, за да го опиша набързо. Височина - метър и осемдесет и пет, тегло - сто тридесет и два килограма по последни (тогавашни) данни. Обиколка на раменете - не мога да преценя, на корема - повече, ама повече от внушителна, на бицепсите на ръцете - колкото бедрото на почти порасналото ми голямо момче. Лице ведро, спокойно, добродушно, някак бебешко дори за четиридесет и петте му години, ала с дълбоки прорезни бръчки, които, когато се усмихнеше, сякаш се чудеха какво търсят по лицето на това импозантно бебе.

Жена ми се гушеше зад гигантското му туловище.

- Облечи се, ще те чакаме долу - каза ѝ той тихо, извърна се рязко и тресна външната врата.

Останах сам с децата си.

След пет минути кръстникът им нахълта в кухнята, този път без да звънне, но пък с палто и шапка

- Я се пръждосвайте! - нареди гръмогласно и се тупна на освободения стол насреща ми.

Помълчахме.

- Аз роднина ли съм ти? - почти пошепна той.

- Повече от роднина - кимнах.

Изведнъж се сети, докопа чашата ми и я изпи до дъно.

- Така - въздъхна. - Значи още вярваш в Бога?

- Не е честно - казах.

- Честно-нечестно, щом съм ти повече от роднина, значи вярваш! Така. И какво ти каза отец Христоско, когато те кръщавах на дърти години?

- Не бях дърт, само на трийсет и пет години бях.

- Не извъртай! Та какво ти каза, когато те кръщавах?

- Не ти, жена ти ме кръсти фактически - опитах отчаяно да се измъкна.

- А аз къде бях, дърт безбожник?

- До нея.

- Именно. А сега повтори какво ти каза отец Христоско!

- Не е честно, братко, не е честно...

- Именно - братко! Каза ли ти, че оттогава нататък ще бъдем като братя? Каза ли, че аз ще ти бъда като по-голям брат и трябва винаги да се погаждаме? Каза го! Каза ли, че трябва да ме слушаш за всичко?

- Чак пък за всичко - вметнах унило.

- Попът нали каза - за всичко! - засмя се самодоволно йезуитът, сипа си почти догоре в собствената ми чаша, преполови я с мечешко-бебешка лекота, млясна и ме довърши: - А ти какво направи, християнино?

- Прекръстих се - въздъхнах.

- Именно - ухили се победоносно моят и на децата ми кръстник, моят и на жена ми бъдещ кум во Христа. - А сега иди да obuеш едни гащи, а аз тъкмо ще си допия ракията.

Надигнах се и се повлякох към спалнята.

- И да не си забравиш паспорта! - чух велзевулът да вика подире ми.

Не помня вече колко ракия изпихме вечерта след триумфа.

А заснежените Боянски ливади дремеха там горе в януарския студ над победилия град. Не подозираха нищо. Досуш като нас. Клетите, не подозираха дори собственото си име. Клетите, милите, обезсмъртените тучни Боянски ливади над победилата София.

## ВТОРА ЧАСТ

## ФЕВРУАРИ

### IV. МОБИФОНИТЕ. 1996

#### Зоология по време на чума

- Какво си го зяпнал? - сръгва ме съседката ми по маса, весела приятна дама на четиридесет години. Казва се Вили и ми е приятелка отдавна, много отдавна. Както са ми приятели и почти приятели много отдавна и всички около голямата правоъгълна маса, предназначена вероятно за интимни банкети.

- Зяпнал ли съм го? - питам тихо, без да свалям очи от него.

- Чудиш се колко струва шалчето ли? - предполага Вили.

- Чудя се какво ми напомнят очите му - пошепвам. - Чий израз наподобяват.

- Очи като очи.

- Чудя се кое животно има такъв поглед. Не външния. Оня вътрешния. Забелязваш ли го? Той е запазил вътрешния си поглед.

- Майчице, какво прави изкуството! - изпъшква Вили.

Цялата стара компания, цялата стара приятелска компания идваме от театър. Леко възбудени от изкуството, спонтанно решихме организираното културно мероприятие да премине в неорганизиран интимен банкет. Наложил се да го почакаме пред театъра, за да поприказва с шофьора си, да се уговорят за утрешните задачи. След като той освободи колата и шофьорът му замина при семейството си, поехме всички пеша и бързо намерихме голямата правоъгълна маса.

- Виждала ли си спокоен тигър?

- Повтори, не чух - навежда Вили ухо към устата ми.

- Виждала ли си нахранен тигър, преди да задреме?

- Къде да го видя?

- По телевизията - казвам, - по кабела. В секундите, преди да заспи, очите му излъчват сито доволство, сито самочувствие, сита гордост, сито безочие. Как ти се струва: очите излъчват сито безочие?

- Майчице! - струва й се на Вили.

- Излъчват обаче и някаква сита печал, някакъв сит отглас от нещо далечно, нещо отдавна потънало в ситата дрямка, нещо отдавна изплюскано заедно с крехките малки газелки и антилопи, сякаш в тези мигове на сита равностойност тигърът съжалява, че се е родил тигър.

- Сега, като пийнеш две-три ракии, ще ти мине - казва Вили.

- Така, донеси направо две бутилки евксиноградска ракия - фамилиарничи той отсреща със сервитьора. - Ние сме сериозни хора, няма да те викаме през пет минути. - Келнерът чинно зачертава, каквото си е записал, и пише наново. - Прибави три бутилки бяло вино! Моля? Естествено, че "Траминер от Хан Крум"! Джина с тоник го казахме, две големи шишета с минерална вода... Какво? Да, една чаша чешмяна вода, така, дванайсет млечни салати, три плата студени мезета, четири...

Развихря се все повече и повече. Усмиввам му се. И той ми се усмивва, а келнерът чинно протоколира нарежданията му.

- Хранила ли си заек със зелен лист? - питам Вили.

- Не помня

- От ръка обаче.

- Не помня бе! - вдига тя рамене.

- Поднасяш му зелевия лист към устата - обяснявам й, - заекът отначало не помръдва, стегнал се е, ушите му са настръхнали. Зелевият лист обаче мирише на зеле. Заекът се поотпуска, ушите му постепенно приклепват, тялото му поляга върху тревата, зъбчетата хрупват веднъж, дважд, спират, хрупват пак, изчакват още малко и започват да работят бързо-бързо, понеже ти си от дружеството за закрила на животните и не му правиш нищо, освен приятелски да подбутваш зелевия лист към лакомата му устица.

- Кретен - казва справедливо Вили.

- Обърни внимание на очите! - Очите са сковани от страх, от очакване на нещо неприятно, нещо страшно, нещо пагубно за заешкия род, очите нямат нищо общо с жадно отпуснатото тяло, понеже заекът не те познава, не е твой, съседски е, не сте пили и брудершафт във Виена, та той не може да знае какво му кроиш, какви си му ги замислил, па макар и да си от дружеството за закрила на животните! Ала вкусът на зелевия лист е по-силен, по-силен е дори от праисторическия страх! По дяволите праисторическия страх! По дяволите и вечните коварни помисли на човека дявол! Важна е единствено тясната пъртина в зелевия лист, която зъбчетата проправят ли, проправят!

- И всичко това го четеш в очите му! - казва Вили.

- Да бе.

- Кретен!

- Но пък чета в очите на зайците като по ноти!

- Кретен - повтаря весело тя.

Включваме се с нея в лекия приятелски разговор около масата. Толкова отдавна не сме се виждали всичките заедно! Ресторантът е абсолютно празен. Още когато пристигнахме в девет и половина след представлението, ресторантът беше абсолютно празен. Келнерите и двамата оркестранти седяха на служебната маса и отегчено чакаха да свърши вечерната им смяна сред луксозната, предназначена за скъпи гости като нас наредба. Сега сервитьорите тичат около масата и принасят пиене и мезета, наливат чаши и местят чинии, като внимават да не бутнат мобифона отсреща, а над любезната суетня някак интимно, задушевно, само за нас, плуват вълшебните звуци на цигулката и леките замислени акорди на пианото. Под приглушените цветни светлини от стенните абажури лицата и телата на приятелите ми тънат в сенки и полусенки, мимиките и жестовите им се възприемат от останалите сякаш миг след като са били изразени - някакъв странен забавен каданс на полусенките, фигурите на приятелите ми сякаш са от восък, ала те нямат нищо общо с персонажите на мадам Тисо, този восък е жив, маските не са застинали, те са топли, смеят се, живият восък ръкомаха, вдига чаши, яде мезета, говори един през друг, просто илюзията идва от веселата игра на полусветлината. Веселим се и ние, не само маските. Веселят се и искрящите ни очи. Весели се и блестящият в сумрака лъскав мобифон отсреща на масата.

- Ходила ли си на лов за глигани? - пошепвам на Вили.

- Ти няма ли да мирясаш? - отзовава се тя, докато си преглъща луканката.

- Жал ми е за теб. Не можеш да си представиш каква гледка е да стоиш на пусия, а глиганът пред теб да рови из нивите и да унищожава хорския труд! Поразително! Богът на разрухата! Огромно косматото животно, яко, стегнато, набито, бивните ровят, рият, вадят прекрасни картофи, краката мачкат, тъпчат, съсипват! А в очите - тъпо, проклето, садистично упорство, някакъв нескопосан свински инат, някаква идиотска, дебилна решимост да рушиш, да опустошаваш, да затриваш... Ала внимание - в очите долавям и нещо друго, нещо немислимо, ако не го видиш наяве! Очите излъчват тревога, боязън, даже страх от възмездие! Тревожните озъртащи се очи като че знаят какво върши побеснялото тяло! Не допускаш ли, че тъпата дива свиня прекрасно съзнава унищожителния си бяс? Че този бяс подлежи на възмездие?

- Ти държал ли си някога пушка в живота си? - пита Вили.

- Следва изстрел и справедливостта тържествува - довършвам.

- Браво!

- Като малък в казармата - отговарям й аз.

- Тогава за какъв лов бълнуваш?
- Гледам глигани по телевизията и си представям, че съм на лов - казвам.
- Откога почна да гледаш толкова телевизия? - интересува се Вили.
- Отскоро. По германските сателитни програми.
- А сега си пийни - предлага тя. - Картофите са спасени.
- Наздраве за спасените картофи - чуквам чашата си о нейната.

Отсреща избръмчава мобифонът. Той го измерва с досада, но и с добре прикрито самодоволство, натиска съответните копчалъци и го залепва на ухото си.

- Ало - произнася с отегчение. - Е, и? - пита с отегчение. - И за това ме безпокоиш!
- възкликва без учудване. - По курс продава, естествено! - констатира естествено. - И къде е проблемът? - въздъхва уморено. - Слушай сега...

Всички ние, без да се усетим, също слушаме.

- Кой ще плаща всичко това? - интересува се Вили.
- Ние и най-вече петелът - успокоявам я.
- Гадно е да го наричаш петел - поклаща тя глава.

- Значи си забравила как се разхождаше петелът из бабиния ти курник! Не е гадно да оприличаваш някого на царя на курника. Забравила си стойката, изправената глава, щръкналия гребен и онези изцъклени, като че късогледни очи, които сякаш се мъчат да изскочат от орбитите, за да видят по-добре какво впечатление прави императорската походка, онези самодоволни, надменни очи на самодържец в собственото царство. Курникът - това съм аз, казват тези очи и това не е самомнение, това е истината.

- Гадняр си все пак - отбелязва Вили.

- Впрочем, той и едно време плащаше, когато му се намираха пари - добавям и си спомням нашата любима кръчма след завоя на "Раковска", нашето сутрешно убежище, нашето сутрешно спасение, неговия любим курник, неговото топло, съпричастно царство с неговите приятелки сервитюрките, с приятелката му - касиерката, с механджийската подредба, с шарените покривки, с глинените купи за чорбата, с половинлитровите халби за бира, с омешания в оцет чесън, със запотените от парата прозорци, с поданиците, мълчаливо сърбачи лекарството си. А той следеше сутрешния ритуал със същите тези леко изцъклени, леко помътнели от махмурлука очи, горди, самодоволни, кралски. Не бяха обаче надменни. Кръчмата отваряше в осем и половина, но ние, нуждаещите се, се събирахме десетина минути преди това и се нареждахме на опашка отпред на тротоара, без да произнасяме нито дума. Мълчахме и чакахме, надничайки от време на време през витрината, за да проверим как върви шетнята зад стъклото. Вървеше. Точно в осем и половина ключът отвътре се превърташе, ние тихо и организирано заемахме постоянните си ложи в тази пантомима на избавлението, а разпоредителките, също мълком, също без никакви въпроси, светкавично и сръчно разнасяха димящата програма: предварително разлятата шкембе-чорба, персоналната халба бира, лъжица, много, много хляб. Сред абсолютната откъм човешки гласове тишина се разстиляше - като мека, топла, сърдечна пухена завивка на мълчаливото разбирателство - само характерният за такива здравни заведения шум от мляскане, сърбане, гългорене, облизване, оригване, охкане, ухкане, ехкане, пшкане, въздъхване - заедно с ритмичното потропване на лъжиците. О, възшебният, омайващият шум на подредения, на сплотения императорски двор! И неговият царски глас, неговият властен царски глас над приведените глави на поданиците му: "Марче (или Ленче, или Верче), девет без двацет е, къде са ни вторите бири?" Не, не беше права Вили...

- Какво се умълча? - казва тя.

- Страдам.

- Схвана най-после - тъкмо казва той отсреща. - О`кей, действай! - разпорежда строго, натиска припряно съответните копчалъци и хлопва мобифона на мястото му.

Загълчаваме отново около масата. Нивото на пиенето в шишетата спада непрекъснато, келнерите сменят празни чинии с пълни, а двамата оркестранти са се оттеглили да починат, сякаш най-сетне разбрали, че и да искаме, вече не бихме могли да

чуваме леката им музика. Само приглушената цветна светлина струи все така меко и интимно.

- Не ме оставят на мира - оплаква се той високо отсреща. - Ако не им кажеш какво да направят, ще оплескат всичко, а после пак аз трябва да плащам.

Явно често им казва какво да правят и те не оплескват нещата, иначе не би напълнял още за няколкото месеца, през които не съм го виждал. Косите обаче сивеят, плешивината по слепоочията расте, а нездравият восъчен тен сякаш воюва с живата мимика, с изразителните очи, с високото чело, сякаш всеки миг дебне коварно да нахлути восъчния противогаз на стареещото му, но все още младежко лице.

- В къщи си имаме ангорска котка - споделям на Вили. - Трябва да те покана някой ден да я видиш как гледа, когато я галиш. Скача в скута ти, намества се удобно и започва да те фиксира отдолу нагоре. В очите ѝ забелязваш леко учудване, сякаш проклетницата разбира, че с нищо не е заслужила подобна милувка. Ти продължаваш да прокарваш длан по топлатата ѝ мека козина, гъделичкаш я с показалец зад ушите и тя започва да мърка. Преди доволно, небрежно, дори някак насърчително, но да се върна на очите. Учудването отдавна е изчезнало и там се е настанило одобрението. Представяш ли си, тя одобрява отношението ти към нея! Очите са втренчени, леко присвити, зелените зеници пулсират в бавна, приятна, сладостна изнемога. Да не сгреша обаче да допуснеш, че в тях се чете благодарност. Нищо подобно! Няма и помен от благодарност в тия блажени, ала студени очи, сякаш така трябва, така е справедливо, този гальовен ритуал е някаква извечна даденост - ти милваш, аз мъркам, защото така съм устроена, - и нищо повече, не чакай взаимност, не чакай ответна сърдечност! След което притваря очи и заспива.

- Много ти е разглезена котката - казва Вили.

- Вероятно - кимвам разсеяно, защото вече съм си спомнил изведнъж онази далечна ледена вечер, една от вълшебните възторжени вечери след падането на Живков, след преврата, когато седяхме в любимия наш ъгъл в любимото ни бистро и си обменяхме душите. Бях прекалил с водката, бях прекалил и с илюзиите, че нещо навън се променя, затова експлодирах. Не помня какво ме раздразни. Може би за пръв път долових очите на тигъра с неговото сито, егоистично, коварно доволство; може би ме раздразни онази необяснима извечна лакомия на заека въпреки извечния страх от неизвестното, от бъдещето, от онова, което неминуемо ще се случи, след като без нужда изплюскаш зелевите листа; може би ме раздразни безумната проклетия, безумната вакханалия на глигана, който все рови ли, рови из онова, което не му се полага; раздразниха ме може би надменните (вече), фалшиви от надутата горделивост очи на петела или самодоволните, небрежни в измамното си блаженство очи на ангорската котка... Не помня какво ме раздразни. А може би нищо не ме беше раздразнило, може би отговорът се криеше в неуловимата пакостна игра на светлината, на оня топъл, гъст, цигарен, щедър, баров синьо-зелен сумрак, който се разлагаше във втренчените му зеници, отваряше някак причудливо сезамовите порти на изкуствената маска, която сам си бе нахлузил отскоро. Вълшебникът сумрак проникваше все по-дълбоко и дълбоко към очните му дъна, към най-съкровеният кътчета на пещерата, за да открие ясения, прямия, доверчивия поглед на вярно добро куче, на верен, умен, безстрашен, прекрасно възпитан вълчок, на който би могъл да разчитах за всичко. Може би заради този вълчок експлодирах, заради тази великолепна, породиста, дарена от Бога възможност. А може би греша, заблуждавам се, може би тайните на никаква пещера не се бяха открили пред халюциниращата вълшебства моя пияна надежда. Така или иначе експлодирах и му наговорих всичко онова, което той не би искал да чуе тъкмо от мене. Не контролирах думите си, те се изстрелваха от устата ми като злобни куршумчета, а аз уж не натисках никакъв спусък, думите бързо, припряно, несръчно развиваха гъстата паяжина около крехката какавида, сочеха му я, побутваха я, за да я види отвсякъде, и бързаха, бързаха, сякаш някой невидим би могъл да прекъсне стрелбата. Думите трупаха пирамиди от гилзи, затрупваха го, но и през тази кървяща грамада какавидата чуваше, че разпилява таланта си, че съсипва живота си, че реже, пори и къса системата си от ценности и тя виси по него като зловещи парцали, че ако не спре да се търкаля надолу без воля, ще предизвика лавина, ще взриви снеговете, ще взриви боговете,

ще го затрупат, ще го удушат, ще го забравят; такъв ли би искал да бъде краят? Той не ми отговори, плачеше. Плачеше беззвучно, без хлипове, без ридания. Сълзите просто извираха от очите му, които жените толкова харесваха, умиваха красивите му очи и тихо се стичаха по хубавото му лице, което жените толкова обичаха. Вдигна глава, погледна ме. Заедно със сълзите от очите му се бе оттекло всичко освен ужаса. Ужаса от онази необузdana пихтия, която ние - наивните неразумни човеци - наричаме за прегледност живот. Ужаса на умно плачещо куче. На плачещ вълчок.

- Открих - стискам ръката на Вили.
  - Моля? - не разбира тя, а и няма как да разбира.
  - Открих какъв е изразът на очите му. На плачещ вълчок.
  - Дрън-дрън - измерва ме тя с досада.
  - Той има очите на плачещ вълчок.
  - Дрън-дрън.
  - Той самият е плачещ вълчок - продължавам.
  - Ти си плачещ вълчок - отсича Вили.
  - Мнозина сме плачещи вълчоци - поправям я аз.
- Господи, колко го обичах, преди да помобифонее!

## **V. ВОЙНИТЕ. 1995**

### **Майтап бѐ, баща ми**

Тогава Хикс нещо се издървил на Игрек. Игрек, поначало майтапчия, вероятно трябва да се е ядосал поне малко, сигурно му е паднало леко пердето, та бръкнал в торбата. Течало междучасие, в класната стая нямало никой, като изключим неколцината майтапчии. Бръкнал Игрек в торбата, по-точно във войнишката мешка, каквито мешки им служат за ученически чанти, включително и на моя син, бръкнал и ловко извадил чистак новеничките белезници.

- Откъде белезници? - вметвам.
- От къщи.
- Баща му?
- Баща му. Можеш и да ги купиш, откъдето поискаш - разяснява търпеливо синът ми.

- Като наркотиците?
- Като наркотиците.
- Ако обичаш, малко по-подробно - моля порасналия ми втори син.

Намествам се удобно на мястото си в моя кухненски ъгъл и се приготвям да слушам нататък.

- Нищо особено - подхвърля нехайно момчето ми и продължава нататък.

Действително нищо особено. Групата майтапчии около Игрек се нахвърлили върху Хикс, завлекли го до радиатора под прозореца и го вързали за тръбата на парното. Помайтапили се с арестанта, колкото им душа иска, сритали го тук-там, колкото да се спази сценарият, оня старият хубав сценарий, и се изнизали в коридора, оставяйки Хикс закопчан с белезниците за тръбата. Затворили вратата след себе си и се омели.

- Ти там ли беше? - питам полека.
- Не, това е станало в съседния клас - отвръща спокойно синът ми. - И то преди месец.

Не свалям очи от порасналото си момче. Освен спокойно то говори леко, свободно, някак небрежно. Почти не заеква. Почти въобще не заеква. А заекваше много. Преди, кажи-речи, десетина години, още хлапак първолак, заекваше много. А една вечер се прибра онемял. Предстоеше новогодишното училищно тържество и той изпълняваше главната

роля на гъба, череша, домат, зайче, букварче или Бог знае какво беше. Все пак май че беше букварче. Изпълняваше я главната роля (да изрецитира два куплета), понеже жена ми работеше с куп талантиливи художници и те му бяха скроили и нарисували костюм, за каквото нито едно друго дете от класа не би могло да мечтае. Просто родителите на другите деца не работеха с талантиливи художници. Нашето дете късметлийче обаче се прибра онемяло. Плачеше, не - ревеше. Синът ни ревеше онемял и не успяваше да произнесе нито дума. Криво-ляво го успокоихме, утешихме, приласкахме, вдъхнахме дар-слово на нашия малък пелтек и той през сълзи, подсмърчайки и заеквайки, ни обясни, че няма да участва в тържеството, тъй като според другарката, който го отстранила, щял да изпорти сценката пред взискателната публика, тоест пред нас, родителите на първолаците.

Беше отдавна, по времето на ускорението, на гласността, на преустройството.

- А после? - подканям порасналото ми момче.

- После нищо особено - казва то, без да заеква.

Наистина нищо особено. Преди часа откопчали Хикс, подърлили се, Игрек си прибрал белезниците във войнишката мешка и толкова. Толкова за същия ден. На другия ден обаче Хикс се появил в училище с няколко по-едри банкноти и се отправил на преговори със Зет. Зет бил (и е) тарторът на махалата около гимназията, край когото кръжала друга малка група майтапчии. Преговорите приключили успешно. От една страна, Зет се задължавал да пребие Игрек в подходящо време през близките няколко дни, а Хикс се задължавал да заплати побоя на два транша: първия авансово, а втория - след оглед на получените резултати. Договарящите се страни си стиснали ръцете, половината едри банкноти преминали от джоба на Хикс в джоба на Зет и се разделили приятелски като след получен пълен консенсус.

- Колко му е платил? - любопитствам от кухненския си ъгъл.

- Петстотин лева - казва гладко синът ми.

- Почти десет долара - отбелязвам. - Аванс!

- Толкова, за такава работа - толкова - казва гладко порасналото ми момче.

Сякаш никога не е заеквал, сякаш никога не е онемявал! На другата сутрин влетях в училището му. Другарката му я нямаше, понеже учеха (и репетираха) следобед. В интерес на истината - не исках и да я виждам. Не бях на себе си и не отговарях за действията си. (Съгласете се, не можех да зная, че след почти десет години момчето ми няма да заеква, а ще говори свободно за разни майтапчии.) Нахълтах при директорката - млада жена за разлика от другарката, - не помня нито дума какво съм ѝ приказвал по темата за пелтеците и за лишаването им от новогодишните празници, а тя само цъкаше, почервеняла от неудобство, от срам, но и от грубия ми тон. Само повтаряше: "Няма нищо, няма нищо!", попипваше ме успокоително по лакътя и обещаваше, че всичко ще се оправи още следобед. (Святна жена се оказа - и тогава, и години по-късно, сигурно и сега.)

- Зет изпълни ли договора? - подканям сина си.

- Горе-долу.

- Тоест?

- Нищо особено.

Правилно, нищо особено. Все пак известен майтап предизвиквал начинът, по който Игрек се появявал и изчезвал от училище. Минал в един вид полунелегалност. Не носел вече и белезниците в мешката. Групата майтапчии, която го съпровождала в първите ден-два, постепенно се стопила предвид конкретиката на консенсуса между Хикс и Зет. Групата майтапчии около Зет пък ставала все по-голяма, обикаляла като хайка около сградата и дебнела все по-открито и по-нагло. Рейтингът ѝ бързо растял. А рейтингът на Игрек катастрофално спадал.

- Зет не можеше ли да свие парите и да си направи оглушка? - питам наивно.

- А останалите петстотин лева? - пита на свой ред синът ми.

- Майната им! - допускам наивно.

- И кой щеше да го потърси повече за подобни услуги! - забелязва логично порасналото ми момче. В гласа му долавам и нотка на неудобство заради моя лаизъм.

Дума да не става, момчето ми има право: трябва да държиш на думата си, ако искаш да те потърсят отново. И директорката му удържа на думата си: “оправи всичко още следобед”. А вечерта в къщи звънна другарката му. Обясни ми любезно, мазно, обстоятелствено, но и поучително, назидателно (като на глупаче първолаче), че е станало недоразумение, че единствената добродетелна подбуда, която я е водела, било благородното намерение детето (едно от любимите ѝ деца!) да не се притесни пред толкова много хора, да не се уплаши, да не запечне, да не получи стрес (не дай, Боже!) и после този стрес пагубно да се отрази (не дай, Боже!) на дребния недостатък в говора му. За тези неща обаче били сме могли да се разберем двамата, на четири очи, като родители (и като педагози!), а не да ходя при директорката и да я поставям (нея, другарката) в такова унизително положение след толкова десетилетия добродетелен труд в името на децата. Макар и унижена, макар и доста обидена, тя, разбира се, щяла да върне детето в сценката, то щяло да си каже (дай, Боже!) куплетчетата, щом ние, родителите му, толкова настояваме за това! При всички логопедо-стресови рискове!...

Мълчах. Може би и аз бях онемял като нашия първолак. А беше време на гласност, на ускорително преустройство.

- Преби ли го най-накрая? - проговарям.

- Нищо особено - казва бившият първолак, превърнал се в дангалак.

Точно така, нищо особено. След седмица-две Игрек се появил с насинено око, отекала буза и с израз на облекчение. Отнесъл и няколко шута, според кварталната сводка, плюс пълна конфискация на наличното движимо имущество.

- Хикс изплати ли се на Зет? - питам.

- Даде му двеста лева, за останалите триста още се карат.

- Хикс има резон. Зет не е изпълнил докрай задълженията си по договора.

- Затова се и карат - произнася гладко моето пораснало момче.

Да не забравя: майка му отиде на представлението, красивият му костюм-рисунок предизвикал възхита, а той си изрецитирал двете куплетчета, без да запъне. (Логопедите впрочем лекуват заекването и чрез декламиране.) Умилената публика ръкопляскала на своите малчугани, а най-много другарката, която ту ръкопляскала, ту бършела сълзите си, ту високо повтаряла, хълцайки, колко обича децата.

Гласност.

- Защо го правите? - надигам се от мястото си в моя кухненски ъгъл.

- Майтап бе, баща ми - усмихва ми се чаровно порасналото ми момче.

- Мислиш ли?

- Спокойно, баща ми - казва ухиленият чаровник, - всичко е под контрол.

- А ти?

- Спокойно, баща ми - прегръща ме нехайно-покровителствено синът ми. - Аз съм далече от това... Но го разбирам.

Беше не толкова отдавна. Беше по времето, когато аха щяхме да спрем оная лоша разруха, беше в зората на зеленото българско обновление и на презрелия мирен, безкръвен и така плавен преход.

## VI. ВЯРАТА. 1994

### Теология по време на Беров

Вълнувам се! Чувам сърцето си как бумка отвътре!

А тя кротува до мен в семейното ложе и си чете любимата книга.

Вълнувам се! Сърцето ми пречи да подреда мислите си!

Семейното ложе е удобно, двойно, здраво сковано и завинтено от парчетии стари мебели направо на земята.

Вълнувам се! Все още не смея да проговоря! Отворя ли уста, все някак ще подреда мислите си!

А тя си чете “Дата Туташхиа” и е далече-далече от брачното ложе. Тя изобщо чете съсредоточено, вглъбено, някак всеотдайно.

- Искаш ли да ти прочета нещо? - произнасям тихо.

Вълнувам се! Не помня откога не съм се вълнувал така!

Тя мълчи, гълта си Чабуа Амираджиби и мълчи. Може и да не ме е чула.

- Само за пет минути...

- Пак ли за онова мрънкало? - осведомява се грубовато. - Или за тия хайдуци около него? Или за ония с белите ръчички над него?

Не ме и поглежда. Вероятно си мисли, че още чета вестника.

- Не искам нищо да слушам за тия! - отсича.

- От Библията - казвам предпазливо.

Жена ми спокойно си довършва изречението на Чабуа Амираджиби, полага разтворената книга върху корема си и бавно извърща глава. Вижда изправена на гърдите ми все още новата голяма Библия, малката стара лежи до нея, а вестникът е захвърлен на пода. След миг забелязва и треската в очите ми. Бог знае защо се усмихва.

- Библията ли четеш след Беров и Матинчев?

- От половин час я чета.

- Така ли?

- Все едно никога не съм чел “Битие”.

- Че ти го четеш непрекъснато!

- За какво ли... Слушай!

- Момент - спира ме жена ми, пресяга се, пали си цигара и се намества удобно на моята възглавница. Затворен, Чабуа Амираджиби кротва до брачното ни ложе.

Паля цигара и аз. Ръката ми леко трепери.

- Гледай - казвам, - Бог току-що е сътворил всичко, шестият ден е. Ето как завършва първа глава, едно, тридесет и едно: “И видя Бог всичко, що създаде, и ето, беше твърде добро. Биде вечер, биде утро - ден шести.”

- Е? - пита жена ми, издухвайки дима настрани.

- Бог нали знае всичко? - питам и аз на свой ред, без да чакам отговор, защото отговорът е ясен, затова продължавам: - Щом знае, не може да не знае, че не е било “твърде добро”, не може да не знае, че скоро ще прати потоп, че ще издави всички човеци освен Ной и семейството му, защото... - Търся бързо шеста глава в малката Библия, издание от 1923 година на Британското и чуждестранно дружество, намирам единадесети абзац: - Защото “света се разврати пред Бога; света се напълни с насилие”.

- А как е в изданието на синода? - вметва жена ми.

- Същото - казвам - по смисъл. Не в това е проблемът обаче. Важното е знае ли Господ, че ще прати потоп? Знае. И въпреки това е “твърде добро”! Знае ли, че много по-късно ще прати Христос да изкупва греховете ни? Знае. Чии грехове? Нашите, на новото човечество, на потомците на Ной! Христос съществувал ли е тогава, на шестия ден? Съществувал е, разбира се, та нали е част от светата, единосъщна, животворяща и неразделна Троица! И е бил някъде там край Господ още тогава, при сътворението! Като дух ли, като Слово ли, не знам, но е бил! А Бог си е знаел, че ще го прати да ни изкупва безумията! Макар че е знаел обаче, “всичко е твърде добро”! Кое? Според мен - произнасям тихо, полека - добро е, че е заложил доброто у нас, че ни е вдъхнал добро. Въпреки онова, което той знае, че ще се случи, заложбата за добро е добро. Значи, за него, за Бог, заложбата е по-важна от реализацията, семето е по-важно от плода...

- Успокой се - пошепва жена ми.

- Не мога - пошепвам и аз. - Сложното идва тепърва, във втора и трета глава.

Посочвам ѝ с пръст девети стих на втора глава в новото последно издание, дебелото, и чета:

- “И направи Господ Бог да израстат от земята всякакви дървеса, хубави наглед и добри за ядене, и дървото на живота посред рая, и дървото за познаване добро и зло.” Колко дървета са? - питам лукаво, като змията. Но сърцето тупти, тупти и лудее.

- Как колко! - недоумява жена ми.

- Едно или две?

- Едно естествено! - казва тя.

- Не бързай, моля те! - казвам й аз. - Защо да не са две? Едното е “дървото на живота посред рая”, другото - “дървото за познаване добро и зло”.

Жена ми чете втори път. Мълчи.

- Може би “дървото за познаване добро и зло” - продумва най-накрая - е пояснение на “дървото на живота посред рая”...

- Точно така! - погалвам я леко по лицето, придържайки дебелата книга с другата ръка. - И аз така си помислих вчера, когато за първи път се усъмних. Но я виж старото издание! - Облягам малкия том на големия, чета: - “И Господ Бог направи да произраства от земята всяко дърво що е красиво на глед и добро за храна, както и дървото на живота всред градината и дървото за познаване на доброто и злото.” Тук няма и запетайка между двете дървета. Добре, тя не е задължителна по стария правопис. Поне едно тире да имаше обаче, ако едното пояснява другото. Но няма!

Жена ми мълчи.

- Ако дървото е едно, всичко е наред. Животът е синтез от доброто и злото, да познаваш доброто и злото - това е животът, доброто и злото са двете страни на една и съща монета... И така нататък. Значи, дървото за познаването на доброто и злото е другото име на дървото на живота. А ако дърветата са две? Кое е по-важно тогава? Кое е водещото дърво? Това на живота или онова за познаване на добро и зло?

- Може би все пак е едно дърво - въздъхва жена ми.

- Да допуснем - съгласявам се веднага. - Още повече че дървото на живота е разположено “посред рая”, а в началото на трета глава, ето - в трети стих, жената, която Адам тепърва ще нарече Ева, казва на змията, че Бог им е рекъл да не ядат именно от “дървото, що е посред рая”. Но това пък е дървото за познаване на добро и зло! Във втора глава, седемнадесети стих, виж тук, Господ Бог заповядва на човека, на Адам: “а от дървото за познаване добро и зло, да не ядеш от него...” Излиза, че дървото е едно и е посред рая.

- Ето, виждаш ли - казва поуспокоена жена ми.

- Виждам - казвам развълнувано аз. - Пак те моля обаче, не бързай. Нека вървим поред.

- Дълго ли е? - пита тя.

- Едва сега започвам.

Гася цигарата, поемам дъх. Сърцето бесува.

- Ще чета от новото издание.

Разтворил съм двете библии - новата и старата - на гърдите си, една до друга.

- Слушай глава втора, стих шестнайсет и седемнайсет: “И заповяда Господ Бог на човека и рече: от всяко дърво в градината ще ядеш; а от дървото за познаване на добро и зло, да не ядеш от него; защото, в който ден вкусиш от него, бездруго ще умреш.” А в старото издание Бог казва дори “от всяко дърво в градината свободно да ядеш”, тоест Адам има пълна свобода, дадена му е пълна свобода да яде от всяко, забележи - всяко дърво! Иначе “бездруго”, а в старото издание - “непременно”, ще умре. Ала той не умира! На пръв поглед той не умира! Господ сякаш е забравил предупреждението си и само го гони по-късно от рая! Господ сякаш не удържа думата си!

- Не богохулствай! - потръпва жена ми.

- Не богохулствам - отричам аз. - Казах на пръв поглед, казах, че сякаш не удържа думата си. Но Адам умира, онзи първи човек, от чието ребро Господ ще сътвори Ева, онзи чист, непорочен, със заложеното в душата му свършено добро Адам умира заедно с невъзможността да твори зло просто защото не го е познавал. Този Адам, светецът, е мъртъв, той “бездруго” умира. Другият Адам, прародителят на Ной, а чрез Ной и на всички

човеци до ден-днешен, другият Адам - онзи след грехопадението, изгоненият на изток от Едем, - той остава жив и създава потомство! Първият Адам обаче - непорочният - бездруго умира, а Господ бездруго е прав!

- Естествено - промълвя жена ми.

- Продължавам нататък - казвам бързо, защото вече не смея и да спра. - Господ дълбоко приспива Адам, взема му реброто и създава Ева. Змията изкушава Ева да хапне от плодовете на дървото, “що е посред рая”. Все още приемаме, че дървото е едно. Виж сега какво казва змията в началото на трета глава: “Тогава змията рече на жената: “не, няма да умрете; но Бог знае, че в деня, в който вкусите от тях, ще ви се отворят очите, и ще бъдете като богове, знаещи добро и зло.” Фантастично! Едва вкусили, те вече са като богове, те вече знаят какво е добро и какво е зло! Старите, непорочните, небожествените Адам и Ева умират, ала Господ не убива и новите, греховните, уж божествените! Слушаш ли ме?

- Да - казва жена ми.

- Господ не ги убива! Змията е права! Въпреки че ги наказва строго, той сякаш размисля, той сякаш им прощава! За какво да ги наказва още повече! Та той знае, че самият акт на познанието на злото е някакъв вид смърт, някакъв най-висш, най-зловещ, най-ужасяващ, на всичкото отгоре и вечен, смразяващо вечен, безкраен вид наказание! Забележи как се държат пред Бога станалите току-що “като богове”! Те вече знаят какво са сторили, вече знаят, че са сторили зло, и се оправдават пред него, но как! Адам топи Ева: “Адам отговори: жената, която ми даде Ти - тя ми даде от дървото, и аз ядох.” Демек Бог му я е дал! Той носи отговорност! Ева пък топи змията, сякаш изкушенията на змията могат да я оневинят след категоричната Божия заповед! Смешни са някак дори. Объркани, може би отчаяни, може би вече съзнават каква са я надробили, може би вече усещат с непохабените си сетива, може би смътно и се догаждат какво ги очаква - и тях, и човечеството след тях. Но на Господ не му е до смях. Той знае...

Поглеждам надясно. Тя е кротнала съвсем, очите ѝ са затворени.

- Защо спря? - пита, без да ги отваря.

- Защото сега следва, каквото следва - отвръщам.

- Не би могло да е страшно, щом идва от Бог - изрича жена ми.

- И не е – отронвам, ала сърцето ми бумти, ще се пръсне.

Паля нова цигара.

- Слушай сега как завършва трета глава - произнасям сподадено и бавно зачитам: - “И рече Господ Бог: ето, Адам стана като един от Нас да познава добро и зло; и сега - да не простре ръка да вземе от дървото на живота, та, като вкуси, да заживее вечно. Тогава Господ Бог го изпъди от Едемската градина, да обработва земята, от която бе взет. И изгони Адама, и постави на изток от Едемската градина Херувим и пламенен меч, що се обръщаше, за да пазят пътя към дървото на живота.”

- Май че все пак дърветата са две - казва тихо жена ми.

- От този текст все още не е напълно ясно. Би могло да се тълкува, че дървото е едно, но ако вкусиш втори път от него, ще станеш вечен, безсмъртен. Чуй обаче варианта в старата Библия: “и сега, за да не простре ръката си та земе и от дървото на животът, и яде, и живее вечно - за това Господ Бог го отпрати от Едемската градина да обработва земята, от която бе зет.” Чуваши ли - почти викам, без да се усетя, - за да не вземе и от дървото на живота! Това “и” е разковничето, Господ го гони, но не “тогава”, а “затова”, “за това” е две думи дори, за да не вземе и от другото дърво! Разбираш ли, дърветата трябва да са две, логично е да са две!

- Разбирам - продумва жена ми само с устни. Очите ѝ са все така затворени, от което лицето ѝ прилича на някаква тиха, извечна маска на смирениято.

- Днес ходих в библиотеката на Богословския факултет - изпускам шумно дъх. - Приеха ме много любезно...

Жена ми не реагира в смирения си покой. Но слуша.

- Дадох ми куп библии на български и руски - продължавам. - Има една на нашия синод от 1925 година, по която е правено и сегашното последно издание. Там също няма

“и”. Ала в другата, отпечатана в Цариград от някой си Х. Матеосян през 1912-та, текстът е абсолютно същият като в малката Библия на Британското библейско дружество. А е печатан единадесет години по-рано. А сега чуй какво пише в Библията на Московската патриаршия от 1956 година. - Вземам листчето, което съм пхнал в голямата Библия, и чета: - “и теперъ как бы не простеръ руки своей, и не взялъ также” - чуваш ли, “также” - “от дерева жизни, и не вкусил, и не сталъ житьъ вечно.” Това е - хлопвам двете библии и внимателно ги слагам на пода. - Остават въпросите, от които настръхвам.

- И първият е - проговаря тихо жена ми - защо Господ ни е дал право на избор...

- Точно така! - възкликвам спонтанно и я погалвам пак по лицето, а тя отваря очи. Усмивам ѝ се. - Това е основният, ала не и първият въпрос - добавям. - Първо ми обясни какво означава “като един от Нас?” Кой нас? Защо Господ не казва, че Адам, човекът, е станал като мене?

- Херувимите, ангелите също познават доброто и злото - предполага жена ми.

- Откъде накъде! - възразявам. - Това не следва отникъде. Те да не са богове! Въпросът е като Бог или като богове стават Адам и Ева! Ето, змията казва на Ева: “...ще ви се отворят очите и ще бъдете като Бог да познавате доброто и злото.” Това е в старата Библия. И в другите стари библии е “като Бог”! В новото синодално издание обаче е “като богове”! Но какво значение има какво дрънка змията! Важното е Бог какво казва! А самият Господ Бог изрича и в двете библии дословно: “ето, Адам стана като един от Нас...” Значи, множествено число, значи - като богове са станали Адам и Ева! Кой биха могли да бъдат тези “Нас”? Кой са тия богове? Нямам друг отговор освен светата неразделна Троица! Веднага след сътворението няма кой друг да е “един от Нас да познава добро и зло”! Разбираш ли, човекът е станал като Господ, като Христос, като Светия Дух! Като всеки един от Троицата, която обаче е единосъщна, която е едно, човекът вече познава доброто и злото!

Паля следващата цигара. Треперя от вълнение.

- Искаш да кажеш - произнася много внимателно жена ми, - че човекът е станал част от божествената Троица?

- О, не! Това е втората уловка, второто мое недоразумение, втората ми заблуда! Колко пъти съм го чел, ала не съм видял нищо! Господ - мъча се да успокоя гласа си - казва “като един от Нас”, а не “един от Нас”. Проумяваш ли как би звучало: “Ето, човекът стана един от Нас.” Господ Бог е абсолютно прецизен обаче, на човека все още му липсва нещо огромно, нещо непостижимо за мършавия ни разум, нещо космическо и необозримо в божествената си дълбина! Липсва му безсмъртието...

Поемам дъх за миг.

- Човекът е станал като един от тях, като един от Троицата, защото е познал доброто и злото, но не е един от тях, защото не е станал безсмъртен. И няма да стане! Затова, а не тогава, “затова” Господ го гони от рая, за да не вкуси “и” от дървото на живота и да стане безсмъртен! Защо обаче? Ето сега вече следва и проблемът, от който настръхвам, въпросът за избора, за свободния избор!

- Милият мой богослов - казва топло жена ми.

- Не смей да иронизираш, а слушай! - Дърпам дълбоко цигарата, мъча се да подреда наежените си мисли. - Във втора глава Господ Бог разрешава на човека да яде свободно от всяко дърво, от всяко, като му забранява само плодовете от дървото на доброто и злото. Моля те, вникни в съвършения Божи промисъл: Господ забранява на Адам, но не го пази, не го следи, Бог знае какво ще направи човекът, знае какво ще направи и жената, която създава веднага след забраната, но въпреки това не ги пази, не спира ръцете им, посегнали към забранения плод, оставя ги свободно да изберат между неговата повеля и неустойимото изкушение да познават доброто и злото! Можеше ли Господ Бог да ги спре? Можеше естествено! Можеше ли Господ Бог да сплеска главата на проклетата змия? Можеше естествено! Ала не го е направил, за да направим пък ние свободно първия си голям човешки избор... А ако Адам се бе възползвал от разрешението на милостивия Господ и бе вкусил първо от дървото на живота?

- Какво говориш ти! - извиква жена ми и сяда в скованото ни от стари парчетии брачно ложе. Очите ѝ са вторачени в моите с израз на някаква дълбока обида.

- Само богословствам. Моля те, изслушай ме!

- Но Господ е знаел, че Адам ще избере забранения плод!

- Разбира се. И въпреки това го е оставил свободно да избере. Ако допуснем за миг, само като хипотеза, че Адам бе вкусил първо от дървото на живота, че Адам, така да се каже, бе изненадал Бог в своето решение, нямаше да се случи нищо. Човекът би станал безсмъртен като ангелите, като херувимите, но нищо повече. Господ не би позволил човекът след това, след като е станал безсмъртен, да познае доброто и злото, защото по този начин и злото би станало безсмъртно тук на земята заедно с Адам, заедно с нас, потомците му! Разбираш ли, Адам е избрал единствената възможност да има човечество, единствената възможност да се живее човешки, да има човешки живот - това, че сме смъртни! Но е направил избора си свободно, разбираш ли, свободно!

- Опитвам се! - стене жена ми.

- И аз. - Напрежението е изчезнало някъде, вече ми е спокойно. - Адам прави своя избор заедно с Ева, познават доброто и злото и стават като богове. Бог знае какъв ще е изборът им, но ги оставя свободни, после ги гони от рая, за да не станат безсмъртни тук на земята, а заедно с тях и злото, що са познали. Така вече може да се живее, макар и в грях, макар и в зло, но смъртно. Господ ще прати потоп, после ще прати и сина си Христос да ни напомни, че онова, което Бог Отец е сътворил на шестия ден, е "твърде добро", за да изкупи греховете ни, натрупани дотогава, допреди две хиляди години. И за да ни изправи пред втория ни съдбоносен човешки избор, отпуснат ни от великодушния Господ. Сега внимавай, мила.

- Само това и правя...

- Свършвам - успокоявам я аз.

- Хайде де!

- Господ също познава доброто и злото, нали? И е безкрайно добър в милостта си. Значи, Господ е направил своя избор, макар че познава и злото. Чрез сина си Христос, тоест чрез себе си, той ни дава право на същия избор, дава ни възможност да тръгнем по същия път, по неговия път, да повторим неговия път! Да изберем доброто, въпреки че познаваме и злото. Именно защото познаваме и злото! При първия си избор човекът избира познанието и се обрича на тленност. При втория си и, предполагам, последен шанс да избира човекът е призван чрез Христос да спечели борбата на доброто със злото у себе си, възползвайки се от милостта, че е смъртен тук, на земята. Безсмъртният живот тук е абсурден! Защо ще се бориш със злото, ако не си смъртен? Нали и злото ще е безсмъртно! Бог отново ни дава право на избор. Ако изберем доброто, както го е избрал той, ако победим злото, както той не го пуска у себе си, макар че го познава, ако са праведни душите ни, както е праведна неговата, ние ще станем като него, като Троицата, като тях или като него, все тая, макар и смъртни тук, на земята. Ала душите ни, праведните ни души, познали и победили злото, както го знае, но не му е подвластен той, биха били богове, не като богове, а богове, безсмъртни богове! Биха били него!... Чуваш ли, човешката душа е потенциален Бог, потенциален безсмъртен Бог! Тя е той, ако надвие над злото тук, на земята!... О, разбирам, че това най-вероятно е невъзможно, че това може би е невъзможно със сигурност, но си струва да се опита, това е пътят, дарен ни от Бога, това е посоката, посоката, с която ни е благословил милостиво!

Млъквам. Главата ми е празна.

Жена ми се пресяга за цигара, запалва я, ляга си отново, намества удобно пепелника и казва:

- В душата на всеки човек има кътче, предназначено за Бога. Когато човек го остави празно, там злото моментално свива гнездо. И с човека е свършено.

Не отговарям. Мълчи и жена ми. Пуши.

- Тоя херувим и пламенният меч надеждни ли са? - пита по едно време.

- Моля?

Изобщо не включвам какво ми говори.

- Херувимът и пламенният меч, които пазят пътя към дървото на живота - пояснява ми тя, - надеждни ли са?

- В смисъл?

- Пазят ли добре? - гаси тя цигарата си.

- Предполагам, има си хас. - Чувствам се като малоумен.

- Възможно ли е илюзиите да се промъкнат в рая?

- Накъде биеш?

Търся очите ѝ, но те гледат право нагоре.

- Възможно ли е - произнася сякаш не тя, а устните ѝ, - илюзиите да се промъкнат покрай херувима и огнения меч, да откраднат плод от дървото на живота и да станат безсмъртни?

- Какви илюзии?

- Злите илюзии - казват устните ѝ. - Злото под формата на илюзии.

- Илюзии сред рая! - възкликвам, ала вече включвам какво говори тя. Само не знам на мене ли или на себе си.

- Възможно ли е комунизмът да е откраднал безсмъртието?

- Не.

- Той е крадец - изричат устните ѝ, - той е най-злият крадец в служба на злото.

- Не - повтарям, - херувимът е мъжко момче, а и пламенния меч си го бива.

- И слава Богу! - пошепват устните ѝ, а очите ѝ бавно се склапят.

Лека нощ.

## ТРЕТА ЧАСТ

### МАРТ

#### VII. ЗВЕЗДИТЕ. 1992

##### Спомен

- Господи! - потръпвах тихо пред изчистените линии на вечерното небе. - Господи - мълвях, премазан под тази динамична, бясна красота.

Не се боях, че споменавам все името му. Огромната луна току-що бе изскочила иззад високите върхове по дефилето на изток, озърнала се бе за любимците си, увиснала за миг над планината като грамадно топло око, и ги бе помамила с неуловимата си усмивка. Сиво-черните облаци и не чакаха втора покана. Изнервени, нетърпеливи, настръхнали на старта, сякаш едва бяха изтърпели да се появи най-накрая, стремглаво се втурнаха напред и лудешката запрепускаха през нея. Блъскаха се, избутваха се, разкъсваха си дрехите, омесваха се в причудливи фигури, умираха внезапно, възкръсваха отново и отново, за да се омешат пак във фантастични образи, и бързаха, бързаха, бързаха, като че тръпнеха от страх, от ужас тя внезапно да не отмени парада. А луната, спокойна и замислена в прохладната мартенска вечер, търпеливо ги пропускаше през себе си, рисувайки ги в тъмножълто, в охра, пастелнозелено, мастиленосиньо, във виолетово, ръждивокафяво, пепелявосиво. Сякаш ги милваше с невидимата си четка, тази магьосница. И бавно, крадешком, като че се боеше да не ги обиди, да не ги нарани, неусетно се измъкваше на югозапад към смъртта си.

Докато черният косматко не я прегърна страстно и не си я скри за себе си.

Без да свалям очи от притъмнялото за малко небе, запалих цигара. Не беше студено, вятърът тук долу едва се усещаше. Седях направо върху стария нисък зид, облегнат на

старата черница, и попивах всички шумове на старото село. Чувах всичко. Чувах как червеите шават из рохката пръст под мене, шумно одобрявайки съботното ми усърдие да обърна и земята около стария нисък зид; чувах соковете на дървото зад тила си, усещах как текат нагоре към полуизсъхналите клони, които всяка година, напук на всички и на всякакви прогнози, раждаха едри и прекрасни дуди; чувах как растат марулите под найлона; чувах как зеленият лук разтваря нежната си ципа, за да пусне на воля поредното листо; чувах дори как набъбват репичките, как жадно пият соковете на влажната земя и бавно, ала непрестанно нарастват. Чувах всичко. От хоремага отсреща кънтеше кръчмарска музика, която обаче не успяваше да заглуши боботенето и вечните спорове на селските байновци. От механата вляво дънеше някакъв сръбски кич, радвал се вероятно на популярност най-малко преди две-три години. Откъм другата механа, оттатък реката, клокочеше сигурно друга сръбска чалга, но се долавяше само ритъмът на барабаните. В пролетната съботна вечер работеха всичките десетина селски капанчета, изникнали напоследък, та отвсякъде долитаха гълчава, подвижвания, караници, долитаха и по-скоро шум, отколкото музика, а навремени избухваше смях, ехото го разстиляше над долината, смесваше го с всички други живи звуци, но това ни най-малко не ми пречеше да чувам червеите под земята или как растат марулите. Наистина чувах всичко. Някъде пролайваше куче, скърцаха врати, просъскваха гумите на позакъснял велосипед. Отвсякъде - и отгоре по хълма, и отдолу през улицата, и отляво, и отдясно по склона - Гарелов питаше нещо, а някой нещо му отговаряше. Чувах и балкана отсреща, едва различим, забил величествена снага право в черната бездна.

Настъпваше моят час. Щях да пуша, да чувствам по гърба и по тила си наръбения ствол на черницата, да се отдавам на нощното небе, да се разхождам мислено наоколо, да се отпускам, отпускам...

Луната се насити на косматкото, нежно го отпъди, а следващите сладострастници, сякаш още по-нетърпеливи и възбудени, отново се хвърлиха в светлите ѝ обятия. Нямаха сили обаче да устоят на чара ѝ и се топяха в прегръдките ѝ. Стана светло и от това сякаш още по-призрачно, но и още по-вълшебно в красотата си.

Ако тръгнах на разходка, първо бих се отбил в църковния двор. Дворчето щеше да е окъпано в жълто мляко, планинската вода весело щеше да бумти в каптажа, а старият чинар щеше да е прострял коравите си лапи над гредата с трите камбани, сякаш за да защити от лудналия лунен порой и тях, и ту призивно-възторжените им, ту скръбните им гласове, които старият чинар толкова обичаше и с които бе свикнал толкова отдавна. Както бе свикнал с тях и чудотворецът Свети Никола от иконата над ниската порта към храма, който замислено сънуваше чудото на пролетта, докато жълтото мляко се лееше отгоре му. Щях да се прекръстя и да поема по пътеката през гората, за да изляза над реката и да послушам прибоя на придошлите води о камъните, о двата странични бента, о подпорите на моста, да послушам как кроткият сняг от южните планински склонове за дни се е превърнал в обезумял пенлив потоп, фучащ час по-скоро да се влее в Искъра, в Дунава, в Черно море... За да умре дори и споменът за девствения сняг по южната снага на планината. Тази смърт обаче не би предизвикала у мен тъга, а само смътното усещане за порядъчност и доблест. Бих послушал още малко самоубийствения жертвен танец на снега, после бих пресякъл по моста право нагоре по сипейте, оттам отново надолу покрай реката, докато стигна високо горе в гората широката просека. Оттам боровете се разреждаха и се излизаше на стръмните ливади, които сега ту тъмнееха точно насреща ми, ту се окъпваха в матовожълти отблясъци. Ако можех да летя, бих полетял под щедрата луна, бих полетял направо на тясната долина, бих полетял над косите ливади, над буйната река, над бахчите край нея, над селския стадион, над еднообразните двуетажни къщи, строени като рота войници под тополите, над прашното шосе, за да кацна след минута право върху стария нисък зид под старата черница. Ако летя бавно.

Погледнах лунния циферблат на часовника си: след малко повече от три часа щеше да дойде лятното часово време. Другата събота, следващата, първата за април събота в девет часа вечерта щеше да е почти светло. Тогава много по-късно, чак към десет, щях да гледам топящия се вече сърп на месеца и нямаше отвсякъде да слушам Гарелов, който сега

пък разговаряше с някаква жена, чуруликаща весело и отзивчиво. Нямаше да чувам отвсякъде Гарелов просто защото Гарелов щеше да е приключил с “Панорама”-та си. Следващата априлска събота можех да слушам всичко без Гарелов. Можех да слушам веселото работливо шуране на червеите под земята. Можех да следя веселото бълбукане на соковете по черницата. Можех да летя над долината и да слушам как реката си приказва с облите хлъзгави камъни. А можех и да не летя след мислената си разходка. Можех да натрупам сняг отсреща по ливадите и да се пързаям с момчетата. Тръгвахме от просеката, засилвах шейната, колкото позволяваше стръмнината, и в последния момент скачах на плазовете. Чувствах се дете особено когато на излизане от гората към голите ливади изхвърчах настрани в снега, подхвърлен от голямата бабуна, търкалях се, потънал в преспите, а от стремглаво отдалечаващата се шейна се носеше чаровният, щастливият, искрящият, библейски чистият смях на момчетата, който меко потъваше в любопитно надвесената отгоре гора, сякаш и тя ми се кискаше заедно с тях. Изтупвах се, изчаках ги да се върнат с шейната - весели, възбудени, зачервени, библейски чисти. Като снега под боровете, като снега, затрупал ливадите, като онзи пухкав, чисто бял, ефирен като в приказките сняг, който правеше мъжете деца. Докато ги чаках, минаваше чичото с бравата, гледаше надолу към непорасналите ми още момчета, усмихваше се мимолетно и някак болезнено, подхвърляйки веднъж-дваж бравата с рамо, и отвръщаше на поздрави ми с “дал Бог добро”.

- Накъде? - питах.

- Да почистя нагоре - отвръщаше старият чичо с бравата. - Посадил съм малко бук между бора.

- Има ли шанс букът да се върне?

- Ако куманистите паднат от власт, има - отвръщаше чичото.

- Колко години му трябва? - питах.

Деца тихо приближаваха, изправяха шейната и зяпах с респект огромната брава. Прегръщах ги, а те зяпах бравата, потни, запъхтени, очаровани.

- Около педесе - отговаряше възрастният мъж. - Преди педесе години, скоро ще станат, куманистите изсякоха бука и развалиха климата. А беше климат един път. Заради тоя бор вече няма дъжд като хората, реката пресъхва, рибата избяга. Ей тук - сочеше със свободната си ръка чичото на няколко метра зад гърба си - стърчеше буковище за чудо и приказ. След девети дори им дожаля да го посекаат, но после, като почнаха наред, куманистите затриха и него.

- Тате, кои са куманистите? - питаше малкият ми син.

- Комунистите бе, млъкни! - шептеше и големият ми син, ядосан от недосетливостта на брат си.

- После затриха и овощните градини покрай реката - продължаваше чичото с бравата. - Те пък какво им пречеха на куманистите, не знам. Посякоха ги и толкова. А с тоя бор земята се изрони, планината завехна, лете реката взе да пресъхва, съсипаха климата. И сега ще й трябва пак педесе години да се оправи.

- На кого? - питах.

- На майчицата - отвръщаше чичото. - Ако се не сече, букът полека-лека ще се примъкне, ще натири бора, планината ще живне, реката пак ще тече силна не само напролет, пъстървата пак ще играе, ще има паша, ще има добитък, ще има живот.

- Сигурен ли си?

- Деца ти ще са живи да видят - казваше той.

- Ако комунистите паднат от власт - уточнявах аз.

- Тъй, ако куманистите си идат. Иначе смърт - добавяше и пак се усмихваше мимолетно и някак болезнено.

Деца ми зяпаху ту него, ту бравата.

- Хайде, пързай ги - помахваше на раздяла и поемаше нагоре през просеката и по безбройните планински пътеки да чисти гората.

А аз продължавах да пързаям момчетата. Вече не се чувствах обаче дете.

Господи, кога беше това? Само преди година! Само преди две!

Сепнах се. Беше пролет, идваше лято.

Цяла година вече не бях срещал чичото с бравата.

Луната се бе скрила зад високото бърдо, вятърът утихваше, почти разгонил немирните облаци от небето.

Как ми се искаше да видя чичото с бравата, да го питам имат ли шанс младите букчета.

Гарелов бе млъкнал, събеседниците му - също: сега телевизорите бърбореха репликите на някакъв филм. Отвсякъде се лееше и веселата кичова музика от капанчетата, от механите, от селската кръчма, от комшийските разпивки. Лееше се и живителният сок на пролетта, лееше се придошлата река, а по ливадите отсреща тихо се отливаха меките пясъци на лунни отблясъци.

Младите букчета в гората набираха сили.

Месецът се показва още няколко пъти, сетне потъна зад планината в заслужен покой. По небето поникнаха и бързо разцъфтяха звезди, Голямата мечка отново разтвори широко черпака си над черницата, заизлива щедро златния прах по изпръхналата земя. Звездите пулсираха, ръчкаха се, скриваха се, изскачаха внезапно зад гърба на посестримите си, тичаха, отново изчезваха в тази божествена гоненица, пак се появяваха ухилени. Предвкусваха лятото, немирниците, усещаха, че иде летният им карнавал.

А на младите букчета в гората би трябвало да им остават само още четиридесет и осем-четиридесет и девет години.

Така си мислех, наивникът, в онази далечна съботна вечер, когато надеждата извираше от самите недра на земята. О, добре е устроен човекът! Тази надежда у него никога не умира. Иначе смърт.

## **VIII. ЛИВАДИТЕ. 1996**

### **Абсолютна тишина с упование**

А на сутринта, в последната мартенска неделна утрин, слънцето къпеше долината в топлата си благодат. Пиех кафето си на двора и поглеждах нагоре, за да зърна поне валмо памук от неизбягал облак, поне стиска влага над гората, ала небето беше синьо и чисто, чисто като невъзможен спомен.

Току-що преместеният ми напред часовник показваше, че приближава десет. Време беше да тръгвам на реалната си, а не мислена разходка. Взех си специалната тояжка, цигарите със запалката, старата шапка и поех към църквата. Между голите все още клони на древния чинар играеха врабци, по трите камбани пък весело играеха слънчеви отблясъци, а в мъдрите очи на Свети Никола от иконата сякаш играеха закачливи пламъчета. Голите лапи на чинара почти галеха щедро огряното лице на светията, а набъбналите пъпки едва удържаха младите листца да не избухнат в свежозелен ореол над главата му. Вътре в схлупения храм попът служеше неделната служба. Ниската вратичка бе леко открехната, наведох се, за да прекрача в църквицата, прекръстих се, запалих свещички за живи и умрели, постоях, поех нагоре през гората. Боровете миришеха на смола, на младост, на свобода; разбунената река бясно се пенеше около подпорите на моста; нататък гората едва чуто кълтеше с някакъв странен, приглушен, сподавен, мъчителен стон, сякаш всеки момент щеше да се пръсне от напрашялата си сила, но не се пръскаше, а само кълтеше за милост; по широката просека нямаше дори купчинка сняг, а само избуяла трева, която се стелеше в мек светлозелен килим надолу и все по-надолу по ширналите се стръмни ливади.

Там заварих и дядо Кайо със стадото си.

- Добър ден, комшу! - поздравих отдалеч, спускайки се по пътеката, която отдавна-отдавна ни служеше с момчетата за пързалка.

- Здравсти, комшу! - помахна ми с гегата отдалеч и дядо Кайо.  
- Как си, комшу? - приближих, протегнах ръка.  
- Ееех, иззимихме - проточи комшията доволно, сякаш одобряваше здравия си селски инат, сякаш се гордееше с ината си да дочака за около шейсет и пети път смяната на зимата с пролетта.

Ръката му бе суха, попукана, студена.  
- И зимното време смениха - добавих.  
- Смениха ли го! - възкликна зарадван дядо Кайо, като че смяната на времето имаше някакво значение за него.

- Снощи.  
- Ееех, ще се стъмва късничко вече... Иззимихме, ей! - поклати някак учудено глава, сякаш не му се вярваше още, и пак повтори: - Иззимихме, комшу, лято иде, слава Богу!  
- И на правителството - ухилих му се.  
- Ееех, и на правителството - ухили се и дядо Кайо.

Бяха минали четири години от оная съботна вечер, когато надеждата извираше от недрата на земята. Всичко се бе променило освен ливадите с напращялата паша, освен блестящите ниско звезди като огромни халби бира, блискащи щедро жълтото си сияние, освен усмивката на комшията ми с голите венци и няколкото зъба, пръснати тук-там отпред, с наивните, добродушните, по детски доверчивите очи, в дъната на които все така не умираше и не умираше слънчевият лъч на упованието.

- Какво ново по Софията, комшу? - попита дядо Кайо, все още щърбо усмихнат с изпочупените си тютюневокафяви зъби. - Ще ни бъде ли, а?

- Сега ще започне и да съмва по-късно - отвърнах.  
- Да бе, сутринта си ставам нормално, по радиото казват, че е шест и половина, а то тъмно, таман развиделява.  
- Защото е било пет и половина. Според природата, според слънцето е било пет и половина.

- Да бе, да бе - кимна старецът, - то си е било пет и половина... Аз в толкова си ставам. Демек шест и половина поновому... Ееех...

- Ако можеше да съмва по-рано, щеше да е по-добре - казах. - За нас може би ще е по-добре да си сменяме времето наопаки, та белким съмне по-рано.

Комшията вече не се смееше, но умните му очи оставаха топли, добронамерени, търпеливи.

- Ще съмне, комшу - почовърка с тояжката си земята.  
- Кога?  
- Жан Виденов прави, каквото може.  
- Ееех - почовърках земята и аз със своята тояжка.

Дядо Кайо живее в последната къща на селото откъм южния склон на планината, който е гол и скалист на места, с дълбоки урви там, където са текли реките, преди да изпосекат горите. На трийсетина метра от къщата му изпод огромна скала зее гърловината на тясна пещера, откъдето напролет се появява бърза, кристалночиста река, която лете умира. Пещерата се казва Извиралото, реката също - Извиралото. Направо от пещерата рекичката пада отвисоко, образувайки малък пенлив водопад, после се вие малко между камъните, минава под обора на дядо Кайо, покрай къщата му, покрай още няколко къщи, покрай моята стара съборетина - и след стотина-двеста метра се влива в голямата река, пресичаща надлъж долината. Вътре в Извиралото, в пещерата, децата от селото са донесли вероятно от детската градина наблизко люлееща се пейка, която тъкмо се побира в тясната дупка, отдолу са подложили огромна джанта за автобусна гума, за да не залива водата краката им, а сводът отгоре е точно толкова висок, колкото да седиш, удобно полуизлегнат, без да се налага да навеждаш главата си. Изживяването е вълшебно: девствената вода идва от зловеща чупка на около метър от пейката, прави бучащ вир, ориентира се сякаш по светлината, завива, лее се под краката ти около джантата, изхвърча навън, пада стремглаво във водопада, запенва се, фучи, гъргори, намира си коритото, блъска скалата под дядо Кайовия обор, блиска се свободно надолу. А ти си седиш в пещерата, пушиш си цигарата,

слушаш възкръсналия живот на снеговете и цялото село е на длан пред очите ти. И на първо място къщата на дядо Кайо със сина му, седнал на малкото си столче отпред и вперил очи в пещерата, във водопада, в скалите, в хълма, в извиращия отвсякъде заедно с влагата живот. Очите на момчето нямат нищо общо с очите на баща му, като изключим смиреното търпение, което се чете в тях дори отдалече, откъм пещерата. Момчето гледа съсредоточено в една точка, гледа дълго, търпеливо, почти без да мига, сетне премества погледа си върху друга точка, в която фокусира зора си отново за дълго. Не съм убеден обаче, че вижда точките, по-скоро онова, което представляват точките, най малкото защото познава всички точки наизуст с всичките им сезонни промени и премени. За какво му е да ги вижда! Достатъчно е да ги гледа и да знае, че все още съществуват! Не съм убеден и в обратното - че не ги вижда. Само за себе си съм сигурен, че съм незабележим, скрит в тъмното гърло на извора. Така че когато настойчивите му очи се втрещават в дупката на Извиралото, имам усещането, че ме пронизват, че се забиват през мен в скалата, че прецапват вирчето и свиват в чупката на пещерата, че се втурват към зловещите кухи пазви на планината, че там търсят, а може би и намират нещо, което е абсолютно недостъпно и неразбираемо за нас - останалите. И докато се мъча да проникна в тайните на тези зеници, да прозра поне отчасти какво се крие зад този търпелив огън, изпитвам чувството, че съм открехнал спалнята на майка ми и баща ми, когато би трябвало да спя, че прилепил пламтящото си тяло в пясъка, надничам през дупката в оградата на евения плаж, че слушам - подло, тайно, из засада - какво си бърбят баба ми и дядо ми, разглеждайки младежките си снимки... Синът на дядо Кайо би могъл да е на петнайсет години, но по-вероятно е да е на четиридесет, макар че изглежда на петнайсет. Пролет, лете и наесен седи на столчето пред къщата, гледа към планината, надвесена отгоре му, мълчи. Не слиза към селото, не общува с никого освен с балкана, понеже лесно успяват да си общуват и без приказки. Понякога го виждам да скача по скалите, да се шумгува като привидение в рядката борова гора, да хвърля камъчета по сухите ждрела на старите досоциалистически реки. Но винаги напролет, лете, есенес. Къде е той през зимата? Къде седи през зимата синът на дядо Кайо? Само край прозореца ли? Как си общува с планината през стъклото?...

- Какво се умълча, комшу? - сепна ме баща му.

- Мислех си за Извиралото.

- О, сега е рай! - светнаха очите на комшията.

- Вечер заспивам с шума на водата, сутрин се будя от ромона ѝ и ми се иска веднага да хукна навън да послушам отблизо.

- Че що не хукваш? - запита дядо Кайо.

- Понякога хуквам, друг път се унасям наново.

- Ама не е като в Софията.

- Дума да няма.

- Ти не можеш да си представиш какво е да спиш на два метра от нея - въздъхна щастливо старецът. - Цяла година я чакам да дойде. Като песен е, комшу...

- Не ти ли пречи да спиш?

- О, свикнал съм - засмя се той. - Хем спя, хем я слушам водата... Песента... А като падне дъжд, как фучи, как се гневи и ядосва! И блъска, блъска в скалата отдолу... Като песен е... Идеално...

- Ала после пресъхва.

- Реката пресъхва, ала песента остава. - Дядо Кайо се замисли за миг как да ми го каже по-ясно. - Песента си бучи в главата ми цяла година. Идеално! А после реката пак идва и така отначало. Ражда се тя, раждам се аз, като жив съм напролет. Умира си тя, умирам и аз, но песента ѝ остава... Идеално!

- И колко години така?

- Шейсет и шест-седем.

Комшията погледна към стадото си, подпря се на гегата. Стадото му брои четири глави дребен добитък, две кози и две овци, благодарение на които са живи и той, и бабата му, и момчето му. Животните изглеждат досущ като стопанина си: бедни, дръгливи, парцаливи, прегърбени, кротки, търпеливи, а в очите им, търсещи най-едриите и сочни

стръкове, също грее тихото пламъче на смиреното упование. Освен от млякото на четирите животинки дядо Кайо и семейството му живеят и от добивите на малката градинка, която жена му е отвоювала от скалите. На няколкото квадратни метра тя седи предимно лапад (вероятно комшията го обича), лучец, марули, домати, зеле... Градинката опира до старото гробище сред рехавата борова горичка, тук-там под дърветата още стърчат вековните отломки на надгробни камъни, чиито надписи обаче не могат да се прочетат. Между надгробните камъни и наболия лучец минава само тясна пътека за към Извиралото.

- Лошо е, комшу, ама ще се оправим - обади се дядо Кайо, загледан към селото отсреща, сякаш искаше да види оттук, откъм ливадите, малката си градинка, поникващия вече лапад, марулитите, сина си, седнал на столчето отпред... Нямаше как да ги види, бяхме далече. Само покривът на къщата му лъщеше отатък през долината, току под скалите.

Не отговорих, запалих цигара.

- А бе, комшу, след десет години ще се оправим - продължи старецът. - Ще се оправим, казвам ти, само да се разберат горе.

- За кое?

- За всичко.

- Кое всичко? - попитах отново.

- Ееех, за всичко, което трябва.

- И кое трябва, комшу? - засмях се аз.

- За хората, което трябва - засмя се и той.

- И как ще се разберат?

- Като българи.

Смеяхме се и двамата. То си беше и за смях.

- Виж, комшу - очите на дядо Кайо все така излъчваха топла нега, - важното е хората да са добре. Да им се дава по равно, ама според работата.

- Невъзможно е да е според работата и да е по равно - казах аз.

- Сбърках, друго мислех - съгласи се той. - Да не е по равно, ама да е справедливо.

И да е според работата.

- Кой ще дава, комшу?

- Умните хора горе.

- И кой ще определя кое е справедливо и кое не е?

- Пак те.

- А сега справедливо ли е?

- Ееех, комшу - засмя се пак старецът и оголи щърбата си уста. - И сегашните не са стока, ама се мъчат да оправят това-онова. Могат пък да успеят...

- Уповаваш ли се?

- Ееех, уповавам се, комшу - пак зачовърка с гегата земята. - Всичките са млади момчета сегашните... Ако се разберат горе умните глави, след десет години ще се оправим...

Каза си приказката, а думите му потънаха в неделната тишина, легнала над долината. Навремени изцвърчаваше някое птиче в гората над нас, а ехото изяждаше хрипкавия звук за миг. Тук горе не се чуваше дори придошлата река, отникъде не долиташе музика, човешка глъч, нищо. Само тишина. Капанчетата отдавна не работеха, нито една кръчмичка, нито едно кафененце не бе оцеляло. Старата селска кръчма, хоремагът, също не работеше. И тази неделя, както и през по-раншните недели, нямаше сватба. Никой не се женеше. От много-много време на площада не се бе извивало хоро, не бе гърмяла музика. И тази, както и през много-много предишни недели, над долината се чуваше само тишината. А във въздуха, целуван само от радостните слънчеви лъчи, се носеха благодатните ухания на пролетта. Носеше се и някакво смътно, ала болезнено напрежение, то се усещаше ясно, натрапчиво, сковаваше сетивата, плашеше. Може би из прозрачния от чистота ефир се носеше болезненото, мъчителното, непоносимото напрежение на човешката тишина.

Мълчахме с дядо Кайо. Не знаех за какво си мисли той, а аз си представях 2006 година, когато според него щяхме да сме се оправили. Виждах как момчето му, може би

тогава на около петдесет години, ще стои на столчето пред къщата, ще гледа вторачен в Извиралото, а в дъната на очите му все така ще блести онова, за нас неразбираемото. Реката ще бучи под обора, водата ще се пени и плиска, устремена към по-голямата си посестрима, лучецът до старото гробище ще разтваря сочни листенца, а комшията ми тъкмо ще изкарва двете козички и двете овчици на спасителната паша, за да се хванат и те за зеленкото като нас, стопаните им. Дядо Кайо тогава ще е на седемдесет и шест-седем години, от устата му ще липсва още някой и друг зъб, бръчките съвсем ще са посекали добродушното му лице, но усмивката му - без съмнение - ще е същата, ще са същите и очите му - топли, наивни, доверчиви, умни. И пълни с упование. А Жан Виденов ще довършва третия си министър-председателски мандат, подготвяйки се за четвъртия.

Слънцето над нас весело се смееше.

- Дядо Кайо - попитах, - а кой да определи кои да са умните глави горе?

- Народът - каза дядо Кайо, ала не вдигна очи от ровината, който ръчкаше с тояжката си.

- Като досега ли?

- Ееех - рече дядо Кайо.

- Както определи за умна глава Жан Виденов ли?

- Ееех...

Старецът изправи глава, надникнах в очите му. Пламъчето на упованието все така тихо си грееше там някъде вътре.

Слънцето весело се смееше над нас. Старопланинските ливади наоколо и те се смееха. И далечните Боянски ливади - сигурен съм - и те се смееха. Всички ливади в България - сигурен съм - ни се смееха на нас с комшията ми дядо Кайо.

- Сполай, комшу - рекох. - А довечера да ти е сладка песента, като заспиваш.

- Сполай и на теб, комшу. Пък другата неделя, живот и здраве, пак да се видим да похортуваме.

Така и стана.

## IX. ДУМИТЕ. 1994

### Браво на нас!

Синонимен речник: **браво** - отлично, ашколсун *разг.*, бравос *простонар.*, евала *простонар.*

Речник на чуждите думи: **браво!** (ит. bravo “отлично”) Възклицание за одобрение, възхвала или насърчение=добре!

Събота сутрин е. Клекнал съм наред току-що обърнатата влажна земя, за да садя арпаджик, чесън, да сея копър, магданоз. В този ред. Първо по-трудното, сетне - лесното. (Който е садил два килограма арпаджик, знае колко изморителна е тази работа, особено клечането.) Разстлал съм си арпаджика върху стар вестник “Демокрация”, с каквито стари броеве, донесени от София, е пълно мазето ми. Транзисторът върху перваза на прозореца е надут почти до дупка, за да го чувам, а станцията естествено е “Хоризонт”, понеже в планинското село хващам само националното радио. Изровил съм си дълга и тясна леха, където ще буча луковичките шахматно. Над главата ми слънцето вече понапича. Чуруликат весели врабци. По радиото Светла Вълканова води симпатичното си предаване “Браво на вас”. Започвам. Посягам към вестника, вземам шепа разсад. Отдолу с избелели заради времето, светлината, лошия печат, а и лошата снимка очи ме гледа Георги Марков. Разчиствам с шепа арпаджика около писателя. Там пише: “Последната снимка на Георги Марков няколко седмици преди убийството.” Търся очите му няколко седмици преди

убийството, но едва ги виждам, едва долавям напрежението в израза им. Лоша снимка. Отвратителен печат.

“Браво на Любен Беров! - казва зад гърба ми Светла Вълканова с тънка, дозирана ирония, сякаш я е отмервала на везните с капкомер, така че хем да продължи да си води предаването, на моменти с дозирана прецизно ирония, хем пък да запази мястото си в националното радио. - Браво на министър-председателя, който тази седмица...”

Не я слушам, буча си лукчета.

Започва да мърмори Любен Беров, мрънка, фъфли нещото, което трябва да е за одобрение или възхвала, поръсена с тънка ирония. Ашколсун на Любен Беров.

Не слушам и него. Буча си арпаджик, но все поглеждам към вестника. Вече се е пооткрило и заглавието: “Какво да правим ние?” Тук-там съм и подчертавал по текста. (Как съм изхвърлил този брой за мазето, защо не съм го запазил?) Едва се сдържам, но успявам да устискам, довършвам си лехичката, изравям нова до нея, с пръстта ѝ засипвам готовата и я заравнявам с ръка, изхвърлям няколко по-големи камъчета, стривам малко сух тор по дъното на втората леха... Чак тогава разчиствам арпаджика от началото на текста.

По радиото се лее нещо старо от времето на “Бийтълс”, на Белене, на Ловеч и Скравена, а чуруликането на врабците в клоните на бъзовото дръвче сякаш отмерва такта на прекрасната мелодия. Евала на музикалната редакторка!

Паля си цигара, седнал по турски направо върху пръстта, чета писмото на Георги Марков до приятеля му Димитър Бочев. “Така че всяко решение - пише Георги Марков, - което те взимат, всяко мнение, което те изразяват, няма нищо общо с истината, правдата, борбата за доброто и съвършенството на човека, любовта, красотата. Не! Никаква друга кауза освен своята проста и ясна кауза - да си циментираш положението и да не си създаваш неприятности. Все повече ме смайва впечатлението, че истинската болест на нашето време не е нито комунизмът, нито капитализмът, нито тероризмът, нито каквито и да е революционни и контрареволюционни евангелия, а главно (може би дори единствено) това мръсничко, подличко, егоистично, добре маскирано, добре гарнирано чувство да си осигуриш твоето живуркане, като се присламчиш към някой октопод, който има нужда от тебе да му чистиш пипалата.”

Браво на Георги Марков!

Браво и на Александър Томов, споделя редовен слушател на българското национално радио, задето със своето Гражданско обединение за републиката осъществявал онзи необходим баланс, онзи своевременен преход, онзи конструктивен подход, онзи... Браво и на вицепремиера Евгений Матинчев, съобщава мнението на друг слушател Светла Вълканова, който заедно с целия правителствен екип, получил многократното доверие на динамичното парламентарно мнозинство, реализирал онзи оптимален модел на пазарната икономика с човешко лице, онзи социален тип структурна реформа, която... Ашколсун на Александър Томов, ашколсун и на Евгений Матинчев! Еква заставката с ръкопляскания, в случая за насърчение на структурната реформа. Музика. Чудесна музика от времето на “Стоунс” и “Би Джейс”, на Пеко Таков и Мако Даков.

А аз си бода шахматно лукчета. Напредвам. Готов съм с втория ред, правя трети, почвам и него. Вече ме болят краката от клечането, а не съм свършил още половината работа. Към десет е, слънцето меко, отзивчиво припича, врабците лудуват.

Браво (с много ирония) на директора на не знам кое си предприятие, който още не е изплатил февруарските заплати. Не го е срам! Браво и на кмета (пак с много ирония) на не знам си кое селце, задето вече трети месец не намира време да оправи не знам си какво. Позор за него, а не възхвала или одобрение! Браво обаче и на не знам кой си студент, който има рожден ден, пък и си взима изпитите винаги с петици и шестици. Действително, ашколсун на момчето, да е живо и здраво! Браво не само на отличника, bravo и на председателя (един вид също отличник) на ТКЗС еди-кое си (точно така казват по националното радио - текезесе), който двадесет и пет години безупречно ръководел това еди-кое си ТКЗС, а на петнадесети март направил “прекрасен” (точно така - прекрасен) доклад. Това е - евала! Заставката с ръкоплясканията. Прекрасна музика от времето на “Дийп Пърпъл”, на Саймън и Гарфънкъл, на Тано Цолов и Цола Драгойчева.

Паля нова цигара, сбутвам останалия арпаджик в ъгъла, чета: “Все по-силно съм убеден, че светът съвсем не се дели на добри и лоши хора, на леви или десни, на вярващи или невярващи, а главното деление, което има значение за нас, е на хора, които могат, и хора, които не могат. С други думи - на творци и на паразити. Има различни видове творчество, както има различни видове паразити. Селянинът, който сее нивата, е творец, жената, която ражда и отглежда деца, е творец точно толкова, колкото Айнщайн, Бетовен и Достоевски са творци. Този, който прави обувки, е творец, клоунът на сцената е творец, бръснарят на ъгъла е творец и т.н.”

Браво на Георги Марков!

По “Хоризонт” вървят новините. Желю Желев бил казал някъде някакви неща, които не били изтълкувани правилно, ала точните разяснения на говорителя му Валентин Стоянов поставили нещата по местата им и вече всички ги тълкували правилно, тоест така, както би искал да ги тълкуват господин президентът; някой се бил срещнал с някого си, за да уточнят позициите си по някои работи, а след срещата заявили, че наистина ги уточнили; лидерът на Българската социалистическа партия Жан Виденов пък говорил пред свои съпартийци и им обяснил вероятно за хиляден път, че, от една страна, те се разграничават от кабинета, от друга - подкрепят го само и единствено в името на България, на националното съгласие и мирния преход, а, от трета страна, нямат нищо общо. Евала! Евала на Желю Желев, евала и на Жан Виденов! Край на новините. Музика, възшебна музика от времето на “Юрая Хийп” и “Пинк Флойд”, на Александър Лилев и Людмила Живкова.

А аз си бода шахматно арпаджик, лукче след лукче, ред след ред. Както върви, скоро ще го свърша. Топло ми е, съблякъл съм се по риза, а ръцете работят ли, работят механично.

Заставката с ръкоплясканията. Гласът на Светла Вълканова. Сетне гласът на Виктор Михайлов. Браво на Виктор Михайлов, който обещал, че съвсем скоро ще се справи с еди-кой си бандити. Ръкопляскания. Бравос на Виктор Михайлов! Ашколсун и на шефа на “Водопровод и канализация” в не знам кое си градче, който за два часа и половина отстранил повредата, сменил тръбата и хората отново имали вода. От името на ръководството браво и на колектива на не знам кой си завод, задето реализирал много и много милиони приходи, без да увеличава кой знае с колко милиони разходите. Евала на колектива! Евала и на ръководството! Браво и на строгия и взискателен (да, да!) квартален милиционерски отговорник в град Белене (да, да - в Белене), който четиридесет години вече (да, да - от 1954-та година) пазел обществения ред, бидейки при това рядък (да, да - рядък) общественик и синдикалист (да, да - синдикалист). Ашколсун! Ръкоплясканията от заставката. Приказна музика от времето на “Дайър Стрейтс” и късния “Пинк Флойд”, на Огнян Дойнов и Андрей Луканов.

Край с арпаджика. Малко почивка и се заемам с чесъна, който предварително съм разделил на скилидки. Тръшвам се на земята, паля поредната цигара, чета: “Но оттук започва най-голямата драма на хората. Творците и особено талантивите от тях никога не се съюзяват. Първият белег на един талант или на един гений е неговото несъгласие с другите. Много пъти съм казвал - талантът е независимост. И затова всички истински творци поради вътрешната си сигурност, поради устройството си винаги са в пълно разногласие по всички големи въпроси. В замяна на това паразитите или, ако щеш, посредствениците се обединяват, подреждат се в стройни редици...”

Браво на Георги Марков!

Браво и на не знам кой си политолог, който с безпощадна откровеност заявил в лицето на редица политици, че редица политици, на които в потока на безпощадност забравил да спомене имената, били вече твърде употребени в общественото пространство. Евала на безпощадния политолог, макар падащ си малко и заплес. Заставката с ръкоплясканията. Браво и на еди-кой си, цитира водещата Светла Вълканова писмото на своя слушателка, който не зарязал (точно така казва Светла Вълканова - зарязал) майка си, останала вдовица. Ръкопляскания. Браво и на еди-коя си, чете писмото на трогнатия баща Светла Вълканова, която си избрала мъжката професия геолог и за радост на баща си

никога не отсъствала от обекта. Бравос на винаги присъстващата на обекта геоложка! Бравос и на възторжения ѝ баща, който я е създал такава! Ръкопляскания. Вълшебна музика от времето на неостаряващите Ерик Клептън и Уили Нелсън, на Жан Виденов, Красимир Премянов и на Орлеанската българска дева Клара Маринова - родната Жана Д'Арк.

Чесънът ми не е много, така че свършвам бързо. И Светла Вълканова привършва симпатичното си предаване, разделяйки се с милионите си слушатели сред ръкопляскания, съботна утринна ведрост и бликащ оптимизъм. И врабчетата, бесувайки в голите клони над транзистора, чуруликат ведро, оптимистично. И аз съм оптимист, остава ми още съвсем малко клечане. Разравям по два плитки реда, стривам пак по дъното им тор на прах, разхвърлям семенцата първо на копъра, сетне на магданоза. Забивам клечици, за да отбележа мястото, та никой да не стъпва, заравям семената с ръка, равнявам, поливам всичко заедно с арпаджика и чесъна, водата в кофата дори ми артисва, лисвам я настрани, тръшвам се пак на земята, пак чета: **“А закъде сме ние? Какво да правим ние?”** (Курсивът е на Георги Марков.) Най-глупавото би било да се лъжем, че нещата не са такива, каквито са. Най-непростимото би било да се гръмнем. Отговорът е много прост - ние трябва да продължаваме да бъдем точно това, което сме били - луди. Защото това е формата на живот, която най-добре ни приляга, защото ние сме родени за нея и защото е най-висша привилегия на природата - **да не бъдеш като тях.** (Курсивът пак е на Георги Марков.) И струва ми се, че цялата красота на живота, че, ако щеш, целият му смисъл (нали красотата е смисъл) като че е заложен в лудостта на лудите. Всичко наистина голямо и красиво, което и природа, и хора са създали досега, е изблик на тази лудост, която според мен е самата същност на **МОЖЕНОТО.**” (Главните букви и те са си на писателя.)

Браво на Георги Марков!

Браво и на Димитър Бочев, който му пише “задочно” писмо, посмъртно. “Както бухалът на Михайловски - казва Димитър Бочев в “Писмо до теб”, публикувано под текста на Георги Марков, - не може да прости на светулката светлината, така и партийният елит тръгна да мъсти за безпощадната, за разобличаващата светлина на твоето слово. Но словото бе подготвено и с пророческа сила чакаше в засада. Политическото късогледство и вродената чиновническа тъпота на убийците, даващата ги идеологическа ненавист им изиграха лош номер. Техните квадратни мозъци, свикнали да побират само квадратни неща, едва сега, чрез мировата тъга на милионите ти читатели, слушатели и зрители, започнаха да осъзнават действителните размери и действителната стойност на извършеното. С една безпримерна наивност софийските палачи повярваха, че убивайки те физически, ще те убият духовно...”

Браво на Димитър Бочев!

Браво и на мен, загдето осигурих семейството си с пресен лучец и чесън след месец-два, а и с глави лук за салата с домати през лятото, поръсена отгоре с копрец и магданозец; bravo и на Светла Вълканова за симпатичното ѝ предаване; bravo и на симпатичния господин президент Желю Желев с неговия тълкувател Валентин Стоянов; bravo и на Любен Беров със симпатичните му министри Евгений Матинчев и компания; bravo и на симпатичния Жан Виденов, и на симпатичния Александър Томов; bravo на всички симпатични директори и колективите им; bravo на симпатичните кметове; bravo на симпатичните квартални отговорници; bravo на симпатичните председатели на текезесета; bravo на симпатичните хранимайковци, незарязали майките си вдовици; bravo... Bravo и на убийците на Георги Марков, bravo и на онези, които одобриха убийството му, bravo и на онези, които не одобрихме, но мълчахме, bravo и на онези, които им беше все тая дали са го убили, bravo и на онези, които така и не разбраха, че са убили някого си. Изобщо bravo на всички нас, дете не ни е еня точно кой го уби, по чия точно заповед и защо се разхождат свободни убийците му.

Ашколсун на всинца ни, на “милионите читатели, слушатели и зрители”, както пише Димитър Бочев. И евала!

А думите? Какво думите? Ах, да! Bravo и на думите! Те чудесно изслужиха службата си като подложка за арпаджика. А сега нека да ги изрежем с ножицата, да ги

сгънем внимателно и да си ги приберем някъде на по-топло и по-чисто, отколкото в хладното ми и мръсно мазе. Все могат и да потрябват един ден...

## ЧЕТВЪРТА ЧАСТ

### АПРИЛ

#### Х. КАРТИТЕ. 1994

##### Ах, черепите, черепите, как хубави са те!

- Загубихме! - повтарях упорито аз. - Пропаднахме, всички ние пропаднахме!  
- О, не, момчето ми! - повтаряше спокойно тя. - Не сме пропаднали, всички ние не сме пропаднали!  
- Сгромоляса се конструкцията! - настоявах упорито аз. - Рухна скелетът, който ни крепеше!  
- О, не, момчето ми! - настояваше спокойно тя.  
- Всички ние пак сме инвалиди без кости! Превърнаха ни отново в мекотели!  
- О, не, момчето ми!  
- Стъпкаха ни, смачкаха ни като някакви досадни твари, изплюха се в отворените ни очи!  
- О, не, момчето ми!  
- Отровиха духа ни, убиха го!  
- О, не, момчето ми! Истината е неубиваема, а духът живее само за да търси истината. Как тогава би могъл да го убиеш, щом той е орисан да търси нещо вечно живо?  
- Да ти вярвам ли? - попитах аз.  
- О, да, момчето ми! - каза спокойно тя. - Те са обречени, ала все още не са го осъзнали и пируват с последните огризки от чуждата трапеза.  
- Обещавах ли ми? - засмях се нервно аз.  
- Да - усмихна се спокойно тя. - Ти си много млад - добави мило, - затова реагираш така болезнено.  
- Това е свойствено на младостта - приех с усмивка милата ѝ шега, пригладжайки сивеещите си коси, побелялата си брада. Сръбнах и глътка от страхотното ѝ турско кафе.  
- Харесва ли ти? - осведоми се Мария, моята отколешна приятелка, съветничка, утешителка, която би могла да ми бъде майка и при която се бях отбил за малко да я видя.  
- Страхотно е - кимнах. - За последните четиридесет години рядко съм пил такова кафе. И винаги при теб.  
- Ех, младост! - отрони Мария и този път се закискахме едновременно.  
Погледнах през чистия, наскоро измит прозорец към тихото дворче. Виждаше се част от съседната стара къща, от калкана на стария четириетажен блок и разделените тополи. Мария живее в спокойния, все още позакътан стар и аристократичен квартал край Перловската река зад Военната и Музикалната академия и през прозорците ѝ можеха да се видят тополи, акации, череша. За да отидеш при нея, трябва да минеш през нещо като арка, сетне през широк проход ще се озовеш в затворения отвсякъде двор, където са се скрили две работилници, сковани от дъски, с тесни прозорчета, с мъждукаща светлина вътре, сякаш занаятчиите зад шперплатовите врати са искали да останат невидими през последните петдесет години, което впрочем е и самата истина. В средата на дворчето се издига огромна акация, а край зида на оградата пробиват небето величествени тополи. Къщата на Мария е облицована с малки тухлички, каквито тухлички са се произвеждали в

стара капиталистическа България още преди монархо-фашизма. Тухличките са изключително красиви, кокетни, потъмнели от времето, което им придава някакво тайнствено, романтично обаяние, някаква мистичност, напомняща, че са видели неща, които ние никога няма да видим. Обаятелна е и терасата на втория етаж, до която води широка вита вътрешна стълба с перила от ковано желязо, ковано в период, предшестваш монархо-фашизма. От терасата се открива сравнително широк изглед към съседните къщи, блокове, градинки, дворчета, други тераси и други тополи и акации, които образуват микроклимата на този стар, аристократичен, полусъхранен монархо-капиталистически и монархо-фашистки софийски квартал, където пролетта създава усещането за патриархалност, за патриархална девственост, за патриархална несъпричастност. Едновременно с това свежата, слънчевата, пулсиращата с нови сокове за нов живот, щедро разлистената пролет навява болезнена тъга по нещо отминало веднъж и завинаги, по нещо старо и крехко, фарфорно и много скъпо, за което ние не сме достойни, по нещо, което въпреки всичките ни напъни никога няма да върнем. Тъга по нещо убито отдавна, много отдавна, убито злобно, мъчително, садистично, безумно. Болезнена печал по стара София навява разцъфналата пролет. Откъде тогава идва усещането за патриархална девственост?

- И духът на стара София ли е жив още?

- Разбира се, момчето ми - отвърна мигом Мария, сякаш не бяхме мълчали дълги минути. - Истината е жива, значи живее и той. Усещам го със сърцето си, с очите си, насън дори го усещам. Променил се е, разбира се, заедно с мене, ще се промени покрай тебе, ще се променя заедно с децата ти, с техните деца, с децата на техните деца. Но ще е жив заедно с вечно живата истина. А те са обречени.

От съседната стая се чу стенанието на мъжа ѝ.

- Как я карате? - кимнах натам.

- Оправям се някак, ала той е все по-зле. Залежа се.

- Здрава си.

- Здрава съм - съгласи се някак естествено тя. - Като духа на стара София.

- Обичам те - казах аз.

- Взаимно е, момчето ми - взираше се тя в помътнелите ми от безсилна злоба, безсилна ярост и безсилна обич очи. - А сега ми разкажи за себе си, толкова време не си се обаждал.

Разказах ѝ за безсилната си злоба, за безсилната си ярост, за безсилната си обич. Мария, моята стара колежка, приятелка, утешителка, която би могла да ми бъде майка, старата дама на стара София, Мария, някогашното възхитително петнайсетгодишно момиче от стара София, ме слушаше спокойно, търпеливо, положила умния си взор върху лицето ми. Слушаха ме и баща ѝ от разкошния маслен портрет, и дядо ѝ, и майка ѝ, и прекрасните стари картини, и изисканите запазени мебели, и старите кристални вази, и великолепните кристални чаши в старинния бюфет с катедралната форма сякаш на "Парижката Света Богородица", и удивителните семейни свещници, предавани от поколение на поколение, и прекрасният все още, но похабен, изтъркан, видял какво ли не, включително милиционерски ботуши, персийски килим под краката ми. Всичко в тази просторна гостна ме слушаше, напомняйки ми за нещо патриархално чисто, несъпричастно, не участвало. Стана ми неудобно, срамно, позорно, когато усетих, че всичко наоколо ме слуша, че оцелялото наоколо ме слуша, и млъкнах наред думата.

- Колко злоба носиш в душата си - продума Мария.

- Срамувам се пред теб.

- Нищо, отпусни се.

- Срамувам се пред теб - повторих искрено.

- Те са обречени, момчето ми - каза Мария, - а ти рискуваш да погубиш душата си.

- Чакалите и лешоядите нека да се задавят с кръв - въздъхнах. - Нека да изпият кръвта ни, нашата кръв, кръвта на мирния безкръвен преход... Но какво са виновни децата ни?

- Те са част от нас, виновните, затова и носят кръста си заедно с нас.

- Моите деца не са част от моята вина! Ничии деца не са част от вината ни! Какъв кръст да носят тогава!

- Разбира се, че децата ти са част от тая цялата мръсотия - отвърна Мария. - Защото са българи.

- А децата на невинните? И те ли трябва да носят кръста си с всички нас?

- И те - рече тя. - Не само трябва, те си го носят.

Вдигнах глава. Неволно срещнах очите на баща ѝ, който ме гледаше от портрета някак строго, осъдително, дори надменно, презрително. Един от първите български летци, героят авиатор, висшият царски офицер, многократно награждаван естествено за бойна слава, и убит естествено от болшевиките, просто подкрепяше дъщеря си, която бе носила винаги кръста си заедно с него. Дори и след смъртта му, дори и след като комунистите го бяха смлели от лицето на земята. Без вина естествено.

- Но децата не бива да носят отговорност! В кое време живеем!

- Та кой е казал, че носят отговорност! - надигна се Мария. - Носят кръста си...

- Колко е несправедливо!

- Несправедливо е - съгласи се уж моята домакиня, - не е християнско, не е морално, не е човешко даже. Само така изглежда обаче. Необходимо е да изпият и те чашата, за да не си сипят никога повече от нея... Ще ти донеса сладко със студена вода.

Взе ми празната чашка от кафето и се скри да нагледа мъжа си. А баща ѝ от стената като че ми казваше: "Видя ли, глупако!" Видях, идеше ми да му отговоря, но продължавах да мълча и да търся в умните му сурови очи доказателства, че децата ми са част от цялото, част от българското цяло, което включва Желю Желев, Бриго Аспарухов, Ахмед Доган, Любен Беров, Петко Симеонов, Мичковски, Луджев, Лилов, Луканов, Виденов и още, и още, и още, и всички строители на динамично преструктуриращата се България... И вероятно бяха част децата ми, Мария вероятно беше права, че те са част от тая строителна компания, и то чрез мен, виновния...

Мъжът на Мария спря да стене, да кашля, утихна. Тя излезе, пошета из кухнята и се върна с чаша леденостудена вода и малка красива цветна чинийка с апетитно сладко. Сребърната лъжичка в него бе толкова миниатюрна, сякаш бе предназначена за бебе.

- Опитай го.

Опитах го, сетне го ометох бързо под насърчителния ѝ поглед.

- Хареса ли ти?

- Страхотно е - пийнах вода. - Като кафето ти.

- Наистина е страхотно - кимна тя доволно.

Запалихме цигари, помълчахме.

- Виж, всичко е много просто, момчето ми - започна спокойно Мария, сякаш бе прекъснала някаква история, за да донесе сладкото с водата, и сега я продължаваше. - Всичко ново е част от старото просто защото произлиза от него, от старото. А децата са част от родителите си, всяко ново поколение е част от всички предишни поколения, нали те са създали новото поколение. Кое не означава, че децата ни са виновни, че те носят някаква отговорност за греховете ни. Просто е така, те са част от нас, те са приемствеността, тоест животът, защото без приемственост няма живот. Навсякъде по света децата страдат, за да продължава животът. А у нас страдат стократно повече от целия човешки бял свят. Трябва да се примириш с това.

- Опитвам се.

- Както се примиряваш с факта, че има живот - довърши Мария мисълта си. - Когато болшевиките убиха баща ми - продължи по-тихо, но все така равно, спокойно, разсъдително, - а брат ми взе да се крие по мазета и тавани на приятели и роднини, не разбиха нищо, освен че светът рухва, а ние не сме виновни за нищо. Убиха го само защото бе офицер, знаеш, разказвала съм ти. После започнаха разпитите за брат ми, къде е, що е, домъкна се и милиционерът с ботушите, който се нанесе в целия този апартамент, а нас с майка ми ни свряха в стаичката отатък. Аз продължавах да не разбирам нищо, освен че светът е рухнал, а ние не сме виновни за нищо. Долу на партера се нанесе друг милиционер. Нашият газеше с калните си ботуши същия този килим, тръскаше се каталясал по

фотьойлите, псуваше вулгарно каквото му попадне пред очите, но най-често нас и нашата с майка ми майка фашистка, докато не заспеше с цигара в ръка на канапето, понеже наистина катаleysваше, докато утвърждаваше от сутрин до вечер и почти всяка нощ народна власт в София. А докато той я утвърждаваше, жена му го отменяше и ни псуваше от сутрин до вечер и почти всяка нощ на майката ни капиталистическа. Псуваха ни и слухтяха за брат ми. Не искам да ти разправам какъв ужас беше, как успявахме да се свързваме с него...

Пийвах студена вода и слушах нещата, които Мария за първи път споделяше с мене. А баща ѝ строго следеше разбирам ли всичко.

- Аз пораствах обаче. Ориентирах се вече. Осъзнавах какво става. Схващах. Схващах по-бързо и повече, отколкото се полага на петнайсет-шестнайсетгодишно момиче. А после брат ми успя да избяга през границата и ние с майка ми поехме по лагерите да си носим кръста... По повод и във връзка с укривателство, пособничество и спомагателство за бягството на брат ми.

Мария се усмихна с ясни си спокойни очи на концлагеристка.

- Бях ли виновна за нещо, момчето ми? Не, но си носех кръста заедно с майка ми и баща ми, с убития без съд и присъда, убития без гроб и опело. Кое то не означава, че не бях част от Вълко Червенков и Трайчо Костов, от Руси Христозов и Тодор Живков, Антон Югов и останалите палачи и убийци. Когато умря Сталин и ни пуснаха, години се борих да изгоня нашия милиционер оттука, междувременно се роди синът ми, порасна и той, носейки кръста на майка си и вуйчо си, на баба си и на почти всичките си други роднини, без да е виновен за нищо. Но и това не означава, момчето ми, че той, пък и ти, цялото ваше поколение, не сте част от Тодор Живков и Милко Балев, от Митко Григоров и Александър Лилев, от всичките онези съветски измекари.

Мария пак се усмихна, загаси цигарата си.

- Убеди ме - усмихнах ѝ се и аз.

- Не ги мразя - каза тихо моята стара приятелка. - Ей Богу, не ги мразя. Те не искат, те не могат да повярват, че не ги мразим. Подозират ни, че лъжем, за да се правим на благородни. Те на наше място биха мразили, биха убивали, затова не могат да повярват. И са мразили, и са убивали, затова не могат! А аз действително не ги мразя, не ги мразят и толкова много други като мене. Как да мразиш духовно сакатия, душевния инвалид? Изпитваш само погнуса, отврат, гледаш само да си по-далече от душевната смрад, от тая духовна убогост, колкото се може по-далече, възможно най-далече от тях. Но пак оставаш част от тях, както децата ти и моите внуци са част от сегашните им официални или зле прикрити наследници.

- Жестока си - промърморих.

- Просто не ме е страх да гледам истината в очите - отвърна Мария.

- Ще ми разкажеш ли някой път по-подробно за всичко?

- Не - каза тя рязко.

- Защо?

- Толкова много се написа, момчето ми.

- Всяка съдба е уникална - възразих.

- Така е, но при мен беше като при повечето. Само палачите бяха различни.

Изведнъж очите ѝ се вледениха, осъдителни, презрителни езици заиграха в зениците ѝ - досущ като у баща ѝ.

- Знаеш ли кого намразих? - произнесе сипкаво, почти съскайки. - Намразих ония кадесарски еничарчета, дето изфабрикуваха картата с черепите и я разлепиха по цяла България. Как им дойде на акъла на тия подлоги!

Внезапно гърч премина по тялото ѝ, лицето ѝ болезнено се изкриви, очите ѝ се присвиха, овлажняха, сълзи потекоха надолу към бръчките около устата ѝ.

Нямах представа как съм зяпнал - тя беше и е сурова жена.

Мария остави сълзите ѝ да капнат в скута, засмя се:

- Не се пули такъв! - Преглътна, овладя се. - Мъчно ми е за хилядите хора по тези свети места. А те нацвяха върху тази свята пръст, върху тези светини, нацвяха черепи!

Защо не нарисувах по една сълза на мястото на лагерите? Сълза на майка, на жена, на сестра, на дъщеря... Защо не нарисувах по един християнски Божи кръст? Защо не сложиха просто по едно черно цвете?... Намразих ги, момчето ми, тези измекари! Черепите са тяхната представа за България, мечтата им за България! Подсъзнателната им, фройдистката им, ако щеш, мечта за България е да я видят нацвъкана с черепи! А не забелязват, че през кухите очи на черепите надничат страхливите им, предателски, дребни, нескопосани душици!... Ужасените от страх пред възмездието душици на измекарите...

Бях се изправил вече да си ходя.

- Напиши го - помолих я. - Напиши всичко за местата, които те отбелязват с черепи, и за после, и за сега, за това как допуснахме измекарите да ни излъжат.

- Не - стана и тя да ме изпрати.

- Защо? Нима ще отнесеш всичко със себе си в земята?

- О, не, момчето ми! - засмя се весело, сърдечно, майчински Мария. - На небето ще го отнеса - за спомен.

## **XI. ВЯРАТА. 1990-1996**

### **Христос воскресе из мертвих**

Дори да знаех, че Фори Светулката след време ще тръгне по далечни земи да пее руски романси - пак щях да отида. Дори и да знаех, че Фори ще дарява с ангелогласния си Божи дар щастливците от разни Флориди, Джорджии или Южни Вирджинии (отбелязвам с по-едър шрих региона, понеже не помня точно къде концертираше Фори) - пак щях да отида. Дори и да знаех, че Фори ще изостави заради меланхоличното си изкуство светлата си мисия да обновява светата ни православна църква - пак щях да отида на първия следдесетоноемврийски Великден. И само аз ли бях решил да не ходя на църква, а да посрещна Божието Възкресение на площад "Батемберг", тогавашен "Демокрация", бивш и пак тогавашен "Девети септември". Площадът бе претъпкан с хора още отрано, народ се събираше и в градинката зад мавзолея, всеки пазеше ревниво яйцето в джоба си да не се счупи, някои вече бяха запалили свещите си, тъй като си бяха приготвили и резервни, други си пазеха свещичката за по време на службата, възбудени, весели кучета се мотаеха из краката, защото този път Божият храм - площадът - допускаше всички за празника; беше топло, уютно, сърдечно, мило, тържествено, свободно, ах, беше толкова свободно! Не, няма да описвам как Фори Светулката служеше великденската служба заедно с неколцината си помощници от Християнския съюз "Спасение", няма да описвам как звучаха човеколюбивите слова на фона на десетките хиляди свещи, на възкръсналите блестящи очи - на едновременните смирени прекръствания; на фона на езическото капище на вожда и учителя Георгий Михайлович Димитров, на фона на каменно-гранитните сталински чудовища със и без петолъчки отгоре и по снагите им, на фона на рушация се, изоставен на времето царски дворец. Не, няма да описвам и жълтите плочки, виделите свят жълти плочки на София, полирани с восък, ала не от тогавашните великденски свещи, а с восък неколкomesечен, спечен, мръсен и сив, восък от нашите дневни декемврийско-януарски бдения (впрочем, пак инициирани, организирани и провеждани от Фори Светулката) срещу техните пленуми, срещу техните сборища в сталинската грамада с петолъчката отсреща, срещу всичко, което правеха (или не правеха) те, восък-спомен от декемврийско-януарския студ, докато те пленумясвах в сталинската грамада на топло... Не, няма да описвам жълтите плочки!...

По-добре за миг да се пренеса в православния храм "Свети Александър Невски", около който и в който хиляди вярващи отдаваха сърцата си Богу, а между тях, строени като апостоли на новото време, като апостоли на промяната, облечени в своите Пиер-Карденови или не знам какви си лодени, стиснали неумело пасхалните свещи, набожно

мълчаха Петър Младенов - председателят и в скоби също така президент, Добри Джурев - топрейтингистът, Александър Лилов - вдъхновителят на промяната, Андрей Луканов - организаторът и черноработникът на промяната, Гиньо Ганев - вечният, и много, много други подобни Христови следовници. А срещу тях в искрящоизлатистите си одежди, тогава много по-здрав, по-изправен, по-стегнат, по-могъщ, служеше службата Негово Светейшество Максим, тогава единственият ни патриарх. Служеше службата Негово Светейшество Максим, патриарх български, а те, апостолите на промяната, го гледаха безмълвни и му се радваха как хубаво и благопристойно си служи службата. Ще ми се да опиша вчесаните им, посивели от мъдрост коси, челата им, насечени от десетилетните грижи за хората, за нас, за “творците на благата”, за милионите пчелички на благата, да опиша очите им с увисналите торбички отдолу, очите им скръбни, плувнали в болка, поели дълбоко навътре човешката мъка, да опиша устните им, тънките им стиснати устни, издаващи стоманена воля все някога септември да стане май, да опиша гушите им, ех, онези тежки, масивни, солидни, някак даже наднормени гуши... Щеше ми се да ги опиша всичките, апостол по апостол, детайл по детайл, гуша по гуша, ала ми се отпъа междувременно. Който иска да ги описва апостолите, а аз ще се върна при нашия Фори.

Фори бе донесъл на площада камбана, тя вече биеше, Христос бе възкръснал, хората се прегръщаха и целуваха, отвсякъде се носеше “Христос воскрес!” и “Во истину воскрес!”, чуаха се яйца, избухваше смях, радостни възкличания, камбаната биеше, свещениците и паството пееха заедно “Христос воскрес из мъртвих, смъртию смърть поправ, и сущий во гробе живот даровав...” Камбаната спря да бие, хорът пееше, хората пазеха свещичките си от ветреца, дъвчеха яйцата си и вярваха, че идва нещо ново с този Великден-хепънинг, беше прекрасно и вдъхновяващо да преживееш Великден като хепънинг под звездите, да вярваш прекрасно и вдъхновяващо, че черната бездна е минало, че Христос е поел греховете ни, че Спасителят е изкупил всичко наше дотук, а оттук нататък ние сами и с Божията помощ ще градим нашето ново, прекрасно и вдъхновяващо утре. Поне аз така вярвах, преглъщайки с мъка яйцето си.

Мина този Великден, дойде следващият. Отново бяхме с Фори на площада, наричан от нас “Демокрация”, а от други “Девети септември”. Преживяхме още един нощен хепънинг. Пак беше топло и уютно. Пак горяха свещичките ни. Пак посрещяхме Христовото Възкресение с вяра (малко, наистина, поуевхнала), че всичко скоро ще свърши и най-после ще дойде нашето утре. Наблизо, отатък двореца, в синодалния храм “Свети Александър Невски”, дядо Максим, патриарх български, отново служеше своята служба пред своите апостоли на промяната. А при нас пак биеше площадната камбанка, пак пеехме заедно със свещеническия хор, пак възкръсвахме от мъртвите заедно със Спасителя, но поне на мен ми беше за последно. Задушавях се. Задушавях се, защото отзад ме притискаше езическото капище, където четиридесет години бе зъзнала мумията на вожда и учителя Георгий Михайлович. Отстрани ме притискаха пък сталинските грамади, някои от тях вече без петолъчки, но все така сиви, гранитни, смразяващи. От тях едва виждах звездите над изоставения на разрухата на времето царски дворец! Междувременно бях намерил своето закътано планинско селце с малката тиха порутена църквица. На площада ми беше последно, понеже съдбата ме бе наградила - недоумявам защо - с тихата схлупена църквица, която ме чакаше далеч от езически капища и каменносиви архитектурни чудовища. Чакаше ме и “настоящия звонъ” ето вече почти сто години... Сега ли да излея няколко думи за църквицата? Нека да е сега.

Черквата е малка, градена някога си от камък и затова, по тогавашен тертип, е вкопана половин-един метър под земята. Към черковния двор гледат две тесни прозорчета, а на фасадата, близо до мислената напречна линия на иконостаса, все още личат остатъците от някакви фрески, изпоядени от ветровете и дъждовете заедно с цялата мазилка. Вместо купол църквицата е увенчана с нещо като куличка. Оттам не гледа мъдро и строго дядо Господ, а пръска белезникава светлина, понеже куличката е майсторена цялата в тесни прозорчета с прогнили, ръждивокафяви отвън черчевата и с лошо поставени стъкла, почти всички облепени с найлони, за да не тече вода, когато вали дъжд и духа; найлоните от своя страна тук-там са се изпокъсали, около кабарчетата са оцелели само малки парцалчета, над

които гордо и самотно стърчи кръстът. Ако сведете очи от покрива долу и пристъпите по няколкото стъпалца вътре, ще видите освен очебийната беднотия и скоро изрисуваните, дори все още свежи библейски сюжети, което свидетелства, че паството се грижи за своя скромнен каменен храм. Колкото може. Зад него, зад храма, е скован навес, където винаги ще се намерят насечени дървца за кюмбето, чиито дълги кюнци излизат отзад, към боровата гора отгоре и към планината. Пред храма пък наред потъналото в зеленина дворче, над което скланят клони два огромни стародавни ореха и чинарът с троен, слял се в едно дънер, на здрава стоманена конструкция, около която е оформена разкошна пролетна градинка в идеален кръг, висят трите камбани. Под тях надничат поникнали вече лаленца, здравец набира сили да цъфне след месец, но вече възнася прелестния си дъх над очакващото Божието чудо дворче, червените стъбла на божура растат с часове, а под грижливо наредените буркани все още дремят на топло кълновете на бъдещите огромни розови храсти. Конструкцията, на която висят камбаните над този цветен пролетен рай, действително е здрава, ала и проста. Два отвесни стоманени пръта и един напречен, който пробива от едната страна тройния ствол на чинара. Просто и вечно. На тази стоманена гредка висят трите камбани, подредени по големина. Най-масивната, до чинара, и най-малката, към каптажа, са изписани и аз се въртя отдолу под голямата, за да чета, внимавайки да не настъпя цветята. **НАСТОЯЩИЯ ЗВОНЪ** - пише там с главни букви - **СЕ СЪЗДАДЕ НА ХРАМА СВ. НИКОЛАЙ МИРЛИКИЙСКИ ВЪ С. ИСКРЕЦЪ ВЪ ВРЕМЕ ЦАРУВАНИЕ НА Н.Ц.В.К.ФЕРДИНАНДА, ЕНОР. СВЕЩ. Д.БРАТОЕВЪ, НАСТ. Г.П.ВЕСЕЛИНОВ** (точно така - без Ъ на края), **СПОМОЩ: БРАТЯ П.ЛЮБЕНОВИ, БРАТЯ ВЕСЕЛИНОВИ, К.ДИМИТРОВЪ, К.ЛЕНКОВЪ, П.НАЙДЕНОВЪ, Т.СОКОЛОВЪ, П.МАРКОВЪ, К.ПАУНОВЪ, А.П.ДИМИТРОВЪ, П.МИХАИЛОВЪ, Р.ГЕОРЕВЪ И ДРЪ. Г.1897 М. АВГУСТ.** А най-отдолу, при полите на камбаната, са изписани и майсторите, като имената им са отделени едно от друго с чудесно изваяни релефни ангелчета: **“МАЙСТОРИ: СТОЯНЪ МАРИНОВЪ (ангелче) И МАРИНЪ ГЕОРГЕВЪ ОТ С. ГОРНО БРОДИ (ангелче) “МАКЕДОНИЯ”.** Точно така - Македония е в кавички и с точка накрая, а зад точката - още едно ангелче. Мир на праха им на Стоян Маринов и Марин Георгиев, мир на праха и на останалите над тях, мир на праха и на онези безименни **“И ДРЪ”**, вечна им памет! Малката камбана е лята и скромно, приглушено изписана след победата на деветосептемврийската народна революция. **НА ХРАМА - четем - СВ.НИКОЛАЙ С. ИСКРЕЦ,СОФИЙСКО.1948 Г. СВЕЩ.ИКОНОМ: ИВ.СЛАВКОВ, ЦЪРК. Н-ЛИ: ГЕОРГИ ВЪЛК.ГЕРОВ, ГЕЛЕ ПЕНКОВ, АНДРЕЙ ВЪЛЪКОВ, МИХАИЛ СПАСОВ И ДИМИТ. ЗАРКОВ.** Името на Димитър Зарков не е изписано докрай, понеже няма място, заето е от малка, мила, лята с любов иконичка на Божията майка с младенеца Исус. Мир на праха му на Димитър Зарков, мир на праха и на другите църковни настоятели. И вечна им памет! Средната камбана, чието клепало е вързано за клепалото на най-малката, не е изписана: по нея няма нито буква, нито дата, нищо. Толкова за камбаните. Да прескочим внимателно през цветята и да се разходим за минутка из зеления църковен двор. Голям бор до оградата към уличката, разцъфнали джанки, сочна трева, чешмата, а до нея - бетонният каптаж, дори с коминче отгоре за проветрение, където се събира водата от надвисналата отгоре планина, за да се излее излишъкът в нещо като корито при основата на църковната ограда откъм уличката. Там жените перат през лятото, а и не само през лятото, там глухо бумти и пее през великденската Божия нощ, тази песен, този ромон се слива с песента на хора, с **“Христос възкресе из мъртвих”**, слива се с тишината, докато селското паство слуша проповедта на селски пастир, слива се с тържественото мълчание на боровата гора отгоре, слива се с невидимото гордо присъствие на потъналата в размисъл планина, този глух и буен тътнеж, този нежен ромон те карат да тръпнеш... Впрочем, да не избързвам. Ще се върна с няколко часа назад, в прекрасната съботна утрин, когато се замесват козунаците. Поне в моята сгрухана кухничка козунаците се замесват в събота сутрин. Процесът е уморителен, сложен и продължителен, трае почти до обед, но нищо не ти пречи да си почиваш от време на време, излизайки бързо на двора, измъквайки се за секунди на двора, за да не изпуснеш топлото и развалиш заради туткане правилното, даже научното бухване на тестото. Та

нищо не ти пречи да си запалиш цигара отвън на плочите и да съзерцаваш планината отсреща с ливадите, да съзерцаваш синьото априлско небе, да проследяваш хората, които текат на групички с огромни тави на ръце през площадчето към комшийския двор, където отрано съседът дежури пред своята пещ и пече козунаците на половината село. Тавите са кръгли, правоъгълни, квадратни, големи, средни, тавички, козунаците са увенчани с най-различни красиви орнаменти, с разни финтифлюшки и са толкова апетитни дори сурови, дори неопечени, а ти ги гледаш, преглъщаш, стомахът ти се е свил от глад, понеже не си ял нищо друго освен хляб, маслини и варен боб вече сума ти дни... Докато ти слюноотделяш и пушиш, жена ти вае вътре на топло вашите козунаци, оформя кифлички, пъха стафиди, полага мармелад, връзва флъонги, играе си, ти се връщаш, захващаш се със следващата партида тесто. Поглеждаш навън, едва свършил, отпред жени и мъже носят вече опечените си козунаци, все още димящи, някои с труд мъкнат огромните тави на рамо, ала всички се смеят, весело разговарят и бързат към къщи, където има още толкова работа. А насреща им се задава поредната група с поредната порция неопечени козунаци за поредно зареждане на пещта. Свършваш най-послед, изчакваш всичко натамънено в тавите да втаса, занасяш го на съседа и имаш предимството на непосредствен комшия, чакаш, пушиш, размотаваш се, душиш свежия въздух, ухаещ на пролет, на козунаци, на Божие Възкресение. След час комшията те извиква, подава ти опечените козунаци през половинметровата каменна ограда, благодариш му и отново чакаш, чакаш. Чакаш да остане малко до полунощ, да идеш в църквичката, да послушаш службата на селския поп, търпеливо да се наредиш на опашка в блъсканицата, докато всички - и тези вътре, и онези, многото повече, от двора - се изредят и си запалят свещичките от неговата, сетне и той, и хорът от няколко баби и старци, но напоследък и от едно-две съвсем млади момчета, тръгват навън. Изпълняващият службата на клисар бие камбаните, хората се целуват и си честитят Възкресението, чукат се с яйца, попът и хорът пеят "Христос възкресе из мъртвих, смъртию смъртъ поправ", сетне запява паството, кажи-речи, цялото село, което може да ходи и да будувa, пеem всички, водата бълбука, цъфтят дърветата, планината ни слуша, старият чинар и престарелите орехи мълчат и се радват, камбаните притихват, попът начева своята проповед и тя пак е за мир между хората му, за мир в паството му, за разбирателство, за взаимно спомагане, за доброта, кротост, душевно смирение... Горят свещичките, тишина, паството слуша. Слушат стотици, стотици млади хора, препълнили дворчето, цялото младо село между осем-девет и седемнайсет-осемнайсет години е тук; и така е всяка година, с всяка година дворчето става все по-тясно и тясно, за да побере младото село заедно с гостите му или почти гостите му като моите деца, година след година е едно и също и това усещане за повторемост е може би най-сладостното усещане от този най-светъл празник. Усещането, че знаеш как ще е отнапред, знаеш как ще е още от сутринта, знаеш каква ще е службата, знаеш целия този мил скромен обряд, който се повтаря от година в година. И те препълва чувство за вечност: така е било, когато "настоящия звонъ се създаде", така е било много, много по-рано, така е било и по-късно, така е било и още по-късно, когато болшевиките са изсичали бука и са унищожавали овощни градини, така е било - въпреки всичко - и много по-късно, така е сега и така ще бъде. И чувството за вечност полека се превръща в чувство за сигурност, което те препълва, препълва, препълва...

Да, така беше всяка година. Всяка година си носехме свещичките до къщи през тъмното село, хапвахме козунак с кисело мляко, заспивахме, препълнени с чувство за сигурност. А междувременно Фори Светулката концертираше вече из Флорида или Южна Вирджиния и площадът пред двореца на царя пустееше. Междувременно онези с Пиер-Карденовите лодени се бяха преобразили от вярващи - пак така изведнъж - отново в редови обикновени невярващи и не ходеха вече на църква: просто за тях времето вече не бе онакова, а си беше станало отново такова. Междувременно се бяха родили два православни синода, старороден и младороден, и двата при това български. Междувременно патриарсите ни се бяха увеличили на двама, и двамата при това българи, и двамата при това (според тях) легитимни. Междувременно се бяха увеличили и отлъчванията, низверженията, покаянията, въздвиженията, пак низверженията, заплахите

за анатемосване и самите анатемосвания - в името и за прослава на Бога... Междувременно се събудих в неделя - не помня коя година беше - и поех да се разходя на великия празник из планината, докато жена ми запичаше агнешкото с пресния лук. Преди да изляза от селото, срещнах комшията, който живее през шосето отсреща.

- Христос воскресе! - поздравих аз отдалече.

- Ти видя ли го? - попита комшията през шосето отсреща, а аз онемях.

- Христос воскресе! - окопитих се и пак поздравих, дори се усмихнах, вероятно от неудобство, от срам и от ужас.

- Тоя не го познавам! - отвърна комшията, а аз онемях, този път за много по-дълго.

Стояхме така и се гледахме: аз онемяло, той някак ядосано.

- Снощи възкръсна - продумах като пълен идиот.

- Да прави квот ще! - отрязва комшията и отмина ядосан: може би на жена си, може би на Христос, а може би и на себе си, че е разрешил на Божия Син да прави, каквото си иска.

Я да свършвам. Не, още не се бяхме приготвили. Още не бяхме узрели да се "поправим". Ничий, дори Божият подвиг на кръста не би могъл тогава да ни "поправи", да ни "дари живот", защото самите ние не желаехме. Не, още не бяхме готови да живеем в новото, промененото време, още ни беше добре в извънвремето: и на площад "Демокрация" не бяхме готови, и на площад "Александър Невски" (има си хас) не бяха готови, и тук, в църковното дворче на село не бяхме готови. Всички, всички не бяхме готови. Не бяхме събудени. Като цяло. Като народ.

А звездите отгоре, великденските прекрасни звезди по смълчания свод ни чакаха, как само ни чакаха най-сетне да се пробудим!

## **XII. МОБИФОНИТЕ. 1995**

### **Лудият на хълма**

Същите звезди надничат и от небето над София, но изглеждат по-белезникави, по-сиви, измършавели, изпосталели, оклюмали. И сякаш не помръдват, не потрепват, сякаш са бледи сенки, някакви призранны негативи на звезди, които просто си клечат отгоре ни и равнодушно ни наблюдават. Много е потискащо, ако си вдигаш очите, разбира се.

Станах богат, доста богат, говореше моят някогашен добър познат, с когото не бяхме се виждали пет-шест години, за да се срещнем случайно едва тази топла пролетна вечер с посърналите звезди над нас, дори много богат, уточняваше той. Строя, строя всичко, каквото мога да договоря, строя сутрин, обед, вечер, през нощта, събота, неделя, строя през юли, през август, през декември и януари. Строя двадесет и четири часа в денонощието, триста шестдесет и пет дена в годината. Следващата ще бъде високосна, значи догодина, ако съм жив и здрав, ще строя триста шестдесет и шест денонощия. Почнах от нулата, ала имах контактите, познавах си работата след толкова години в строителството, знаех и къде да пробивам, къде да натисна, къде няма смисъл да пробвам дори. Успях, въпреки че беше тежко, понякога кошмарно тежко. Притежавам един от първите мобифони в България и не от снобизъм, не от фукня, а защото наистина трябваше да зная по всяко време какво и как става на всеки обект и във всяка бригада. Отначало бяхме шепа хора с мобифони, включително и тогавашните бандити, а чак сетне полелека стана мода, после се нароиха и муцуните, муцунките, муцунчетата, пък напоследък и всяко сукалче на татко, ако не получи заедно с паспорта и мобифон, се чувства оцетено от съдбата. И от татко... Почти си построих къща, нова къща, красива, в стар стил. Върнаха ми семеен имот и реших да я вдигна, да оставя нещо след себе си. Прекрасна къща, между другото, казвам ти го като човек, който знае какво означава прекрасна къща. Ще дойдете някой ден, ще я видиш... Друго какво? Купих си кола, хубава кола, после още по-хубава,

откраднаха ми я, купих си трета, по-лоша уж. Не са ми я откраднали още. Имам пари. Когато се случи случай, пийвам с мярка, но все повече и по-често. В багажника ми винаги има хубаво пиене, за всеки случващ се случай. Поне това мога да си позволя. Обичам хубавото вино, спомняш си, обичам и хубавата ракия. Обичам и уиски. Осигурил съм децата, а и те вече си хващат хляба. Осигурил съм жена си. Това е... Понякога се чудя какво да правя определени пари, но не ми остава време да се чудя много. Около мене е пълно с хора, на ден контактувам поне с двайсетина души, без да броя тези, с които работя. А точно - за които работя.

Поглеждам нагоре, поглеждам отново в очите му: и те като звездите са някак изсивели, избледнели, измършавели, унили.

Отначало те работеха и за мене, вярно е, говореше той, после дълго се заблуждавах, че те продължават да работят и за мене, но всичко отдавна се бе обърнало - аз вече работех за тях, а те само за себе си. Аз нямам нужда от нищо. Пари си имам, нови не ми трябват. Имам нужда само от време, за да измисля какво да правя парите си, от които вече нямам нужда. Давах и давам на старчески домове. Издържах и издържам сиропиталище. И ще продължа да го издържам. Спонсорирах митинги и концерти на демокрацията. И още ги спонсорирам. Подкрепях предизборни кампании на опозицията. Тази държава обаче не обича дарителите, тази държава се дразни, когато даряваш бедни сираци, и те преследва дори, ако може да те пипне за нещо. Въпреки това аз продължавам и ще продължавам да им помагам с каквото ми дал Господ. И пак ми остава някой и друг лев, в края на краищата получавам заплата от тази фирма, която е моя. Изхарчвам заплата, ала пак идват пари. Инвестирам печалбите - остават пари. Дарявам - отново остават. И хора, хора, хора, хора, които не ме оставят да измисля какво да правя с оставащите пари. Вярваш ли ми?

Да, казвам.

Шегувам се, но е точно така. Искаш ли още кафе?

Не, отвърщам.

Още безалкохолно, кола? Или малък коняк, уиски?

Не, благодаря.

Бързаш ли? И аз бързам, както винаги. Взах да си мисля понякога, продължаваше той, че е най-добре да изчезна. Обичам Родопите, искам да стана овчар сред Родопите! Ще си купя някакъв връх, да, наистина, ще си го купя от селсъвета или там както му казват сега, ще си го купя на чуждо име, знам как, ще си го ограда тоя връх с пръти, ще си спретна в средата кошара и ще стана овчар. И никакви хора, дори децата няма да знаят къде съм, дори жена ми. "Бийтълс", помниш ли - "Лудият на хълма", имаше такова парче за лудия на хълма. Това ще съм аз. Никакъв транзистор. Никакъв телевизор, ако ще, жиците да минават над хълма. Нищо. Сам. Ще си паса стадото и ако някой ме срещне извън моя си ограден хълм, няма да му отговарям. Постепенно ще свикнат, ще почнат да ми викат Юродивия и ще ме забравят. Рай! Ще си взема само кучето, а стадото ми ще е от две кози и две овци. Толкова ми трябват!

И дядо Кайо се оправя с толкова, вметвам, без да се смея. Имам комшия на село, дядо Кайо, и неговото стадо е точно толкова. И му стига. Само дето живее сред хора.

Не, моля те, никакви хора! Сам! И то горе, на върха, в колибата. И ако видя, че някой приближава, ще се местя на друг връх заедно с овцете и козите си, заедно с кучето си, докато човекът не си отиде, та да се върна. Само не хора, всичко друго, моля те, само не хора!

Ще умреш от студ през зимата, смея се вече аз.

Е, и? Смееше се и той, а очите му оставаха все така бледи, омърлушени, някак сконфузени - като софийски звезди. После продължаваше. Другият вариант е Австралия. Австралия е обетованата земя за пенсионирани работари, Австралия е новият Ханаан за работарите ветерани, които никога не са били комсомолци и комунисти, които винаги са били мачкани и терзани, които са постигнали всичко само със собствените си ръце, които никога не са взимали кредити, а са давали подкупи не за да богатеят или за да изклинчат затвора, а за да ги оставят да произвеждат, които знаят само работа, работа и работа, които са почнали от нищо и са постигнали нищо.

Как така да не си постигнал нещо, протестирам аз.

Именно Австралия е за такива, които не са постигнали нищо, не ми обръщаше внимание той. Там има прекрасни пустини специално за работари. Имам предвид работари от комунистическите концлагери на Европа. Ще си купя, имам пари, парченце земя, за да пунтирам за пред властите им фермерство, а от най-близкия ми съсед ще ме делят сто или двеста километра. Сбърках, ще ме делят сто или двеста мили, така по ми харесва. Ограда. “Частна собственост! Минаването забранено!” Аз и кучето, по някакъв начин трябва да го превоза през океана. И никакви хора. Никакви клиенти. Никакви жени, деца. Никакви демокрации, никакви преходи, никакви реформи, демократични сили. Няма да субсидирам австралийските демократични сили. Не ми трябва и благодарността им. Нищо не ми трябва, защото парите били всичко, а аз ги имам. Малко за австралийските им стандарти, но все ще ми стигнат за парченце земя и коловите с бодливата тел. Така че нищо не ми трябва, понеже парите били всичко, а аз съм богат. Горещ-долу богат. Трябва ми само спокойствие, спокойствие и отново спокойствие... И все пак един малък коняк? Набързо? На екс?

Априлската вечер е тиха, кварталът е тих, уличката е тиха, тротоарът с няколко масички също е тих, тихи над нас са оклюмалите звезди, утихваме задълго и ние.

Не мога да спра, говореше той почти шепнешком, допивайки кафето си, хвърляйки банкнота до мръсния пепелник. Боя се, че не мога да спра. Боя се, че високопланинското животновъдство ще загуби прекрасен овчар, а Австралия - ревностен поданик, порядъчен гражданин и скромнен, ненатрапчив съсед. А България ще спечели отново почтения бизнесмен, стриктния, до болка, до посмешнице редовен данъкоплатец, строителя на мирния преход, мечтания субект на пазарната ни икономика с човешки анфас. Не мога да спра, повтаряше той като в унес, не мога да спра, не мога да спра да им намирам храна, да им намирам обекти, работа. Това са стотици хора и още хиляди покрай тях. Представяш ли си колко семейства са това! И то само тези край мен. Представяш ли си колко други семейства по веригата разчитат да им намеря храна, да им осигуря производство на вар, на цимент, на тухли, на бензин, на камиони, на булдозери, на жици, на вани, на тоалетни чинии! На бидета... Не, не мога да спра. Не мога да спра тези семейства от живот. Не мога да спра обектите, които съм започнал. Не мога да спра контактите, които съм създал. Не мога да завърша някакъв цикъл, без да започна междувременно нов, защото това означава да спре животът на хиляди хора. Не, не мога... Горката далечна, пустинна, приветлива, непредполагаща нищо Австралия!... Горките осиротели, самотни, Стайнбекови небесни пасбища!...

- Как сте в къщи? - рече той внезапно.

- Справяме се криво-ляво - отвърнах.

- Много поздравя на всички. Чао. Ще ви покана на нова къща.

Стиснахме си ръцете и той се отдалечи под омърлушените избледнели звезди - прегърбен, посивял, побелял, по дънки и късичко яке, неподражаемият стар веселяк работяга, а днес уважаван милионер и мечтател по високопланинското поднебесно животновъдство.

## ПЕТА ЧАСТ

## МАЙ

### ХІІІ. БЮЛЕТИНІТЕ. 1996

#### Репортаж с лек библейски привкус

Ден първи е и вали дъжд. Още сутринта преръси, преръси, спря, колкото да натоварим кашоните и мострите в двете коли, а сега небето плаче тихо, монотонно, все така пестеливо, но вече непрекъснато. Плаче небето със ситни благодатни сълзи, сякаш някаква извечна, изконна, непреодолима скръб е преизпълнила сърцето му при вида на всичко онова, което се е опнало под него. Опнала се е и магистрала "Тракия" в сивото неделно пладнe като самотен червей върху лицето на света, чистачките равномерно забърсват небесните сълзи от стъклото, касетофонът лее нежна музика, недостъпна в тясната килия от ламарина за никого друго освен за мен, сефте и за последно панаирджията. Музиката се блъска в плътно вдигнатите прозорци, провира се между кашоните отдясно и отзад, търси пролука, мъчи се да се изплъзне на воля през разни тръбопроводи, отдушници, процепи и дупки, но такива няма, всичко е херметически затворено, понеже колата не е съветска. Сетне музиката се отказва и примирено поляга върху устните ми, върху скулите ми, по клепките и по косата ми, като започва да съзерцава заедно с мен мократа лента на асфалта. Междувременно касетофонът излива нова нежна музика, тя също се блъска като обезумяла пеперуда из комфортния затвор на купето, за да полегне и тя върху бузите ми, върху челото ми, за да засъзерцава и тя пролетния сив пейзаж през небесните сълзи. Приятно ми е да държа музиката като затворник, като мой и само мой пленник, да не я споделям с никого - нито с цъфналите дървета, нито с омърлушените птички, нито с ширналите се зеленини наоколо, с никой. Ще я пусна на свобода едва в Пловдив, още преди да стигна Панаирното градче ще я пусна да лети на воля, тя няма работа по панаирите. А за панаира нося мостри заедно с колегата отзад, който през цялото време неотклонно ме следва. Мострите - шишета, шишенца, буркани, кутии, консерви и прочие - са така добре опаковани, че не издават и звук от кашоните, оставяйки на нежната музика да се лее свободно и царствено из тихо ръмжащия ѝ херметичен зандан. Както всяка присъда обаче, освен ако е доживотна, тя ще изтече, скоро музиката ще бъде наистина свободна, а каторжниците - шишета, буркани, кутии - ще заемат своите места по килиите рафтове, ще ги подреждаме, ще ги сменяме, ще ги натамъняваме, за да изглеждат по-красиви, по-достъпни, по-предпочитани, по-любими, ще монтираме телефони и факсове, ще включваме хладилници и кафемашини, ще разполагаме масички и столове, ще закачаме плакати и знаменца, ще разхвърляме небрежно дипляни и рекламни листовки, ще огледаме отново всичко, потни и изморени, ще побутнем тук-там, колкото да не дразним натрапчивото усещане, че все пак нещо сме недогледали, най-накрая ще заключим щанда, ще паркираме колите пред квартирата, ще се изкъпем, ще се порадваме от балконите на пробилото топло пловдивско слънце и най-после ще седнем на открито в кварталния ресторант на лелеяната от сутринта ракийка с домати и краставици. Ала всичко това ще е после, след три, четири, пет или шест часа, а сега нека се лее нежната музика от любимата стара касета, макар и заключена в ламаринена клетка. Защото какво общо има нежната музика с Международния пролетен панаир? Нищо общо, разбира се.

Ден втори е, над Пловдив пече ослепително слънце. Щедротото майско великолепие на този прекрасен град струи отвсякъде. Топло е, зелено, свежо. Никакъв вятър. Никакво облаче. Марица едва крета в каменното си корито - оскубана, полужива, мръсна. В Панаирното градче пък е тъкмо обратното - навсякъде блика разноперест живот, чист, спретнат, измит рано-рано от водоносните, искрящ под слънцето с многоцветните си усмихнати реклами. Някъде тече официалното откриване. Събрала се е официалната групичка, на когото трябва е връчено съответното листче. Който трябва, чете от листчето, усмихва се със съответната усмивка, реже лентата, вдига високо ножицата, пак се усмихва с онази усмивка, която оголва онези зъби зад тънките устни. В очите му се чете задоволство, чете се и суетна гордост. Приятно му е на Жан Виденов, вкусно му е на душата, пък е и разбираемо, човешко е: все пак откриваш панаира в родния си, в собствения си роден град, след като толкова години други са го откривали. Ние, персоналът с пропуските, не присъстваме на церемонията, само си я представяме, фантазираме си я, преди да я видим вечерта по телевизията. Ние пием поредното си сутрешно кафе, пием поредни безалкохолни, смучем поредните си цигари и чакаме

контрагенти пред щандовете си. Когато ни хване съклетът, отскачаме до съседните палати, разглеждаме, а има какво да се разгледа, задаваме колегиални въпроси, получаваме колегиални отговори, помахваме си за довиждане и пак зачакваме контрагенти. Скучноват е, ако се преценява работата ни откъм изобилие на контрагенти. А иначе е интересно, пък и е ново, поне за мен. Вечерта ще изгледаме, поотпочинали и гладни, новините, ще се убедим, че въображението ни не ни е излъгало, че онази усмивка зад тънките устни си е все същата, както във вчерашните, както и в онзи деншните новини, после ще хукнем към друг ресторант, към друго уютно квартално кръчме, където ни канят на друга ракия, на друга салата, на друг специалитет и друга певичка, впрочем отново прекрасна, както беше прекрасна и снощната. В ресторантчето ще е весело, подпийнали панаирджии ще подвикват възбудено между масите, над всички ще се носят ритмичните трели на “Макарена” и ще бъде мило, задушевно и щедро като на кино. Но да оставим киното, какво общо има киното с Международния пролетен панаир в Пловдив? Нищо общо, разбира се.

Ден трети е, приближава обед. И в други градове, и на други места в България, знам, че и на много други места из България пролетта е разкошна, чудесна, но че в Пловдив е чудо, няма съмнение. А и работата ни вече спори. Появяват се контрагенти, клиенти, партньори, макар и всички потенциални. Засега. Малко уиски, малко водка, тънък коняк - какво от туй, че е сутрин, кафе, чай, разхладителни, ядки, бисквитки, сладкиш... Разговори, преговори, любезни запитвания, обилни отговаряния, вълнуващ маркетинг... Ако имаш късмет и можеш да се откъснеш за десетина минути, а аз имам късмет и мога да запала цигара на чист въздух навън, ще наблюдаваш и друг маркетинг. Още по-вълнуващ. Заради късмета си виждаш солидната група официални лица, дошла сутринта официално да посети панаира, тъкмо да излиза от палата №X и да се насочва към палата №X+1. Отпред бодро крачи, записан в непринуден икономически диалог, вицепремиерът Румен Гечев. До него подтичва промишленият министър Вучев. Широко, социално, славянски усмихнат, отстрани размахва ръце министър Минчо Коралски. Между двете палати притичват и други министри, вероятно и много заместник-министри, защото наистина групата респектира не само с устрема си, ала и с броя си, но най-вече респектира ариегардът ѝ. Ариегардът се състои от юнаци в тъмни костюми и слаби очи, които очи изобилното пловдивско слънце очевидно изгаря, понеже всинца ги крият зад скъпи тъмни очила. Юнаците са здрави физически и някак не иде да ги жалиш, но все пак сърцето се свива, като ги гледаш как мъкнат огромните пликове, до един непрозрачни, и в двете ръце. Юнаците явно не се безпокоят от атентати, минава ти неволно през ума, докато си пушиш и зяпаш, иначе нямаше да заемат и двете си ръце с тези грамадни торби. А и Гечев, Вучев, Минчо и другите несъмнено също не се страхуват в гостоприемния Пловдив, пък и колко е разстоянието между двете палати, ще го прецапат набързо. А може би, пак ти минава неволно през ум, торбите са по-важни вече от всичко. Най-отзад пък подтичват с по-малки, а и по-празни торби избраните сладкодумници журналисти... Така е около десет часа. Ако си късметлия и се появиш навън за нова цигара преди единадесет, ще хванеш групата тъкмо да излиза от палата №X+1 и да се отправя бодряшки към №X+2. Тези от X+1 облекчено отдъхват, получили съответните указания и насоки за работа, а онези от X+2 тръпнат в очакване последна минута, най-много две, преди да получат съответните указания и насоки за работа. Но това между другото, по-добре е да се вгледаме в броя на пликовете. И по-вълнуващо е. Някои юнаци вече се изгърбват, те не са свикнали да носят на ръка, други са по-умни и тихомълком се изнизват към колите да разговарят, понеже са по-умни и сгряват, че ги чакат още X+3, X+4 и още, и още палати. И на избраните журналисти, до един сладкодумници, не им е станало по-леко отзад, напротив... Иначе е скучноват - въпреки контрагентите, въпреки вълнуващия маркетинг. От говорителите в халето, скрити някъде из металните конструкции по тавана, за стотен път кокетно гласче изчуруликва, пеейки своето клипче, че без еди-каква си манджа животът е ужас и мрак. Вероятно е така, но на стотния път досадява. Но да оставим досадата, какво общо има досадата с Международния пловдивски панаир? Пък и се свиква с досадата.

Ден четвърти е, пием си сутрешното кафе и никой си няма идея какво ще се случи. Ама наистина никой, поне наоколо. А междувременно някъде там горе, където трябва, се случва, каквото трябва, заради когото трябва, защото трябва: доларът скача междувременно, защото трябва, докато ние спокойно си пием кафето и бържим приятелски с потенциални партньори, клиенти и контрагенти. Първите информации се получават около час преди обед, но всички са все още спокойни. Едногодишният сън на долара така е приспал панаирджийското племе, че събуждането е бавно, пък и мъчително. След обедните почивки, похапвания, разтърчвания, шетания насам-натам, приказки и клюкарствания се забелязва известно раздвижване, в ранните следобедните часове то преминава в нервно брожение, никой вече не разтърква очи, никой вече не се чуди сънува ли още, или пък е буден. От офисите на всички щандове бръмчат телефони, скърцат факсове, млади момичета се щурат нагоре-надолу, елегантни младоци и сивеещи лъвове търчат из палатите, между палатите, пред и покрай палатите, крещат в мобифони, ръкомахат възбудено, а в очите им се чете искрена, дълбока, покъртваща, малко смешновата наистина, малко налудничава все пак обида на долара. На коварния, вероломния, перфидния комедиант долар. Смешновато е, но не е смешно. Още е само май 1996-а, нека бъдем коректни, нека бъдем справедливи, още е само пролетта на 96-а и никой, абсолютно никой, дори Румен Гечев, дори Жан Виденов, с извинение, не знае какво ни чака... Вечерта - телевизия, паника, непринудени коментари в кварталната кръчма между втора и пета ракия или между първа ракия и шеста бира, по масите пиццата истерично махагонови мобифони, бучат ругатни и закани, но над всичко и всички наред с луксозния ротмансов дим се носи смехът, малко пресилен наистина, малко неврастеничен дори, но смях, смях на човеци, осъзнали полека, че каквото има да става, ще става, и то скоро... И по дяволите!... Но да оставим дяволите, какво общо имат пък те с Международния пролетен панаир в Пловдив?

Ден пети е, доларът велзевул продължава пъкленото си дело. Около пиенето на сутрешното кафе, около дежурните шеговити доклади за вечерните подвизи по кръчми и механи, около цялата онази суматоха между комшийските щандове витае унинието. А после денят се завърта, часовата совалка тъче своя пъстър, но скучен килим. И така - час, два, три, докато не пристигнат софийските склададжии на едро и вече съвсем не е скучно, поне за мнозина. Дори и на мене, лаика, не ми е хич скучно. Именно може би защото съм пълен лаик. Все пак интересно е за първи път в монотонния си откъм икономическа информация, знания, даже грамотност живот да видиш и чуеш хора, които губят, когато работят, които губят, когато продават с печалба, които печелят, когато въобще не продават с печалба, щастливи хора поне от това, дето са се сетили бързо, че единственото, което трябва да правят, е да не правят нищо. Все пак интересно е да чуеш и гледаш онова някак шизофренно наддаване и наджалване кой колко е загубил, продавайки на печалба, преди да се сети да не продава нищо, да не купува нищо, а просто да яхне колата и да се поразходи до Пловдив. А може би шизофренното наддаване е само необяснимо надлъгване, от което то става даже още по-интересно. И смехът, все така попресилен, все така истеричен, но смях, смях, изцелителен смях от съзнанието, че каквото има да става, ще става. И то става! Действително, препоръчаното ни ресторантче в съседен квартал е прекрасно, фантастичен е и главният му готвач, вълшебна е певицата, която свещенодейства с гръцко сиртаки и италиански романси, които те унасят заедно с отлежалата гроздова, вдигат те на леките си ефирни криле и те понасят над егеи, леванти и ривиери, над лунни пътеки през топли морета, над загадъчни брегове с томни прелъстителни хубавици... И полека забравяш всичко, забравяш къде си, забравяш долара, забравяш унинието. Но да оставим унинието, какво общо има унинието с Международния пролетен панаир в Пловдив?

Ден шести е, предпоследен. Лудницата започва от сутринта. До панаира се разрешава по-свободен достъп и след десет часа талазите стават все по-гъсти и по-агресивни. Нападащите се разделят основно на две групи. Симпатяги хлапетии щурмуват ежеминутно и с тях е приятно, а и забавно. Всички без изключение благодарят за подаръците - и момичетата, но и момчетата. Симпатягите са на възраст между четири-пет до седемнайсет-осемнайсет години, като с възрастта се увеличава и неудобството при

искането и моленето за сувенири. Ала не винаги. Другата група агресори са циганките на неопределена възраст, които се усмихват подкупващо, а някои дори успяват да се усмихват свенливо. Циганки от Пловдив, от Асеновград, от Филипово, от Столипиново, отвсякъде. Циганки, циганки, толкова много циганки на едно място трудно могат да се видят освен в циганските квартали. Срещат се прекрасни създания. Други са хубави. Повечето са облечени чисто. По обед всичко, каквото е имало за даване, е раздадено, всичко, каквото е ставало за отмъкване, е отмъкнато. Вече се диша спокойно.

- Чичо, вярно ли е, че даваш химикалки?

- Вярно е, че давах.

- Свършиха ли?

- Свършиха.

- Само една бе, чичо!

- Нямам, всичко раздадох.

Хлапето прави разочарована гримаса и хуква нататък, стиснало в едната ръка плакат на руло, а в другата плик с разни дрънкулки.

- Бате, дай една фанта.

- Свърши.

- Дай мандарина.

- Свърши.

- Налей малко грейпфрут.

- Свърши.

- Бате, сипи ми чаша вода.

Сипвам й, циганката се усмихва грациозно, лукаво и малко нахално, напива водата, оставя почти пълната чаша на плота, връзва се и се залюшва с дружките си към съседния щанд.

В пет и половина умората тегне като майски следобеден облак. Ала предстои вечерта, последната вечер с тихия полъх на майската пролет, със свежия дъх на тракийско небе, с обилната гроздова и шишетата вино, които бележат финала на това надпрепускване, с до болка познатия вихър на "Макарена", от който ти иде да виеш срещу сърпа на маслено-златистия месец, с новите, току-що измислени цени на ракиите, на водката, на салатите, на ордьоврите и аламинутите, на кокаколите и содите, на всичко. Предстоеше последната вечер с благородния стремеж на цените да бъдат със своя народ по пътя му към грядущото време. Но да махнем с ръка на цените, какво общо имат цените с Международния пролетен панаир?

Ден седми е. Докато си изпием кафето, докато поизбистрим главите - и вече е обед. Тягостно е да издаваш факсапарати, да плащаш сметки след дълги опашки, да се подписваш за разни боклуци, да опаковаш багажи, да пишеш, да мажеш, да лепиш, да се озърташ и пазиш, и да внимаваш, да внимаваш, да внимаваш, а около теб десетки и стотици хора да вършат същото, да тичат, да се спъват, да крещят, да бутат колички, да пият, да ядат, да пушат, да ругаят. Накрая следва да се навие и мокетът, да лъсне голият под, да лъснат оголените без украса, без знаменца, без вкуснотии скелети на щандовете, да лъснем и ние, вземайки си прибързано, припряно, притеснено, нервно и някак отнесено довиждане, защото навън вече гърми, минава четири следобед, скоро ще се излее всекидневният пловдивски дъжд, но този път едва ли ще е пловдивски само, тъй като се е запушило още от обед, ала ние в залисията си едва сега забелязваме небето, когато трябва да пренесем багажа до колите... Всичко така или иначе се урежда, нагласява се, успокоява се, свършва. Остава само проверката на багажа от охраната, остава и милиционерската проверка на портала, която минаваш метър естествено, товаренето, измъкването от Пловдив, първите капки, пороят след миг и (изведнъж, изневиделица, като удар с чук по главата, откъде накъде?) онова проклето уродливо усещане, онова старо познато усещане, че някой те е измамил - при вида на голото празно хале, на сивия под, на сиротните щандове, на този бяг към портала, сякаш скоро ще идва потоп, на това бясно препускане кой първи ще свърши, ще се омете първи към своя ноев ковчег, преди да настъпи потопът. А потопът се лее над Пловдив, над магистрала "Тракия", после над София. Лее се с

прекъсвания, ту по-силен, на облак, ту по-слаб, напоителен, пролетен, гергьовски. Нежната музика в колата мълчи, оцелелите мостри в колата мълчат, мълчат и профучаващите към дома луксозни возила на софийски панаирджии, мълчат и скърцащите чистачки, мълчи и барабанныят грохот по покрива. Не мълчи само поредното уродливо усещане, че (все пак) някой те е измамил. Отново. Поредното от многото стари уродливи усещания, макар че отдавна, вече твърде отдавна не се мамиш от нищо или от почти нищо, дори и да искаш, вече не се мамиш, понеже някак не можеш; онези стари уродливи усещания, които живеят и умират у теб вече десетки години, които кротко живеят и бързо умират, превръщайки се, умирайки, в болезнени знания, които пък вероятно ще умрат заедно с теб...

Но да оставим поредното уродливо усещане, то няма нищо общо с Международния пролетен панаир в Пловдив. Това уродливо усещане за измама няма нищо общо и с трескавата суетня около заминаването ни, с онова сиво, голо, изтърбушено хале, от което избягахме на пожар кой откъде е. Усещането няма нищо общо с Гечев, Вучев, Минчо, няма дори нищо общо и с Жан. То няма нищо общо и с долара. То няма нищо общо и с верните на народа цени. Уродливото усещане за измама няма нищо общо и с бюлетините, които ние, българите, напускахме в тесните процепи преди година и половина, сякаш изпращахме до самите себе си собствените си некролози. Усещането няма нищо общо и с абсолютната съсия, която само след половин година щяха да доведат нашите собствени български некролози. Усещането няма нищо общо с нищо. То няма нищо общо и с никой.

Поредното уродливо усещане за измама има общо единствено с мен. Защото е мое, па макар и измамата да не е за мен.

#### **XIV. ЛИВАДИТЕ. 1996**

##### **Пресконференция също с лек библейски привкус**

След няколко седмици от уродливото ми усещане за измама няма и помен. (Както не е имало и измама, а само усещане.) Усещането е мъртво. Превърнало се е в твърдо, уверено знание като хиляди други мъртви вече уродливи усещания за измама. Знанието, че този път, па макар и за други, измамата е жестока. Нечовешки жестока. Болшевишки жестока. Владее ме обаче друго усещане, отново старо усещане, отколешно, пак мое и пак уродливо: усещането, че не греша, че за жалост съм прав, че у нас наистина нищо (нека да е почти нищо) няма нищо общо с нищо, съответно няма нищо общо и с нещо. Това уродливо усещане е съвсем гроги, едва диша от старост, полуживо се влачи и то по пътя към знанието. Смятам да го довърша на тази пресконференция, която съм свикал в момента, ще ми се вече да убия най-после усещането, раждайки знание. Пресконференцията ми е обявена сред местното население, флора и фауна с тема: “Четиристотин сравнително честни и доволно убедителни начини (модели) да нямаш нищо общо както с нищо, така и с нещо, когато ти е изгодно. Красноречиви примери, съпътстващи демонстрации, шеговити закачки. Отговаряме и на въпроси.” Поканил съм дядо Кайо, който така или иначе си пасе семплото стадо по ливадите над селото ни; чичото с брадвата, дето наглежда младите букчета, който тъкмо минаваше нагоре да ги нагледа, но те ще почака малко, докато ми мине пресконференцията; поканил съм, близо е до ума ми, двете козички и двете овчици на дядо Кайо; някакво проскубано псе от крайните цигански къщи, което се навърта от скука наоколо; две врабчета и един кос, който обаче не отваря уста да попее, а само ме гледа вторачено; няколкото саморасли брезички, надвиснали над главата ми, преди да захване посаденият от болшевиките бор; храстите наоколо; зелената буйна трева, която семплото стадо на дядо Кайо превръща във вкусно мляко, както аз превръщам уродливите си усещания в още по-уродни знания; поканил съм и всякаквата земна твар между тревата, поканил съм и облачетата, и синьото балканско

небе, и върховете отсреща, и земните твари по върховете отсреща, и пролетта, и себе си съм поканил, разбира се...

- Уважаеми дами - обръщам се любезно, с широка усмивка, към овцете и козите на дядо Кайо, към брезичките, тревата, - уважаеми господа - кимам сдържано, но сърдечно към дядо Кайо, към чичото с брадвата, към коса, псето, - приятели - разпервам гостоприемно ръце, - събрах ви, за да споделя някои свои размишления с вас и най-вече за да убия уродливите си усещания, като ги превърна в уверени знания. Благодаря ви, приятели, че се отзовахте на тази малко своеобразна ливадна пресконференция. След краткото изложение съм готов да отговоря и на евентуалните ви въпроси. Първият начин, приятели, първият модел да нямаш нищо общо с нищо, когато ти е изгодно, е изключително прост и се съдържа в често срещаната способност да ти е чиста съвестта. Чистата съвест просто изключва възможността да свържеш нещо с нещо, тя къса нишки, реже неуловимата паяжина, разсича всички съединения между всичко и всичко! Чистата съвест е абсолютното условие за абсолютната свобода, за абсолютната независимост. Ще ви дам красноречив пример с държавния ни глава, понеже примерите с държавните ни глави са най-красноречиви. Когато докторът по философия Желю Желев бе избран за първи път за държавен глава, всичко изглеждаше сравнително просто. Ако някой би задал въпрос на свой приятел има ли нещо общо доктор Желев с комунистите, приятелят му прибързано щеше да възкликне: "Има си хас да няма, нали те го избрах за президент!" Ето докъде води прибързаността, дами и господа, до какви неправилни заключения. Така би било, ако държавният ни глава имаше някакви угризения, но той няма, съвестта му е чиста. Затова и няма нищо общо с комунистите. Има сякаш нещо общо с избора си, доколкото той е факт, но с комунистите, дето го избрах, няма. Ала щом няма нищо общо с тях, значи няма нищо общо и с избирането си от тях. Йо-хо-хо! Виждате ли колко е просто! Виждате ли колко е лесно, само трябва да имаш очистена съвест!

Косът все така вторачено ме гледа от клона си, дядо Кайо милозливо се усмихва, а чичото с брадвата само тихо изпъшква.

- Да вземем друг красноречив пример с държавния ни глава Желю Желев. Когато голям, ама много важен голям генерал от разузнаването, как да го кажа по-сладкодумно, говори неточности, даже малки, невинни неистини за своя премиер-министър, а на всичко отгоре е принуден и да признае публично, че говори неистини за премиера си, важният генерал или сам си подава оставката, а ако не се сети, понеже у нас почти никой не се сеща да си подаде оставката, когато се омаца, та ако не се сети, трябва да бъде уволнен. Поне уволнен. Най-малко уволнен. Най-малко незабавно и скандално уволнен. Ала доктор Желев не уволни своя важен генерал. И ако онзи някой би задал на приятеля си въпроса има ли нещо общо държавният ни глава със своя разузнавач генерал, приятелят му само би изпръхтял: "Има си хас, нали президентът го отърва!" След онези малки неистини - ще допълни онзи някой сладкодумно. И пак ще стреси приятелят му, защото държавният ни глава пак няма угризения, пак съвестта му е чиста. Затова и пак няма нищо общо със своя генерал. Има сякаш нещо общо с липсата на уволнение, понеже липсата е факт, но с генерала неточник няма нищо общо. Ала щом няма нищо общо с генерала, значи няма нищо общо и с липсата на уволнението му. Йо-хо-хо! Вече схващате колко е просто, приятели, стига само да можете да излъсквате своята съвест.

Този кос почва да ме дразни с втренчения си поглед.

- А сега ще ви предложи малка съпътстваща демонстрация.

Навеждам се, внимавайки да не уплаша наглата птица, която ме дразни все повече с натрапчивия си поглед, вземам бучка пръст и малък камък, изправям се рязко и ги запокитвам едно след друго по коса. Той изврясква кратко, литва, кръжи над дървото за малко и изчезва в гората.

- Нека поразсъждаваме - опъвам се отново на меката трева. - Дядо Кайо би казал, че аз имам нещо общо с коса, понеже съм го прогонил само защото ме е следил нахално от клона си. Но това не е вярно, аз не съм го изгонил, моята съвест е чиста, аз нямам нищо общо с клетника кос! Може би сякаш имам нещо общо с неговото отлитане, но не и с него, с коса! Ама щом нямам нищо общо с коса, как ще имам нещо общо с отлитането му!

Дядо Кайо се смее, но виждам, че схваща, схваща.

- Време е за шеговита закачка - засмивам се и аз. - Дядо Кайо, обичаш ли козичките си? Обичаш ли овчичките си? Имаш ли нещо общо с тях?

- Че как да нямам! - смее се дядо Кайо. - Без тях да сме умрели от глад в къщи!

- И ги обичаш?

- Обичам ги я!

- А сега си представи, че млекце вече ти дават не само тези четиричките, а още много и много козички с овчички. И ти забравяш за тези, оставяш ги без паша и те лека-полека изпостаяват, умират. А ти си имаш друго млечице и ги забравяш. Дядо Кайо, ще имаш ли нещо общо с тези животинки?

- Че как не - смее се комшията, - нали ще съм ги бастинал!

- А ако ти е чиста съвестта? А ако съвестта ти е изплакната с новото млечице? Че ти ще си ги забравил!

- Ееех... - смее се дядо Кайо.

- Да са ти живи и здрави тези четиринките! - махвам с ръка към хрупащите добиченца. - Това беше само шеговита закачка.

- Какъв е вторият начин? - пита сухо чичото с брадвата.

- Вторият начин или модел да нямаш нищо общо с нищо, когато ти е изгодно, също е изключително прост. - Лягам по гръб на тревата, разпервам ръце, небето е синьо, дълбоко. - Необходимо е само да си повярваш, силно да си повярваш, че нямаш, и наистина почваш да нямаш нищо общо с нещата, с които не щеш да общуваш. И повярвайте ми, толкова е лесно силно да си повярваш, когато ти е угодно! Ще ви дам и красноречив пример отново с държавния ни глава. Държавният ни глава доктор Желев умее силно да вярва, затова е изключително подходящ за красноречивите примери. Питането е: има ли нещо общо държавният ни глава със своя любезен и компетентен съветник и наш бивш премиер Любен Беров? Разбира се, би отговорил прибързано всеки, щом самият държавен глава си го е взел за съветник да го съветва за това или онова! Добре, а държавният ни глава има ли нещо общо с това, което направи или не направи премиерът Беров? Или с онова, което успя да сторят или да не сторят ювелирните му юнаци? О, да - рекъл би всеки. О, не - вярва си страстно държавният ни глава, вярва си толкова силно и страстно, че даже ти е неловко, някак си неудобно е да рушиш такава праведна вяра. И ето - безболезнено, спокойно и напълно естествено ти нямаш нищо общо нито с делата или липсата на дела, нито с човека дори. Виждате колко е просто, приятели.

Двете врабчета цвъркват весело и отлитат. Скучни са им човешките работи.

- Нека да опитаме пак шеговита закачка - предлагам. - Дядо Кайо, как мислиш, има ли нещо общо Жан Виденов с гушата на своя приятел Премянов?

Дядо Кайо мълчи, но се смее.

- Добре, дядо Кайо, иначе ще попитам. Вярваш ли, че Жан Виденов би могъл да има нещо общо с гушата на своя приятел Премянов?

- Не ми се вярва - клати глава дядо Кайо, развеселен все още.

- Така те искам, комшия! А вярваш ли, че ти имаш нещо общо с Жан Виденов и неговия приятел?

- Че какво общо да имам...

- Правилно! Ти тук си пасеш двете козички и двете овчици, пасеш ги с избобелелите си закърпени гащи, а те там въртят голямата политика, творят нова история! Вярваш ли тогава, че онова парченце червена хартия, което ти пусна декември 94-та, може да създаде нещо общо между теб и онези двама титани на нашата нова история?

- Ами! - смее се дядо Кайо все още.

- Ура! Ти успя, комшу! - поздравявам го аз. - Усети ли колко е лесно! И само си вярвай, не преставай да вярваш, както силно вярват и те, че нямат нищо общо и с тебе, и със закърпените ти гащи!

Секва на дядо Кайо смехът, очите му с болка се втрещават в моите болни очи.

- Комшу, забрави ли, че това беше само шеговита закачка!

Очите му блясват отново, блестят отново и моите очи.

- А сега, скъпи мои приятели, замислете се за момент какво удоволствие изпитва човекът, когато успее да съчетае двата модела. Помислете си само за миг какво означава страстно да вярваш, а полираната ти съвест да отразява светлината като девствено чист сняг...

Всички участници в пресконференцията притихват съвсем. Дори ветрецът, бръснещ ливадите, утихва. Всички мислим какво действително означава това.

- Какъв е третият начин? - кашля, докато пали цигара, чичото с брадвата.

- Изключително прост - отвърщам. - Прост като чиста съвест и пламенна вяра.

- И той ли е сравнително честен? - пита чичото.

- Дори повече от сравнително - кимам. - При него е необходимо единствено да си смел, ала не героически, юначески смел, а смел в мислите и душата си, смел в стоманената си вяра, че за теб всичко свършва тук, сега и чрез теб. При третия метод да нямаш нищо общо с нищо или нещо общо с нещо, когато ти е изгодно, просто не бива да те е страх от отвъдното, от там и тогава, когато вече нищо не ще да зависи от теб.

- Ееех - пропъшква дядо Кайо.

- Ще дам пак красноречив пример с държавния ни глава доктор Желев, за да има прегледност, тъй да се каже, и някаква даже последователност. Доктор Желев, както всички на тези ливади знаем, е идеолог номер едно, организатор и вдъхновител номер едно на мирния безкръвен преход у нас. Въпросът е: има ли нещо общо държавният ни глава с прехода? Що за въпрос, възмутено би изсумтял всеки. Как би могъл идеологът и вдъхновителят, и то номер едно, да няма общо с отрочето си! Би могъл, ще отговоря пък аз, и то би могъл изключително просто. Той има нещо общо с отрочето си само в безкръвния му, мирния му аспект. Понеже му е изгодно, но това е тема за по-нататък. С всичко останало от отрочето държавният ни глава не иска и няма нищо общо. С бандитите, със самообесилите се старци (без кръв), с прокудените ни родени деца (без кръв), с неродените ни деца и с още хиляди и хиляди безкръвни и мирни труфила на отрочето. А няма нищо общо държавният ни глава с тези труфила на отрочето, понеже е смел и не го е страх от отвъдното. Когато всичко свършва с теб и чрез теб, според теб, какво общо имаш ти със самообесилите се старци и неродените ни деца? Когато всичко свършва тук и сега, когато няма после, когато след теб, според теб, няма нищо освен черната дупка на нищото - тогава какво общо имаш с бандитите и чакалите, с кървящите мутри на лешоядите и хиените, извършващи безкръвния преход? Тук и сега всеки живее само за себе си! Всеки е самотник тук и сега, в краткия миг, отреден за всинца ни, тук и сега няма време за общности! Според теб. Затова нека всеки следва своя си път - едни заедно с мирния и безкръвния преход, други с кървящия труп на България...

Кучето от крайните цигански къщи изчаква още малко да чуе отново гласа ми, но не дочаква, хептен му доскучава и на него, врътва се и се повлича надолу през ливадите към селското сметище. Само бавното, някак самодоволно хрупане на дядо Кайовите козички и овчици нарушава абсолютната балканска тишина.

- Дядо Кайо - попитах, - закача ли ти се шеговито?

- Ееех - каза дядо Кайо, сърдечно усмихнат.

- Ходил ли си в Чехия, дядо Кайо?

- В Чехия ли! - почуди се комшията. - Не съм ходил в Чехията аз! Аз на Златните пясъци не съм ходил, камо ли в Чехията!

- В Чехията, дядо Кайо, чехите също си имат държаван глава, но той си няма понятие нито от безкръвния, нито от мирния преход. Може би дори не е чувал, че съществува безкръвният преход! Вероятно и чехите нищо не знаят за него!

- Много кръв ще да се е ляла в тая Чехия - правилно отбелязва дядо Кайо, следвайки своята логика.

- Нито капка, най-изненадващо - разказвам му аз. - Нито капка кръв няма из Чехия, а и от безкръвния преход няма и помен. Да ти разправа, дядо Кайо, какво още няма. Няма бандити, няма самообесили се старци, няма умиращи без лекарства деца, няма неродени заради немотия и безнадеждност деца, няма хиени, няма с кървящи мутри чакали, няма прокудени, няма затворени болници, няма смърт от разруха... Няма го мирния преход.

- Виж я ти Чехията! - усмихва се радостно добрият ми Кайо.

- Виж я!

- И без капка кръв! - щастливо се смее добрият ми Кайо.

- А знаеш ли защо? - закачам го шеговито пък аз. - Защото техният държавен глава е страхливец заедно с още милиони чехи страхливци. Страх го е, че след тук и сега има там и тогава; страх го е, че не е самотник тук и сега; страх го е, ох как го е страх, че в краткия миг тук и сега се решава какъв ще е вечният миг там и тогава; страх го е, че тук и сега всеки отговаря за всички и всичко освен, разбира се, и за себе си, и най-вече той отговаря за всички и всичко из тяхната Чехия; страх го е, че лично той има общо, много общо, безпределно общо, абсолютно общо с всички и всичко из своята Чехия - защото след тук и сега според него следва там и тогава! И го е страх, понеже е просто страхливец!

- А не е смелчага като нашия Желю! - смее се весело дядо ми Кайо.

- Не е смелчага като нашия Желю - закачливо се смея и аз.

- Какъв е четвъртият начин? - избоботва чичото с брадвата.

- Четвъртият начин да нямаш нищо общо с нищо, когато ти е изгодно, също е изключително прост. Необходимо е само...

Иде обед, минава, козичките с овчиците полягат да пладнуват, от синьото небе изчезва и последното облаче, сетне идват цяла дружина и се подгонват под дълбокия свод в белите си премени, животните пак пасат, чичото с брадвата неуморно стои, подпрян на своята брадва, дядо Кайо се смее, подпитвайки, аз говоря, говоря, говоря, пада сумрак, а аз съм едва по средата на началото, спуска се мека, тиха, звездна пролетна нощ, някъде в тъмното хрупат козичките, а овчиците полягат в краката на своя пастир, аз говоря, говоря, говоря, стигам средата на моите четиристотин сравнително честни начини да нямаш нищо общо с нищо, когато ти е изгодно, сърпът на месечината бавно плува над върховете зад нас, свежа прохладата пощипва лицата, аз лежа на тревата и говоря, говоря, говоря, луната залязва, настъпва мъдър покой, само животните примляскват насън, шуми и гората отгоре ни сякаш насън, чичото с брадвата повече слуша, а моят комшия подпитва, но и той някак насън, и смехът му звучи някак насън, ала няма умора за тях, за нозете им няма умора, куче пролайва, изкукуригва петел, после втори, избледнява небето, зори, а аз говоря, говоря, говоря, пада росица заедно с новото Божие утро, показва се слънчице, любовно напича, животинките отново пасат тревица с водица по нея, чичото с брадвата здраво стои на краката си, а дядо Кайо се смее, отпочинал и бодър, като че ли е на двайсет години... Свършвам.

- Встъпителните ти думи ли бяха това? - пита сериозно чичото с брадвата.

Само кимам, нямам сили дори да отвърна. А дядо Кайо енергично се смее.

- Комшу, а сега бихме ли могли да зададем и въпроси?

Въздъхвам, кимайки утвърдително.

- Все пак как така болшевиките да нямат нищо общо със съсипването на бука? - пита чичото с брадвата.

- Много просто - отвръщам. - Те нямат нищо общо със съсичането на бука, понеже такова е било времето, а когато времето е такова, ти правиш онова, което е в съответствие с времето, и нямаш нищо общо с направеното. Времето има, ти - не. Двеста тридесет и седми метод. Други въпроси?

- Нямам - отсича чичото с брадвата, сякаш сече бук.

- Комшу - обажда се дядо Кайо, - нека те питам и аз нещо, дето не успях да го схвана. Ей така на, струва ми се, че някои хора имат все нещо общо с бащите си...

- О, грешиш, дядо Кайо - не се съгласявам. - Те поеа с мезета бащите си, изхвърлиха ги отдавна. Триста и втори метод. Как би могъл да имаш нещо общо с баща си, когато си изхвърлил отдавна.

- С мезетата ли? - изведнъж схваща комшията, доволно усмихнат.

- Впечатляваш ме, дядо Кайо! - похвалявам го аз.

Щастливо засмян, комшията подкарва стадото си надолу към селото. На ливадите оставаме сам-саменички с чичото с брадвата.

- Така не може, момче - проговаря той първи.

- Не отричам.
- Откачаш, момче.
- Не отричам.
- Ще се пръснеш така.
- Не отричам.
- Не ще да живееш така.
- Не отричам.
- Как ще живееш с твоите четиристотин начина да имаш общо с нещата край теб? - пита угрижено чичото с бравата.
- И то начини сравнително честни - добавям.
- Ще загинеш, момче! - почти вика чичото с бравата.
- Чудо голямо!
- Събуди се, момче! - изкрещява чичото с бравата. - Вече умираш!
- Да се събудя, чичо с бравата - отвръщам му топло и с благодарност, - ами като не искам!
- Стани! - изревава чичото с бравата, сякаш Христос заповядва на мъртвия Лазар. И аз се събуждам, възкръснал.

А след време си мисля: “Мама му стара, какви шуротии сънува човек!” Понеже нямам нищо общо с библейския Лазар. Изгодно ми е и нямам. Уютно ми е да нямам. Страх ме е да имам и затова нямам.

## XV. КАРТИТЕ. 1994

### Мащаб 1:250 000, почти без библейски привкус

Седемнайсетгодишният младеж, израсъл без баща в околостолечно село, отдавна превърнало се в софийски квартал, също нямаше нищо общо (естествено) с побоя над сина ми. Освен все пак може би факта, че той го бе извършил. Следователят Цонев, разбира се, и той нямаше нищо общо с деянието, като изключим служебното му задължение да оформи следственото дело и да го предаде на прокуратурата. Случаят с пребиването на по-големия ми син от негов връстник, на когото никога не бе виждал очите преди, а и дълги дни след (понеже е изгубил съзнание) удара с бухалката в гръб, с когото никога не бе разменял и дума преди, а и дълго след удара с бухалката в гръб (докато младежът от крайния софийски квартал не пристигна в “Пирогов” по съвета на някакъв адвокат, приятел на майка му, с кутия бонбони и кой знае защо спортно списание, за да се извини фалшиво-припряно и да се омете с облекчение), с когото никога повече не размени нито дума (дори и на съдебното заседание по-късно, което съдът пък в края на краищата отложи поради невявяване на част от свидетелите), та тази нелепа трагедия около сина ми е толкова показателна и благодарна за илюстрирането на обичаната от половин век нашенска склонност да нямаме нищо общото с нещата, които вършим, че се изкушавах да я представя трагедията, макар и набързо, макар и съвсем схематично, именно откъм този аспект. Но не се изкуших, преборих се библейски и аз с изкушението и реших да не потъвам нататък. Реших да направя нещо по-простичко, по-лесно, а защо не и по-любопитно и да обърна вниманието на любезния ми читател към картата в кабинета на следователя Цонев.

Картата беше голяма, бих я нарекъл даже внушителна. Отгоре ѝ пишеше: “Карта на Народна Република България”, а отдолу на няколко квадратни метра се бе ширнала и самата Народна Република България. Наистина Народна Република България бе доста поувехнала, понамачкана, поовехтяла, ала си беше абсолютно четлива и дори бих казал, прегледна. Не се сетих да видя мащаба, но трябва да е бил 1:250000, което означава, че на един сантиметър от картата отговарят два километра и половина от земята ни българска.

Ето такава бе картата в кабинета на следователя Цонев - карта подробна, карта мечта за разглеждане! Особено ако домакинът ти те е разположил на фотьойла под нея (но ти можеш да ставаш, ако желаш), разрешил ти е да пушиш (ако желаш) и е изчезнал за малко по работа, която му е отнела поне двајсет минути, сякаш е предугаждал, че едно от любимите занимания на бащата на потърпевшия е разглеждането на карти.

Столицата на Народната Република, както и се полага, бе означена с голяма петолъчка. На юг сякаш виждах как димят комините на завод "Ленин" в град Димитрово (днес известен като Перник). Ако погледът ми се спуснеше на югоизток, а той точно това направи, щеше да цопне и цопна право във водите на язовир "Сталин" (днешен "Искър"), над който гордо пробиваше висините връх "Сталин" ("Мусала"). Разходих се на североизток към градовете Вазовград (Сопот), Левски (Карлово), продължих на североизток, за да стигна Коларовград (Шумен), а оттам запрепусках на изток към морето, към топлото мамещо Черно море и златните плажове на нашата морска столица Сталин (сега Варна). Гледах ветхозаветната карта в кабинета на следователя Цонев, шест години преди да изгърмим шампанското за новия двајсет и първи век, и си представях моята сталинско-димитровско-коларовска родина с ширналите се, току-що кооперирани и току-що свободно задишали поля; с корпусите на строящите се заводи за чугун, стомана, снаряди, гранати и прочие продукти от първа необходимост; с новите, току-що павирани пътища, по които пърпорят весело автомобили от заводите "имени Сталина, Ленина, Молотова" (ЗИС, ЗИЛ, ЗИМ); с новите селски училища, където неукрепнали детски гласчета любовно напомняха на своите усмихнати учителки, че все пак "първ учител" им е Димитров; с новите, току-що боядисани фасади на селските хоремагове, чиито щедри щандове предлагаха и локум, и поцинковани кофи, и кюнци за печка, и даже метли; с новите, току-що издялани и изсечени паметници на знайни и незнайни герои на каузата българска и интернационална, герои за правото, тъй да се рече, дело и с гробовното мълчание на знайни и незнайни дерета и оврази със слегналата вече, буренясала и умиротворена земя, за чиито недра пазят спомен - скъп, великолепен спомен за среднощни пирувания - само знайни и незнайни псета, вълци и чакали...

Ето така си разглеждах моята ветхозаветна сталинско-димитровско-коларовска родина в мащаб 1:250000, представях си представите, които току-що споделих, и все се извърщах към отсрещната стена, за да сверя годината от календара на Главното управление на местата за лишаване от свобода (ГУМЛС), а тя, годината, все си оставаше 1994-та.

- Старичка е - подхвърли, минавайки зад гърба ми, следователят Цонев и се тръшна на стола си зад бюрото.

- Но пък е запазена - отвърнах възпитано аз.

- Върши работа още - разтвори той папката за трагедията около сина ми.

- Сигурен съм в това - съгласих се охотно аз.

- Синът ви не е навършил осемнадесет години, затова ще трябва да подпишете и вие показанията му на свидетел - каза следователят Цонев.

- Разбира се - казах аз.

- Ще ви прочета основното, а ако искате, може да си го видите цялото после и вие.

- Моля.

- Синът ви не познава обвиняемия, дори никога не го е виждал преди онази вечер.

- И тогава не го е видял, понеже е загубил съзнание. Онзи го е ударил в гръб с бухалката - внесох безсмислена яснота, тъй като следователят Цонев бе напълно наясно със ситуацията.

- Точно така - кимна той. - Вследствие на удара момчето лежи с комозио в "Пирогов" и така нататък.

- И така нататък - кимнах на свой ред.

- Синът ви споделя, че е употребил алкохол.

- Употребил е - потвърдих. - Нали се бяха събрали да празнуват завършването на средното си образование.

- Не е употребил много.

- Той не пие особено...
- Обвиняемият е братовчед на негова съученичка и нахълтал по-късно със свои приятели от махалата. Знаел е къде се събира класът от братовчедка си.
- Абсолютно вярно.
- Имало е някакъв спор за касетофоните, което се потвърждава от всички свидетели.
- Имало е, но никой не е знаел, че онези са дошли с бухалки, които са оставили в колата си.
- Обвиняемият обаче дотогава не се е качвал на втория етаж, където е бил синът ви.
- Не.
- Ударил е пострадалия, тъй като той е бил най-близо до вратата - продължи следователят Цонев с уморения си и равен глас. - После синът ви няма спомени преди пътуването в колата, с която са го закарали до "Пирогов".
- Така е.
- Останалото са процедурни подробности, но ако желаете, бихте могли да се запознаете - предложи ми следователят Цонев.
- Не бих желал - отказах.
- Можете да подадете граждански иск и да го осъдите да плати обезщетение.
- Не желаем - казах, имайки пред вид ние с жена ми.
- Как така! - погледна ме Цонев, за първи път оживен.
- Просто така - вдигнах рамене.
- Вие разбирате ли, че никой съд няма да го осъди ефективно!
- Разбирам.
- Той също е непълнолетен!
- Знам, но не искам да предявям граждански иск.
- Можете да му смъкнете поне петдесет хиляди лева - съобщи ми следователят Цонев и ме загледа очаквателно.
- От майка му, която ни звъни вечер по телефона да плаче и да ни моли за прошка - съобщих му аз, без да го гледам очаквателно. - Не ни трябват кървавите пари от майка му.
- И хубостникът ще си се отърве ей така, без нищо - напомни ми той.
- В никакъв случай няма да се отърве без нищо - напомних му аз пък на свой ред. - Пукнатият череп на сина ми, кръвта по възглавницата му в "Пирогов", двацет и петпроцентовата загуба на слуха му в лявото ухо, увеличението на диоптрите, както и някои евентуални последици след години не са нищо. Ей с такива неща ще се отърве хубостникът.
- И вие си мислите, че го е трогнало нещо около случая - почука с пръсти по папката Цонев.
- Не, не мисля, че го е трогнало нещо около случая.
- Или си въобразявате, че ще ви бъде благодарен за жеста!
- Не, и това не си въобразяваме.
- Тогава защо?
- Защото не ни трябват парите на майка му, платени с кръвта на сина ни.
- Както желаете - вдигна рамене с безразличие Цонев. - Записвам, че родителите на потърпевшия са отказали да предявяват граждански иск.
- Запишете.
- Което не значи - проговори отново той, след като изчатка отказа ни на пишещата си машина, - че ако размислите, не бихте могли да внесете иск в съда.
- Ако размислим, ще внесем.
- Аз на ваше място бих внесъл.
- Не бих искал да сте на мое място.
- Искам да кажа, че ако не дай Боже се наложи... За момчето...
- Не дай Боже да ви се случи да забогатеете с такива хиляда долара.
- Това е всичко - приключи следователят Цонев. - Подпишете отдолу - посочи ми той последния лист, който бе свалил току-що от машината и бе закламерил към останалите.
- Разбира се.

Протегнах ръка към неколколистовия документ с настръхналото заглавие “Обвинително заключение” и го подписах, където трябва - под подписа на сина ми.

- Много ви благодаря - благодари ми служебно следователят Цонев и се здрависахме за довиждане.

- Лека работа - пожелах му аз.

- Няма да го осъдят, ще видите, ще го минат условно - подхвърли ми той, докато поглеждах към петолъчката, означаваща София, преди да затворя вратата отвън.

Позна следователят Цонев. И добре, че позна.

## ШЕСТА ЧАСТ

### ЮНИ

#### XVI. МОБИФОНИТЕ. 1995

#### Преразказ с елементи на разсъждение (В помощ на учениците от VII клас)

Авторът на “Трима другари, една пирамида и вяра в утрешния ден” е сред изтъкнатите майстори в съкровищницата на българската литературна класика. В тази вълнуваща творба той вдъхновено пресъздава драматични събития от края на XX век, когато у нас се извършва вторичното, третичното и отчасти четвъртичното разпределение на капиталта.

В началото на разказа чрез ретроспекция писателят ни запознава със своите герои Иван, Драган и Петкан. Тече ранната есен на 1990-а. Свечерява се. Те седят на открито в луксозен ресторант в полите или малко по-нагоре на Витоша и обсъждат тежка, солидна, респектираща с мащабите си сделка в една от областите на взаимноизгодното ни сътрудничество със Съветския съюз, бъдеща Русия, а именно областта на алкохолпиенето и тютюнопушенето. Обсъждането е съпроводено с дегустирането на тънки ракии, фини мезета помагат за по-ефективното и по-приятното поемане на ракиите, звучи лека симфонична музика, разнообразявана с талантиви интерпретации на “Бийтълс” и “Би Джийс”. Не така идилично обаче е около масата. Най-притеснен от тримата другари е Иван, който осигурява сделката по линия на митниците и транспорта. Каналът, по който стоката ще излезе от пределите на отечеството ни, не е напълно проверен. Некадърни, завистливи, лакоми, а защо не дори подли йезуити-инквизитори дебнат и на двете граници - нашата и тази на братския Съветски съюз, да не говорим за сигурността на пътищата в братска Румъния. Ако пък решим да споменем все пак по-подробно притесненията на Иван, съществуват и известни разминавания между наличностите в няколкото ТИР-а на тримата другари, от една страна, и наличностите според документите на няколкото ТИР-а, от друга страна, което повишава раздразнителността на Иван почти до предистерия. Ето защо той се опитва да се успокои, като поема повече ракии, вина, а заедно с тях и отбрани мезета. Драган и Петкан са истински другари на Иван. Макар че и те се безпокоят за сделката и за своите отговорности по нея, те нито за миг не спират да успокояват другаря си или, един вид, партньора си. Около успокояването, по-скоро около мирясването на Иван и се върти цялото действие, доколкото би могло изобщо да става дума за действие в тази първа част на разказа; може би е по-добре да се каже, че се върти диалогът. За какво си говорят тримата другари? Иван говори със специфични емоционално-експресивни изрази за митничарите, за техните семейства както по права, така и по сребрена, както възходяща, така и низходяща линия, въобще за собствената си нерадостна съдба

напоследък. Драган пък репликира, че на никого не му е лесно, най-малко пък на него, който е осигурил, осигурява и ще осигурява стоката - алкохол и цигари - на такива цени, на каквито добродушните директори на родните предприятия за алкохол и цигари не биха продали стоката си даже на любимата си жена, даже на скъпите си деца! А на Драган, ето на, я продават! В благородния си успокоителен (спрямо Иван) порив Драган дори произнася монолог за спънките, препятствията и компликациите, които нерядко, а ако си го кажем честно като между другари - абсолютно винаги, се получават в работата с родните директори; монологът на Драган, без да поеме дъх, изкачва ново стъпало и обгръща като с пелерина някои специални средства за общуване с гореспоменатите директори на предприятия за алкохол и цигари. Именно тук, на това място от диалога на тримата другари и от монолога на Драган Иван видимо се успокоява, сравнявайки делата им, което се изразява в поръчването на нова бутилка вино траминер или шардоне. Сякаш да не допусне поредна вълна на отчаяние, пореден прилив на разкиснато самосъжаление у приятеля си Иван, първа цигулка в разговора засвирва Петкан. Петкан е човекът, който държи здравите братски връзки с братския Съветски съюз, бъдеща Русия, Петкан е лицето, на което братушките отатък имат пълно доверие. И това доверие изцяло отпуска душата на нервния Иван, настъпва пълно доверие и на масата, което пък доверие, от своя страна, се възплъщава или материализира в нови бутилки и нови мезета. Така и завършва тази първа, съвсем условно отделена, част на разказа - завършва с тиха музика по малките часове, с леки, непринудени реплики, с повикването на такси, което разкарва тримата другари по домовете.

В ретроспективната, уводната, така да се каже, част на разказа “Трима другари, една пирамида и вяра в утрешния ден” авторът ползва повече изразните средства на диалога, без да се отказва, разбира се, от тънкия шрих, от мимолетния рисунък на четката, винаги и единствено с цел да разгърне по-мощно профилите на своите герои. Писателят е реалист до крайност, той пресъздава ресторантската реалия, както и реалиите в душите на Иван, Драган и Петкан с пунктуалността, със скрупулозна изчерпателност на Достоевски, на Балзак. И макар че авторът твърдо се придържа в границите на реалното, желанието му да улови преливанията на възжеления, блянове дори, в суровата истина на живота и обратно е непреодолимо. Ето защо с прецизна мяра, но и с проникновение, художествената идея се облича ту в ефирните прозрачни материи на емоцията, на сетивното, ту блуждае във войнишките дрехи на драматично-битовото. А какъв възшебник е писателят, когато трябва с един пипнат детайл да обхване главното, да характеризира веднъж и завинаги типичното за мига, за времето, за епохата. Такъв фин детайл е таксито, с което тримата другари се прибират в дълбоката нощ. Значи, те още нямат лични коли (ха-ха!), добре де - имат, ама ги е страх – мили Боже! - от катаджиите! Значи, освен туй, те още нямат лични шофьори! Какъв замах съдържа тази подробност, каква дълбока мотивация (у героите) за ползотворна работа излъчва!

Да проследим отново сюжета обаче. Авторът ни прехвърля от далечната 1990-а в 1994-та и оттук нататък действието ще следва стриктно хронологичната последователност на времевите пластове. Но каква изненада! Иван, Драган и Петкан пак са отседнали в ресторант в диплите на Витоша, вярно - друг, не оня ресторант. Този ресторант няма нищо общо с онзи, луксозния в кавички ресторант от началото на разказа, тъй като самото понятие луксозност става смешно и някак срамно по отношение на първия ресторант, докато авторът ни описва този, втория ресторант, ресторанта от 1994-та година. А какви момичета сервират на нашите трима герои! А какви цветарки поднасят разкошни букети на техните три разкошни красавици, сияещи наред разкошния ресторант с шикарните си усмивки! Какви вина, о, Господи, какви мезета! Блестят мобифоните с полирано дърво... Блестят приборите... Блестят кристалните чаши... Блестят часовниците... Блести златото, среброто... Писателят като че ли не смее да се приближи, като че ли му е неудобно да подслушва какво си говорят Иван, Драган, Петкан и красавиците им и затова се е притулил в ъгъла на ресторанта сред екзотичните цветя в огромни саксии, следи героите си, радва се заедно с героите си на заслужените им успехи, на заслужения им отдих и разказва ли ни, разказва какво се е случило през тези четири години. Ето какво се е случило в резюме.

Сделката успява, Иван, Драган и Петкан са много, много доволни, а и в Съветския съюз също са много, много доволни. Идва ред на друга сделка, на трета сделка. Авторът е отново изчерпателен и ни съобщава, че и останалите участници във взаимноизгодното братско сътрудничество са много, много доволни. Доволни са митничарите на двете братски страни, доволни са директорите на родните предприятия задно с любимите си жени и скъпите си деца, доволни са и определени търговски среди в братския Съветски съюз, да не споменаваме колко са доволни и нашите определени търговски среди. Всички са доволни, а защо не и щастливи. Сянка на притеснение, оттенък на неудобство, на леко затруднение даже, ляга върху дейността на нашите герои през 1992 година, но тази сянка, този оттенък бързо са преодолен и отново усмивки грейват и отсам, и оттатък границата ни. Междувременно братският Съветски съюз се е превърнал в братска Русия, но никакви сенки и оттенъци, опази Бог, не се появяват. Появяват се обаче три хубави коли, още три хубави джипа, още много други хубави неща и постоянно, макар и различни, по три чифта хубави очи. Появява се и една разкошна пирамида, която писателят е извел и в заглавието на разказа си. За да не възникнат никакви неприятни асоциации, коректният автор веднага пояснява, че тази пирамида не е като онези пирамиди, за които скоро ще загърмят вестниците, радиото и телевизията, както и самите клетки измамани хорица. Тази пирамида няма нищо общо с разните Ийст уест интернешънъли, градове на бъдещето и прочие. Тази пирамида, в която нашите герои влагат огромна част от парите си, е съвсем друга пирамида, тя е пирамида от друг вид, от друг сорт, от друго качество, от друг свят, от друга планета, тя е пирамида само за посветени, само за отговорни хора, за отбрано общество, тя е нещо като масонска пирамида, тя е само за личности от големия живот, тя е за истинската мая на България. И никой не знае за нея освен отбраната мая на родината, и никой не знае как тя превърта и трупа парите освен отбраната мая на родината, към която вече заслужено принадлежат и нашите трима другари, и никой не знае ще има ли край, но елитната мая на родината се надява, че няма да има. Нека да подчертаем още сега, че писателят е само хроникьор на събитията, в които нашите герои са почетни участници. И като почетни участници тази вечер те за първи път са решили да дръпнат малка сума от лихвите - не за друго, а за кеф, за майтап, за развлечение, за гъдел, а не защото им трябва, а не защото си нямат други, и то прилични пари, - и да си я изхарчат тази сума от лихвите ей така, от радост и от уважение към правилата на играта. Тук писателят прекъсва повествованието си и отново ни връща на масата, където веселбата е в разгара си. Но ни връща все така от дистанцията на ъгъла, където мислено се е скрил, връща ни към вулкана на събитията, ала и напред ще ни държи изкъсо и надалече, сякаш желае и напред да бъдем и ние хроникьори и негови, а не на героите му, събеседници... На масата, на масата пък какво изригва! Цвърчат огненосини фламбета, гърмят тапи, искри смях, при това цялата феерия, целият празник, възшебната магия на уловения миг носят отпечатъка на нещо възпитано, фино, правилно, положително, редно. А над всичко, над тази чародейна фиеста се носят сладките звуци на бръмчащите начесто мобифони - като Бетховеновата "Ода на радостта"...

В тази част на разказа писателят дава простор на повествователния си талант. Въпреки шума, въпреки суетата, царяща на откритата тераса на новия витопшки ресторант, основното чувство е желанието за спокойствие и отмора. Природата подсилва копнежа за почивка, за тиха, вътрешно, душевно тиха радост от постигнатите успехи в съветско- и руско-българското сътрудничество. В тези на пръв поглед сухи, уж "биографични", уж "исторически" редове с еднаква сила прозвучава и чисто човешкото задоволство от добре свършената работа, и скръбната нега на съсипания, на преуморения труженик по един по-спокоен, по-уравновесен, по-безбурен живот. Тази прекрасна, звездна и празнична вечер нещата и героите губят своя груб, предметен смисъл. В отпуснатия им от съдбата щастлив миг те "ползват" своя живот, живеят го във властта на порядъка - макар и емоционален, чувствителен, чувствен, а не в хаоса на безумното ежедневие. В този смисъл хаосът на бурната вечер е порядък в душите им, а порядъкът на строго профилираното им биснесежествие е може би (все още може би, все още) хаос на разума, намек за

непредвидимото, предупреждение свише за грядущата катастрофа. Може би, все още може би.

Авторът обаче не е от този тип творци, които обичат да държат читателя си в напрежение само за да е по-интересен, а пък и читателят вече е по-друг, по-съвременен и трудно се напъга от четене предвид естеството на четивата. Затова писателят бързо, с няколко лаконични изречения, прехвърля читателя си в 1995-а година, като пътем го инфирмира за драматичните събития, стоварили се върху яките плещи на Иван, Драган и Петкан. Впрочем Иван и Драган вече самотуват двамина, триото верни другари се е превърнало в дуо. Петкан, който - напомняме - отговаряше за контактите с отсрещните партньори, е изчезнал междувременно, търсен настойчиво от определени (но - внимание - различни!) среди както отсам, така и оттатък границата, търсен, с една дума, от всякакви среди. Никой, наистина никой, включително и близки приятели и бивши колеги на Иван и Драган от различните определени среди в родината ни и оттатък, нямат представа къде е Петкан, из кой свят се рее душата му - на този ли, все още заедно с тялото, или на онзи, самотна без тяло. Иван и Драган горчиво оплакват липсата на другаря си, като се има предвид и това обстоятелство за обема на горчивината им, че той е изчезнал с конкретна сума от общия на другарите капитал. Но и това е бял кахър, както би казал нашият премъдър народ, ако се съпостави конкретната сума, забравена от Петкан в портмонето му (образно казано), преди да изчезне, с друго конкретно сумище, изчезнало заедно с пирамидата, дала част от името на разказа. Да, да, пирамидата също е изчезнала, изпарила се е, анихилирала се е, рухнала е тихо в небитието като превтасало от елитна мая тесто, а заедно с нея в небитието е потънало и почти цялото богатство на Иван и Драган. Няма ги парите, няма го човека, който им е бил връзка, тоест няма го събирача на вноски и давача на лихви, няма го и Петкан, макар и по съвсем други причини, причини без връзка с пирамидата, но пък и той с конкретна сума все пак във вътрешния си джоб (образно казано). Ето при такива условия, прехвърлил ни ловко в 1995-а, писателят отново ни среща със своите вече двама герои, и то пак в ресторант, този път наред София. Обедно време е, сиво е в този ресторант, липсва дори музика. Авторът е по-директен, по-любопитен в края на разказа си и ние заедно с него безшумно приближаваме и подслушваме Иван и Драган. “Ще изплуваме, ще видиш - разпалено говори Иван на Драган, защото Иван, изненадващо, в случая е по-голям оптимист. - Ще продадем и втория джип, и без това не ходим вече на лов!” “Не съм се замислял за това” - кимва Драган окуражен. “Пак ще задвижим машината - продължава бодро Иван. - Двама много мои хора влязоха в правителството, само малко да се огледат, и почваме пак.” “Толкова милиони” - въздъхва Драган и ливва чашата в гърлото си, без дори да се задави, понеже уискито е първокачествено. Диалогът - човешки, мирен, леко скръбен, ала без отчаяние, диалог така свойствен на истинската мая на България, - продължава в същия дух до края на разказа. Заедно с автора ние се отдръпваме от масата, от почти допрелите главите си Иван и Драган, обръщаме се за последно, сякаш да си вземем спомен - и какво да видим! По одухотворените им лица греят светли, пречистени усмивки, които писателят ни тълкува с финалните едно-две изречения. Тези пречистени усмивки по лицата на смълчаните за момент Иван и Драган се дължат на пречистените им едновременни мисли за Петкан, с когото така или иначе добре са си живели, за увереността им, че където е текло, пак ще тече, че такива като тях няма начин да не се оправят и пак ще изплуват въпреки загубата на значителен капитал; пречистени усмивки - заключава авторът - на хора с бодър дух и крепка десница, на трудови хора, уверени в утрешния си ден. И тъкмо тогава, о, тъкмо тогава - в разгара, така да се изразим, на Иван и Драгановите благолепни усмивки - призивно издрънчава мобифон! На работа! Финал...

С риск да профанираме крехката тъкан на авторовите внушения ще се опитаме да сглобим в едно тънките нишки на посланията, да оплетем здрава паяжина, в която да омотаем и основната идея на разказа. Той, разказът, не се стреми към категорични отговори, той по-скоро поставя сложни въпроси. В този смисъл, от този аспект “Трима другари, една пирамида и вяра в утрешния ден” е изцяло провокативен. Разказът непрекъснато пита, превръщайки се неусетно в произведение-въпрос. Въпрос за

вътрешната драма на човека, за алтернативата на сивото човешко съществуване, за стойността на ценностната система у човека, за моралните му устои, за смисъла на живота му, ако щете. Какъв е смисълът на този живот? Какъв е изходът? Писателят гениално успява да ни го посочи. И този изход е единствено правилният, верният единствено изход! И той е борбата. Борбата за нашето прераждане, борбата за нашия втори, трети, четвърти, ако се наложи, живот, борбата с върховните изпитания, с ураганите на реформата - за да пребъде народът ни. Само по този начин - в огъня на борбата - ще се тушират и угаснат в пепелта разните упадъчни угризения и съмнения в стойността на собствения живот, само по този начин всеки, абсолютно всеки ще положи личните си способности пред олтара на обичаната родина. Само по този начин - в огъня на борбата - и пирамидата намира своето място, превръща се в огромна, обобщена, капитализирана един вид метафора на спънките, на пречките, на препятствията и клопките по реформения ни път. Превръща се обаче и в титанична метафора на преодолените бариери, на превъзможнатите трудности, на срутените прегради по нашия общ български път - напред и нагоре. Напред и нагоре - това е и дълбокият, Шекспировият символ на Омировия финал! Призивният звън на Ивановия или Драгановия мобифон прозвучава, сякаш е зов на възрожденска камбана, сякаш полковият тръбач тръби за атака, сякаш залп на "Аврора" възвестява новия светъл живот - напред и нагоре!...

Ето с такива художествени и философски достойнства "Трима другари, една пирамида и вяра в утрешния ден" ще остане завинаги не само в съкровищницата на нашата словесност, но и в народностната ни памет.

## **XVII. ВЯРАТА. 1990**

### **Разказ с елементи на примирение (Забранено за седмоласници и по-малки!)**

Всеки, който е бил на седми юни 1990-а на Орлов мост, би могъл и да не чете тези няколко странички. С изключение може би на последните, където ще споделя гласно какво ни се случи на нас, на милиона присъстващи. Какво се случи по-късно, след митинга. Ще доверя какво се случи с нашите вери. Ще разкрия колективната ни, така да се каже, грозничка тайна, която криехме толкова ревниво от деня, когато се събудихме с прояснен разум и просветлено съзнание, от деня, когато паметта ни се върна и разбрахме какво се бе случило с нашите вери. Дълго не помнехме какво се бе случило. Нямахме памет. После дълго криехме своята грозничка тайна. Реших обаче да я споделя с всички, понеже тя вече не е никаква тайна. Но това ще бъде накрая. За останалите, които не бяха дошли на грандиозния, ама действително грандиозен митинг на синята тогавашна опозиция, ще разкажа съвсем, съвсем накратко как беше, и то само по моите лични, откъслечни вече и вероятно неправдоподобни в много отношения спомени.

Спомен първи: жегата. Тъй като ми се наложи да бъда на площада по-рано, към три часа следобед, мога да свидетелствам с ръка на сърцето, че жегата беше ужасна, непоносима, а на Орлов мост, както е известно, сенки не съществуват. Това не пречеше на хората да пристигат отвсякъде, за да заемат места, включително хиляди от провинцията, а от прежуриящото слънце се криеха с шапки, най-често от вестници. Други бягаха в парка, но пак се връщаха, за да си пазят добре избраната наблюдателница. Към пет часа вече не можеше да се ходи напред-назад, към шест дори цигара се палеше трудно. А слънцето печеше отгоре като в балада на Ботев.

Спомен втори: зеленината. Всичко наоколо бе потънало в свежа зеленина, сякаш лятото се бе смилило да изчака митинга, преди да се нахвърли върху дърветата и храстите в Борисовата градина и да ги превърне в белезникава сиво-зелена, сгърчена в дизелобензиновата мараня пихтия. Дори люлякът от двете страни на канала бе все още яркозелен

с притихналите си в безветрието листенца. Дори жабунясалата на вид вода на езерото изглеждаше отдалеч като синьо-зелените огледала на морските заливи.

Спомен трети: усмивките на хората. Когато човек види една или две безкористни, слънчеви, спонтанни усмивки за цял един ден, то вечер, дори без да го съзнава, се чувства по-ведър, по-жизнен. Как тогава да се опише какво изпитва човек, който за няколко часа е срещнал хиляда, пет хиляди, десет хиляди щастливи, благословени от Господ усмивки! А Господ отгоре бе видял милион лъчезарни усмивки! Не, няма думи да се опише какво изпитва човек при толкова искрящи усмивки, няма думи за този покой на сърцето, за този благоговееен мир за душата.

Следващ спомен: очите на хората. Много кафяви очи, по-малко пъстри очи, сини очи, зелени очи, тъмни очи, някои почти черни; кръгли очи, бадемови очи, хиляди обикновени очи; млади очи, видели очи; очи като слънце с тънки лъчи-бръчици; нормални очи, изпъкнали очи, хлътнали дълбоко очи; глупави очи, разумни очи, проникателни очи. Хиляди, стотици хиляди различни очи! Ала всички гледаха ведро, открито, как блестяха всичките тези очи! Как блестяха тези благочестиви тогава, за няколкото часа, очи в своя свещен порив, спохождащ човека веднъж, дважд или трижд през живота му!

По-нататък: спомням си как се разхождаха хората, какви бяха телата им, каква беше походката им, как изглеждаха гърбовете им в спускащата се привечер, когато митингът полека-лека се превръщаше в градинско увеселение, а Цариградското шосе - в ларго. Нещо твърде добре уловимо, нещо зримо дори излъчва тялото на човека, когато току-що е излязъл от клетка, от килия, от затвор, от лагер и тръгва по пътя, предначертан му от Бога. А Бог предначертава само един път - на свободния избор. И няма значение какви са телата - млади или стари, стройни или прегърбени, здрави или сбабичосани: всеки жест, всяка крачка, всяко движение сякаш дишаха свобода, която никога повече нямаше да изпуснат (мислех си аз тогава), която никога повече нямаше да погубят.

Помня и музиката, която гърмеше от мощните говорители. Помня как хиляди хора танцуваха стари парчета, които звучаха различно, сякаш възторгът на множеството им придаваше някаква магична омая, за да ги превърне в публичен символ, да ги роди отново като знак на новата българска ера. Помня и хитовете, станали химни, създадени специално за онези далечни прокълнати избори, помня как стотици хиляди души пееха заедно с почти всички естрадни звезди на България, пееха хората от балконите, от прозорците, от покривите на съседните сгради, пееха птичките в парка, пееха клоните на избухналите в зелено дървета, пееха белите облачета, пееше лекият вечерен бриз, пееше небето с надничащите бледи звездици, пееха лидерите на опозицията (мислех си аз тогава)...

Помня и абсолютната сигурност в смазващата победа. Никой не вярваше в разните там социологически проучвания, доколкото сериозни такива изобщо е имало в онова манипулирано и манипулируемо време. Победата беше толкова близко, тя беше толкова реална, че можеше да се пипне. Стига да поиска, човек би могъл да пипне десетките хиляди знамена (повечето найлонови), десетките хиляди протегнати към небето ръце, да пипне възторга на хората, гласовете им, скандиранията им, усмивките им, погледите им; да пипне хилядите плакати, да пипне хилядите афиши, да пипне транспарантите, естрадата, високоговорителите, да пипне лидерите на опозицията (мислех си аз тогава). Всеки можеше да пипне каквото си пожелае, защото то бе негово, но и на всички. Победата беше на всички, на всички ни на този площад! А и на всеки (мислех си аз тогава).

И вярата помня, разбира се. Помня разтърсващото чувство особено когато юнската вечер взе да припада над вдъхновеното множество, за близост, за непосредствена близост на новия, на свободния, на мечтания толкова години живот. Разтърсващото чувство, че той идва, че е на прага, че ей-сега ще прекрачи този праг - за всинца ни и за всеки - и ще ни прегърне, ще ни приласкае, ще ни поведе нанякъде, където е чисто, порядъчно и достойно. Покъртителното, обезумителното чувство, че сънят свършва, а може би вече е свършил, без робът да забележи, че среднощните болшевишки кошмари са минало (вече!), че среднощните болшевишки кошмари не ще се върнат никога вече, защото навън ще е светло, защото навън ще е чисто, чисто и тихо. Вярвах в това затрогващо чувство, вярвах във всичко, защото исках да вярвам, защото можех да вярвам, защото най-после бях

свободен да вярвам в чистите хорски усмивки, а не в средновековни кошмари, защото всички наоколо вярваха, вярваха, вярваха, о, колко красиво и девствено вярваха!...

Помня естествено и речите, в които умно и убедително се правеше анализ колко лошо е било преди това, колко лошо е сега и колко хубаво ще стане след три дена и после, когато спечелим изборите със зашеметяваща победа - и всички вярваха, поне аз и стотиците хиляди човеци около мен вярвахме; помня естествено и речите, в които не чак толкова умно, но точно толкова убедително се крещеше, че ще отсечем и трите глави на ламята, че ще отсечем главата на Горгоната Медуза, гледайки я обаче право в очите, че ще смажем веднъж и завинаги звяра, за да заживеем волни-свободни като Джонатан Ливингстън Чайката или почти като него - и всички вярваха, поне аз и стотиците хиляди вярвахме; помня естествено и речите, в които сърцераздирателно ни заклевах с упойно-фантастичното заклинание, че четиридесет и пет години стигат, че времето е наше, демек оттук нататък ще е наше (а не тяхно) - и всички вярваха, поне аз и стотиците хиляди край мене; помня не само речите, помня даже думите, интонациите, словоредата на ораторите. Помня и жестовете им, помня как те вдигаха вплетени ръце в знак на общност, на заедност, на съвместен път през времето, което щеше да е наше, помня клатенето на тези ръце в такт с великолепните песни на естрадните ни, обезумели от възторг и щастие звезди, помня усмивките между тези ръце, докато десетките камери увековечаваха символичния обет, помня как ораторите пееха с обезумелите ни от възторг звезди, докато върху трибуната се трупаха камари от пролетни цветя, камари от вяра, вяра, вяра... Помня още много, помня още толкова много - субективни, объркани, може би неправдоподобни отломъци памет, - ала помня, че обещах да бъда и кратък, съвсем кратък.

Обещах и друго: да разкажа за ужасиите, които ни се случиха по-късно. Когато площадът опустя откъм хора и над София легна душна, морна, но и бремна с вяра и упование нощ, на Орлов бяхме останали един милион мънички, тънички, крехкички вери човешки, които продължавахме да пеем, да скачаме, да танцуваме, да тичаме, да се прегръщаме, да плачем, да викаме и да се смеем, защото времето най-сетне бе станало и наше, на човешките вери, защото най-после бяхме познали собствения си дом. Скачах и плачех заедно с тях, танцувах и пеех заедно с тях - с тези слабички, нежнички вери човешки... Или гледах щастливо отстрани... Помня, че се бях подпрял о перилата на моста по някое време на дълбоката нощ, когато се появила част от ораторите с голяма част от онези, които също сплитаха набожно ръце на трибуната, но пък не бяха ораторствали по една или друга причина. Въобще не видях, че всички без изключение носеха огромни чували на гръб. Сякаш чувалите бяха невидими! Аз бях видим обаче. Забелязаха ме, но продължиха нататък. Не само мене забелязаха, те забелязваха, о, как само забелязваха те и онези безплътни почти, хилавичките, мършавичките, изнуреничките вери човешки! Като моята собствена вяра! Но да не избързвам. Благодушните вери човешки също забелязаха групата - група солидна, сплотена, група изцяло от плът, група жадна за плът, ала жадна и за слабички вери човешки, - забелязаха я, но и те като мен изобщо не видяха чувалите. Наивните вери човешки не забелязаха - досущ като мен - огромните платнени чували! И не ни беше страх, даже напротив. Не ни беше страх, преди да се случи каквото се случи. Преди да разкажа обаче какво ни се случи, дължен съм да упомена съвсем бегло кои бяха в групата с чувалите на гръб. Водеше ги тогавашният лидер на опозицията и бъдещ президент на тогавашната Народна република България Желю Желев, до него подскачаше близкият му приятел Петко Симеонов, бъдещ разпоредител с чуждестранните помощи за Република България, от другата страна на бъдещия президент мълчаливо се усмихваше друг негов приятел и бъдещ началник на президентската му канцелария - Ивайло Трифонов, наоколо се въртяха още много приятели като Димитър Луджев - бъдещ министър, Георги Спасов - бъдещ съветник, разгръщаха се във верига още синдикални босове, разнообразни, но пък и многобройни партийни водачи и водачета, настъпваха всякакви интелектуалци, угоени лакомници-писатели, журналисти с медоносни (доскоро) пера, фини и още по-фини (доскоро) естети, подтичваха професори философи и не само философи, дисиденти припкаха с различна съдба и занятие, дисиденти с особени заслуги, дисиденти с не чак толкова особени заслуги, просто дисиденти с прости заслуги,

дисиденти, почти дисиденти, пишмандисиденти... Гонитбата започна внезапно, изневиделица, започна обаче и спокойно, сръчно, като по план, като по ноти, ала и грубо все пак, жестоко, макар и с професионална експедитивност, без пощада все пак и изключения. Чак тогава очите ни се отвориха и видяхме чувалите. Кресях, колкото сили имах, кресях от страх вече, кресях за помощ, но никой не ме чуваше, никой не ми обръщаше внимание. Всички кресяха от страх и за помощ, беше хаос и паника. Виждах всичко. Ония с чувалите набутваха човешките вери в чувалите, набутваха ги със стотици и хиляди, защото верите бяха тънички, мънички, гонеха верите в парка, гонеха ги нагоре по Цариградското шосе чак до хотел "Плиска", гонеха ги обратно до Университета, гонеха ги до другия мост на трамвая, гонеха ги около стадион "Васил Левски", бягах, когато гонеха моята вяра, кресях и виждах, молах за помощ и тичах обратно към Орловия мост, там виждах как изсипват чувалите бързо в канала, за да ги пълнят отново - десетки, стотици чували с хиляди, стотици хиляди вери човешки. А накрая, докато тичах и виках, когато не мярвах вече никаква вяра човешка, някой сграбчи отзад моята каталясала веричка, мрак падна отгоре ми, а после се окопитих в канала...

Ще ви разкажа и за канала, защо не? Не беше кой знае колко отвратително, макар че наоколо ми плуваха човешки изпражнения, човешки отпадъци, отпадъци от човешкото битие, а водата бе плътна, непрозрачна, бърза и някак неумолима в мръсотията си. По-отвратителна, поне така аз усещах, ми се струваше самотата. Бях последната вяра, изхвърлена от моста в канала, знаех, наистина знаех, дори на моменти сякаш улавях присъствието им някъде далеч преди мен, че в тази клокочеща из коритото си клоака едва дишат още милион вери човешки, но въпреки това самотата ми ме изяждаше, изглеждаше ми непоносима. Свикнах обаче, свикнах бързо, след минута се оглеждах вече дори. Току-що бях подминал Военната академия, сега преминавах покрай Музикалната, ето го и театър "София" (зад канала, в който бяхме издавени), стария битак, още малко, минах под тогавашния булевард "Цвятко Радойнов", под железопътната линия, излязох на новия булевард "Владимир Вазов", подминах стадион "Герена", от двете страни на канала се мяркаха само такситата, свих рязко наляво, отново напред, отдясно ме блъсна нов поток мръсотия (там се вливаха една в друга Слатинската и Перловската река), вонята ставаше все по-нетърпима, самотата - и тя, макар да бях свикнал вече, макар да се бях примирил, някъде напред дочувах сякаш стонове, но те бяха толкова далечни, че може би си въобразявах в желанието си да не се чувствам така призрачно сам, излязох в полето, носен право на север, скоро се влях във Владайската река или тя вля фекалиите си при мен, бях се отпуснал, водата ме носеше, доколкото бих могъл да нарека вода мътната помия наоколо ми, скоро достигнах друга помия - широка, голяма и много по-бавна, Искърът ме прие спокойно и ласкаво, както вероятно бе приласкал току-що още милион вери човешки, съвсем се отпуснах, разсъмна, плувах все така буден и примирен, отпуснат над черната мътна вода, излязох от дефилето, прекосих Дунавската равнина, влях се в Дунава, в синия Дунав, в тихия бял Дунав, превърнал се в друга, още по-широка и още по-бавна мътна помия, мина денят, отново падна нощта, пак биде ден... А при устието на Дунава, наред зеещата паст на морето заварих грамада от милион изнурени, съсипани трупове на вери човешки. Последният падна и издъхна връз тях...

Дълго, дълго не помнехме нищо. Докато един ден се събудихме и си спомнихме какво се случи с нашите вери в оная нощ на 1990-а година...

Благословен е човек, вярата му възкръсва. Възкръсва обаче различна и нова. Затова мир на праха ѝ, затова вечна ѝ памет и вечен живот в отвъдните райски селения на нашата светла, на седмоюнската ни издавена вяра, когато времето ни се струваше наше... Амин!

## **XVIII. ДУМИТЕ. 1993**

**Анотация с елементи на омерзение  
(Забранено за всички деца!)**

Удивително е на пръв поглед как отслабва паметта ни - нашата, на нас, българите, памет - в условията на свръхнежна революция, на плавен, мирен преход. Епохата на мирен преход сякаш предразполага към известно склерозиране, към изумяване, така да се изразя, към логични, закономерни и напълно оправдани (на втори поглед) сризове в процеса на запомняне и в процеса на запазване на запомненото. Дали този удивителен - само на пръв поглед - факт се дължи на изключително нагъчканото обществено море по време на такива плавнонежни епохи, когато в мамещосинята полупрозрачна вода ту се гмуркат, ту изплуват, ту весело се гонят, ту синхронно плуват, ту игриво се щипят, ту наужким се давят един друг, на шега натискайки си главите, армии от майстори на водните спортове, та човеку му става толкова интересно, толкова забавно, толкова бързо се сменят кадрите, всичко е такава феерична бъркотия и палава немирнотия, че човек и да иска, не успява да улови и запомни мига, понеже връхлита нов миг на лудешки джумбуш, за да го връхлети пък него нов, следващ фантастичен миг - не се наемам да съдя. Не се наемам да съдя и дали отслабването на нашата българска памет не се дължи на нещо друго. Наемам се единствено да споделя, че забелязвам подобно явление у нас. Дори ще се опитам да защитя току-що споделеното. Представете си средностатистически български чичо, и то не в Елхово например или Каспичан, където човечецът се е съсипал как да си изкара хляба, а в София, в центъра на врящото обществено море, в кратера на мирно-плавния вулкан, където, макар и също ошашавен как да си изкараш хляба, поне си по-близо до искрящите на слънцето кристалночисти пръски, до изригващата, един вид, златоогнена лава на събитията. Представяме си чичото, представяме си как го спираме любезно наред центъра на столицата, представяме си как го питаме:

- Добър ден, чичо. Говори ли ти нещо името Илев?

- Кой е пък тоя! - ще дигне рамене чичото, а заедно с него и 99.99 процента от целокупното ни население.

- Не го ли помниш? - ще попитае ние.

- Не - ще отреже средностатистическият чичо, а заедно с него и 99.99 процента от целокупното ни население, сякаш участва на избори отпреди промяната.

- Добре - ще продължим да измъчваме ние човечеца, - а помниш ли какво пишеше на бюлетината на СДС за президентските избори през 1992 година?

- А бе я не ме занимавай с тия дивотии, че ми е пламнала главата! - ще изръмжи чичото и леко вече ще се ядоса.

- Извинявай, чичо - ще кажем ние любезно, - само още малко. Правим представително изследване за една анотация с елементи на омерзение. Представяме си разни работи, включително и тебе си те представяме. Та помниш ли оная бюлетина?

- Желювата ли? - казва чичото.

- Аха - окуражаваме го ние. - Ама само Желюва ли беше, помниш ли?

- Оп-па! - живва най-сетне чичото. - И на Блага Димитрова беше! - добавя и ни поглежда със задоволство от себе си.

- Точно тъй, чичо! - пляскаме ние с ръце от радост. - И какво стана с вицепрезидента Блага Димитрова?

- Изпокараха се нещо с Желю.

- И за какво се изпокараха?

- Де да ги знам!

- Добре, а кой е Биньо Иванов знаеш ли?

- Биньо Иванов, Биньо Иванов? - чеше се чичото. - А бе нещо ми говори това име...

- Та какво с Биньо Иванов? - нетърпеливи сме ние.

- Какво какво с Биньо Иванов?

- Добре, защо гладува Едвин Сугарев?

- Оп-па! - вдява полека чичото. - Виж го ти, тариката неден, как ги навърза като кучешки салам! Всичко знаеш ти, тарикат с тарикат, ама подпитваш! - засмива се меко чичото. Все едно говори шофьорът от градчето, където отчасти израснах, само че не казва

гявол, а тарикат. И още една разлика: този чичо се смее приветливо, добродушно, човешки. - Представително изследване правел... - клати глава чичото, сякаш я свежда като признание за тарикатлъка ми. - Точно така беше, сега си спомням едно-друго. Тоя Едвин Сугарев гладуваше, оня Биньо Иванов и той гладуваше, а Блага Димитрова не гладуваше, но се изпокара с Желю и се махна от президентството.

- А Едвин Сугарев все пак защо гладуваше?

- С Желю нещо се дърляха.

- А Илев?

- Ей тоя въобще не го помня какъв е и що е!

- Благодаря ти, чичо - здрависвам се с чичото.

- Тарикат с тарикат - намигва ми чичото, стискайки яко.

Тарикатствам, естествено: такъв чичо вероятно няма и не може най-вероятно да има. Истинският средностатистически чичо едва ли би се и поспрял да си приказваме подобни праисторически дивотии за бивалици или небивалици, които кого пък вече интересуват! Той, чичото, както му душа иска, ала аз ще се спра и ще си поговоря, ако ще и със себе си, за подобните праисторически дивотии. Ще направя една анотация с елементи на омерзение. С омерзение, понеже ще има доста цитати, доста кратки цитати, препълнени с омерзение, от писмото на Едвин Сугарев до президента Желю Желев. Така че омерзението ще е Едвиново, а анотацията моя. След нея ще припомня, ако ще и на себе си, кой все пак беше Илев и как всичко приключи досадно за едни, щастливо за други, а за трети - с привкус на омерзение.

И така, в началото бе писмото на Едвин Сугарев до тогавашния ни президент Желю Желев, а накрая се появи Илев или по-скоро го появиха. Минаха доста години от десети юни 1993-та, когато отвореното писмо бе публикувано във вестник "Демокрация", притъпиха се шпагите, емоциите избледнях, ала толкова нещица и пасажчета все пак просто плачат да бъдат реанимирани предвид лечебните им свойства. Повярвайте ми, трудно е да се пише анотация на епистоларен текст, и то кратка анотация, и то на такъв текст. Смятам обаче писмото на Едвин Сугарев за най-добрия може би текст, публицистичен текст, през онези седем години - годините на извънвремето, - затова ще се опитам да съживя това-онова от пожълтелите страници, колкото и да е трудно. Пожълтелите страници впрочем са озаглавени "В какво ще вярват децата ни".

Отвореното писмо на Едвин Сугарев до Желю Желев започва с някои директни констатации за България от епохата на мирния безкръвен преход, за България такава, каквато я вижда поетът: "Господин Президент, обръщам се за сетен път към Вас, за да Ви напомня, че власт означава преди всичко и над всичко отговорност. Отговорност, която Вие поехте пред България и която отказахте на България. Благодарение на този Ваш отказ след три и половина години уж свободен живот страната ни отново е там, откъдето бе тръгнала. Властта отново е в ръцете на безотговорни люде, българинът продължава да бъде само поданик..." Пътем ще отбележа, че след седем години - извънвремето - България бе същата като след три и половина години извънвремие. Просто то се удвои, ала Едвин Сугарев нямаше как да знае тогава. "Името на България - пише той на Желю Желев - продължава да не говори нищо добро на европейския свят, който уж се готвел да стане наш дом. Защото България е страна на заговори и потайни преврати. Защото в България шепя мафиоти и политически наемници могат да си разделят държавата като коледна баница." Само бегло мога да си представя какво би написал поетът, ако не бяха омерзили душата му, след още три и половина години, в края на 1996-а, за политическите наемници, коледните баници и великденските козунаци, лакомо натъпквани в бездънни стомаси в лятната кухничка отзад, в пристройката, на скришом, в задния двор на европейския ни уж дом.

"Ала не това е страшното, г-н Президент - сякаш успокоява президента поетът, като че ли президентът го е страх от такива дреболии. - Страшното е другаде. Страшно, а и срамно е, че новият живот, за който редом с Вас се борехме и мечтаехме, е вече безвъзвратно осквернен, пропит с лъжа, подменен, фалшифициран. Страшно е, защото една нация не загива, когато идеалите ѝ претърпят крушение. Тя загива тогава, когато те

се обезсмислят, когато самото понятие “идеал” стане излишно.” Тук авторът на писмото вероятно забравя за момент, че идеалите са надстройка, те са вторичното, а за всеки марксист единствено важно е първичното, базата, битието, което определя разните съзнания и идеали. В този смисъл се боя, че абзацът не е достигнал до вторичното на президента, понеже не му се връзва с първичното.

“В три думи Солженицин беше концентрирал онова - упорито продължава обаче поетът да се обръща все към надстройката на президента, - което бе символ-верую за много интелектуалци от Вашето и моето поколение. Бе призовал: “Не живеј в лъжа!” Спомнете си за това, г-н Президент! Защото тези думи са и причината да ви пиша днес. Защото не съм живял в лъжа и няма да живея въпреки Вашите усилия да изковете от лъжата една нова, удобна за Вас реалност. Защото за три години и половина този народ бе лъган неведнъж, бе лъган драстично и безмилостно. Това е престъпление, за което няма давност, нито оправдание. **И нерядко лъжата говореше чрез Вашите уста!**” (Навсякъде курсивът ще си е Едвинов.) Клетият поет с тази негова присъща някак си склонност към преувеличаване! Първо, кой е казал и къде пише, че да лъжеш народа си е престъпление? Ако беше престъпление, все някъде щеше да го пише из трудовете на класиците. А понеже не пише, през следващите три и половина години го лъгаха народа още по-драстично и безмилостно. Сладострастно, бих казал, дори. Второ, давност има някаква - у нас, а оправдание - всякакво, пак у нас. Тъй като липсва вина. В извънвремето няма виновни; то време няма, камо ли пък виновни. И, трето, Солженицин да си пише каквото ще - той не е от наште.

Усещам, че прекалявам с цитатите. Кая се, почвам да препускам, колкото мога обаче: все пак в реанимация сме.

Оттук насетне Едвин Сугарев се захваща с подробен преглед на близкото минало, дори отпреди въпросните три и половина години. Комуто е интересно, би могъл да си опресни спомените за Горбачовата перестройка и за нашенските варианти за реформиране на системата чрез снишаване; за създаването на о Бозе почившия дискуссионен клуб за подкрепа на гласността и преустройството, издъхнал заедно с непълнолетната си майка - перестройката; за прелюбопитните “дружба, сътрудничество и взаимопомощ”, както се казваше едно време, възникнали преди десетонаемврийската промяна и продължили със същата прелюбопитна сърдечност и “взаимно разбирателство” и след нея между Андрей Карлович Луканов (мир на праха му) и бъдещия президент, а тогава топдисидент Желю Желев. Комуто е интересно, може да прочете и ще се глуми колко бързо е отлетяло времето от онзи незабравим (а може би съвсем забравен вече) четиринадесети декември 1989-а година, когато танковете аха да дойдат и да защитят с тежките си вериги и леките си картечници член първи - еманацията на първичното, на базата, на битието, един вид, аха да дойдат танковете, аха да победят столицата си, аха да профукаме залудо мирния и безкръвния преход, ала се намериха разумни хора - Желю Желев и компания - и ни пратиха да гледаме телевизия, за разлика от неразумния Вацлав Хавел, който посъветва народа си да остане на “Вацлавски намести”, докато не измете все пак първичното веднъж и завинаги. Ще чете човек и ще се тюхка как са хвъркнали годинките от оня “политически фарс, наречен Кръгла маса”, както се изразява поетът Едвин Сугарев, където се наливаха основите на извънвремето, наливаха се сговорно и по същество; където Ахмед Доган (тогава известен като Меди Доганов) не бе приет откъм страната на “опозицията”, за да му се даде простор по крилото, а всички знаем какви шутове умее Ахмед Доган, даде ли му се простор по крилото; където се родиха толкова приятелства, толкова може би любови даже между контактърите от интимните кръжци, известни повече като контактни групи. Ще чете човек и ако е волеви, ако притежава здрави нерви, ще стигне и до паметната юнска нощ срещу единадесети юни 1990-а, когато председателят на СДС нарече изборите “изцяло опорочени и манипулирани”, ала след няколко часа бъдещият президент се поправи и те се превърнаха в “законни” и “демократични”, студентите пък тръгнаха да окупират университета, понеже малко нещо се усъмниха, а междувременно “законността” и “демократичността” бяха узаконени с личния подпис на лидера Желю Желев от името

на Съюза на демократичните сили, без никой, естествено, да е питал Съюза на демократичните сили за мнението му...

Признавам, уморително е. Тежи. Щом сме поели обаче така или иначе през пожълтелите страници, нека да продължим. Какво следва? Следва “мъчителният” избор на Желю Желев за президент с гласовете на комунистите във Великото народно събрание, предпочетен кой знае защо (мнозина знаят, и то точка по точка) пред д-р Дертлиев, социалдемократа, социалноблизкия, умерения, мъдрия. Следва и онзи прелестен момент (поетът го е пропуснал вероятно от прекомерно натрупване на елементи на омерзение) с “избирането” за около четири секунди и половина на генерал-полковника Атанас Семерджиев за вицепрезидент и онова мощно пионерско “ура” откъм препълнената с народни избранници зала. Следва и стачката срещу Луканов, падането му, фантастичният рейтинг на опозицията, реално витаещите във въздуха избори и - моментално - досието на Петър Берон, услужливо размахано от президента ни Желю Желев, скандалът, “възстановяване на статуквото”, както пише поетът, и ето ни с ново правителство на Димитър Попов - мирно, нежно правителство, плавно и абсолютно безкръвно. Следва и ситуацията около приемането на конституцията, стачката на 39-е срещу неспазването на срока за избори, посочен в Политическото споразумение (имаше и такова някога си), ролята на президента в разцепването на опозицията, раждането на всякакви СДС-та с тирета, минималната победа на изборите през 1991-ва и издигането на Желю Желев за кандидат на опозицията в предстоящите президентски избори. Тук вече не мога да се въздържа от цитиране: “Тогава някои Ви казаха открито, че **нямате нито моралните, нито интелектуалните качества, необходими за един бъдещ президент на България.** Честни, но излишни приказки. Вече бяхте обмислили удобния вариант за политически шантаж. Още в самото начало заявихте: “Няма да скрия от вас, че ако по някакъв повод решите да не издигнете моята кандидатура, **има кой друг да я издигне.**” Стефан Савов бе предложен редом с Вас, но се отказа достатъчно категорично. Не защото нямаше шансове да Ви победи. А защото двете кандидатури - на СДС и Вашата - щяха да се унищожат взаимно. А тогава комунистите нямаше да подкрепят полуидиота като Велко Вълканов. Щяха да издигнат сериозна кандидатура (проф. Кюранов например) и да спечелят. **Избрахме Ви като по-малкото зло. Оказахте се по-голямото.**”

Тъй... По-нататък навлизаме в нова, прекрасна, лелеяна демократична епоха: имаме си синьо правителство, имаме си и син президент, принадлежащ обаче на целокупния ни народ. Идилия. Ала все нещо се случва да капне капка катран в тази идилия, все нещо ще й попречи да се разгърне мащабно идилията. Ето например историята с “оня списък”, на която Едвин Сугарев подробно се спира. Ние няма да го последваме в спирането, а само ще маркираме резултатите от кадесарската операция. А резултатите са повече от обнадеждаващи: един куп по-късни “любимци” на президента Желю Желев ще изпълняват личната му воля с пословичното усърдие и подобострастност на истински любимци заради правилното усещане от всеки любимец, че “над врата му виси гилотината на обвинението в държавна измяна”, както се изразява Едвин Сугарев. За която предполагаема измяна, разбира се, на никого не бе потърсена никаква отговорност, факт повече от логичен, като се имат пред вид обнадеждаващите за президента резултати.

И така нататък с идилията. Тъкмо идилията да поеме глътка въздух - и някой току й сипе капка катран! Тъкмо идилията да се вземе и литне - и някой лисне чаша катран! А синьото правителство постоянно, ежедневно ливва цели кофи катран! Ето как описва драматично-катранената ситуация поетът: “Това бе моментът, когато инфлацията вече беше овладяна, в който предстоеше да се сключи тригодишно споразумение с Международния валутен фонд, в който вече бяхме пред прага на успеха в преговорите с банките кредитори и се очакваше част от външния ни дълг да бъде опростен! В който България имаше шанс да направи голяма крачка напред и да се изравни с Полша, Чехия и Унгария - да бъде третирана като равна с тях - **и не друг, а Вие унищожихте този шанс.**” Може ли един президент на целия народ да стои със скръстени ръце при такива заплахи за поверения му народ? Дума да не става! Трябва да се направи нещо, и то незабавно! Какво прави президентът на Република България Желю Желев? Прави пресконференция в Бояна

пред хайлайфно излегнати в удобните столове подбрани журналисти, сред които “нравствени уроди” (цитирам Едвин Сугарев) като Петьо Блъсков. Прави срещи на четири очи с Ахмед Доган, след които срещи ДПС иска преждевременно освобождаването на Стефан Савов като председател на Народното събрание. Прави известната провокация около мнимата сделка с оръжие с Македония. Прави забележка на своя генерал Бригадир Аспарухов, задето прави такива необмислени и непроверени изявления, прави му забележка да се извини публично на министър-председателя, като забравя да направи нещо значително по-близо до ума - да уволни генерала. Поне. Та прави срещи. Прави заседания. Прави консултации. Прави динамични мнозинства от динамични хора. Възлага мандати (вярно, по задължение) на български и не съвсем български граждани. Търпи огорчения от български и не съвсем граждани. Търпи даже обиди. Ала накрая и на президентската улица изгрява слънце, бледичко, студеничко, рахитичничко коледно-новогодишно слънчице: съветникът на президента по икономическите въпроси Любен Беров е новият министър-председател на Република България с мандата на ДПС. Или както образно се изразява поетът: “...по Нова година дарихте поверения Ви народ с банда наемници, които се представяха за българско правителство, и които, както казваше един мой приятел, грабнаха властта така, както циганинът грабва гъската.” Бих добавил - да грабва циганинът и тази опустяла идилия, в която всякакви неблагодарници наливат катран след катран! А каква идилия би могла да се получи, в каква идилия щяхме да живеем, ако някои хора бяха повече слушали, ако бяха мълчали повече, ако бяха мижали повече, ако бяха усетили, така да се каже, приоритетите! Но било каквото било. Правителството на съветника Беров е в действие, поруганата по време на синята разруха идилия полека възкръсва, настъпва епохата на нова идилия, истинска, президентска идилия, настъпва епохата на благоденствие и разцвет, ала какво да прави поетът през епоха на благоденствие и разцвет? На поета не му остава нищо друго, освен да констатира, освен да задава въпроси и сам да им отговаря, освен да задава въпроси без отговор. И да обвинява, обвинява, обвинява, понеже не приема новата, реструктурираната - как по-точно да я нарека? - динамична идилия. “...никак не е трудно да се разбере **чие** е това правителство” - отбелязва Едвин Сугарев и веднага отговаря чие е: “То е и на тези, които ви помогнаха да отстраните СДС и да прекроите парламентарното пространство: на мощните корпорации, чрез които червените пари се връщат в страната ни, за да циментират икономически старата политическа власт..., на оръжейните далавераджии, на частните петролни компании, на винената мафия, на оцелелите и процъфтяващи отново структури на ДС, на всеки, който разполага с тайна власт и може да плати достатъчно... Смяната на системата за него не означава превръщането на България в нормална държава. Означава превръщането ни в **бананова република**, тъй като това е формата, при която може да просъществува авторитаризмът, при която действителността може да бъде фалшифицирана и подменяна, при която демагогията може да просъществува безнаказано, а корупцията да се превърне в начин на живот.” Прав е поетът, превърна се дори и демагогията в начин на живот.

“С течение на времето почнахте да страдате от мании и комплекси и преди всичко от страх - страх Ви беше от ангажиментите, които поехте към БСП и които СДС упорито отказваше да изпълнява; страх Ви беше от кашите, които сам забъркахте с тайните служби и изпечени мошеници от ранга на Луджев; страх Ви беше и от приятели, и от врагове. Страхливецът вреди преди всичко на себе си, но при определени обстоятелства и на другите - тъй като страхливецът е **зависим, подаващ се на манипулации, склонен да приема реалността не такава, каквата е, а каквата му я представят.**” Прав е поетът, такъв е страхливецът.

“Страх плюс власт е равно на авторитаризъм и насилие - напомня Едвин Сугарев; - това е стара и неизменна формула, която важи и във Вашия случай. Тъжната сага на Вашите предателства още не е приключила...” Прав е поетът, още не беше приключила.

“Наистина ли не се срамувахте, г-н Президент, когато изговорихте пред Дъглас Хърд **чистата лъжа, че рекомунизация в България няма?**” Поетът обаче смята, че рекомунизация има и го доказва на няколко вестникарски колони. “Наистина ли не виждате рекомунизацията, г-н Президент?” - пита пак Едвин Сугарев, но си пита ей така,

да става по-разнообразно, продължавайки отново да доказва, че рекомунизация има. И току пак подпита: **“Съзнавате ли в каква опасна игра вкарвате България?”** И вместо да миряса, отново се захваща с “вулгарния факт” (поетов израз) на рекомунизацията. И изведнъж, ни в клин, ни в ръкав - констатация: “Пропаднали политици са тези, които са изневерили на доверието на хората, поверили им своя глас и своята воля. Пропаднали политици са тези, за които личната власт стои над вярата и надеждата на онези, които са ги излъчили като своя еманация. Пропаднал политик сте Вие...” А веднага след констатацията - предложение: “Запитайте се също така почтен занаят ли е политическата проституция.” И докато президентът Желю Желев още се колебае да се запита ли, или да не се запита, Едвин Сугарев му досажда с ново предложение: **“Огледайте се наоколо и вижте: има ли поне един политически предател, мошеник или просто измекярин, който да не се е обявил за Ваш приятел?”**

Такива ми ти работи. Очертава се доста объркана картинка. Президентът ха да се запита, ха да се огледа наоколо, изобщо се чуди какво да прави и въобще да прави ли нещо, а поетът вече е започнал с директните обвинения: “Обвинявам Ви, че допуснахте лъжата и подлостта отново да бъдат възкачени на пиедестала, че допуснахте те отново да се превърнат в държавна политика... Обвинявам Ви за това, че провалихте шанса България да се превърне в нормална страна, че ни лишихте от възможността да бъдем редом с другите източни страни по пътя към Европа. Обвинявам Ви за това, че подарихте лостовите на икономическата власт в ръцете на шепя перачи на червени пари и синдикални шайкаджии, че създадохте условия за това наистина да не се знае кой пие и кой плаща с мизерните остатъци от държавната пара. Обвинявам Ви за това, че благодарение на Вашия опит за управление границата между доброто и злото е вече почти заличена.” Прав е поетът, дойдохме си на думата. Това “почти”, тази тънка нишка, тази тясна межда между доброто и злото спаси по-късно България, тази тънка нишка ни послужи за щит срещу злото, ала това е друга история, а ние сега си припомняме и реанимираме с мъка онази история, когато хората си пишеха открити писма и гладуваха, за да не се скъса тънката и последната нишка...

Впрочем това е и краят на Едвин Сугаревото писмо. Остават още няколко подробности от един вид техническо естество: че е решил да гладува до смърт, отказвайки се от всички постове, че тази гладна стачка е **“морален акт”**, плод на **“лично решение”** в защита на **“моралната кауза”**, в защита на онези, които “заслужават свободата, заслужават да живеят в свят, от който лъжата е изгонена завинаги” и прочие, и прочие - нали ги знаете поетите как обичат да се разпростират из нравствените и безнравствените материи. Макар че след като така и така толкова съм цитирал, защо да не процитирам още малко от епилога: “Прекрасно зная, че моето решение няма да Ви стресне, нито пък разколебае. Ала тази страна ще бъде обречена, ако гражданската мерзост бъде оставена безнаказана, ако всички я възприемат като разбираща се от само себе си, ако вътрешното чувство за нравствена мяра се пропиilee. В какво ще вярват нашите деца тогава и в името на какво ще живеят?”

Толкова за писмото. Край!

А сега да се върна към обещанието си от началото на тази анотация с елементи на омерзение. Как свърши всичко и кой е Илев? Как свърши всичко ли? Някак тъпо свърши, скучно, без скандал, без истерия, без сладострастие, ако мога така да се изразя. Блага Димитрова си подаде оставката, от което не пострада нито президентът, нито конституцията, нито управлението, нито нищо. Все едно не бяхме я избирали екипно Блага Димитрова. Оформи се палатков лагер в София в подкрепа на Едвин Сугарев, по-късно и в други градове, нарекоха палатковите лагери градове на протеста, а след прекратяването на гладната му стачка ги закриха. Ах, да, гладните стачки... За съжаление на мнозина Едвин Сугарев не умря, не умря (тогава) и Биньо Иванов. Оцеляха, а щеше да е по-колоритно за мнозина, ако бяха умрели от глад. По-готино щеше да е. Щяха да се спретнат едни готини държавни погребения със сума ти официален народ, с речи, със сълзи. Дори си представям и кои щяха да бъдат на погребенията им. Нямам сили обаче да напиша черно на бяло кого и кои си представям на официалните погребения. Сили нямам, пък и срам ме е, българин

съм. Но Едвин Сугарев и Биньо Иванов не умряха, слава Богу! Спаси ги в крайна сметка Илев, с което и отговарям на измисления ми добродушен чичо кой е Илев. Илев излежаваше присъда и бе получил пет години помилване от президента Желев. Затова реши да гладува в знак на протест срещу гладуването на Едвин Сугарев, и то гладуване (Илевото) без вода, така наречената суха гладна стачка. Суха стачка в защита на президента от клеветническите посегателства. Поетът Едвин Сугарев реши, че не може друг човек да умре заради него и прекрати стачката си, а сетне полека-лека и Биньо Иванов покрай него. Не зная какво стана по-нататък с Илев, ала за Едвин Сугарев зная. Твърдя, че му излезе име на не съвсем нормален човек, на малко нещо луд, на малко нещо откачен на разни морални и други префърцунени теми, говореше се тихо, почти добронамерено нерядко, даже някак нерядко благоговейно, със страхопочитание някак, точно както се говори за луд, пак добре луд не във всичко, а само в онези префърцунени и отвлечени теми. А аз чета, препрочитам и пак чета, и пак препрочитам Едвиновото писмо до президента Желев и не откривам и намек, и най-малък белег за лудост, за нормална, извинете ме за каламбура, лудост. Струва ми се, че авторът, напротив, си е абсолютно нормален, и текстът си е абсолютно нормален, малко грубичък, вярно, но пък абсолютно нормален, и то най-вече в онези, морално-етичните префърцунени сфери. Абсолютно нормален текст. И абсолютно морален. Както и авторът му. Иначе щяха ли да го мразят толкова люде Едвин Сугарев, иначе щяха ли толкова да го ненавиждат! Но и това е нормално, след като питаш на глас “в какво ще вярват децата ни”.

Впрочем, Бог да благослови поета и лудостта му! Нека благослови оная сладостна лудост, която Георги Марков така добре познаваше - нали и той беше луд! Нека Господ пази и децата ни! Нека бди и над тяхната вяра!

## СЕДМА ЧАСТ

### ЮЛИ

#### ХІХ. ПЛОЧИТЕ. 1990

##### Камерата

Бог не само бди над вярата на децата ни (колкото и малко да сме им оставили за вярване), съхранявайки винаги и завинаги у нас пламъчето на доброто и дарявайки избрани люде с таланта и доблестта да ни го посочат. Бог освен това и разполага. Човек предполага, Господ разполага. Изключително вярно осъзнато и абсолютно точно казано. Наистина народна мъдрост. Изстрадана народна мъдрост. Разбира се, Господ разполага само когато си иска и само за каквото си иска. Иначе ни е оставил да вършим каквото ни хрумне, от което ние с пълни шепи се възползваме, а най-вече ни е оставил да предполагаме, да предполагаме, да предполагаме на воля!

Боже мили, като си помисля как предполагахмe през лятото на 90-та! Като си спомня какво предполагахмe! И какво изобщо не можехмe да предположим! Просто да ни е, човек предполага във възможностите си. Как да предположим, примерно, че само след три години Едвин ще пише на Желю Желев предълги писма да го пита в какво ще вярват децата ни, без естествено да чака отговор, пък бил какъвто ще! Как да предположим, че след такова писмо - странна работа! - никой няма да се обиди. Как да предположим, че след определения като “психопат”, “клета предателска душица”, “кръгъл идиот”, “злюбен нерез”, “жалък кичмен”, “нравствени уроди”, “професионални лъжци”, “168-часови лъжци” и така нататък, и прочее, и винаги с конкретно име след епитетчето, - та как да

предположим, че цяла орда обидени и оклеветени няма да възроптае до небесата, да изпищи кански от поругана чест и достойнство, па да хукне по редакции и съдилища, па изобщо да хукне, както си му е редът, да търси правда и справедливо възмездие! Не би. Как да предположи човек, че няма да последват опровержения дори, издържани адекватно на Едвин логически и фактологически! И това не би. Как да предположи човек, че никой няма и да коментира след края на драмата, че всичко ще отшуми и премине по Ботевски - тихо, като през пустиня! Толкова странно!...

Че малко ли странни неща се случиха по-късно, а ние и хабер си нямахме да ги предположим през 90-та! Колко непредположени чудеса станаха! “Фенове на Сатаната ги чакало вечно блаженство” - написа в заглавие българският вестник “Жълт Труд” след шест-седем години. Как обаче да предположим в 90-та, че подобно чудесо ще е на път да се сбъдне в България, па макар и не като вечно блаженство, а временно - докато я има блажена България! Други чудеса предполагахме ние, предполагахме други блаженства, но от тях през годините не се сбъдна нито едно! Просто да ни е... Да се върнем в 90-та.

Бях замислил да разкажа ред поредом за началото, за образуването на палатковия лагер пред президентството (тогава още и председателство), как бързо този палатков лагер се преименува в Град на истината, за марша на интелектуалците до Университета, окупиран от студентите, за възторженото посрещане, за прегръдките и целувките на стълбите пред Университетската библиотека, за речите, за сълзите... За нашите предположения.

Бях замислил да разкажа за хората в палатките, за водоносните и полевите мивки, за спалните чували по дъното на шадравана, за китарите, за находчивите, понякога изумителните, невероятно остроумните плакати, лозунги, обръщения, закачки, карикатури и прочее, накичили центъра на София... За нашите предположения.

Бях замислил да разкажа за плочите пред Петър-Младеновото президентство, които кой знае защо не ни убиваха, докато се въргахме по тях, а бяха удобни като дъхави сламеници, за ранните вечери с бурните разговори и вечните подписки, за късните вечери с пристигащите отвсякъде тревожни, смешни или отвратителни слухове, за тихите нощи под открито небе, заметнати незнайно с чие одеяло, за тихата нощна поезия, за тихата музика нощна, за тихото равномерно бръмчене на буклукчийски камиони... За нашите предположения.

Бях замислил да разкажа за скъпия на сърцата ни Николай Василев - комшията философ, за бъдещия весел министър на просветата, а тогавашен весел лидер на скъпата на сърцата ни Алтернативна социалистическа партия, за веселия му смях в една от приземните ниши на президентството, съседна до нашата чупка, за искрения му философски смях, когато се закачахме комшийски през въженцето, опънато от Алтернативната социалистическа партия, за да се отдели партията му от останалите люде, за колебанията ми, защото той не можеше да ме познае след толкова години, дали да му напомня (така и не му напомних) за шестицата ми по научен комунизъм с неговия подпис до шестицата, която той ми извъртя, без да ме изпитва, разбира се, понеже с тогавашния асистент и бъдещ министър и с неколцина други колеги от курса бяхме изучили из основи основите на научния комунизъм и в “Ялта”, и в “Стария Берлин”, и къде ли не другаде... За нашите предположения комшийски.

Бях замислил още много други неща да разкажа. Бях замислил някак много особено да изпъкне как и какво предполагахме на фона на онова, което разказвам. А онова, което разказвам, да се открои като някаква скръбна, ала предизвикваща мисли метафора на фона на онова, което предполагахме. Отказвам се от замисъла си. Не мога да го изпълня. Не мога да пиша спокойно, със замисъл, камо ли пък ред поредом, за лятото на 90-та върху удобните плочки на София. Просто не мога. Ще разкажа само за камерата и за боклукчийските камиони в края на август.

Камерата. Камерата бе разположена вдясно от централния вход на партийния дом, оня с колоните вход. Въртеше се автоматично и обхващаше с жадното си за отклонения, нарушения и престъпления око пространството около входа на подлеза откъм президентството, чупките около входа на президентството и самия вход. Нашата чупка

беше най-близката до входа. Лежахме почти на тротоара, на пътя на хората. Камерата бавно се въртеше от сутрин до вечер и през нощта, понякога спираше за дълго, когато ѝ беше любопитно, а и по служба ѝ се полагаше да запечати любопитното. Постоянно се гледахме с нея, с тази малка, пъргавя, кокетна някак си служебна камера. Стараех се да не мигам, докато се гледахме. А тя изобщо не мигваше, понеже така ѝ се полагаше по служба, тоест по служебна характеристика. А мигнеше, а ѝ предстоеше служебно несъответствие, тоест брак. И тя не мигаше, натегачката. За повече от два месеца от средата на юни до края почти на август се нагледа на какви ли не любопитни истории. Като на нямо кино с артисти любители. Артистите бяхме ние, режисьорите - те. Ние бяхме любители, те - професионалисти. И снимаха своето нямо професионално-любителско кино с толкова вървящи се по плочките аматьори. Ще да е било забавно вероятно. Разнообразявало е досадната служба.

Само си предположете следния епизод. Аматьор, напомнящ Бъстър Кийтън, върви с каменната си физиономия от Българска народна банка през площада между палатките, гледа, разглежда, озърта се, изразителните му очи изпъкват още повече от видяното. Подминава шадравана. Физиономията му вече не мяза на прост камък, а на гранит. Сега е под дървото, изравнява се с входа на подлеза, ето, приближава ни, и ние аматьори като него. Лицето му вече не мяза на някакъв си гранит, а на чугун, на стомана. Лъжебъстър Кийтън се колебае само за миг, ние сме краят (ако идваш от мавзолея на вожда и учителя Лъжебъстър-Кийтънов), ние сме последните аматьори, след нас няма никой, а на него толкова му се е насъбрало от мавзолея дотук! И Лъжебъстър Кийтън не издържа, избухва, напада, мачка, троши, стреля, убива - като едно време, през славната младост. И плюе, плюе, заплюва, заплюва от сърце, от душа, с хъс и мерак. А Лъжечарли Чаплин, Лъжелаурел и Лъжехарди, Лъжебен Търпин и другите търпеливо чакат стрелбата (наужким), плювните и ругатните (наяве) да свършат, Лъжебъстър Кийтън да си отиде, за да дойде редът на следващия или следващите.

- Ама и тоя си го биваше! - обръща се режисьорът към помощника си, прозявайки се от скука.

- Чак очите щяха да му изскочат - кимва в съгласие с началника си помощник-режисьорът.

- Какво ли им наприказва, а? - прозява се режисьорът.

- Пак същото, предполагам. Гадове, фашисти, вместо да лежите тука като бейове, отивайте на полето да копате...

- Тоя май наистина ги заплю.

- И ная мен така ми се стори - потвърждава помощникът.

- А тия интелектуални лекета стоят и не мърдат - изпръхтява с погнуса режисьорът и леко премества другаде камерата.

Е, невинаги стояхме и не мърдахме. Понякога наистина не се издържахме, рипвахме, отпращяхме, така да се каже, гражданите и още по-често гражданките по пътя им. Все пак и ние, лекетата, имахме някакъв праг на търпение.

- Виж го ти оня с очилцата как скочи! - ще да е казал леко заинтригуван режисьорът на помощник-режисьора.

- Да му се не надяваш, иначе все дреме - ще поддакне помощникът на началника си.

- А оня с брадичката, дето право в лицето му се изплюха, само гледа и нищо, трае си. Леке! - пак ще заключа главният.

- Ой, майко! - ще възкликне помощникът. - Бабичките пристигат!

Как да не ти е забавно при тая отегчителна служба.

А ако ти омръзне да наблюдаваш неми баталии, най-вече плювални баталии, можеш да натиснеш онова малко копченце и да преместиш камерата по към входа на подлеза. Там лекетата са поставили снимка на министър-председателя Луканов, издигната високо върху нещо като постамент във формата на пирамидка, а под снимката лаконично пише: ГУША". Фокусираш камерата по-близо: действително, гуша един път!

Забавно все пак при тая отегчителна служба.

По-нататък играят карти, но само по жестовите трудно се отгатва кой печели. Понякога се отгатва, друг път не. Не, не е забавно.

Сега пък какво става? Защо се събират? Аха, пак ще се държат речи, оня Йосиф Сърчаджиев пак нещо ще им приказва. Не, не е забавно.

И така ден след ден, седмица след седмица скучна отегчителна служба. А камерата се въртеше ли, въртеше бавно, полека, професионално, внимателно, за да не изпусне нещо. Като вечно будна хрътка беше нашата камера.

От средата на юли взе да става по-интересно за камерата. А и службата ще да е била малко по-малко отегчителна вече.

- Погледни ги как се радват - ще да е промърморил злобно режисьорът.

- Сякаш нещо зависи от тях... - ще да е лавнал и помощник-режисьорът.

Петър Младенов си беше подал оставката.

- Мислят си, че те са го свалили, мамка им! - ще да е процедил главният.

А второстепенният само ще да е преглътнал, зазяпан в монитора.

Камерата се въртеше, въртеше, като хрътка-робот беше нашата денонощна камера.

- Цяла опашка са извили - смее се началникът.

- Много важно, като се изпозапишат десет хиляди балами - смее се и заместник-режисьорът.

- За какво е тоя път подписката? - пита режисьорът.

- Срещу Продев, написал е нещо срещу тях в "Дума" и му искат оставката - докладва помощникът.

- Засегнал ги е.

- Май. При такава опашка.

- Само хартията хабят - обобщава главният.

- И химикалките - шегува се подчиненият.

Сетне врътва камерата, че му писва да гледа как се хаби бадява за едното нищо хартията барабар с химикалките.

Мина юли, дойде август и Градът на истината избухна, експлодира, взриви се. Беше шест часът следобед. Всички слушахме транзистори. Току-що нашият Желю бе избран за президент. Ние имаме президент. Не можехме да повярваме сякаш. Наш президент. Крещяхме. Прегръщяхме се. Отгоре се заоблачаваше.

- Като деца се радват, мамицата им! - ще да е прохъркал главният режисьор.

- Ще се раздиврят от радост - ще да е изгрухтял и асистент-режисьорът.

- Виж им очичките как светят, мамицата им! - ще да е проломотил режисьорът.

Помощникът пък ще да е махнал само с ръка и ще да е оставил камерата на същото положение, понеже очичките навсякъде светеха с един и същ ослепителен блясък.

Мамицата им!

Сетне пак стана някак си по-скучно. А камерата лениво душеше, колкото да й тече служба за пенсия.

- Някой е домъкнал уиски тая вечер - ще примлясне завистливо големият режисьор.

- "Джони" - ще преглътне и малкият режисьор.

- Китарката, фастъчките, живот си живеят, мамицата им! Носят им ядене, баници, сандвичи... Да не би да отслабнат!

- И за какво лежат още?

- Заради истината. Искат истината за изборите - ще изехидничи остроумно началникът.

- Мамицата им! - ще отвърне остроумно и подчиненият.

И ще да е преместил нанякъде камерата, та да не гледат ония лекета как лапат фъстъци с уиски, баници и кафенца, оставени от мили, усмихнати софиянци.

Така щеше да си отиде и август, всеки служейки своята служба - ние пред, а те зад нашата обща, нашата българска камера, - ала лумна партийният дом, надойдоха всякакви хора, стана жежко. Здрави момчета скачаха и изскачаха през прозорците, мъкнеха де каквото попадне, къртеха жълти павета и трошаха прозорци; един полк пожарникарски камиони бе паркиран отзад на "Дондуков", за да ги топли по-отблизо пожарът;

пожарникарите пък на групи седяха около входа на подлеза пред централния вход на партийния дом - току баш под нашата камера, други на тротоара пред Министерския съвет на Луканов, трети на тротоара пред Комитета по планиране тогава (едновременно хотел "Феникс"), лафеха си, пушеха и наблюдаваха отблизо пожара; появили се отговорни люде с мегафони, а пламъците лумваха все по-силни и по-жежки; накрая дойде отнежде някаква заповед, пожарникарите захвърлиха цигарите и изгасиха за нула време пожара. Стана прохладно. Миришеше на изгоряло. Миришеше на комунизъм.

Финалът е известен на всички, които се интересуват от българската нова история, от историята на нашето българско извънвремие. Унищожиха Града на истината и пристигнаха засмените цигани с жълто-оранжевите си боклукчийски камиони. Свършиха си те работата изрядно, професионално - все едно никакъв Град на истината не бе съществувал пред новото (Желюво) президентство, така добре си я свършиха, - ухилиха се и си отидоха, за да отстъпят място на водоносните с дебелите маркучи. Лъсна площада, лъснаха жълтите плочки, лъснаха удобните плочи на тротоара, всичко лъсна от чистота пред обгорялата, сива, избоденоока грамада, воняща на пепел и комунизъм.

В изрядно уредената лудница забравихме камерата. Какво стана с нея? Работеше ли нашата малка, кокетна, добросъвестна камера? Нашата българска камера. Или я бяха зарязали в тая перфектно организирана лудница? Нима е възможно да я бяха зарязали? Нима е възможно да не бяха заснимали как ни измиват маркучите от площада, как ни натиква водата в тесните шахти, как ни влачи из мрачни тунели, как ни изхвърля нейде в Перловския канал, а оттам в Искъра, в Дунава, при оная гробница при делтата в Черно море... Боже мили, това вече съм го описвал!

Не, не вярвам да бяха зарязали нашата камера. Не, не вярвам да се бяха лишили от удоволствието да наблюдават как ни измиват маркучите от площада. Не, не вярвам да бяха преждевременно пенсионирали нашата камера. Окото на нашата съвест. Нашата истина.

## XX. ЛИВАДИТЕ. 1992

### Импресия

Сърцето ти се свива от сладост. Сърцето чак боли от умиротвореност. Тъжно ти е някак. Мъчно ти е за всички, мъчно ти е и за себе си. Ала сърцето ти чак тръпне от страстен възторг. Мислиш и за смъртта, но сякаш не те е страх толкова. Като че и смъртта носи умиротвореност. Като че и тя се вписва в хармонията. Поносима е с неизбежността си. И животът е неизбежен, щом си тук. Толкова е хубаво. Толкова е чисто. Толкова ти е релефно на душата. Като след вятър, отнесъл поне за ден мръсотията. Като след бурен вятър, отвял поне за час налепите, саждите, отвял надалече сивите плащаници на стойностите. На истинските стойности. Толкова е хубаво. Даже е страшно от толкова релефност. А поляната отдолу е не само мека като легло. Тя дори проскърцва, когато се въртя от едната на другата си страна или се опъвам по гръб срещу бездната на небето. Уютна е като ложе поляната. Като олтар. Не ти се плаче. Навремени само затваряш очи, за да не луднеш. Сетне пак ги отваряш, а сърцето тръпне ли, тръпне в блаженство. Чудовищата са изчезнали някъде. Денем вероятно почиват. Но ти не се сещаш дори за чудовищата.

Колко ли е часът?

Поляната проскърцва в лятната жегата между селската черква и гората. Поляната съхне на слънцето над черквата под гората. Малка е, с джанчици тук-там за сянка, с неокосена, пожълтяла вече трева, мека и пухкава като бебешка длан. Приятно е да лежиш в бебешка длан. Безопасно е да лежиш в бебешка длан, не те дебнат чудовища. Унасяш се. Под джанковата шума е сенчица, не напича. Очите ти са отворени, гледат, без да се уморяват. Възприемат, без да боли. Отдолу стърчи църковното кубенце с найлона по прозорчетата, с небоядисаните отдавна черчевенца, с ръждясалия кръст. Иде ти да литнеш

и да целунеш ръждясалия кръст върху несръчното кубенце. Дори не съзнаваш, че ти иде да литнеш, такъв покой е в дланта на детето. Отстрани кротуват няколкото кошера. Къщичките и те не са боядисвани отдавна, синята боя е поожулена, съвсем изсветляла, но това ги прави още по-мили, сякаш са нарисувани с водни боички - като детска картинка от час по рисуване. Стават обаче и за живеене тези детски картинки. А гората отгоре мълчи. Мълчи неподвижна, като че я е страх да не привлече огненото внимание на юлското слънце. Току някой върхар притрепери само едва-едва от мимолетен полъх ефирен - и пак задълго замре. Тихо е в парализираната от жегата гора. Я боровата игличка се посипе надолу като снежец, я шишарка изтопурка през гъстите клони и се сипне по склона, ала толкова безшумно, толкова безшумно, че надали бъдат чудовищата, които денем вероятно почиват.

Колко ли е часът?

Съвсем, съвсем се унасяш. А си буден, абсолютно си буден, вниманието ти е остро като бръснач. Под склопените ти клепачи не бумти нищо оранжево, не пламти нищо червено, не изригват морави стълбове. Въртят се цветни лениви филмчета. Под спуснатите клепачи виждаш всичко, което чуваш. Божествено е. Божествено е като всяко творение, пропуснато от чудовищата. Под клепачите си виждам зелени, жълти, пъстри бръмбари, виждам осите, пчелите, виждам малката черна муха, която пълзи по крака ми, виждам шарените птици в небето, врабчоляка, отдъхващ за малко по джанката горе, виждам камбаните, чинара над тях, двата ореха, почти глухия вече каптаж, примирения със сушата здравец, виждам шосето, селото, отсреща ливадите - големите братя на моята малка полянка-сестрица. Виждам всичко, каквото си пожелаю. Пожелавам да видя какво става в средния кошер: работният ден за пчелите все още не е привършил, сноват нагоре-надолу, влизат, излизат, ала не така бързо, не така енергично, както до обед. Изморени са вече пчелите. Пожелавам да видя какво прави третия бор отляво надясно: нищо, живее. Някаква пъргава птица е кацнала там, люлее се весело на долния клон, още малко, ето, отлита. Ала оси се завъртват наблизко, осите са злобни понякога, осите често са неразумни, дано само не ужилят чудовищата, които денем вероятно почиват.

Колко ли е часът?

Виждам всичко това, защото го чувам. Виждам всичко зад спуснатите клепачи, защото съм надарен да го чувам. Надарен съм тук, сега и за малко, може би само за този прелестен миг, само Бог знае защо ме е надарил с този прелестен миг на вълшебство, но чувам, чувам! Какво ли не чувам!

- Ще издъхна от жегата! - проплаква врабец-младенец, кацнал наблизко, към своя побратим.

- Че мирни малко - съветва го другият.

- О, не мога още да се наситя! - едва си поема дъх младенецът. - Още толкова ми се лети, лети, лети над тази приказна долина!

- Пийни от черковната вода долу - казва дружелюбно побратимът му. - По-вкусна няма наоколо.

- О, да, да! - изчуруликва, поотпочинал, врабецът, който няма насита в летенето. - Вкусна е, пък е и много студена.

И изпърхва над мене.

- Виж го тоя врабец-глупец, ще изстине - обръща се тежко старият орех до черквата към чинара, подпиращ като Атлас трите камбани.

- Не ми се вярва, топло е - отзовава се приветливо чинарът.

- Потен е - подкрепя брат си вторият орех, при дворната порта.

- Но пък е млад - засмива се чинарът.

- И затова глупав - смеят се и двамата старци.

Врабецът се напива с вода, изцвърчава доволен, изхвърква отново нагоре.

- Да можех само веднъж и аз като него - отронва скръбно голямата камбана, лята по княз Фердинандово време.

- Тежички сме - въздъхва беззлобно, без завист малката, лята по комунистическо време.

- Как бих ехтяла, летейки над долината - проговаря замечтано средната камбана, лята незнайно кога.

- Че лошо ли ви е тук на сянка под мене? - намесва се шеговито чинарът.

- Не, не, ти си толкова грижовен! - възкликват едновременно трите камбани.

- Че не ви ли подкрепям във всичко толкова вече години? - продължава, сякаш не ги е чул, шеговито чинарът.

А аз чувам, продължавам да чувам! О, дано Бог не спре скоро тази магия!

- Скучно им е да висят там долу под тебе толкова вече години - обажда се закачливо и борът край черковната ограда.

- Не ни е скучно - протестират привидно камбаните. - Ала ако можехме и да литваме от време на време...

- Чуй го как си приказва със своите комшии - малко тъжно изпъшква по адрес на църковния бор някакъв бор от гората над мене. - Чуваш ли как се закача и с камбаните, и с чинара, и с орехите - скърби горският бор пред своя съсед и другар по горска съдба. - А ние тук разговаряме само и винаги помежду си.

- Омръзнах ли ти? - пита сериозно вторият бор.

- Не, разбира се, че не - усмихва се приятелски скръбният бор. - Само жадувам за избор.

Чувам ги, ей Богу! Боже, моля те, нека ги чувам поне още малко!

- Не те ли е срам да се оплакваш така! - долита някакъв кос или чичопей, или кълвач, или някакво друго хвъркато и каца на скръбният бор. - Че кой разговаря и с нас, и с катеричките, и с мравките, и с лисиците зиме, та дори и с вълците зиме, когато се спуснат дотук, но не смеят да припарят до църквата!

- Вярно, забравих - смотолевя борът.

- Ти ли нямаш избор! - все така го хока хвъркатото.

- Имам, имам - оправдава се борът, - просто за миг завидях.

- А не бива - казва косът или чичопеят, или каквото е там.

Чувам ги, чувам ги как си приказват, само чудовищата не чувам. Спят, спят вероятно чудовищата, може би затова и всичко се чува толкова ясно. А сетне задрямвам. Действително. След време се сепвам, но приказната магия е свършила.

Колко ли е часът?

Децата вече са започнали предвечерния мач. Не ги виждам, чувам ги как лудуват, как крещят, как се радват при всеки гол, как се ругаят при всеки пропуск - там някъде вляво от черквата, зад гърбицата на тихата уличка. Съвсем близо са и до моята стогодишна съборетина. Ако седях някъде в двора си, а не лежах на тази уютна поляна, щях да ги чувам по същия начин. Познавам децата. Доста от тях са момиченца, някоя вечер дори над половината от играчите са момиченца. Футболът обаче никак не страда от туй. Футболът става някак по-страстен дори, момиченцата във футбола влагат душата си. Фантастично е да чуваш толкова много деца наред село. О, знаеш, че в други села не е така, че това село все пак е близо до София, че край това село все пак има поминък, че младите хора не бягат от селото и затова има толкова много деца. В сравнение много. Знаеш и въпреки всичко е фантастично да слушаш възторжените гласчета на толкова много деца. И се надяваш, искаш да вярваш, почти даже вярваш, че поминък ще има все повече, че тези деца тук ще пораснат, а след години тихата уличка ще е тясна за мачовете, които ще ритат децата на тези деца. Не, не е трудно да вярваш, че това е възможно, лежейки на онази упокойна поляна между боровата гора и селската църквица с ръждясалия кръст на кубенцето. Децата крещят, вкарали са нов гол вероятно. Два чисти отбора, два отбора от ангели. И много момиченца между ангелите. И нито едно чудовище. Нито едно картотекирано чудовище в двата отбора. Чудовищата не се интересуват от детския футбол. Детският футбол пък не понася чудовища. А как се смеят децата, как се кикотят звънливо, когато някой се сване. Понеже между ангелите е пълно със сванти, особено между ангелите момиченца. Нека. Как се кискат обаче тези момиченца!

Колко ли е часът?

Децата привършват своя вечерен мач. Гласчетата полека-лека утихват. Уморени са ангелчетата. Между възторжения им смях, между поохрипелите викове се набърква булдозерното буботене на телевизионни звезди. Говорители ли са, водещи ли са, политици ли са, политолози ли са, наблюдатели ли са или просто професионалисти - не мога да различа оттук, от моята закътана ливадка над черквата. Просто буботят, буботят от всички къщи наоколо. Милостив е Бог, не различавам думите, говорът се слива в монотонен приглушен тътен, разрязван навремени от детската глъч. Току тътенът застъргва противно, сякаш сърп драще по чук; току тътенът запищява противно, сякаш стокилограмова синдикална свиня пледира за справедливост по Коледа; току тътенът басово изръмжава, сякаш пролетар-бизнесмен... Не, няма да мислиш за тях. Не, те не са се събудили още. Все пак се озърташ: светло е, слънцето вече е паднало зад далечния западен хълм, но е светло, светло, те трябва още да спят, чудовищата спят вероятно, когато е светло. А и децата още играят. А и хората са още навън. Ето, чуваш ли музиката от селската кръчма наред площада? Ето, чуваш ли песните от кръчмата зад реката? Ето, чуваш ли как се смеят от механата покрай тепавицата? Ето, чуваш ли как всичко е наред, как всичко си е както преди, както всяка от многото юлски вечери! Успокой се, не мисли за тях, онова е само досадният тътен на няколко телевизора. Успокой се, ти даже думите не разбираш. Успокой се, легни, погледай нагоре.

Колко ли е часът?

Отгоре бавно се спуска вечерният здрач. След него пристъпва нощта. Луната, вече изгряла, полека, полека, едва-едва изжълтява. Едно-две сивеещи облачета помръдват над върховете отсреща. А върховете с изсечени очертания сякаш се вкаменяват за сън. Горите сменят премените си, самоубиват се цветовете, отделни дървета красавци умират; горите полягат като някакъв синьо-зелен океан под звездите на тропика. Над селото все още няма звезди, но и те ще изгреят след малко, още малко съвсем. Надеждата обаче е изгряла над селото. Смехове вече долитат отвсякъде, отвсякъде звучи музика - сръбска предимно, тук-там българска, всякаква музика, най-често отвратителен кич, ала музика, носеща радост, музика, която вселява надежда у тези, които я слушат. Всичките десетина или петнайсетина кръчмици в селото работят на пълна пара, време е за почивка, време е да си отпуснем душите, време е за ракийка, за мастичка, за ментичка, за вино и бира, а защо не за коняче дори. Скоро ще мръкне съвсем, ще се опулят ония ми ти огромни юлски звезди по небето, месечината ще се дръпне встрани да не им пречи; ето, байно, аз казах ли ти, че криво-ляво ще изкласим, че ще възмогнем, било каквото било, хей, дай по още мастичка, аз черпя, а така, на здравичката, я какъв боб се е хванал, и доматките скоро ще зачервят; смях, смях, викове, подмятания, песни и пиански крясъци летят над селото, кацат на полянката над милата черквица, отдъхват, летят нагоре към гората, към високите върхове на Балкана, а оттам към небето. Шумно е в селото, весело е, телевизорите буботят, ала вече едва чуто, майки и баби крещат и прибират децата да хапнат, дрънчат хлопките на животни, пристъпящи тежко от паша, по шосето протътва камион, изпърпорва мотор - и същевременно цари тишина, императорства тишина, някаква особена, влудяващо сочна, влудяващо приказна тишина, сякаш мощни, диви реки тишина прорязват величествени планински ждрела през селския шум и гълчава. Толкова е тихо сред врявата, че ясно долавям дебнещи стъпки в гората зад мен, дебнещи стъпки край кошерите, през малкото дворче на черквата. Взира се да видя, да съм готов, ала е тъмно, нощта вече е стиснала долината с прилепските си черни криле, а стъпките идат, идат отвсякъде...

Колко ли е часът?

По дяволите, къде ли е селото? Къде изчезна шумното, веселящото се с мастичка и ментичка село? Защо притихна моето село? Какво се умълчаха по кръчмета и механички? Като че дивите реки тишина удавиха селото! Ала как само цвирукат шурците! Като полудели цвирукат шурците! Само пронизителният вой на шурците - и никакъв друг звук. И тишина. И светулките, бесният танц на светулките, пулсиращи светлина, пулсиращи ужас, пулсиращи отчаяние! Сякаш безнадеждни светулки танцуват своя танц на смъртта под звуците на обезумял шурчов оркестър! По дяволите, по дяволите, по дяволите! Какво става?

О, да, бях забравил за миг: нощта ражда чудовища. Колко е вярно! Нощта ражда чудовища и те влизат в главата ти. Къде другаде могат да влязат нощем чудовищата! Нощта ражда чудовища! Тъмно е, нищо не виждам. Дори църковното кубенце на няколко крачки не виждам. Мрак, шурци и светулки. Не се и съпротивлявам, знам, че е напълно безсмислено да ги пъдя. Чудовищата не ще си идат, преди да изсмучат главата ми, а после ще мирнат, сито ще хлъцнат и ще се махнат. Нощта ражда чудовища, в случая юлски чудовища. Транспортни стачки в София, вотове на родено през нощта недоверие, ищах за сваляне на парламентарния шеф, Ахмед Доган гласува заедно с комунистите против кабинета, някакви несъществуващи сделки с оръжия, някакви съществуващи сделки с оръжия с несъществуващи партньори я във Филипините, я в Боливия, я дяволът знае къде, пикантни псевдодела срещу Живков и Балева, пикантна немош за отварянето на досиетата, пикантно недоволство с настоятелни искания за по-добър живот, за повече справедливост, за повече благоденствие... За равенство, братство и пълни тигани...О, да, нощта ражда чудовища, ражда и пикантерии... Само шурците да не виеха тъй, досущ жални сирени... Долината ще оцелее. Ще оцелят птиците, ще оцелят дърветата, върховете, ливадите. Ще оцелят месечината, облачетата, звездите. Ще оцелее водата в каптажа сред църковното дворче, ще оцелят камбаните, кубенцето, кръстът с ръждата по него. Ще оцелят кошерите, пчеличките вътре. А децата? А двата отбора от ангели? А всички ангели на България? С тях какво ще се случи? Чудовищата поне тях ще пожелат ли? Не може ли поне тези деца без чудовища да живеят! Не може ли поне тези деца, последните родени деца на България, да се разминат с чудовищата! Не може ли поне тези деца да не познаят чудовищата, тяхната вампирска чудовищност! Нима ще изсмучат и душите на нашите ангели! О, ще ми се пръсне сърцето от болка за нашите деца!...

Това пък какво е, ще оглушея! Ах, да - чудовищата са се оригинали сито и са се махнали. Отново бучат телевизори, отново от кръчмици и капанчета песни се леят, отново смях, ругатни, викове, отново нарядко коли и камиони, пак изгрухтява наблизко прасе, пак тънко пролайва скучаещо псе, пак овчица проблейва насън... Весело, приятно, радостно скрибуцат шурците своето цигу-мигу напевно, припламват уморени светулчиците, гасят си полеха фенерчетата, полягат да спят в меката нощна трева.

Колко ли е часът?

О, не знам колко е часът. Месецът обаче е юли, годината - 1992-ра.

## XXI. ЗВЕЗДИТЕ. 1994

### Ти помниш ли морето... и едрите звезди?...

Помня, как да не помня!

През лятото на 1994-та година българският народ бе обхванат от патриотична еуфория заради победите на националния ни отбор на Световното първенство по футбол в Съединените американски щати. Патриотичният възторг ни друсаше всички, кои по-силно, кои по-слабо, някои спонтанно, всеотдайно, от сърце, други - по-кратко, някак със спотаено неудобство. Друсаше ни всички обаче. Ако е имало изключения, те са били толкова редки, че аз поне не си спомням нито едно покрай мене. Световното тъкмо беше завършило, когато поехме за десетина дни към морето. По села и градчета от балкони, прозорци, че дори и от покриви се вееше гордо националният флаг, а дуварите и стените бяха изписани от благодарна ръка: "ИЦО Е БОГ", "ДАНЧО, ОБИЧАМ ТЕ", "ЕМО Е ВЕЛИК" и прочие, и прочие. Особено се набиваше на очи божествеността на Ицо, която си е божествена истина, стига да имаме пред вид футболното евангелие. Ето в такава приповдигната атмосфера живееше Китен, когато пристигнахме първата вечер да хапнем и се поразврем. Навсякъде се коментираше футболния ни героизъм, от цяла България тук се бяха изсипали хора, отложили почивката си специално заради първенството, и сега

тези хора имаха нужда да коментират и да споделят, а срещу тях собствениците на ресторанчетата, кафененца и барчета се надпреварваха да разправят как са се гледали мачовете в техните заведения, какъв щур купон се е вихрел за чудо и приказ, как непознати са се прегръщали и целували, колко ракия, водка, уиски и вино, без да броим шампанското, са се изпили след гола на Лече срещу германците - и така нататък следки и пресладки спомени като из цяла България.

Китен. Китен нямаше нищо общо с онова село от детството на жена ми, нито пък с подобие то на модерен курорт отпреди десетина години, когато идвахме тук заради спокойствието и евтинията. В новия красив и преустроен Китен почти всяка къща е хотел, всяко трето дворче - ресторант или някакво друго капанче, навсякъде се строи или ремонтира (с изключение на четирите летни месеца, когато хората събират сили и пари за новия строителен сезон), навсякъде е чисто, светло, уютно, цветно. И частно, навсякъде е частно. Хората живеят, хората в Китен са приели, че така или иначе е дошъл нов живот, дошъл е добър или лош, ала е дошъл завинаги и този живот трябва да се живее. И затова всичко е частно. Частна е и грижата за хотелите и ресторанчетата (къщите с дворчетата). Частната грижа е грижливо парцелирана на частни части, нито един "обект" не е подминат. Лъскави табелки, грозно лекьосани по стени и ковани врати, съобщават за грижите на "Първа частна милиция", "Втора частна полиция", на всякакви октоподи, анаконди и ихтиозаври, охраняващи "обектите" от Бургас до Синеморец. Може да е имало и "Трета лична гвардия", може тук-там да е лъщяла и табела на "Четвърта конна армия" - не помня, признавам. Табелите излъчваха сила, създаваха чувство за ред, за сигурност, за справедливост, ако щете, за вечност, ако щете. Ето защо почти не разваляха впечатлението от прекрасния морски курорт, в какъвто се бе превърнал малкият Китен, напълно отговарящ на името си. Хапнахме с жена ми, пийнахме по малко насам-натам, посрещани от усмихнати китенски частници и невидимо охранявани от разни милиции и полиции, послушахме за божествения ляв крак на Ицо Стоичков, разходихме се, поспряхме на разни наши местенца отпреди десетина години, повъздишахме в мрака, звездите отгоре доброжелателно се подсмиваха, поехме по новия вълнолом, стигнахме края, морето кротко припляскаше в бетонните таралежи, звездите все така се смееха весело, както само морските звезди умеят весело да се смеят, върнахме се, качихме се на колата и се прибрахме каталясали у дома.

Забравих да спомена, бяхме наели квартира наблизко, в малко село, близо до Китен, далече от суетата и многолюдния шум.

Открихме плажа съвършено случайно. На другата сутрин заопипвахме морето по стария, минаващ сякаш през гъста джунгла път за Ахтопол. Тъкмо тук не бях идвал никога. Подминахме един-два запустели къмпинга, някакъв детски лагер, и той изоставен отдавна, и видяхме вляво тясна просека през гората, по която бяха минавали и коли. Свърнахме, след трийсетина метра паркирах колата на сянка в малка горица от борове, подминахме долчинка между дюните със семейство нудисти, разпънали там и палатка, нова дюна - и вече бяхме на плажа. Просто не можехме да повярваме, че шосето минава на по-малко от стотина метра, че между морето и стария път се простира борова гора, достигаща самия плаж. Той бе дълъг над километър, а покрай морето се припичаха не повече от пет-шест души щастливци. Така би трябвало да изглежда крайбрежието на рая, такъв би трябвало да е пясъкът, такова би трябвало да е райското море: синьо, сетне зелено, много зелено, плитко, за да си играеш на гоненица с вълните или да им се оставяш да те боричкат, после пак синьо, бистросиньо, прозрачносиньо до прималяване, за да плуваш навътре и все по-навътре до отмаляване в прозрачносинята глъб и да не те е страх от нищо, от абсолютно нищо, понеже си в рая. Кой не би искал да плува до изнемога, ако е в рая! Аз бях, исках и плувах до изнемога, без да ме е страх дори от смъртта. Каква смърт, като си в рая! Краката едва ме държаха, когато излизах, просвах се на мекия, ситен, невероятно чист пясък и бавно идвах на себе си. От умора, от красота. Бях отказал цигарите, пропуших на този плаж или по-скоро на това запазено от вандалщината ни кътче, използвано и за плаж от пет-шест човека, щастливци и те като нас. Повече не мръднахме оттам, понякога оставахме целия ден. Жена ми четеше, аз се разхождах покрай морето или сред гората, борчетата

миришеха на планина и море едновременно, беше странно, беше вълшебно. Стигах да изоставения къмпинг без жива душа наоколо (в детския лагер през пътя отсреща не смеех да пристъпя), гледах откъм гората изпочупените казармени мивки с изпокрадените чешми, задръстените с боклуци общи тоалетни, изтърбушените стъкла по дървените бунгала, гледах този грабеж и бягах обратно. Мъчех се да забравя, забравях, зървайки скоро морето - синьо, зелено, после пак синьо, широко, свободно, свободно. И крехката фигурка на жена ми там вдясно, в полите на дюната, как пие с очи от тази прозрачна и синя свобода. Привечер, когато си тръгнахме към нашата селска квартира, по пода в колата се смесваха пясък и борови иглички. Не можех да преценя кое обичам повече - пясъка или боровите иглички. Обичах и пясъка, и боровите иглички. Обичах комбинацията им. Галех ги с босите си крака. Пушех и почти не се чувствах гузен. Карах колата на босо. Карах я и по джапанки, ала най-често на босо. Боровите иглички само така ги наричаме, те не бодат. Пясъкът - също.

Ходехме вечер до Китен. Намерихме си чудесно ресторантче с фантастична кухня. Запознахме се със собственика, млад човек, с дъщеря му, двацетгодишно момиче, с готвачката, сдържана и с достойнство жена, която приготвяше тези вкусни домашни мезета и превъзходни манджи. Ресторантчето винаги беше пълно след осем часа. Идваха и тези, наели стаи в голямата къща, идваха и пришълци като нас. Вечеряхме, разхождахме се, прибирахме се с колата в нашата селска квартира. Почти не виждахме хазяите си. Те и двамата работеха в малкото село, та когато ние тръгнахме на плаж, те отдавна бяха поели за работа. Не помня какво работеха. Тогава знаех, сега не помня. От време на време мяркахме момчетата им, особено малкото, на около четиринадесет години.

- Добър ден - поздравявах хазяйката, когато се прибирахме от рая с боровата горичка и дюните край свободното синьо море.

- Добър ден - отвърщаше тя и продължаваше да простира прането, да мете плочите, да ръчка нещо покрай доматиите, да снове насам-натам, като невестулка бърза и сръчна.

Първата вечер имахме съседи - някакви поляци, руснаци, ако не и даже естонци или латвийци, може би и втората вечер ги чувахме, а после останахме сами в цялата къща; селото наистина бе малко, скучно, далеч от суетата и многолюдния шум. Затова и си го бяхме избрали. Преди полунощ пушехме в пълната тишина на терасата, гледахме морето - съвсем наблизко, слушахме го - съвсем ясно, пожелавахме си лека нощ тримата - морето, жена ми и аз, заспивахме в покоя на крайморското село.

След няколко дни си преброихме парите, за да преценим колко още бихме могли да останем. Липсваше около четвърт от сумата, която би трябвало да е в куфара ни. Не знаехме колко точно липсват, не бяхме сигурни даже с жена ми, че липсват, защото харчехме нагоре-надолу, а когато си на море, без да ти е осигурена храната, когато си решил да стоиш, докато можеш, когато не правиш сметки къде и какво си си купил, когато си решил да починеш веднъж на толкова години, и то без децата, тогава съвсем е нормално да не знаеш колко пари имаш в проклетия куфар. Ала се губеха не сто или двеста лева по нашите приблизителни сметки. Изпаднахме в идиотското положение да подозираме вероятно абсолютно невинни хора. Развали ни се настроението, правехме сметки наново с жена ми, правехме ги и така, и така, и грубо, и тънко, но сметките все не излизаха, и то никак не с малко. Зарязахме сметките, махнахме с ръка, ала все пак запомнихме колко пари имаме. Запомнихме и с колко дена по-малко ще бъдем в оня рай край морето.

- Добър ден, хазяйке - казвах аз.

- Добър ден - казваше тя и си шеташе.

Бяхме сами в цялата къща с хазяите.

- Добър ден, хазяйке - казах и на другия ден.

- Добър ден - каза тя. - Как мина днес? Хванахте хубаво време.

- Чудесно беше - усмихнах се аз.

Очите й ме гледаха спокойно и ведро. Но не и очите на малкото й момче зад кухненския прозорец.

Бяхме вече преброили парите си след плажа и този път всичко беше наред. Преброихме ги и вечерта, преди да заспим. Преброихме ги и на другия ден и след плажа,

и след като се прибрахме вечерта. Всичко беше наред. Толкова ни се искаше да бяхме сгрешили, толкова ни се искаше да бяхме изхарчили някъде тия пари и да бяхме забравили. Толкова ми се искаше да забравя очите на малкия зад кухненския прозорец...

На третия ден липсваха още пари. Бяхме се върнали по-рано следобед и имаме време с жена ми дори да се скараме.

- Не можеш да обвиняваш детето, без да си сигурен! - казваше тя с основание.

- Не го обвинявам, само ще споделя с баща му, че ни липсват пари - казвах аз с основание.

- Дори да е то, няма да си признае! - резонно предполагаше тя.

- Нямаме никакви доводи - приемах доводите й аз - и най-вероятно е нищо да не признае.

- Тогава има ли смисъл да ходиш!

- Интересно ми е как ще реагира баща му! Интересно ми е как ще постъпи!

- Ти как би постъпил? - повишаваше тя тон.

- Ще реша, ако ни дойда и на нас до главата! - повишавах и аз тон.

- Моля те, не ходи!

- Не мога да харижа толкова много пари, без опит дори да ги върна!

- А ако не е то! - кършеше жена ми ръце. - Как така ще набедим непознато дете! А ако не е то, как ще погледнем детето в очите!

- Аз го погледнах оде, когато го питах кога ще се върне баща му от работа - успокоявах я аз. - Трябваше да му видиш очите.

- Очите му може да са такива! Може да се смущава от непознати! - притесняваше се жена ми.

- Чак пък - парирах я аз.

- А ако все пак не е то - парираше тя.

- По-добре е за него - казвах й аз. - Ако е той, а няма кой да е друг, и свикне да остава все така безнаказан... Мислиш ли, че сме първите това лято. Пък и откъде накъде - дори се ядосвах по малко лека-полека - някой ще посяга на нашия труд, на спестените ни пари, на почивката ни!

- О, защо ли дойдохме тук! - окайваше се жена ми в злобно безсилие, от което още повече лудваше. - Защо дойдохме в това глупаво забутано село!

- Добре, още утре ще отидем в Китен - повтарях аз, поглеждайки през прозореца за хазяина.

Седнахме привечер с него на двора, но вместо да пийнем ракия с домати, да похортуваме за било-небило, той да си спомни за някоя буря и да послъже, аз за някоя морска оргия и да послъжа, вместо това започнахме разговор див, безумен и абсолютно безсмислен - като разговор, не като резултат. Както и очаквах, хазяинът се оказа човек на морето и не си падаше много-много по тънското възпитание, по джентълменските маниери, камо ли пък по деликатни подходи или заобиколни прийоми. Караше направо, малко непохватно и мечешки, но така беше по-добре в края на краищата, спести ни много време и нерви.

- Стаята ни нали е заключена през деня? - питах го за пети път аз, гледайки го право в очите.

- Заключена е - отвърщаше той. - Ама ти кой си бе? Защо пък трябва да ти имам доверие? Отде да знам, че не ме лъжеш за тия пари! - питаше и беснееше за пети път той, гледайки ме право в очите.

- През деня в къщата е само малкият, нали? - не мирясах аз.

- Аз ако дойда при теб, ако съм настанен в собствената ти къща - не мирясваше той, - и ти заявя ей-така, че детето ти е крадец, ти как ще реагираш бе?

- Не съм заявявал, че синът ти е крадец - ядосвах се вече не на шега аз.

- А какво ми заявяваш, бе! - ядосваше се не на шега той.

- Помолих те само да влезеш вътре и да го попитаеш не е ли взимал от наште пари - опитвах се да бъда спокоен.

- А ако той каже, че не е - опитваше се той да ме среже.

- Ако каже, че не е, тази вечер преспиваме, а утре си взимаме сбогом без обида, човешки.

- Без обида за теб, а мене, дето ми викаш, че синът ми краде!

- Не съм казвал, че синът ти краде! Но ти ще го гледаш в очите, когато го питаш!

- Никого няма да питам! - отсичаше той, мерейки ме кръвнишки.

- Добре, тогава ще се оплача в полицията! - ментосвах го аз.

- Какво! - опули се той.

- Утре цялото село ще разбере, че от дома ти изчезват пари!

Полиция е чудесна дума. Върши работа, върши добра работа точно колкото и чудесната дума милиция. Поне в провинцията. Поне в селата.

Поразмисли хазяинът. Поукрот се малко.

- Това пък за какво? - рече.

- Да проверят. Да поразпитат. Да изяснят обстоятелствата - рекох.

- По-добре е да се разберем като хората - подхвърли.

- Че аз какво ти предлагам от половин час! - подхвърлих.

Отново размисли хазяинът.

- Работиш ме - процеди. - Цакаш ме ти!

- Ако от полицията се ослушат, лично аз ще поразпитам съседите ти - работех го аз.

- Може пък някой от тях да е шетал из стаята ни - цаках го с туза.

Попрекалих вероятно. Качи му се пак кръвното и развалих цялата добра работа с чудесната дума полиция.

- Оплаквай се и зад полицията! - изригна. - А между другото, може и да ти разбия носа, ако я караш все така срещу вятъра! - репчеше се хазяинът, без сам да си вярва.

- Можеш, но по-добре не опитвай! - репчех се аз и действително вече бях много ядосан.

Като петлета бяхме с хазяина. На мъжаги се превехме.

- Маmicата ти! - изпсува сърдечно. - Отде накъде ще ти вярвам!

- Маmicата ти! - псувах и аз. - Защо не?

- Нещо ти нямам доверие! - въртеше очи. - Тука има някаква шашма, софийска някаква шашма!

- Само те моля да го попиташ! - въртях очите и аз. - Заради него, най-вече заради него!

- Ей-така да отида и да го питам дали не е крадец! - възкликваше той. - Заради него!

- Най-вече! - възкликвах и аз. - Макар че не съм и богат, поне от тебе съм много победен!

- Ти ли бе!

- Аз бе! И то с пъти!

Печен беше хазяинът. Още тогава си му личеше колко е печен, въпреки че му се ядосвах.

- Какво става тук? - попита кротко хазяйката зад гърба ми.

Току-що пристъпяше в двора от работа. Хазяинът ѝ разказа. Жената се разтрепера, взе да се кълне, че нито лев не изчезвал от къщата им, че си държели парите еди-къде си и децата много добре знаели къде е това еди-къде си, че нито един летовник никога досега не се е оплаквал, че може би ние с жена ми грешим... Вярвах ѝ.

- За онзиденшните може и да грешим, но за тазсутрешните - в никакъв случай - отвърнах ѝ аз колкото се може по-дружелюбно, понеже жената трепереше ли, трепереше. - И аз имам синове на години точно колкото вашите и ако нещо такова се случи в нашия дом, поне бих проверил, бих разговарял - добавих помирително.

Споменах, че хазяинът не бръснеше много-много дипломатията.

- Добре бе, мъжки! - скочи изненадващо на крака. - Ей-сега ще го накарам да се закълне! И ще го гледам в очите. Но ако ми се закълне, мисли му, утре да те няма тука!

- Не ще и съмнение - рекох.

- В твоя дом може и да се случат такива работи, но в моя не могат! - тросна се и пое по пътеката.

- Всичко може, хазяин - въздъхнах.

- Може, ама не може! А ти се оплаквай на папата, ако щеш! - подхвърли през рамо и хлътна за миг в хладната къща.

Хазайката хукна след него.

Качих се горе при жена ми. Мълчахме и чакахме, след като ѝ разказах набързо какви си ги бяхме приказвали. След пет минути се чуа първите крясъци, сетне почна и боят. Хазяинът биеше яко, момчето стенеше глухо, долавяха се и хълцанията на хазайката, жена ми чупеше пръсти, мълчейки, а аз гледах тъпо морето и ми се искаше час по-скоро да се махнем оттам.

Ала все пак детето не се бе заклело. Спогледахме се с жена ми: колко деца на негово място не биха се заклели! Колко деца на негово място не биха отричали! Какво можех аз да докажа! Дума да не става, печен беше хазяинът, повече от печен. Не се правеше на мъжага, беше си.

Не издържах. Боят продължаваше, хазайката плачеше все по-силно, хазяинът ръмжеше като ранено животно, а той си и беше точно ранено животно в момента, та не издържах и слязох долу на улицата. След малко баща и син изхвърчаха от къщата, хазяинът ми махна с ръка да почакам, срита момчето в колата и потеглиха бясно нанякъде. Няма да описвам как изглеждаше малкият. Няма да описвам как изглеждаше старият. Върнаха се след десет минути. Хазяинът пак срита сина си към двора отзад и ми направи знак да отида при тях. След секунди се присъедини и хазайката. Жена ми стоеше горе в стаята ни. Беше ми жал и за нея, и за хазайката, ала най-много жалех хазяина.

- Колко пари бяха? - попита той сухо.

Не, не беше по тънките маниери хазяинът, не вървеше по заобиколните пътища.

Назовах приблизителното число, понеже, както казах, не знаех колко е откраднато първия път.

- Толкова ли е? - обърна се той към сина си.

Момчето промълви същата сума със сто-двеста лева по-малко.

Баща му измъкна бала пари от джоба си, отброи моите, помисли малко, тури отгоре още няколкостотин лева, помисли още малко, отпра изведнъж страшен шамар на момчето, жена му изохка, сякаш нея я бяха ударили, а и без това моравата буза на малкия пламна още повече. Както пламтеше и другата. Не издаде нито звук обаче.

- Останалите са от ония преди вас - рече баща му, без да ме гледа в очите.

Кимнах.

- Крал е по малко, затова не са се усетили.

Кимнах, майката само виеше тихо.

- Тебе те е помислил за по-отвеян и го е ударил през просото.

- Не без основание - кимнах.

Бащата ме погледна учуден, помисли миг-два, извърна се и зашлеви поредния страхотен шамар, този път по другата буза. Главата на малкия се изметна, сетне се върна в предишното положение.

Гледах го. И той ме гледаше с някаква странна смесица от злобна омраза, от съзнание за пълен провал, от позорното чувство за бездънно, непознато за него до този момент унижение.

- Все някога трябваше да се случи - казах му.

Мълчеше и ме гледаше с такава омраза.

- Не аз съм влизал в стаята ти, за да ти взема парите - казах му. - Или си очаквал похвала, когато все някога се случи това, което се случи, макар и с такъв като мене, отвеян!

- Ще го убия, мамицата му! - изрева глухо хазяинът. - В дупка ги беше скрил, на брега. Китара искал да си купува! Аз пари нямам ли бе, кога някой нещо ти е отказал! - И стисна юмруци, а хазайката само виеше тихо, никак беззвучно.

Синът му мълчеше и ме гледаше с такава омраза.

- Не аз те унижих - казах му. - Не аз унижих баща ти заедно с майка ти.

- Я марш отгук, мамицата ти! - изпъди го баща му.

Хазайката се повлече след малкия.

- Извинявай, мъжки - рече хазиянът и стисна зъби, клатейки глава като в унес.
- С нищо не си ме обидил - отвърнах.
- Маmicата му аз на това копеле!
- Не е копеле човек, който не се кълне в лъжи - възразих.

Той сепнато ме изгледа и каза:

- Наистина не се закле, мамцата му!
- Виждаш ли, значи всичко ще е наред. Кой не е вършил като дете щуротии!
- Щуротии! Да ти краде парите от куфара ли са щуротии!
- Ама не се закле!

- Не се закле, мамцата му! Аз го усетих още веднага, още щом го погледнах в очите, разбрах, мамцата му, че си прав!

- На това и разчитах - засмях се. - Нали ти обясних, че не съм никак богат.

- Смешно ти е на тебе - въздъхна съсипан хазиянът.

- Никак не ми е смешно и ти го знаеш - надигнах се и се качих при жена ми.

На другата сутрин рано-рано си натоварихме багажа, хазияте стояха пред къщата и мълчаливо ни гледаха, стиснахме си ръце, беше ни толкова неудобно и на четиримата, че продължавахме да мълчим. Хазияката държеше в ръка кофа, в нея метла, а очите ѝ бяха забодени в плочника.

- Ще извинявате... - промълви, - такъв срам...

- Нека забравим - отзивчиво ѝ рече жена ми. - Важното е той да разбере колко хубаво е, какъв късмет е за него, че всичко се случи сега, а не след година, две или пет.

- Изгори ги... - пошепна хазияката. - Накара го да ги изгори... Другите пари...

- Мъжки, разчитам... - обади се и хазиянът.

- Разчитай - потвърдих. - Няма да забравим, че той не се закле. И вие не забравяйте, че много биха се заклели, без да им трепне окото!

В Китен животът една-едва прощаваше. Тук-там местните метяха кафененцата си, подранили сомнамбули като нас вече отиваха към плажовете. Нашият приятел с ресторантчето още не беше пил кафе и ни гледаше сънено. Извадихме късмет, понеже от вчера някаква стая се беше освободила, настанихме се за десетина минути и слязохме долу да си пием кафето заедно с него, дъщеря му и главната му готвачка, която също живееше в голямата къща.

- Нещо не ви допадна уединението - подхвърли весело новият ни хазиян. - Не сте свикнали с такова спокойствие.

- Множко ни дойде такова спокойствие - съгласи се жена ми, също весело, и с това въпросът приключи.

А след час вече бяхме избягали в нашето райско кътче с боровата горичка и обраслите дюни, със ситния чист пясък и синьо-зеленото прозрачно море. Ала вече не беше същото. И парите ни - всичките - вече бяха в торбата на плажа до нас. И когато влизахме заедно във водата, все поглеждахме - макар че беше абсолютно излишно - към торбата на плажа, стърчаща самотно без жива душа на стотици метри от нея. Сетне жена ми се връщаше на брега, а аз продължавах навътре и на моменти беше почти като по-рано, сетне морето ме омагьосваше и за дълго беше досущ като по-рано, но после се строполявах до торбата с парите и отново се сецах, и отново не беше същото като по-рано. От умора задрямвах и беше същото като по-рано. Сепвах се я от крясък на гларус, я от пляска на по-висока вълна - и без да ща, погледът ми падеше на торбата с парите. И така нататък, знаете как е.

Не коментирахме с жена ми. Какво да коментираме? Извънвремето, в случая извънвремето на министър-председателя Любен Беров и на юнаците му, отдавна бе пристигнало с бързия влак на морския бряг, бе го заляло от Шабла до Синеморец, бе удавило морския бряг, а малкият син на хазияте бе просто в крак с извънвремето на министър-председателя Беров. Без да съзнава, разбира се, че бие крак заедно с извънвремето на далечния чичко от София и на неговите юнаци. Ала само левия крак. Десният все нещо прескачаше такта на далечния чичко от София, все нещо объркваше стъпката като спянат кон с тежки букаи, все изоставяше някак или пък припряно

избързваше. Така и четиринайсетгодишното малко хазяйче, без да съзнава, разбира се, оставаше преди, петдесет години преди, а може би прескачаше отвъд извънвремето, в случая на министър-председателя Беров. Затова и не се закле нашето малко хазяйче в лъжа, така и не се закле, симпатягата, този малък мъжага... Това ли да коментираме? Че то беше толкова ясно! Какво да му коментираш!

Изкарахме така още два-три дни, избледняха полека-лека емоциите. През деня разполагахме с райското кътче, вечер с ресторанта с вкусните гозби, с бременния със спомени бряг, с тихия стар пристан на Китен, с привидно зловещите таралежи на новия вълнолом, със звездите, мъдро блещукащи по мастиленото небе; разполагахме най-накрая и с широка тераса, висока, като скрита трибуна, от която съзерцавахме нощния Китен, гората зад Китен, морето до Китен, звездите над Китен... С какво удоволствие пуших на тази тераса!

Ала хазяинът ни пресрещна, когато прекосявахме дворчето с голите маси и празни столове.

- Добро утро - поздрави. - Как спяхте? - осведоми се. - Приятен плаж - пожела ни.

Беше му неудобно, видимо се притесняваше.

- Какво има, хазяин? - попитах.

- Ще ви помоля - вдигна той рамене, сякаш се извиняваше, усмихна се някак сконфузено, - естествено само за довечера, да хапнете някъде другаде... Ще давам банкет, ресторантът ще е затворен за външни... Тоест, вие не сте външни, но просто...

- Но, моля ви, разбира се! - разпери любезно ръце жена ми, а торбата с парите ни увисна малко комично във въздуха - като натежала на едната страна тежка везна.

- Неудобно ми е пред вас - въздишаше хазяинът мъченически. - А и ме е яд, ще се пръсна отвътре!...

- Какво има, хазяин? - попитах отново, като го гледах как стиска зъби.

Обясни ни човекът, че довечера е неговата дата да дава банкет на Първа частна милиция или Трета лична гвардия, не помня. Всеки ресторант си имал всеки месец по една дата за тържествено връчване на рекета с последващо тържествено поливане на придобивката, с песни и танци, в които с еднакво въодушевление участвали както вземащите, така и даващите. Прието било церемонията да се извършва в строго интимна обстановка, без външни, както се изрази хазяинът, наблюдатели. Само между приятели, така да се каже, както се изрази злъчно хазяинът. Интелигентно момче ни се падна хазяинът, пък и връстник.

- Разбрано, хазяин - рекох. - Довечера ще отседнем в някое барче, отдавна се каним.

- И по-късничко да се приберете, пак ще е шумно - извини ни се той.

- Това да ти е проблемът - махнах с ръка.

- Обичате ли Вапцаров? - ухили се ни в клин, ни в ръкав интелигентният ни хазяин.

- За обичане все пак... - измънка уклончиво жена ми.

- Поне помните ли го? - настояваше той.

- Да - каза жена ми.

- Тук при нас е точно като у Вапцаров - каза хазяинът и изрецитира: "Ще се радват на труда си хората и ще се обичат като братя." Ей-така е и при нас: те се радват на труда си, обичайки ни като братя.

И се засмя човекът. Почти се засмя. Развеселяваше го Вапцаров хазяина ни.

На другата сутрин поехме обратно към София. Можехме да останем още ден-два, както го бяхме планирали, ала парите ни вече привършваха, пък и морето изморява. Разделихме се с хазяина и с хубавата му дъщеря като първи приятели, поне пет пъти ни се наложи да обясняваме с ръка на сърцето, че не сме чувствителни като дворянски госпожички, че не сме се обидили, че чудо голямо като сме заспали дълго след полунощ, че просто нямаме повече пари, при което той моментално ни предложи назаем, а ние моментално отказахме, което пък отново му развърза ръцете да твърди, че се сърдим, а ние отново се хванахме за сърцата с жена ми, признахме си Божем, че ни е домъчняло и за децата, каквато си беше и истината, както си беше и истина, че парите посвършиха, че не сме се обидили, а просто ни се прииска да се прибираме у дома. Хеле, най-накрая си

разменихме всички видове адреси и телефони и търкулнах таратайката ни по стръмната уличка. Зад гърба ни останаха събраните за банкет маси, неразтребени още от снощи.

Впрочем, снощи... Върнахме се малко преди полунощ и заварихме съвсем обичайна картина. Главната готвачка, осигурила камарата празни и полупразни вече чинии по дългата маса, придремоваше вероятно с тежък и някак разсеян поглед в попритворените клепачи, сърдечно прегърната от някаква лелка с банкетно-тържествен вид. Хазяинът и дъщеря му се държаха; може би те и единствени забелязаха, когато се промъкнахме към задното стълбище. Людете от Първа частна милиция или Трета лична гвардия бяха дошли с жените си, с гаджетата или с любовниците си и целият този смесен хор действително усещаше тържеството като идилия. Част от терасата ни гледаше и към двора, така че можех да наблюдавам и слушам отгоре като на кино, като от хеликоптер. Пееха наистина от душа тези жени и мъже, ревяха и се деряха наистина от сърце, усещаше се, че се чувстват уютно, че като у дома си се чувстват. За жалост, не помня кой беше любимият хит на волната борческо-запорожка сеч онова лято, ала не беше “Тигре, тигре”, друг беше. Повтаряха го през петнайсет минути. Не беше и “Радка пиратка”, друг беше. Все още се държаха някакви речи, доста несвързани вече, вдигаха се сочни наздравници, за да бъде и да пребъде каквото трябва... След като се напяха и накрещяха на воля, волното борческо-частно милиционерско-гвардейско юначество се сети за Щатите. Минаваше един часът след полунощ. “Ицо е бог” - проехтя над заспалия Китен, полетя над старата гора към Приморско, понесе се над морската шир, предизвиквайки буря сред конноармейското войнство. “Ицо ли! - пишеше някакво младо момечко. - Боби, Боби е бог!” - и вдъхновено обръщаше “Балантайн”-а си. “България” и “юнаци” ехтеше от двора на интелигентния ни хазяин, а аз не знаех да плача ли, да се смея ли. Погледнах нагоре за помощ: звездите бързо-бързо припламваха, сякаш трескаво разговаряха по тяхната си морзова азбука, на техния си морзов език. Нито се смееха, нито пък плачеха китенските звезди, просто възбудено разговаряха, наблюдавайки патриотичната вакханалия на гвардейците. Тогава не можех да зная какво си приказвах, сега вече знам. Сега вече знам какво знаеха звездите тогава и защо така трескаво го обсъждаха. Още тогава са виждали те как фалира хотелчето с ресторантчето на хазяина, как волната борческа сеч само сънува разкошни банкети, подсмърчайки над стръвнишки олизани празни копани, как стотици хиляди като жена ми и мен само сънуват морето с боровата горичка и обраслите дюни, как милиони сънуват хлеб, хлеб и пак хлеб, как дори и в съня им “е стаен ужас свиреп” за коричката хлеб, а щом се събудят, срещу им отново ръмжи онова вечно будното, денонощното, старото, краставото, покритото с кървави язви, стогодишното, червеното, доживяващо сетните си вампирски дни “озъбено свирепо куче”, ако трябва за последно да спомним поета, който толкова развеселяваше китенския ни хазяин тогава с обърнатите си с краката нагоре пророчества...

Всичко са знаели още тогава звездите. А аз не знаех дори да плача ли, или да се смея.

## ОСМА ЧАСТ

### АВГУСТ

#### XXII. ПЛОЧИТЕ. 1994

##### Приказка

Само след седмица-две съдбата ни запрати от морето в края на 20-ия век, когато у нас течеше извънвремето, от морето, където властваха частни милиции и лични полиции със силно патриотичен привкус, чак в планината Родопи, в който век си изберете, стига да не обръщате внимание на таратайката ни, сгушена под каменните стени на манастира.

Манастирът се нарича “Света Петка” (край Асеновград) и таратайката наистина стърчеше като израстък, като нещо грозно, уродливо, абсурдно върху меката, гърдеста снага на Родоп. Пречеше таратайката ни да си представим, че сме в 18-и век, че турците са далече и вече 200 години не са се сещали да палят светата обител. Пречеше обаче само първите няколко часа. Сетне Родоп приласка таратайката ни, както я бяхме чучнали тъкмо под високите прозорчета на майка Наталия и сестра Серафима, вписа я в пейзажа, така да се изразя, мушна я в дъхавата си на хиляди треви пазва и ето че се озовахме в 18-ия, а може би в 17-ия век, знам ли.

Как да разказваш за тези няколко дена в манастира, в който живяхме с жена ми в истинския смисъл на тази мъчителна дума само с майка Наталия - игуменката, със сестра Серафима - единствената монахиня в “Света Петка”, и с двете ни пораснали момчета. Невъзможно е да разкажеш нещо, което вероятно най-вече не се е и случило, само в сърцето ти. Ще споделя спомени, по-скоро откъслечни, несвързани, спонтанни някак си, отколкото подредени било във времето, било в пространството на Родоп. Ще споделя чувства. И най-вече фантастичното чувство, че не си причастен, ама действително не си съпричастен с онова, което ставаше тогава в България. Понеже си нависоко. Нищо - така чувствах няколко дена - не ме свързваше с онова, което ставаше тогава в България, освен, разбира се, дето знаех, че става. Ала и това знание се смилаше някак си по-леко, по-безболезнено. Понеже си нависоко. Понеже до теб е майка Наталия. Понеже до теб е оная безшумна светица сестра Серафима. И Родоп, да не забравя Родоп.

Извади късмет семейството ми. Разни предприятия, институти, ведомства от Асеновград и Пловдив държат стаи в манастира, предплатили са ги и ги ползват постоянно (и си му личи), особено през почивните дни. Докато бяхме ние там обаче, не се появи абсолютно никой. Няколко пъти се отбиваха планинари или местни хора от околните села, за да целунат ръка на майката, да чуят обувките си по плочника зад масивните порти, да се разходят по плочите между розите, да вдъхнат аромата им, да се напият от кладенеца с ръчната помпа, да постоят край стената на църквата наред двора, да погълнат тишината, тя да погълне тревогите им - и да поемат нататък, надолу, към равното. Иначе все си бяхме сами, двете жени и семейството ми. Беше колкото странно, колкото невероятно, колкото незаслужено (поне за мен), толкова сладостно, толкова възхитително, нетърпимо понякога. Чак болеше от толкова възторг, от толкова благодат, с която не бяхме свикнали, за която не бяхме достойни най-вероятно. Душата болеше, но сладко.

Сутрин ме будеха птичките. Слушах с отворени очи и да повярвам все още не можех къде съм и как съм. Слънцето вече гъделичкаше стаята ни, гъделичкаше и краката ми, полузавити под старото одеяло. Ставах и прекривах навън: само едно стъпало делеше вратата ни от земята, по-скоро от тревата на двора. Бяхме заели приземна стая, точно срещу задната стена на църквата, а слънцето се показваше вляво от храма, като ловко заобикаляше и централната висока фасада на манастира, за да припица всяка сутрин право насреща. Прекривах, колкото да се разтъпча, и седах на нашето ниско стъпалце, за да слушам манастирската тишина. Само птичките пееха, но и те бяха част от тишината и го знаеха, вярвайте ми. Пееха шумно, но тихо. Пееха радостно, щастливо, възторжено, ни най-малко обаче не нарушаваха тишината. Слънцето галеше босите ми нозе, топлеше ги, затварях очи, облегнат на касата на вратата, поглъщах вкусната тишина и се опитвах, комай успешно понякога, да не мисля за нищо. Появяваха се и котетата. Отпърво майката, сетне и двете игриви неколкомесечни котета, с които се забавлявах с синовете ни - малко горделиво някак, малко самоиронично, някак самопренебрежително, - сякаш се бояха да не забравят за миг колко са пораснали вече и колко не им отива да се занимават с някакви котета. Освен ей така, между другото, за идеята. Котетата се бяха наспали (за разлика от вече големите ни момчета), весело палуваха из двора, премятаха се из тревата, криеха се зад храстите, надничаха оттук-оттам с любопитни муцунки и търпеливо чакаха заедно с майка си да седнем четиримата отвън на закуска, та да закусят нещо и те.

Отивах да се измия на кладенеца с ръчната помпа. С едната ръка помпех вода, с другата бързо се сапунисвах, пак помпех, плисках се, а помпата протяжно проскърцваше в тишината. Пред мен беше входът на църквата с арката отпред, с розовите храсти, със

стенописите в нишите до вратата, а зад гърба ми скривалището на Левски в западното крило на манастира. Не знаех накъде да гледам: към смълчаната църква ли, към централната порта ли отвъд плочника под аркадата, над която бяха покоите на нашите две жени домакинки, към разкошната гора на юг ли зад стопанския манастирски двор, към тайника на Апостола ли до мене. Изпитвах някаква обяснима боязън, макар лицето ми да бе чисто, умито току-що с бистра планинска вода. Можех да си представя как Дяконът пристъпва през двора и се шмугва долу, почти под земята, до дебелия зид под малката дупка за дишане, можех да си представя и какво си е мислел, докато е опъвал снага да отпочине от дългия път (след като се сприятелихме и с нея, сестра Серафима ни отключи да разгледаме убежището: то бе доста по-просторно, ако думата е подходяща, от тясната килия в манастира край Сопот, където Левски също се е крил и където едва ли е могъл и нозете си да опъне), можех да си представя дори, че Апостолът се поспира край кладенеца да пийне вода, стига геранът да е съществувал тогава; можех да си представя още много за светия Божи човек дякон Игнатий, можех да чуя гласа му дори - приглушен, гърлен и мек в тихата слънчева утрин - как благодари на манастирските братия (манастирът е бил мъжки тогава) за съпричастието към делата народни. Аз обаче какво търсех там със сапуна в ръка между църквата и скривалището на Левски? Откъде накъде стърчах наред манастирския двор? С какво право приех тая милост?... Да, сутрин изпитвах боязън. Според мен съвсем обяснима... Връщах се, вмъквах се на пръсти в стаята ни, промушвах шнура на електрическата ни кафеварка под вратата, зареждах я и я нагласявах върху стъпалото със завряно в кафеничето мундшуче. След минути, когато кафето започваше да припуква заедно с парата и сладостно да напява, излизайки и бълбукайки в кафеничето, вратата се откряваше и се появяваше сънена жена ми, сякаш бе чакала да чуе тъкмо този звук, за да стане. То си беше и точно така. Поливах ѝ на помпата, вземахме си чашите с кафеничето и захарницата, качвахме се по дървените стъпала на чардака над нас и покрай заключените стаи на втория етаж стигахме до други три дървени стъпала - високи и удобни, където се настанявахме с посудата си направо на дъските да си пием кафето и да гледаме планината на юг. Мълчахме. Течеше 18-и век. Течеше 17-и век. Бяхме само ние двамата с порасналите ни синове долу под нас, на равнището на Родоп. Зад гърба ни, само ако отвориш онова дъсченото прозорче, се стелеше Тракия, докдето ти поглед стига, потънала в утринна мараня, а отпред бе планината. Отпърво Дяконът с неговото убежище, сетне вътрешният манастирски зид, който делеше двора с фантастичните рози от стопанския двор, сетне външната манастирска стена, зад нея запустелите ниви, а оттам нататък гора, гора, гора - чак до Бяло море. Макар да приближаваше осем, гората бе още сънена, слънцето се закачаше с нея, ала тя не помръдваше, не потрепваше, мълчеше като нарисувана, сякаш току-що бе досънувала приказния си сън, сякаш още пиеше от вълшебството на съня си и не ѝ беше до топлите му задявки... Течеше 17-и век... Една сутрин от омагьосаната гора излязоха като издън земя двама конници. Изникнаха изведнъж като изпод земята, спряха се на поляната между нивите и гората и се загледаха към манастира. Бяха далече и не се чуваше нищо, дори пръхтенето на конете им. Знаех вече как изглежда манастирът оттам, огрян от златни лъчи. Не знаех как е изглеждала гората през 17-и век с конниците пред нея; сега знаех. Баща и син бяха вероятно, ала и онова момче беше пораснало вече и се държеше на коня си изправено, спокойно, гордо като истински родопчанин. Гледахме се: те на конете си и на път в августовската утрин, ние с чашките си кафе в ръце току над скривалището на Дякона. Не им помахах. И те не ни помахаха. Само се гледахме. А след миг вече ги нямаше. Изчезнаха зад манастирския зид точно толкова внезапно, както и се появиха. Ние още дълго гледахме натам, но поляната пред гората мълчеше безлюдна.

- Видя ли ги?

- Да.

Кимнах.

- Боже, колко е хубаво! - Въздухът дъхаше на рози, на лято, на упование. - Боже!...

- мълвеше жена ми.

А аз само кимах и посърбвах кафето си.

През деня се разхождахме с момчетата из Родопя.

Майка Наталия прие жена ми, на втория ден я допусна до себе си. Заварвахме ги как си говорят на някоя пейка сред розите. Меки сенки падаха в късния следобед сред двора, като сиви пухчета полепваха по църквата, по дърветата, по храстите, по дървените чардаци. Вечерта беше още далече, тишината очароваше, ала нежният полъх довяваше леки нашепвания, ефирни някакви звуци, причудливи небесни мелодии, сякаш хорът на горските феи репетираше скришом за среднощни надпоявания.

Измивахме се с момчетата, излизахме отново навън на пейката вляво от манастирските порти. Сядахме, облягахме гръб на гладките камъни и гледахме Тракия, едва-едва дишаща в августовската жегя, която ние не сещахме. Оставях ги да си приказват, понякога с картата на България в ръцете им, да следят села и реки в низината, да спорят кое е онова почти невидимо село в далечината, а аз се прибирах обратно вътре, зад стените, сред уют и сърдечност. Нагласявах маркучите, виещи се като змии през двора, пусках електрическата помпа и поливах розите храст по храст, дърветата, другите цветя. Поливах бързо, сърчно, пестеливо; водата в кладенеца беше на свършване през оная сушава година. Сетне присядах до майка Наталия.

Майка Наталия говореше за брат Йорданчо. Жена ми говореше за Ленин. Споменеше ли името му, игуменката бързо-бързо се кръстеше и си пошепваше някакви молитви против зли духове. Жена ми не се кръстеше, когато майка Наталия споменаваеше името на брат Йорданчо. Младата жена се интересуваеше от брат Йорданчо. Старата жена се интересуваеше от Ленин, по-скоро се интересуваеше от още едно мнение за Ленин и най-вече съвпада ли с нейното. Майка Наталия не беше хич наясно с подробностите за Ленин, жена ми пък беше повече от наясно и й разказваше с гнусливо увлечение, но тихо, неестествено тихо, сякаш подсъзнателно преценяваше, че е грехота да говори по-високо точно тук за чудовището, та й разказваше с омерзително увлечение подробностите, които толкова години четяхме от сутрин до вечер и по нощите от десетките руски вестници и списания, които само потвърждаваха и допълваха онова, което вече бяхме научили от Александър Исаевич Солженицин. Майка Наталия току се кръстеше, слушайки, мълвеше припрените си молитви против зли духове, а навремени промърморваше: "Антихрист! Антихрист!" О, как само умееше да слуша майка Наталия, как само умните й, мъдри и свършено спокойни очи излъчваха, че всичко, което чува, изцяло се вписва, макар и с морално усилие, макар и с нравствено потресение, в нейната представа за мирозданието!...

Жена ми не умееше да слуша така, нито пък аз. Все подпитвахме и разпитвахме за брат Йорданчо, а игуменката търпеливо ни разказваше. Старата жена бе познавала светия човек, който бе проповядвал Божието слово из Родопя, из равнината, изобщо из тия места, знаеше добре биографията му, дори ни показва книжка за него, издадена чак напоследък. Кроткият Божи човек не бе преценил какво носи специално за него съдбовната дата девети септември 44-та, бе продължил да разнася още дълги години светлина и добро, което логично го бе отвело отвъд Балкана, отвъд Тракия и Балкана, отвъд любовта и смирението; липсата на преценка го бе пратила право в отвъдбалканския Ловеч, където и бе погинал я от Газдовата тояга, я в кариерата, я било от каквото било. Жена го бе предала брат Йорданчо, говореше скръбно майка Наталия, ала очите й продължаваха да бъдат свършено спокойни, жена беше докладвала, където трябва, че вместо Лениновата вяра за доживотна робия, разстрели и лагери светецът е проповядвал човещина, пък и праведност...

Не само за поливане служеше маркучът на двора. Криехме се с момчетата зад църквата и се миехме на тревата; пълнех и леген с леденостудената планинска вода, в който винаги отлежаваха шише ракия с бутилка бяло вино и няколко бирички. Жена ми спряташе вечерята още по светло, защото лампите бяха слаби, а ние се хранехме навън точно под стената на църквата срещу стаята ни. Бях нагласил две пейчици с масичка, а аз сядах така, че да се облегна на църквата с лице към чардаците. Падаше лек здрач, докато хапвахме, докато си изпием чашките, докато си кажем с децата ни всичко, което имахме да си кажем в манастирската тишина. Впрочем тишината полека-лека отстъпваше пред шурците и възторжено оглушителните цикади, които крещяха с пълен глас при вида на

току-що изгрялата едра луна, прилепи прехвърчаха, шумейки с криле, котетата ръскаха под сайванта, събаряйки нещо и кикотейки се с щастлив, бебешки, котешки смях, майка им ги гълчеше, колкото да не пострада педагогиката, откъм покоите на майка Наталия и сестра Серафима посърцваха врати, донасяше се шляпане на чехли по външните стълби на стопанския двор, където сънено се обаждаше магаренцето, а поспаливи кокошки си пожелаваха, гъгнейки, лека нощ...

Жена ми оставаше да си бърбори с момчетата, а аз отивах да пуша цигари в моята наблюдателница и да гледам как нощта пада над Тракия. За наблюдателница ми служеше малкото прозорче с шперплат вместо стъкла, което се отваряше навън в северната стена на манастира над пресъхналото аязмо. Манастирският зид бе дебел поне половин метър, а вероятно и повече и в тази ниша можеше да се облегнеш свободно, даже да легнеш почти по корем и да съзерцаваш колкото ти душа иска падащия над Тракия мрак, светлините ѝ, черните ленти на реките ѝ, постепенно губещи се в нощта, фантастичната игра на автомобилните фарове, които шареха по полето като прожектори, сякаш търсеха нещо, изгубено през деня; да съзерцаваш звездите над Тракия, да съзерцаваш припламващите тук-там огньове на километри-километри далеч от манастира “Света Петка”, надвесен над низината от най-северните склонове на Родоп. Имаше вечери, когато се чувствах като някакъв Индже, като кърджалия; искам да кажа, че не се чувствах така, а разбирах някак свръхестествено как са се чувствали кърджалиите, когато са гледали богатата Тракия в нозете си откъм тия горди, непристъпни и техни, само техни, лично техни планински покои. Разбрах кърджалийската жажда за злато и кръв. Разбрах тази дива, необузdana стихия. Усещах мрачното изкушение срещу чуждата, неразбираема вяра. Долавях зловещия трепет на първобитни инстинкти. О, толкова мъка дишаше смълчаната Тракия, докато мракът полепваше по топлото ѝ тяло на млада и извечна родилка... Случвах се и вечери, когато нищо не успях да разбера. Как можеше да се посяга на тия мирни и отрудени хорица долу, които се грижеха за майка си Тракия като най-благородни и благодарни деца! Как можеше погански и днешни кърджалии да съсипват живота около премигващите в полето светлилки, които странно и невероятно красиво се омешваха с танцуващите светулки под стените на манастира и надолу към аязмото! Как можеше който и да било да се меси в този божествен ритъм, да ранява сърцето, равномерно туптящо в плодородната земя долу!...

Гасях фасовете в камъните под черчевето и ги събирах в шепа.

Момчетата, макар и пораснали, заспиваха сравнително рано, каталясали от дневните ни разходки навътре и навътре в красавицата Родоп. Посърбвахме с жена ми от студеното бяло вино, луната с достойнство оглеждаше планинските си селения, от гората долитаха вълшебните песни на феите, а щурците в манастирския двор ревнуваха ли, равнуваха, стараяйки се да ги надпеят, светулки танцуваха около тъмната църква, майка Наталия и сестра Серафима спяха отдавна, а ние мълчаливо се гледахме, доверчиво усмихнати, защото никога дотогава, а вероятно и след това, не сме се чувствали толкова близки... О, бяха прекрасни августовските нощи!

Когато се сприятелихме и със сестра Серафима, бях допуснат и в стопанския двор. Доматите изгаряха, тиквичките и те, малко царевичка бяха насадили светите сестри, чушчици. Поливах ги сутрин рано и пак така пестеливо; маркучите бяха тежки, а жените едва се навеждаха, та имаха нужда от помощ дори за поливането. Вечер хапвахме манастирски домати с ракийката, сетне сядахме четиримата - нашите домакинки и ние с жена ми - под звездното небе на Родоп, слушахме нежната глъч на нощта и разговаряхме, макар и за кратко, преди светите жени да си легнат. Майка Наталия и сестра Серафима научиха кой е бащицата на термина “концлагер” още през 18-та година и как геният на концлагерите Владимир Илич Улянов, известен повече като Ленин, е проверил веднага теориите си на практика, оставайки извънредно доволен от извършената проверка. Особено от концентрацията. Особено от мащабите. Особено от перспективите, понеже той като гений е гледал далече напред в светлото бъдеще на Йосиф Висарионович Джугашвили, известен повече като Сталин. Двете Божии жени се кръстеха в мрака и шепнеха молитвите си, предпазващи от зловредни чудовища. Ние пък с жена ми

научавахме все повече за историята на манастира, на църквата, на Родоп, за живота на брат Йорданчо. Научихме много и за местността Кръстова гора, разположена право на юг от манастира в самото сърце на Родоп. Научихме, че това място се счита за едно от светите християнски кътчета по света, че там се събират хора от цяла България и от чужбина, за да преспят под открито небе, да подишат чистия въздух около върха, да се подложат на чудотворни въздействия с надеждата да се излекуват от различни хронически болести. Научихме, че в гората под Кръстов връх е заровено парче от Христовия кръст, спасено чак дотам от ревностни християни, гонени от турците през 14-ти век, докато са нахлували на Балканите; от Цариград, където се е съхранявала реликвата, до тази свещена гора в пазвите на Родоп. Знаехме вече как брат Йорданчо е твърдял, че му е известно мястото, където е скрито парчето от кръста Господен, ала е отказвал да го посочи, обяснявайки, че то само ще даде знак за себе си, когато му дойде времето... Щурците пееха заедно с горските феи. Луната важно се разхождаше между любопитните манастирски звезди. Тъмната църква слушаше мълчаливо спокойния глас на майка Наталия, а камъните по плочника мистично проблясваха на леещата се отгоре ни светлина...

Последната ни вечер, помня много добре, луната се окръгли, падна ниско над запустелите ниви зад стопанския двор, между розите стана светло, сърдечно, доверчиво-прозрачно. Дори тъмните сенки по чардаците горе не смущаваха със своите тайни. Майка Наталия привика момчетата, които си приказваха тихо зад църквата, взе и жена ми и ги заведе в покоите си, а сетне и във вътрешния параклис. Той е разположен в централната част, през робството е бил замаскиран и турците не са знаели, че вътре се служи. Там се намира чудотворна икона на Божията майка, та майка Наталия пусна в заключеното за чужди очи светилище децата ми и майка им, за да ги благослови Богородица. Стоях на двора под лунната благодат, чаках ги да се върнат и си мислех за добрата ни майка Наталия, за добрия ни брат Йорданчо и за гората край манастира с ангелогласните феи, която бе надживяла светеца, която щеше да надживее и игуменката, и всички добри хора из планината, и всичката жива душа сега из Родоп. Както и всички вампири бе надживяла, слава на Бога. И сегашните щеше да надживее...

Не знаейки защо не отидох в параклиса. Майка Наталия ме покани, ала отказах, без и досега със сигурност да знаейки защо. Алчност проявих може би. Предпочетох семейството ми да получи всичката благословия на Света Богородица, предназначена за него. Рано ми беше още да търся благословия. Не ми се щеше още да стъпвам в този интимен параклис, преживял вековете. Рано ми беше да погледна Богородица право в очите. Там. Първо трябваше да постоя още месеци и години под луната и под звездите, да си обясня как можах да извърша всичко, което бях извършил дотук, и особено някои работи, да преглътна на сухо собственото си обяснение, да го смеля, да оцелея, а чак тогава да пристъпям в обителта на Божията майка, за да търся нейната прошка, благословията й... О, страхотна гордост и нелепо самолюбие диктуваха вероятно тогавашните ми мисли в манастирския двор под небето, ала на душата беше безметежно и леко, преглъщайки сухите залци на стореното, пък и щедрата луна, цикадите и щурците изчистваха всичко в оная вълшебна нощ на 94-та!...

На сутринта майка Наталия и сестра Серафима излязоха да ни изпратят извън портите на светата обител. Целувахме ръце. Очите на майка Наталия бяха, както винаги, спокойни и ведри. Благослови ни. Момчетата стояха безмълвни, докато ги прекръстваше. Жена ми нечуто подсмърчаше - там, високо, под каменните манастирски стени, надвесени над равната Тракия.

Трябва ли да споменавам, че отивахме към Кръстова гора?

### **XXIII. ВЯРАТА. 1994-1996**

#### **Легенда; после нещо като притча**

Трябваше да се върнем обратно в Асеновград, оттам да поемем нагоре покрай Чепеларската река към Смолян, да се отбием при Юговското ханче към Лъки, преди Лъки пак вляво да продължим към Белица, преди Белица да свърнем все така вляво към Борово, а след селото да продължим по нещо като път нататък и още по-нависоко, докато стигнем. На картата, разбира се, не бе отбелязано нищо, включително и най-подробната, понеже такива опиумни за народа места не бива и да се отбелязват, за да се предпазва обичаният народ от наркотични въздействия. Ориентирахме се по описанията на майка Наталия и асеновградските ни приятели. Все пак бързо намерихме Божието място - въпреки окаения път, въпреки картите, въпреки всичко. Изглеждаше досущ като в приказките, особено ако си минал пътем през манастира край Бачково. Чудя се... Ще кажа все пак две думи... Или пък да ги оставя за края... Не, не, в края не, по-добре сега...

Отбихме се в Бачковския манастир, за да запалим свещички, а и да го видят момчетата. Видяха го, запалихме си свещичките. Дори срещнахме в църквата един от генералите (а може би само полковник) на светия ни официален синод. Бъбреше си, широко усмихнат с всичко по лицето си освен ледените сини очи (жена ми го нарича Сатанаил още от времето, когато се появи отнякъде - много преди да го произведат в чин владика), с някакъв йерей. Обсъждаха вероятно поредното анатемосване. Или новата себестойност на свещите. Суета. Отвън също цареше суета и невероятна, невъобразима дори за претръпналото око мръсотия. По сергии и лавки вървеше алъш-веришът, а досами манастирските порти, на стотина метра от тях, току до площадчето кокетна будка търгуваше с музикални касети. Над Родопа кресяха и се деряха същите ония фолкзвезди, по които толкова си падаха и китенските частни милиционери и лични гвардейци преди две-три седмици, виеше същият онзи псевдосърбски кич, пишеше същата онази "харамийска" лъжемакедонска простотия. Между вакханалията просъскваха апетитно кебепчета и кюфтаци, от масичките здрави момчета с няколко метра ланци по вратовете шумно наливаха бира в широки гърла, сърбаха двойни кафета и умилено поглеждаха към возилата на паркинга, с които след "манастирското мероприятие" по разглеждането щяха да отпрашат нагоре към Пампорово, към същинското мероприятие. Иначе Бачковският манастир е прекрасен; стар, стар и прекрасен в гордото си достойнство сред боклук, смрад и обезумяла от наглост простацияна...

Местността Кръстова гора носи името си от Кръстов връх, разположен малко на изток, и заради парчето от Христовия кръст, озовало се в Цариград, а отпосле - след много рискове и премеждия - скрито и заровено тук от праведни християни. Имало е и манастир по тия места, но монасите - около триста души! - са изклани през същия 15-и век. Гората се намира в Градище, дял от майка Родопа между Добростан и Крушовската планина, на изток от село Борово. Чистият въздух и девствената откъм всякакво поругание земя носят изцеление от различни болести. Вярва се, че Божият кръст е благословил това парче от Родопа, правейки го едно от свещените места по земята. Трябва да се преспи тук, при това под открито небе, за да се изцериш, ако ти е писано. За да вдъхнеш, каквото ти е необходимо от това райско селение. За да го усетиш. Местността представлява два хълма един срещу друг със седловина помежду им, по-скоро седловинка, понеже всичко тук е доста миниатюрно откъм материален аспект и необгледно откъм духовен. На единия хълм стърчи църквицата "Света Троица", зад нея са опънати просторни "оранжерии", където хората, дошли тук от всички кътчета на България, както и чужденците, могат да се приютят при дъжд или буря. Самите хора седяха или лежаха на открито по хълма, от който се откриваше изумителна гледка към околните върхове и долини. Долу в ниското, в седловинката, майстори строяха новата църква със старинно-модерна архитектура. Почти я довършваха. Оттам нагоре по пътеката, лазеца по отсрещния хълм, и то съвсем къса, се отива към кръста, поставен от цар Борис III. До кръста бе построено нещо като каменна килийка, едно параклисче метър на метър, колкото да заслонява свещичките от вятъра, в която бяха окачени няколко иконки. Отвън тежкият кръст, тежащ шестдесет и шест килограма, бе отрупан наоколо със свещи и донесени откъде ли не цветя. Кръстът тежи шестдесет и шест килограма, тъй като е излят по поръчка на царя и на негов военен

дворцов съветник в знак на благодарност заради изцеленията на сестрата на царя и внучката на служителя му. За всеки от двамата е излято по тридесет и три килограма, тоест Христовата възраст при разпятието му. В книжката на майка Наталия за брат Йорданчо пишеше, че той е казал на цар Борис за местността Кръстова гора при някаква тяхна среща из планината. Разправил му за целебните чудеса на това райско кътче. Царят пък, след като Евдокия се излекувала, бе поръчал заедно с неговия служител да излеят тежкия кръст, донесли го тук войничета на ръце, осветили го и го превърнали в място за поклонение. Смята се, че този кръст е чудотворен.

По комунистическо време на Кръстовден тук са се стичали много хора отблизо и далеч, хайки милиция са завардвали пътчета и пътеки, връщайки поклонниците, те се промъквали нощем, гонели ги, блокирали ги... Ще оставя обаче тази част от историята на Кръстова гора, защото ми е противно.

Ще пристъпя направо към нещото като притча. Притчата е съвременна, демек извънвременна, основава се на истински факт, публикуван и във вестниците. За разлика от легендите за Кръстова гора, за миналото ѝ, за трагедиите, обкръжили със скръб и горда тържественост тази прекрасна земя, в притчата за похищението на кръста няма нищо интересно откъм криминален аспект за разлика от духовния; кражбата е доказана, всеки може да провери, където трябва. Само обстоятелствата не са известни и затова именно ще си позволя да ги опиша под формата на нещо като притча, измислена от самия мене.

И така, моля читателя да обърне внимание, че действието на покъртителната житейска трагедия се разиграва през есента на 1994-тата година след раждането на Христа. Място на драмата: България. Времето е специално, предстартово: страната тръпне в очакване, понеже след старта ще спринтираме към "спиране на разрухата и обновяване на България". Подчертавам тези подробности от политически характер само за да илюстрирам колко удобно е било времето (извънвремето) да се обнови и екстериорът на родопската чудотворна местност. Да се качим обаче обратно нависоко, под Кръстов връх, и да си представим притчово какво се е случило през една студена нощ на 1994-та.

Горе трябва да е било безлюдно в звездната нощ. Не мога да повярвам, че сам човек може да влачи през планината шестдесет и шест килограма метал, затова предполагам, че инициаторът на кражбата - клетникът - ще да си е имал и помощник. Нещо като помощник-носач. Носили са си непременно и ножовки, чукове, секачи, разбивачи някакви - изобщо онзи инструментариум, който е необходим при разбиването на здрав постамент с цел похищение на Божи кръст по време на предстартова треска за обновление на България или, казано по-простичко - по време на извънвремие, последен етап. Затруднявам се да правя догадки за целта на кражбата. Почти съм сигурен, че металът от кръста - помня, беше някаква сплав, но без никакви скъпи метали, - представлява някаква ценност като вторична суровина и ми се струва, че парите тук са били единствено главното. Ала кой знае? Не отхвърлям обаче и варианта кръстът да е бил необходим на крадеца като реликва - например да си го сложи в механата, тоест в бившия си гараж, да си го изправи под портрета на Лепа Брена или пък под портрета на Мадона и да си го гледа с религиозно упоение в механата параклис, докато си слуша на чашка мастика Весна Змиянац. Не изключвам и такава възможност, но ми се струва твърде пресилена предвид последващите действия на клетника богохулник. Ала кой знае... Трябва да е било библейска гледка, стига да имаме зоркия поглед на звездите, влаченето на кръста през заснежената Родопа. Ще да са се мъчели здравата тези мъжища. Вероятно са псували колко тежка е пушината, но пък са пресмятали, от друга страна, че колкото е по-тежка светата пушина, толкова пък повече пари ще им броят прекупвачите на непотребно на оня, Любен-Берово-Жан-Виденевия етап, свето желязо.

- Ако знаех, че ще ми излезе джигерът, нямаше да кандисам! - пуфтял и мърморел е помощник-крадецът.

- Стига си мрънкал бе, женчо! - срязвал го е баш титулярят, докато едва си е поемал дъх под тежкия кръст.

Кръстова гора ги е слушала, шумяла е, чудела се е как да попречи на онова, което е знаела, че ще стане, и което глупакът човек не е и предполагал в безумието си.

- Върнете се и го положете на мястото му! - съветвал ги е строго старият бук край аязмото. - Просто го оставете легнал, добри хора ще го изправят и зазидат отново.

- Я се разкарай бе, дядка! - изругавал е ядно тартор-крадецът.

- И се махнете по-скоро оттук! Върнете кръста, където си беше, и се махайте по-бързо оттук! - шумял е трескаво добрият стар бук, по християнски желаейки да поправи грядущото зло. - И се молете дано да ви се прости!

- Аз утре като се върна и те бухна с брадвата през краката, ще видя кой ще се маха оттук! - свирепствал е и носачът.

Древният бук е въздъхвал, покрусен от печал.

- Остави ги - обаждала се е църквицата "Света Троица" отгоре, - те не знаят какво вършат. Никога не са знаели. Тези ще узнаят скоро обаче. Остави ги, знаеш, че далече няма да стигнат.

- И все пак ми е жал за тях - намесвал се е с вихрения си леден глас и Кръстов връх.

- Толкова са жалки, като ги гледаш отгоре... И всичко това за една шепа жълти стотинки...

- А за децата как ми е жал! - проплаквал е букът добряк.

- Ех, децата... - ще да са проплаквали в хор Кръстов връх с мъничкия параклис. - Съдба...

Ала никой не е чувал, измежду хората никой. Чували са се само върхът, гората, хълмовете, църквицата, параклисът, аязмото, небето, звездите. А хората са се спускали все по-надолу и по-надолу, понесли непосилния за тях кръст, ругатните и хленченето са затихвали постепенно, докато секнат съвсем. А над Родопата ще да е лежала скръб и грозна печал, както грозен е бил мекият хълм в студената нощ - поруган, обезчестен и отчаян...

Случката, разбира се, предизвика страсти, дори вестниците, сериозните извънвремеви вестници, написаха за нея под формата на кратко съобщение, демек еди-къде си в Родопите имало еди-каква си местност, където еди-какво си станало, но кръстът, около който ставало еди-каквото си, бил откраднат - и точка.

Само който не е бил там, можеше да си помисли, че всичко щеше да си остане "и точка". Който е бил горе, не можеше да не знае (или поне подсъзнателно да не почувства), че нищо не можеше да остане "и точка". Най-малкото хората от Родопата събраха пари и за няколко месеца отляха нов кръст, голям колкото стария или даже по-голям, осветиха го и го поставиха на същото място. Вестниците писаха, демек еди-къде си, дето беше откраднат оня кръст, сега сложиха нов. И точка. След още няколко месеца вестниците, все така лаконично, съобщиха и продължението на "и точка". Признавам, че не очаквах да бъде такава, в смисъл на толкова отчайващо ясно. Като точка. Човекът, похитил кръста, бе върнал разфасованата реликва на мястото ѝ. Беше върнал пак в тъмна доба двете парчета от кръста, който вероятно е разполовил, за да го продаде по-лесно, но или се е отказал, или си ги е взел обратно след трагедията, или нещо друго се е случило, ала двете части на кръста една сутрин на 95-та година се появиха отново горе върху Родопата, където си им е и мястото. Разполовеният кръст е бил придружен с малка бележка. Човекът молел за прошка и е съобщавал, че междувременно, за три месеца, е загубил едно след друго и двете си деца, две момчета. И точка.

Сега на Кръстова гора има два кръста. Отново споеният стар, похитеният, поставен в новия храм "Покров на Света Богородица", и осветеният нов на върха, който заменя стария, царския. Бог бди над тях. И над душата на клетия баща, над душите на момчетата му. И над нашите души.

Всичко това - и безспорните факти, и собствените ми измислици - се случи месеци, година по-късно. А тогава, в онова знойно лято, ние четиримата с жена ми и синовете ни стояхме мълком на хълма край кръста, поставен от цар Борис III, гледахме ту планината, окъпана в светло достойнство, ту догарящите ни свещички в абсолютното августовско безветрие и си мислехме всеки за нещо скъпо и свое си. Аз поне, покрай всичко останало, се питах с колко ли такава красота, просто неземна красота, е дарил Бог благословената ни земя, която красота обаче аз никога няма да видя през оставащите ми кратки дни. Бог ми е свидетел, тази мисъл не ме натъжаваше. Не съжалявах дори. Нали бях виждал вече Кръстова гора!

## XXIV. ЛИВАДИТЕ. 1995

### Епитафия

Припаднаше мека августовска вечер. Над двора на селската ми съборетина лежеше онова съботно спокойствие, съчетано с ефирен покой, с детска глъч, птиче чуруликане, апетитни миризми от съседските дворове, изобщо с всякакви благодати, което спокойствие омиротворява душата и предразполага към пиене на ракия - етап трети. Пиехме ракия от обед с прекъсване за по няколко бири, докато хапнем, и за по едно-две кафенца, за да не заспим. След четири часа я пиехме с чешмяна студена вода, а от шест и половина - отново със салата, която този път спретнаха жените, понеже ние не проявихме желание да станем от столовете. Ние бяхме трима. Канехме се отдавна да се съберем на теферич в селския ми двор и се събрахме. Нуждаехме се от почивка и си я бяхме осигурили: единствените големи усилия, които ни предстояха, бяха няколкото крачки до леглата ни. Тези усилия обаче предстояха, тя щяха да бъдат положени някъде в далечното бъдеще, след много и много часове. Усилията щяха да бъдат положени заедно с полагането на телата ни, но никой от нас тримата не искаше да мисли за толкова дълго напред: сега си почивахме, жените шетаха из кухничката и двора, печаха и пържеха разни неща, а ние наблюдавахме припадащото вечерно спокойствие, приказвахме си и полека опъвахме от поредната гроздова. Едва бяхме навлезли в третия етап и бяхме внимателни. Чакаше ни четвърти етап след бялото винце с вечерята, така че нито имаше закъде да бързаме, нито пък имаше защо. Ракията е като работата, тоест пиенето на ракия е като работата - не е заек, та да избяга. Пък и не е разумно да се натягаш, когато участваш в колотур или пък в рали с определени етапи: я двигател ще прегрееш, я гума можеш да спукаш, я, опази Боже, полуоска да счупиш. Движи се в колоната, не изоставай, ала и не търчи напред като пърле пред майка си, върти педалите или натискай газта равномерно, не се амбицирай, ала недей и унива - и мисли постоянно за Кубертен или, ако предпочиташ, мисли непрекъснато за Елада, за Зевс и за Хера, но постоянно мисли и за принципите на олимпизма. Ние и тримата бяхме стари и опитни олимпийци, а не никакви новоизлюпени европейски шампиончета с мляко по устицата или надути американски звезди-еднодневки, бяхме се клеили в принципа, че е по-важно да участваш, отколкото да спечелиш, така че си пиехме полека и олимпийски ракията - етап трети, бърбяхме си неангажирано и попивахме ведрия мир на планината наоколо. А е красива планината наоколо, наистина е ведро красива!

- Ама пък са красиви тия ливади отсреща! - възкликна тихо оплешивяващият ми и висок приятел. - Като нарисувани са!

- Досуц като Желювите - вметна ниският ми и дебелеещ приятел. - Да разхвърлиш няколко плетени стола, пък да му друснеш един брифинг!

- Моля те! Нали се разбрахме нещо! - проплака високият ми оплешивяващ приятел.

- Извинявай. Просто се сетих, че минаха вече почти три години.

Действително само след няколко дни щяха да се навършат цели три години от известния превратаджийско-ливаден брифинг в Бояна. И ето дяволът си няма работа, ръчна ме отвлече, ухапа ме, пийнах глътка за смазване на гърлото и изтърсих:

- Един път са за брифинги. Даже един път и половина.

- Кое? - не разбра дългият ми приятел; мир и спокойствие владееха планината и той се беше отплеснал нанякъде.

- Ливадите.

- Нали се уговорихме да не говорим за политика! - помоли той пак.

- Защо, ти да не си давал брифинги там? - ухили се късият ми приятел.

- Давал съм - казах. - И давам. И ще давам, живот и здраве.

- Кому? - поинтересува се той.

- На комшийския дребен добитък, на комшията дядо Кайо на добитъка - отвърнах.

- И на самия комшия... И въобще... Който се случи нататък...

- Сигурно когато си предизвикан... Като Желю? - предположи лукаво тлъстеещият ми приятел, който беше голям шегаджия и душа човек. Впрочем и сега си е такъв.

- Точно тъй - кимнах.

- И какво им казваш? На комшийските кози?

- Развивам им разни мои теории. Последния брифинг бях посветил на теорията си за козия мирен преход.

- Мама му стара! - промърмори високият ми приятел. - Почва се...

- При това абсолютно безкръвен.

- Стига бе! - изкикоти се niskият ми приятел.

- Без майтап - рекох.

- И козите те слушат? - плесна от кеф дебелакът.

- Слушат и блеят в брифингова наслада - потвърдих.

Кискахме се и тримата. Голям гот беше. Мълчах нарочно.

- И? - подпита плешивецът. Забравил беше, че не му се говори за политика.

- Какво и? - срязах го. - Спазвам уговорката ни.

- Добре, само малко - отстъпи той, хилейки се. - Кажи ми само част от теорията.

- Краят?

- Още по-добре.

- Краят е малко Авраамов или пък Мойсеев. Като жертвоприношение е - заразкавах. - Козите са наедрели от паша, доверчиви са, но идва съборът и те се превръщат в прекрасно печено с дреболии в ориз. Абсолютно безкръвно печено. Ала само от полошата част на козите, за разлика от Мойсей, който е принасял Богу само добрите и тлъсти кози. При моята теория се жертвопринасят, и то не Господу Богу, само от вироглавата част на стадата, само вироглави кози. От тях - вироглаво печено, абсолютно безкръвно... Но най-интересни са взаимоотношенията по време на паша, създаването на взаимно, разбирате ли, доверие между добрите, нежертвоприношаемите кози и пастира.

- А козите как реагират?

- Голямо блеене и меене пада. В знак на доверчиво съгласие.

- Публикуват ли ги теориите ти? - разсипа в чашите високият.

- Естествено - обидих се даже. - Из цялата тукашна преса. В "268 дърдонки", в "Лилав пръч", насякъде! Брифинг след брифинг!

- Мама му стара! - одобри плешивецът весело. - А защо лилав?

- Той пръчът си е червен - обясних, - обаче се пръква по нощни доби, затова изглежда лилав!

- Вие напихте ли се бе? - провикна се моята или някоя от другите ни жени. - Какво се хилите като пубертети!

- Моля, задавайте въпросите си само чрез главния редактор на "268 дърдонки"! - важно заръча тлъстакът и тримата се заляхме в пубертетски хилеж.

- Готови са - заключи логично друга жена и ни оставиха на мира.

- Разкажи ми за реакциите на добрите кози - ръчкаше ме доволен от развоя на другарската ни съботна вечеринка плешивецът. Той обичаше да си бъбрим небрежно за всичко, включително и за неща, омацани с политика, само обаче да не е директно и грубо, понеже му се повръщаше вече от грубите ни безкрайни спорове кое от кое е по-гадно и кой гадняр е първичен, а кой му диша прахта от лъскавите чепици.

- Кимат - почнах пак да разказвам. - И козите, и овците. Аз кажа някое съображение, а те ме гледат мили, засмени, досущ Ботеви самодиви. И кимат. Съгласяват се. Одобряват. И току ме подпитат нещо уточняващо. И пак кимат. И си записват с копитца. Такъв кеф е. Като им гледаш блесналите от овчедушно благоговение очички, като ги слушаш да измеят в съгласие, като знаеш как утре целият дребен рогат и нерогат добитък из долината, с изключение на вироглавата част, ще поддаква и ще подблелва в козиняво единство - как

да не избрифингееш на воля и колкото ти душа иска! Па плеснем накрая с ръце, а те с копитца, па се прегърнем, па с песни хвъркнем из небесата...

- Тост! - викна дрезгаво с пияния си глас niskият ми приятел. - Да пием за родната топжурналистика! Да пием за богатата, с които тя ни дарява! Да благодарим за богатата! Пия за млякото ѝ, за вълната ѝ, за крехкото ѝ месце, за разтегливото ѝ тумбаче...

- За витите ѝ рогца, които се вият, вият, вият и стигат чак до собственото ѝ задниче! - допълни дългучът.

- Мили Боже!... - простена женски глас в тъмното.

Чукнахме се. Пийнахме. Смахме се. Пак пийнахме.

Вечерта бе паднала ниско. Бяха изгрели звездици, но луната почти ги бе пръждосала по-надалеч. Виждаше се чудесно, имам предвид доматиите и краставиците в купата.

Пиехме си, смеехме се и се кодошихме, докато не ни донесоха вечерята. Пихме бяло винце с жените ни, включихме ги в нашия палав и занимателен разговор, нахранихме се, на жените им доскуча и се преместиха по на светло към къщата да си бърбят, а ние останахме пак сами тримата заедно с шишетата студена вода и студена ракия, кротко плащайки се в стария ми котел под черешата.

- Ще ми се да гаврътнем по една глътка и за Петко Симеонов - предложи дебелакът, едва-що жените се бяха омели.

Преди това, в тяхно присъствие, бяхме пили вино за каквото ни хрумнеше. Лично аз вдигнах два отделни тоста по кадровите проблеми: един тост за кадровата политика на президента и втори, самостоятелен тост, за кадрите му. Пихме и за приятелите му като цяло. След пиенето за приятелите му като цяло жените ни задъвкаха по-бързо и скоро се ометоха. Междувременно обаче, докато те преглъщаха като гладни котки, ние успяхме да пресушим една-две бутилки в чест на вицепрезидентската институция, като разграничихме специални глътки както за крехкото здраве и внезапната, сякаш е герой на Михаил Афанасиевич Булгаков, смъртност на въпросната институция, така и за бившия висш генералитет на българската армия, така и трета отделна глътка за генерал Семерджиев, което моментално предизвика четвърти частичен тост за изгорените български досиета или както се изрази моят дебелеещ приятел шегаджия: "Да пием за изгореното кагебистко-кадесарско досие на майката родина!", което пък, от своя страна, доведе до изпразването на първата бутилка и подсещането ни, като стана дума за досиета, за приятелите му на президента като конкретност. Естествено заедно с тапата на втората бутилка във въздуха гръмна и тост за генералите Бриго Аспарухов и Стоян Андреев, и специално за досието на Петър Берон, изплувало така любезно и подходящо от небитието и също така любезно и бързо завърнало се обратно там, след като си изслужи вярната президентска служба. Пихме, как да пропуснем, и за Димитър Луджев, последван от нов тост за "Нов избор", тоест за новия избор на обновената ни майка родина, което доведе до екс в чест на предизборното лице на новия избор на обновената ни родина, тоест новия бог Христо Стоичков. След Христо Стоичков жените ни някак неподправено се надигнаха и си заприбираха полупразните чинии. Оказа се, че някак простичко, в суматоката, се били нахранили и ни го заявиха толкова непресторено, безизкуствено, че не ни оставаше нищо друго, освен да им повярваме. И им повярвахме. А те се зарадваха на доверието и се ометоха по-надалеч от нас. Това пък ни развърза ръцете набързо да продължим тостовите за досиетата, като в потока на пийналото ни вече съзнание внезапно изплува Стоян Ганев, изведнъж главата му щръкна над пенливата като вино вода и ни се усмихна с оная скръбна усмивка, което моментално ни предразположи да гаврътнем по чаша за оная списък, после за тоя списък, някой вдигна тост за списъка на Топачоолу, друг за списъка на Гочоолу, накарая се оформи консенсус (а и виното свършваше) да пием за списъка на Данко Хаирсъзина като списък на списъците. И пихме. Голям гот беше.

- За Петко Симеонов! - напомних, разливайки отново ракия в старите чаши.

Ще направя още една вметка, понеже тук му е мястото. Не бих искал, а се опасявам, че читателят ще остане с впечатление за някаква пиянска оргия. Напомням с кротка носталгия, че тримата бяхме стари, опитни, даже бих казал заслужени олимпийци, даже

бих казал ветерани олимпийци, а не фръцкащи се шампиончета-мимолетки, че винаги бяхме участвали, вярно - без да печелим, но бяхме участвали почти винаги бавно, полека, на малки премерени глътки, с мезе и със смях, с водичка и с хапване, заради което рядко пукахме гуми, още по-рядко блокирахме скорости, а полуоски не бяхме чупили много отдавна. Само напомням, и то с кротка носталгия.

- За Петко Симеонов и неговата Агенция за чуждестранна помощ! - допълни тоста дългучът, чието плешиво теме весело пробляскваше на лунната светлина.

- Не така! - изревнува дебелакът победно, желаейки отново да излезе с едни увиснали и тлъсти гърди напред. - За Петко и за неговата агенция - еманацията на европейското чуждестранно спомоществователство!

- Мама му стара! - одобри добрият ни дългуч.

- Мама му стара я! - одобри се напълно и ниският находчивец.

- За помощите! - гаврътнах чашката си аз.

- За обработването на помощите! - гаврътна глътката си пълният.

- За фактурирането на помощите! - гаврътна глътката си и високият.

- Браво! - извика някоя от жените ни.

Налагаше се да лея пак в напръстниците ни. Идеално се чувствахме. Подухна хладинка след адската жегата през деня, нищо че бяхме наред балкана, луната се ококори отгоре право над кубето на моя приятел, звездите обаче и те се окумушиха, наобиколиха я, колкото и да ги смущаваше, колкото и да ги дразнеше яркото ѝ себелюбиво перчене, разговориха се. Ала кой ли ги чуваше в тая канонада от тостове.

- За фактурирането на шутовете! - изрева доволен от остроумието си тлъстакът. Пак не легна по гръб, мизерникът.

Заляхме се от смях, изръкопляскахме му.

- За левите фактури! - поддакна му дългият.

- За изконната свобода на фактурирането!

- За правата и свободите да фактурираш, свободен и прав!

- За правото да фактурираш свободно, шутирайки!

- За свободата да шутираш прав, фактурирайки!

- За Доган, тази права свободна фактура!

Пихме. Налях отново. Замезихме. Събрахме сили.

- За начисления данък добавена стойност върху левите шутове!

- За приспадения данък добавена стойност от шутовете по сините задници!

- За данък добавена стойност - тази принадлежна стойност върху капитала на шутовете! - обобщи възторжен тлъстакът и обра отново овациите.

Пихме.

- За правото да бъдеш ляв консерватор! - въздъхна тържествено върлината.

- За свободата да си десен социалист! - хлъцна умилено тлъстият хитрец.

- Да умрем на барикадите за единствените и най-правилните идеи на алтернативния социалиберализъм! - проплаках вдъхновено.

Пихме. Налях.

- Да пием за разните августовски годишнини! - сети се дългият.

- Чудесно! - изревах в пълно съгласие. - Тост по случай двуседмичният юбилей от копривщенското хоро на Жан Виденов след убийството на войничетата!

Изляхме по глътка ракия на тревата за Бог да прости дечицата ни.

- Не прави така повече! - сгълча ме тлъстакът.

- Кая се - рекох. - Добре, да пием тогава за августовския пуч срещу Горби!

Пихме.

- За геената огнена над партийния дом - тази слънчева светлина на грядущия комунизъм!

- За съветските танкове в Прага - тези ръмжащи весталки на светлото бъдеще!

Пихме. Налях.

- Да пием за новогодишните пожелания на президента - предложих. - За пожеланието социалистите да си изпълнят предизборните обещания, а народът търпеливо да ги почака!

- Браво, умното ми козарче! - похвали ме трътлото. - Да пием обаче за новогодишните пожелания на всички световни президенти!

Пихме

- Да пием за новогодишните пожелания на другаря Тодор Живков през 1965-а година - рече дългият.

- Да пием за новогодишните пожелания на другаря Вълко Червенков през 1950-а година - рече късият.

- Да пием за новогодишните пожелания на другаря Сталин през 1937-а година - рекох аз.

Пихме.

- Да пием за предизборните обещания на всички бесепета по всички земни кълбета! - викна плешивият, а кубето му светеше като сърцето на романтичния Данко в оная романтична вечер през август.

- Да пием за сполуката - викна дебелят, а тлъстите му гърди се тресяха от истеричен смях. Той обичаше да участва в такива шантави състезания със старата си изпитана брчка-олимпийка. Впрочем и сега обича.

- Умри, но спри разрухата! - викнах аз.

- Ох, леле! - възкликнаха вкусно приятелите ми.

- Псовисай, ала обнови България! - разридах се почти истински.

- Ох, леле! - въодушевяваха се приятелите ми.

Пихме.

- Да пием Желю да изпълни собствените си предизборни обещания! - хрумна ми изведнъж.

- Ох, леле! - ревнаха приятелите ми.

- Че той имаше ли такива? - попита невинно дебелят.

- Ще трябва да е имал - предположи невинно тънкият.

- Прав си, ЦИК иначе не би го допуснала до избори - съгласи се добродушно ниският.

- Прав си, ЦИК иначе не би го допуснала до избори - съгласи се добродушно високият.

Изляях от кеф.

- Как мислиш, той помни ли си обещанията? - любознателно подхвърли пълният.

- Да - каза слабият.

- Как мислиш, има ли българин, който да помни какво е обещал Желю? - любознателно продължи трътлестият.

- Има - каза плешивият, - Желю.

- Яби даби ду! - вреснахме ние с дебеля ми приятел и пихме тримата за предизборните обещания, които винаги остават безсмъртни, докато е жив собственикът им.

Налях отново.

- А ако са умрели? - запъна се, угрижен, тлъстакът.

- Кое?

- Предизборните обещания. Ами ако и Желю не ги помни?

- Помни ги - успокоих го.

- А ако не ги помни?

- Тогава да пием за амнезията! - сети се дългучът.

- Великолепно! - живна на часа другият. - Да пием за нейно превъзходителство амнезията, организатор и ръководител на челния отряд на трудещите се в борбата им за укрепване и развитие на демокрацията!

- Браво! - сръга го върлината. - За нейно величество амнезията, основен фактор за морално-политическото единство на масите в похода им към светлите хоризонти на демокрацията!

- Браво! - тупна го дебелят. - За нейно поднебесно сиятелство амнезията, единствен гарант на обществото срещу бюрокрацията и корупцията, срещу бандитизма и рекета, срещу организираната престъпност и мафията, изобщо срещу всички случайни нередности на мирния преход!

- Браво! - хлопна го тънкият. - За нейно космическо величие амнезията, свидна грижовница, съдбовен авангард на обновителните процеси в демократизиращото се наше отечество!

Пихме.

- Пия за филма “Те победиха” - отроних.

- За режисьорите на “Те победиха” - допълни тлъстакът.

- За сценаристите на “Те победиха” - прибави плешивият.

- За те - пошепнах едва.

Заплакахме. Заплакахме от победен възторг. Пихме. Налях. Пак вдигахме налудничави наздравици. Пак пиехме. Пак наливах... По малко... На глътчици... Олимпийската...

Господи, колко отчаяни бяхме! Господи, колко отчаяни бяхме в онази безумна и щедра нощ, която тихо приспиваше долината, както милиони пъти я беше приспивала дотогава и както щеше да я приспива още милиони пъти все така тихо, когато нас не ще ни има тук вече...

## ДЕВЕТА ЧАСТ

## СЕПТЕМВРИ

### XXV. ВОЙНИТЕ. 1996

#### Изповед

Закъснях за траурното шествие и реших да го пресрещна на ъгъла на “Патриарх Евтимий” с “Раковски”. Тъкмо пристигнах, когато то се зададе откъм Националния дворец на културата. Движеше се бавно и скръбно, както се полага при такива случаи, отпред пълзеше синята волга с високоговорителите, зад нея черните знамена, знамената на запасното царско войнство, други знамена, лидери на тогавашната опозиция, хора. Застанах на ъгъла срещу Френската гимназия, зачаках. Отсреща от кооперацията жена на около осемдесет-осемдесет и пет години бе отворила прозореца си, бе се облакътвила на перваза със синьо знаменце в немощната ръка и също чакаше. Гледахме се. Или по-скоро аз я наблюдавах, а тя се взираше някъде през мен в ония дни преди петдесет и две години, когато са изчезвали ред поредом баща ѝ, майка ѝ, брат ѝ, мъжът ѝ, чичо ѝ, някой братовчед... Или тях са ги прибрали в една нощ, вкупом... Усмихнах се на старата дама от преддеветосептемврийската София, ала тя не забеляза, чакаше. Нямахме как да вижда шествието, но го чуваше, чуваше траурната му музика и чакаше то да завие по “Раковски”, да му помаха с избелялото си флагче с дървена дръжчица, да избърше сълзите си. А аз го чаках, за да се включи незабелязано, да извървя късия път до Паметника на незнайния воин, да се поклоня символично пред жертвите на моята бивша партия, мълком да им поискам прошка, задето от глупост, подлост и страх бях членувал в най-престъпната и позорна организация, която човечеството в своето безумие е пръквало някога из утробата си; мълком да им поискам прошка за милионите грехове, за милиардите греховища на побеснели чудовища, които грехове аз поех, членувайки, и върху себе си; мълком да им

поискам прошка, изповядвайки им искрено и смирено, че го направих не с черно сърце, не с озлобена или лакомоалчна душа, а от най-безпросветна глупост, най-пресметливичка подлост и най-животински страх. От което позорът ми естествено ни най-малко не намалява. Ала човек трябва да живее и със своя позор, щом е решил като човек да живее.

Ето така чакахме траурната процесия по повод датата девети септември ние двамата: старата мила госпожа, която мислеше може би за убития си съпруг, чийто гроб вероятно така и не бе успяла да разбере къде буренясва, крехката фарфорна госпожа, “недобита” фашистка от оная далечна, набързо затрита България, и аз, приемникът на Леонид Илич Брежнев, чийто гроб алее в цветя край стените на могъщия Кремъл.

Не се будалкам. Когато се сетя за краткото ми, но неумолимо истинско, безвъзвратно истинско членство в Българската комунистическа партия, изобщо не ми е до смях и будалкане, а аз се сещам, вярвайте ми, постоянно, всекидневно, понякога всекичасно се сещам. Така че не се майтапя. Плача. Тогавашният баща на народите и най-добър приятел - конкретно - на българския народ, многократният герой на едно-друго, носителът на разнообразни ордени и медали, воинът, маршалът, писателят, класикът Леонид Илич Брежнев боледуваше тежко вследствие на нездравословния живот, който бе водил след подвизите си през Втората световна война. Нашата партия, както винаги бдителна, съзнаваше, макар и да ѝ се късаше сърцето от мъка, какво предстои и не можеше да не предприеме съответните мерки. Мероприятието се съсредоточи – ех, наистина си няма дяволът работа! - върху моята невзрачна личност, предвид младостта ми. Бих добавил сега - и предвид глупостта, подлостта и страха ми, но го разбрах едва когато се бе стъмнило вече. Естествено и предвид спуснатата бройка от районния комитет за приемането на поредната невзрачна членска бройка. Бързаха. Не бива да забравяме, че бащата на области, страни, континенти, народи и всички народи береше душа. И те бързаха, а аз не знаех защо. Изработиха ме простичко и безотказно, както, предполагам, са изработили хиляди преди и след мен. Довод първи: някой кариерист и подлец ли искаш да влезе вместо теб? Не, ти не искаш и това е адска архиглупост от твоя страна, понеже само след няколко месеца, когато обаче си вътре в капана, ще разбереш - осезателно, вярвайте ми, - че е все тая дали си влязъл ти или някой кариерист и подлец, защото на тая демонска мелница - партията - ѝ е безразлично, и то абсолютно, кого точно ще мели в зъбатата си демонска паст: тебе ли, доброто момче, както лукаво те мамят сирените с членски билет, а ти себелюбиво им вярваш, или някой кариерист и подлец (сякаш ти вече не си чистопробен подлец). Довод втори: бъдещето е пред тебе, защо ще си проваляш кариерата? Простичко, по ленински. А ти имаш семейство, имаш деца, които ще пораснат, имаш работа, не кой знае каква, но прилична, духовна (Господи!), културна, зад бюро, с пишеща служебна машина и казионни бели листа, пък искаш и да растеш, понеже и през ум не ти минава, че мелницата някога може да рухне, че цялата чудовищна сграда на страха и лъжата може да геберяса и грохне сред прах и мъртви боклуци, и затова те е страх, страх, страх от нейната злоба, от нейната мъст, а ти имаш семейство, пък помниш и толкова много съдби, съсипани от нейната злоба, и затова те е страх... Ето, знаех си, започнах да се оправдавам... Млъквам, ще се придържам само към фактите. Убедиха ме, така да се каже. Трябваше да го сторят и го сториха с лекота. Вярно е, опитах с номера, че никога не съм бил активист в каквото и да е там. Смях. Уволних се редник бе, хора! Смях. Не съм бил даже отделен командир по бригади! Смях, весел смях. (Точно така се смееха и ихтиманските чугунолеяри след много години, но за това по-късно.) Хвърлих последния коз: не съм комсомолец, а задължително (уж) се полага да бъда, не членувам, нямам даже комсомолски билет, загубих го още като студент. Смях, бурен смях. Как ще членуващ, смеят се бурно, като нямаме комсомолска организация! А за по-рано нямай ти грижа, щом са ни спуснали бройка. Ето така. От районния комитет искаха бройката да е млада и низша, а млад пък и низш бях единствено аз. Нямах шаване - съзнавах го аз, съзнавах го, разбира се, и те. Назначиха датата - девети ноември 1982 година. С определянето на датата, с която се опозорих пред самия себе си най-малко, партийната ми организация, бъдещата, определи деня на кончината на Леонид Илич Брежнев. Отсече датата като с меч първичната ми партийна организация, бъдещата, и посече, един вид, праведния живот на титана,

предреши, един вид - разбира се, без да ще, - точно кога докторите от Кремъл ще чуят последния дъх на бащицата... Съдба... А генсекът на партията, ръководеща страната, “където човекът диша така свободно” (“где так вольно дышит человек”, както се пее), се е отпуснал сутринта на девети ноември 82-ра, когато е научил от КГБ за следобедното партийно събрание, специално насрочено за приема ми, усмихнал се е в предсмъртен унес, горещо одобрявайки правилния избор (клетият!) на българските другари, въздъхнал е с облекчение и спокойно е издъхнал със склопени очи, оставяйки международното комунистическо и работническо движение в сигурни ръце, тоест в моите ръце. Издъхнал е с такава увереност (милият!) в утрешния ден на международното комунистическо и работническо движение, че не е дочакал дори избирането ми, убеден, че никой няма да гласува против, както и стана. Никой не знаеше какво се е случило в белокаменната Москва, докато ме поздравявах, сякаш имах някаква заслуга за спуснатата от районния комитет бройка, за младостта и низшостта си. (Имах “заслуга” само за глупостта, подлостта и страха си.) Не знаеха партийните ни шефове, не знаеха в централния им комитет, не знаеха в Европа, не знаеха в Съединените щати, не знаеха и борещите се против империализма и колониализма народи на Азия, Африка и Латинска Америка, целият свят не знаеше какво се е случило с другаря Леонид Илич Брежнев, като изключим докторите от Кремъл, обслужващи тамошната геронтократия, както и самите геронтократи, които вероятно вече са обсъждали кой ще е следващият баща на народите, освен ако не са се били договорили предварително. И аз не знаех, дори аз - току-що втасалият приемник, продължител на славното дело. Разбрахме чак след два дни, както е заведено в нашите партии да се научава по-късничко, спуснахме в коридорите траурни знамена, сложихме и портрет с датите и заставах отпред на почетна стража: отзад той, препълнил сърцата на цялото прогресивно човечество с мъка и скръб, и аз - скромният, никому неизвестен все още следовник и продължител. О, как само ме подигравах и кодошеха сума ти време след тая демагогска помпозност и подличък фалш, как само се занасях с “най-младия син на партията”, заливайки се в най-искрен и доброжелателен смях. И аз се смеех. То си беше и кодош. А сега ми се плаче, колчем си спомня. От дванайсет-тринайсет години поне ми се плаче, и то как ми се плаче! Така че не се будалкам. Плача. Поварвайте ми.

Включих се в шествието при опашката му и бавно закрачих към гроба с вечния огън. Хубави, страхотни, шикарни момичета бяха наизлезли пред скъпите магазини и ни зяпах с ококорените си красиви очи. Някои от тези бадемови, опитни въпреки младостта си, видели много очи все още се смееха на някоя остроумна шега, пусната от страхотно шикарен клиент преди петнайсетина минути. Други очи просто недоумявах за какво се влачи така тази тромава жална процесия. Трети очи изразявах само досада. В четвърти очи - най-прекрасните - се криеше топла печал.

Пристъпвах бавно, гледах хубавите момичета и си спомнях кошмарните сънища. Всеки мъж, който е ходил войник, знае какво се сънува след уволнението и дълги години след уволнението. Пристига някакъв полковник без лице, някаква сянка на полковник, но ти чудесно разбираш кой е тоя полковник, а това по правило е най-гадният полковник, който си срещал в казармата, и ти обяснява този полковник (може и старшина, при мене поне беше полковник), че ти предстоят още две, цели две годинки да служиш на родината майка. А ти от своя страна обясняваш, че вече си служил, че си първи (втори, трети, четвърти) курс студент, че работиш, че вече имаш деца, че отдавна имаш деца, че синовете ти едва ли не вече са на години за войниклъка, ала полковникът само клати глава, хили се мръсно и в края на краищата вярно излиза неговото - прибират те отново да служиш. По правило тези сънища са чудовищно продължителни. Аргументите, които привеждаш в своя защита, са чудовищно обстоятелствени. И смехът на полковника стърже сардонически дълго. Слава Богу, щом те приберат и те зачукат въоръжен караул, се събуждаш и тогава всеки мъж, който е служил войник, изпитва едно от най-страхотните чувства, дарени човеку: чувството на абсолютно облекчение, на абсолютно щастие, на абсолютна справедливост, ако щете. Разказвам тези ужасии с прекрасен край, за да разберете какво усеща човек, когато сънува огледалния сън, антисъня на казармения. За да разберете какво

е да сънуваш райски градини с цветя и какъв скъсан парцал, какъв зхвърлен вмириран боклук е човек, щом се събуди. След като попаднах в партийната казарма без каквито и да е шансове за уволнение, засънувах, че съм отказал да вляза в готината им партия, друг път пък районният комитет не спускаше никаква бройка, трети път бройката я предлагаша другиму - варианти сънувах всякакви, но така или иначе аз оставах извън готината им партия, оставах свободен, танцувах в съня си дори от вътрешно задоволство колко съм хитър и как ловко съм се измъкнал на мамещите сирени... Сетне се събуждах, понеже човек и да е член на партията, все някога се събужда и бързо умира. От самосъжаление най-вече, от самообвинения, от безнадеждност... Събуди ме госпожа Невена Крапчева.

Госпожа Невена Крапчева стоеше подпряна на бастуна си на ъгъла на "Раковски" и "Хан Крум" откъм страната на стария магазин на бай Генчо. Бе обути в бежови джинсови панталони от кадифе, които някак особено ѝ отиваха, някак странно подхождаха на късото ѝ палтенце или яке, не си спомням точно. Гледаше втренчено с острите си дълбоки очи, малкото ѝ остро лице бе сгърчено от тонажа на спомените; някои от минаващите ѝ махаха, но тя не отвърщаше, облакът се с две ръце на бастуна си. Къде беше сега мъченицата, какво сънуваше, докато скръбното шествие се точеше покрай нея? Баща си ли сънуваше госпожа Крапчева да редактира вестник "Зора", надвесен над бюрото си, жив и здрав, достоен и умен; България ли сънуваше госпожа Крапчева, несгазена и непоругана от червените мемелюци, зелена и слънчева, такава, каквато я помнеше госпожа Крапчева отпреди мемелюкските ни кошмари; или сънуваше госпожа Крапчева своята бащина Македония, потънала в кръв, но неотхвърлена, непродадена от нашите коминтерновски юди? О, милата мъченица госпожа Крапчева, предстоеше ѝ пак и отново да се събуди...

Крачех, крачех покрай бившата "Хавана", покрай Унгарския ресторант, покрай "Прага", покрай бившия "Ашингер" и си мислех за моя патрон. Обичах моя патрон. Дори нещо повече - уважавах го. Мъчех се да бъда достоен за паметта му. Стараех се, доколкото ми стигаха силите, да следвам и пътя му, което не беше лесно, без майтап, като си спомня легендите, които се разпространяваха за възможностите му. И аз си пийвах обаче, не е като да не е било. Може и да не съм стигал патрона си, може и да не съм бил достоен за Леонид Илич, но имах желание, както се казва в казармата. Напих се, следвайки най-добрите и славни традиции на великия Кремъл, когато ме утвърждаваха в районния комитет някъде през декември 82-ра. "Само не се хили и не хълцай!" - посъветва ме мило, като по-опитен другар, партийната ми секретарка, която ме придружаваше по устав или по нещо си. Влязохме, седнахме срещу трийсет-четирийсет мили другари, членове на бюрото на районния комитет на моята тогавашна партия. Не се хилех. Не хълцах. Само вонях на бъчва, опитвайки се да пазя равновесие върху удобния стол, но близкостоящите другари вероятно са приели вонята за признак на радост и щастие. Във всеки случай никой не ми направи забележка и би било абсурдно да ми направи, след като следвах кремълските традиции. Питаша ме какво съм длъжен. Казах им почти без да фъфля. "И още какво?" - надвеси се над сукното някакъв другар. Не знаех какво още. И те ми подсказаха - да бъда непримирим към еснафщината, моралната разпуснатост, ходатайството и други отживелици от миналото, живеещи все още и през 82-ра, доживявайки дните си. Всички се засмяхме на невинния ми, оправдан поради зеленото ми младичество пропуск. И ме утвърдиха. Голям майтап беше. Без майтап.

Напих се и на първото ми голямо събрание. Искам да кажа, бях се напил естествено много преди събранието и отидох подпийнал. Като заек ме избрах за протоколчик заедно с по-опитна моя другарка и ни изтъпаниха отпред да пишем пред очите на всички и най-вече пред очите на шефовете, наредили се като отлежали шишета зад масата на президиума. Бях по-зле, отколкото при утвърждаването в районния комитет. Ала атмосферата беше същата - задушевна, другарска, съчувстваща. Големият шеф държеше дълга реч и току надникваше към нашата странична масичка, за да провери как вървят драсканиците и ченгелчетата или просто вълнообразните линии, които чертаеше леката ми ръка. На големия шеф му беше любопитно докога ще издържа да драскотят и дали все пак няма да се откаже в края на краищата и да падне връз масата. Любопитството обаче не му пречеше да си държи речта и да си следва мисълта, а мисълта му развиваше някои мисли

на новия баща на народите Юрий Владимирович Андропов, с които мисли на кагебистката бивша бащица шефът беше абсолютно съгласен. “Дръж се и гледай да не заспиш!” - шепнеше ободрително колежката ми по протокол и моя партийна другарка, опитна и печена в тия неща, понеже непрекъснато и точно навреме ме сръгваше, когато аха да забия нос в ъгъла на президиумната маса до мене. Свестен човек излезе колежката ми по протокол, сетне станахме даже приятели. След ден-два ми поднесе протокола за приподписване, демек нали и двамата сме го правили, с което окончателно ме спечели. И толкова. Никакъв упрек отникъде. Без майтап. А другарят Андропов вече бе почнал да се бори, както ТАСС беше упълномощена постоянно да заявява, с кремълските отколешни традиции от последните шест-седем славни десетилетия. Но София не вярва на ТАСС или поне вярва по-бавничко, когато иде реч за онези традиции, затова никои и не придиряше за така последователната ми и мила традиционалност. А тъкмо когато София аха да повярва малко от малко, другарят Андропов почина, съсипан и грохнал в борбата срещу толкоз милиони шпиони и контрареволуционери презрени, след няколко дена научихме и пак застанахме на скръбна почетна стража, докато геронтократите са избирали новия баща на народите, освен ако не са се договорили предварително, другаря Константин Устинович Черненко - наш човек, архитрадиционалист. И си заживяхме. Без майтап. Плаче ми се, повярвайте.

Спряхме пред “Славянска беседа”, за да отдадем почит на избитите българи от кръволиците зверове, превърнали стария софийски хотел в своя бърлога. Помълчахме. Гледах сградата и си мислех за бъдещия баща на народа ни, тогава просто нашия Янко, весело шегаджийче от Правец, а по-късно цял баща на народа, крупен теоретик и вдъхновен практик на маркс-ленинизма, шегаджия от европейски, от азиатски, от световен мащаб, многократен герой, любим манекен при увесването на всякакви железа и други постни метали, същия - изключителен учен във всички области на науката, същия - най-плодовит и най-талантлив измежду всички писатели български от Свети Константин-Кирил до Велко Вълканов включително, същия - близък приятел и предпочитан учител, същия - просто нашия Тато, при когото - чува се напоследък отвсякъде и отново - се живеело толкова добре. Та си мислех за младия Тато, сръчно и без младежка припряност, ала с младежки плам и учудваща методичност издаващ съответните заповеди за нощни разстрели, нощни отвлечения, нощни побои, изобщо съответните заповеди за съответните техни мероприятия, които те провеждат винаги и навсякъде при бабуването на тяхното светло комунистическо бъдеще. Мислех си за шегаджията Тато, поглъщащ като древния лакомник Кронос не собствените си обаче, а децата на българския народ, мислех си за нашия скъп веселяк Тато, гълтащ алчно на едри кървави порции сънародник след сънародник, човек след човек, тъпчещ в ненаситната, хилеща се глупашки уста българин подир българин - за да останат като причудлив пропуск милата госпожа от ъгъла на “Раковски” и “Патриарх Евтимий”, милата мъченица госпожа Крапчева и някои други още тук-там; за да останем обаче и ние, милионите, превърнати без вина от тая зловеща касапница, от чревоугодната вакханалия, от чакалския пир в примирени послушници, в самодоволни глупаци, в жалки страхливци - като мене. Понеже човек, дори и да не е член на партията, живее и му се иска това да продължи вечно. Макар и стъпкан без избор, макар и обречен, макар и послушник. И ако е член - също. Макар и послушник.

Слушах. Непрекъснато слушах. Сега, след толкова години, имам чувството, че се бях превърнал в леко пийнал, лъкатушно движещ се слух. Слук като способност за слушане. Слушах какво се говори. Слушах какво не се казва. Слушах мълчанието на толкова интимни партийни седенки и тлаки. Слушах всякакво радио. Слушах всякакви книги, всякакви вестници и списания, съветски вестници и списания. (Забравих да отбележа, че междуременно бащата на народите пак се бе сменил: новият баща след смъртта на непрежалимия Константин Устинович се наричаше Ким Ир Сен, понеже Горбачов някак неусетно и без много-много шум се отказа от скъпата пожизнена титла, та някои неща в някои съветски вестници и списания се четяха, минали през поразредената цедка, пропускаща доскоро само боза и помия.) Слушах Солженицин и започнах да чувам. Заслугата е изцяло на Александър Исаевич: не можеш да го слушаш, без да го чуеш, щом

претендираш да си човек, макар и послушник в оная позорна организация. Четях “Архипелаг”-а и го чувах чудесно. Четях в оригинал и го чувах в оригинал. Четях нелегално нелегалния двутомен “ГУЛАГ”, ушите ми вече кънтяха. Продължавах да слушам и какво се говори наоколо. Напуснах приличната работа. Загубих я по собствена воля, без да ми трепне душата. Отиде ми кариерата, ала не ми трепна душата. От друго трепереше тя. Изчезнах. Скрих се. Намериха ме как хамалувам на хубаво скришно местенце. Поискаха ми по десет стотинки на месец, колкото беше партийният внос за неполагащи общественополезен труд, тоест за безработните, понеже аз работех естествено нелегално. Дадох един лев, а те ме наказаха с някакво наказание, предвидено в устава им. Лихва не ми взеха върху единия лев. Пак се скрих. Слушах Солженицин и Сахаров. Пак ме откриха как лепя дамски сандали и ми поискаха няколко лева, а след пет-шест месеца даже и повече, понеже се бях издигнал до майстор на дамски сандали. Дадох им. Без лихва. Слушах Солженицин, Шаламов и Сахаров и си мислех как съм могъл, как съм могъл, как съм могъл... И какви сънища идваха след хилядите и хиляди страници, след хилядите и хиляди съдби и лица, укорно гледащи право и единствено в мене... Какви райски сънища бяха - с любов и цветя, но без партия, а после се сепвах, събуждах, осъзнавах, че още съм там, макар и на книга, и се питах как съм могъл, как съм могъл, как съм могъл... След сандалите окончателно се покрих, но ме намериха от квартала, поискаха ми по десет стотинки на месец и ме заплашиха с наказание, ако не ида да разобличим, заклеим и прокълнем Петър Манолов. Течеше новата 1989-а година и не споменаха за никакво наказание заради неплатения членски внос. Платих си и отидох да видя как ще заклеят Петър Манолов. Поне за тогава съвестта ми е чиста (донякъде), не съм и помислял, че бих могъл да участвам, но все още ме бе страх. Страх ме бе от отмъщението на смъртно ранения звяр, а аз бях чел хиляди страници, бях научил от хиляди скръбни съдби на какво е способен раненият звяр. И ме беше страх, та отидох. Не съжалявам. Който не е видял, не ще види. Стана някаква седемдесетгодишна злобна женица, може и по-млада да беше, обвини всички без себе си, че са занемарили любимата бдителност, та затова се пръквали такива фашистки изчадия като поета Манолов, понеже ако не я били толкова занемарили прекрасната бдителност и знаели, цитирам, какво се вършело зад всяка врата и зад всяка (кой знае защо) изтривалка, както едно време, нямало фашистката гад Петър Манолов да си развява гагата, да петни и лекъосва и така нататък, и прочие... Край на цитата. Ръкопляскания. Който е съгласен да се заклеи, да гласува. Всички гласуваха, всички пенсионери от квартала без изключение. Аз не гласувах, разбира се, но те не ми и обърнаха внимание. Кой бях аз - някакво непознато, временно безработно чучело, някакъв млад хъшлак, някаква кръпка върху умитото, розовобузесто засмяно лице на нашата партия, на нашата монолитна, леко застаряваща партия. А понеже мене ме беше страх, много ме беше страх от нашата партия, от моята партия, аз пък, от своя страна, не им обърнах вниманието, че не съм гласувал. Подличко, по ленински. И те записаха в протокола, че всички са съгласни, че поетът е заклеен с пълно единомислие. Че е заклеен подличко, по ленински. И изпратиха монолитния си протокол нагоре по каналния ред - за сведение и похвала.

С което и приключи партийното ми членство. Окончателно, тоест почти, тоест бях решил да си трая, докато ме забравят или ме изхвърлят. Приключиха обаче (има справедливост!) и страховитите събуждания след райските сънища. Отново, сякаш възкръснали за нова служба, се появиха старите, мили, скъпи, родни, близки, прекрасни, обичани, лелеяни от девети ноември 1982-ра, дълги и цветни казармени сънища с вълшебни събуждания, моите сладки, невинни, гюромихайловски сънища с чудотворни събуждания като сред рая! Появиха се в смисъл, че пак засънувах войнишката, но този път как ме приемат отново в нашата партия, а аз не искам, но те викат: “Искаш, искаш!” - и се смеят издевателски, а аз плача и се моля, че не искам да се позоря пак, че съм бил вътре, но вече не съм, че съм се позорил, но вече не ща да се позоря, че съм бил, признавам, послушник, но вече не съм послушник, а те се смеят и повтарят: “Си, си, още си!”, пък аз плача, плача, моля ги, заплашвам ги, псувам ги, проклинам ги, бягам, ала те ме настигат, кикотейки се, и ми показват партийния ми билет и ми нареждат да ида на някакво

заклеймяване, а аз се мятам, стена, крещя, жена ми ме буди, гали ме, а аз ѝ шепна: “Пак партийният съм” - и е такъв кеф да се събудиш, такова неземно облекчение, такава радост, такава щастие, толкова е справедливо, ако щете, след толкова мъка... Който не е бил вътре, не ще го усети... И такъв срам, срам, срам. Повярвайте ми. А жена ми шепне ли, шепне: “Успокой се! Всичко свърши!”, сякаш съм бил в ада и по чудо съм се измъкнал оттам. Усещането е тъкмо такова, без майтап.

Подредихме се край Паметника на незнайния воин. От двете страни застанаха стари запасни офицери със знамената си, момчетата от ВМРО със знамената си, сведоха ги, сведохме и глави. Държаха се речи пред светинята, символизираща толкова незнайни гробове и толкова знайни черни забрадки. Ораторите ни призоваваха да помним, да тачим, да не допуснем никога повече... Старецът до мен стискаше найлоновия си плик, с който бе дошъл да се поклони пред паметта на избитите и замъчените, и гледаше с присвити очи и стиснати устни право напред. Беше към осемдесетте вероятно, но се държеше, старееше се дори да стои някак в стойка мирно изправен, ала не му се отдаваше, годините го бяха прекършили точно през кръста. Достоен старец беше, сигурно бивш офицер. Все бивши се бяхме събрали около вечния, полюшван от лекичкия ветреца огън: бивши офицери, бивши лагеристи, бивши политзатворници, бивши изселници, бивши партийци от партията с главното П.

Последният позор, имам предвид последният ми позор, свързан с международното комунистическо и работническо движение, се оказаха дните след десети ноември. Свалиха и изхвърлиха Тато, който знае защо внезапно изгубил искрящото си чувство за хумор, ала мен не можеше да излъжат. Не можеше да излъжат блудния Леонид-Илич-Брежневов син. Страх ме беше. Който е бил вътре, ще разбере. Пък и отвънка се разбираше идеално. Цели две седмици си представях какво ще стане с децата, какво ще стане с жена ми и близките ми, ако всичко е блъф, за да се измъкнат от отговорност, а после пак ни почнат, както си знаят - без лагери, без бой, а така някак, простичко, ала все пак по ленински. Беше ме страх дори повече от по-рано. Но вече не можех. Не можех да си трая и чакам. Ни най-малко не ме успокояваше фактът, че никой около мен и не помисляше в първите дни след преврата да избяга от мелницата. Официално да избяга. Де юре. Ни най-малко не ме успокояваше фактът, че доста порядъчни хора около мен се втурнаха в лековерния си наивитет дори да дирят алтернативи, да ремонтират дори, изгубили за кратко ума си, мелницата отвътре! Бях сам със страха си! Мълчах и претеглях: страхът или аз. Ала вече не можех. Сънувах кошмари как идват, как ровят в душата ми, как всичко е пак почти като при моя свиден патрон Леонид Илич Победоносни... (Дали така и не беше замислено, ала пропадна, понеже освен че са ужасяващо тъпи, са и чудовищно алчни?) Сънувах как затриват децата ми. Ала вече не можех. След Солженицин е адски трудно, бих казал непосилно е даже да си човек и едновременно член, макар и само де юре, на онази комунистическа партия. Дори и само на книга. Поне за мен бе непосилно. Аз не съм такъв силен човек. Именно затова си ме беше и страх. Сетне капитулирах. Капитулирах и аз, и страхът обаче капитулира. Седнах и написах писмо, без да кажа на никой, даже и на жена си, до общинския ми партийен комитет:

“Изпращам ви партийния си билет, за да извършите формалната процедура по отчисляването ми от Българската комунистическа партия, в която фактически не членувам вече три години. За обосновка на този формален акт би следвало да служи член 8 от Устава на БКП, според който, ако се спазваше, трябваше отдавна да съм отпаднал от БКП. Ръководството на 235 ППО, към която се числя, може да потвърди, че от почти половин година нито съм плащал членския си внос, нито съм присъствал на партийни събрания. Ще добавя - без никакви уважителни причини. Копие от това писмо ще оставя и на ППО.

Считам за свой човешки дълг да ви известя, че дълго премисляното ми решение е окончателно и не възнамерявам да участвам в обсъждането му.

Желая ви всичко добро.”

Ето така. Простичко, по ленински. Даже без обръщение, понеже не успях да измисля как да ги нарека партийните общинари или по-точно общинските партийци.

Пъхнах копие в чекмеджето, писмото в плик, пъхнах в плика и червената книжка, наплюнчих щедро плика, залепих го хубавичко, отидох в пощата, изпратих писмото препоръчано с обратна разписка, на връщане мушнах под заключената врата на кварталния клуб едно копие за сведение на пенсионерите, та да не ме закачат, ако им хрумне (никой не ме закачи: нито старците, нито общинските комитетаджии; други грижи си имаше моята бивша, първа и последна партия, не ѝ беше до мене), и се прибрах в къщи за първи път като бял човек от седем години и осемнайсет дена. А вечерта раздавачката звънна и ми донесе обратната разписка. Сещате ли се колко струваше, колко платих при изпращането? Познахте, десет стотинки. За милата на сърцето ми разписка №152 с ясен печат от двадесет и седми ноември 1989 година платих пак и отново десет стотинки. Просто такава беше цената в ония години: както за вноса, така и за износа...

Призоваха ни да паднем на колене в памет на избитите със и без съд и присъда. Наблюдавах внимателно стареца. Бяхме застанали отдясно на Паметника, сред градинката, където гладуваха депутатите през 1991-ва. Човекът се поколеба малко, после - срам не срам - се реши, постла си плика на "Кока-кола" и някак сръчно се срути на двете си колена, тъй като не можеше да стои клекнал и да си свива краката. Клеках до него и го наблюдавах. Минутата мина, старците взеха да се изправят полека, а моят само се озърна, без обаче в очите му да се чете нито молба, нито безпомощност. Хванахме го за ръце и мишници двама-трима души, вдигнахме го, кимна ни за благодарност, подадохме му и плика, той го отърси от сухата пръст и пак се опита да заеме полувоенната си, полуинвалидна стойка мирно, прекършена от годините точно през кръста. И очите му пак гледаха строго и вторачено право напред на този горд старец, вероятно бивш офицер. А бившият редник, а по-късно неудачен приемник на Леонид Илич Брежнев в международното комунистическо и работническо движение се изсули зад прекършения старчески гръб и бавно се потътри към къщи.

Повярвайте ми, доста години вече ми е чоглаво на девети септември. Понеже човек и да е бил член на комунистическа партия, живее и все търси прошка за своите глупост, подлост и страх. Честит ще е този, който намери. Блазе му, който се опрости за службата си при големия комунистически дявол, най-страшното зло за хората.

## XXVI. ДУМИТЕ. 1995

### Елегия

Седя в градината пред Националния дворец на културата. Свършил съм си работата, имам цял час време до родителската среща. Почивам си, както си почиват наоколо още стотици граждани на София: работещи, неработещи, пенсионери, младежи, лелки, чичковци. Също така си почиват и мутри, само че по кафененцата. (Районът около НДК е пълен с мутри, понеже е централен район и престижен.) Само децата не си почиват, търчат, карат бясно колелета и ролкови кънки, викат, крещат, гонят се и изобщо не се уморяват, неуморниците. Седя на пейка точно срещу чучелото и го изучавам за първи път в живота си. Дели ни само пътеката, която води до детската площадка зад него, така че го изучавам от упор. Чучелото навява мисли. Вероятно е построено с хъс и мерак, когато човек мине покрай него или го зърне отдалече как стърчи изкълчено в небесата, да спре, да поклати глава в смирена омая и да пошепне на себе си: "Господи, кога минаха хиляда и триста години в неспирен възход!" Вероятно творецът на паметника е имал и такива амбиции. Може би даже да ги е постигнал, не знам, нищо почти не разбирам от художествената сила на оживелия камък. От тоя камък. Виждам от моята пейка, че композицията боде облаците страховито огромна, величаво някак тържествена, символично някак културна. Виждам, ала от тази конкретна грамада нищичко не разбирам. Срамота е, ала не проумявам. Пък и да беше поне читава. Първите петнайсетина години

от четиринадесетия век на нашата България, бележещи най-славния ѝ, най-гордия ѝ възход за всичките тези тринайсет и кусур столетия, не са минали току-така и край чувелото. Оставили са следи по снагата му. Подпечатали са, така да се каже, великия си възход върху културния замисъл. Всяко зло за добро, казваме ние, народът на тази неспирно възходяща страна. Белезите по монументалната скулптура са я даже очовечили, постоплили, тя е станала по-близка, по-сърдечна, по-символична, по-метафорична, бих рекъл дори!

ЕТО Е В НАС

НИЕ СМЕ

ТО...

Ето тъй - метафорично - изглежда мисълта на Апостола с окапалите от нитовите метални букви, отдавна откраднати и претопени в някоя нелегална лелярна. Особено трогателна е половинката на "М"-то отпред, наподобявайки досущ единица. Би могло - с метафоричен привкус - да се чете и така: "Първо. Ето е в нас ние сме то..." Правилно. Напълно съм съгласен. Това го разбирам. Проумявам го с кожата си дори. Представям си обаче и се изхилвам на глас тихичко, а бабата до мен ме поглежда недоумяващо, понеже не изглеждам все още чак съвсем откачен, та си представям как красавицата екскурзоводка довежда тук немците или шведите и им обяснява, че това отсреща е продукт на нашето национално достойнство по повод 1300-годишнината, откак съхраняват същото туй достойнство коравите ни деди, а пък онова, дето "ние сме то", е мисъл на най-достойния измежду достойните, гордостта наша Васил Иванов Кунчев, дякон Игнатий, Апостола наш...

Ех, братя шведи, ех, мили братя германци...

Децата наоколо вряскат, търчат, разни породи дребни и едри псета се душат и гонят, закачайки се, топло е, мирно, София мирише на чушки, на бензин, на уют. Текат най-хубавите есенни дни, когато градът е почти поносим, може би единствените поносими дни през годината, като изключим още няколко такива през май, когато внезапно се сещаш, че все пак това е родният ти град, и ти става така жално, така мъчно за него. Децата хвърчат с колелетата си, а аз неусетно съм запрехвърлял в ума си децата на моите близки и подалечни роднини, приятели и познати. Запрехвърлял съм ги и във времето, в което според дякон Игнатий сме и ние все пак, местя ги и в пространството, понеже те отдавна-отдавна са в други пространства... Един работи на три места от сутрин до вечер, като едновременно следва из бостънските колежи и получава стипендия за успех; друг пробива във Франция, учейки и препитавайки се без ничия помощ; трети блъскат в красивата Австрия, блъскат и следват, говорейки си със старата ни емиграция във Виена вече на немски, понеже така е прието в някакви там случаи; четвърти стигнаха в далечна зелена Австралия; пети мият коли и чинии в Чикаго и скоро ще станат граждани на Съединените щати; шести избраха юга на Африка... И никой не помисля за връщане, никой не помисля за повторен живот сред унижения, гаври и издевателства. Така поне казват. В писмата си. В кое време са вече тия деца, в кой век съществуват? Ако те са във времето и почти са прекрачили в два-сет и първия век, това черно чувство срещу мене не означава ли нашата хиляда и сто, най-много хиляда и двестагодишнина? Не сме ли ние още в деветнайстия век, не сме ли се върнали пак в деветнайстия век? Едва ли, деветнайстият век е родил Левски и Ботев! Или сме свърнали извън времето? Не сме ли изхвърчали от времето заедно с нашите деца тук, заедно с този искрящ, заедно с този звънък безоблачен смях, долитащ отвсякъде? Какво ще правят децата ни, как ще живеят те тук? Как ще дишат свободно сред унижения, гаври и издевателства? Тук, в извънвремето...

Сигурно съм изстенал, може и със зъби да съм изскърцал, защото бабата пак ме стрелва тревожно. Не се тревожете за мен, госпожо, нека се потревожим малко заедно за нашите деца, за децата на нашата славна промяна, за децата на онази щедра ламя, на онзи приказан призрак, наречен реформа, за децата на мирния преход...

Не, не ми се ходеше на първата за годината родителска среща. Не ми се слушаше. Бях го слушал толкова пъти покрай по-голямото ми голямо момче. Знаех и какво ще каже добрата, съвестната, загрижената учителка на по-малкото ми голямо момче. Знаех го наизуст. Всяка година беше еднакво, беше едно и също до полудяване, само подробностите

се натрупваха връз познатото. Класната на по-малкото ми голямо момче ще призове да се обединим родители и учители, да им помогнем, да ги напътим петнайсет-шестнайсетгодишните ни деца, да им дадем пример, да не допуснем, да проверяваме, да се занимаваме, да им говорим и да внимаваме, внимаваме, внимаваме... А после ще си споделяме и ще се тухкаме за тревки, ганджи и стафове (така се наричат на сленговия език на децата ни разните работи, с които те бягат от противния свят, в който сме ги натикали да живеят, без да ги питаме искат ли или не), а съвестната учителка на по-малкото ми голямо момче ще повтаря, че те не пушат цигари, в смисъл, че те не пушат добрите стари обикновени цигари с добрия стар никотин, а пушат трева и стаф, и ще ни гледа уплашено, защото е млада и има малки деца... Сетне ще се разприказваме за дрехи, маратонки, пари - наши и чужди, за обири, кражби и джобения, за изувания и събличания, за деца, прибиращи се боси и голи посред бял ден у дома, за войната на училищната младеж против местната от квартала или махалата, за побоищата, за “какво ме гледаш бе, тъпанар?”, за “ти дървиш ли ми се бе, говедо?”, за “да ти вкарам един тупаник между зъбите ли искаш бе, педераст?” - и че трябва да внимаваме, да им говорим, да ги учим да зачитат чуждата собственост, да зачитат чуждото достойнство и чест, макар че - тя, учителката, съзнава - те у нас не се зачитат отколе, а децата ни само гледат, копират и озверяват, но все пак да опитваме да се борим с това, когато не сме уморени, когато имаме време да им обърнем внимание, пък, ако може, и да се обличат по-скромничко, по-ежедневничко, не сивичко, не еднаквичко, ала все пак по-практичничко, така да се каже, та де не личат толкова явно и толкова демонстративно имуществените разлики, които дразнят и предизвикват понякога животински рефлексии... А после щяхме да преминем към пиенето до видиотяване, към пиенето заради самото пиене, към пиенето на всякакви ментета, помии и бълвочи, чрез които децата ни отиват там, където нас ни няма, а заедно с нас и нашият свят, който те не са си избирали... След което щяхме да отворим приказка за пъченето и фукането с разни застрахователи, с извинение, с разни митични собственици на автоборси, чейнджбюра и казина, с всякакви могъщи бащи или братя, с вуйчовци-чичовци и двуметрови братовчеди с барабанлии пищови и кило злато връз потника - и че не е хубаво така, за тях самите - за децата ни - не е добре да се учат от малки да се позовават на силата, да разчитат на страх и заплаха, макар и много често измислени, което пък е още по-лошо, защото какво ще стане с тях, ако това им са аргументите... И някак неусетно ще се прехвърлим на темата за лъжите, за лъжите, за вечното лъжение, за нескопосаните, примитивните, за унижаващите ги идиотски лъжи, без които децата ни не могат да си представят живота си нито за миг, понеже това са видели още от бебета, а после са свикнали... О, ще да поплачем, разбира се, и за крушките, за гъби и тебешиири, за които ще трябва да посъберем малко парици, тъй като правителството не е спряло напълно разрухата и не е съвсем обновило България, а всички знаем колко е тежко с материалната база... Ще чуем новия правилник, ще разберем колко е строго с отсъствията и фалшивите медицински бележки...

Не, не ми се ходеше на родителска среща. Не ми се слушаше нищо за пазарната цена на мирния преход - децата ни. Не исках да мисля пак и отново, че тази цена е била калкулирана от бащиците на мирния преход, които са изкалкулирали, че тя е съвсем приемлива. Особено без данък добавена стойност, както би казал мойт тлъстеещ приятел. Добавъкът щяха да плащат децата на изкалкулираните наши деца, както би казал добрият ми плешивеещ приятел.

Вдигам очи към черното мраморно нещо, гледам осиротелите призрачни думи насреща си и за кой ли път чета ли, чета:

ТОЗ, КОЙТО ПАДНЕ  
В ОЙ ЗА  
ВО ОДА,  
ТОЙ НЕ УМИРА!

Да не мислите, че удивителната е отвесна? Естествено, че не е. Килната е наляво и току ще падне върху “умира”. Ако “умира” успее да задържи някак си удивителната, тя ще легне отгоре на скръбната дума, сякаш е паднала в “ой” за “во ода”. Ако не успее,

възкликателната ще тупне долу в клоаката, откъдето ще я задигне грижовна ръка и ще я отнесе там, където ѝ е мястото - при разни други удивителни и въпросителни, при точки, запетайки и многоточия, при думи и имена, при главата на Пенчо Славейков и тялото на Пейо Яворов, при знайни и незнайни метални отливки на разни забравени чичовци с техните забравени думи и препинателни знаци, осигуряващи плана на родните нелегални леярни. Може обаче мургавата грижовна ръка да не намери възкликателната, тупнала долу в основата на монументалния паметник роден. Защото долу в основата освен удивителната на Ботев мургавата грижовна ръка ще заvari стотици пластмасови чашки от кафе и кока-кола, кофички от всякакво кисело мляко, разнообразни изгнили, полуизгнили и пресни парцали, купища сплъстени, разлагащи се листа, люспи от семки, кори от банани и портокали, разлагащи се огризки от ябълки, динени кори и части от нехаресана диня, шишета от ракия, водка и джин, пластмасови бутилки от кола и фанта, станиоли и целофани от всякакви вносни бисквити и вафли - цветно, пъстро, красиво, - скъсани чехли, парчета от тухли (кой знае защо), цял куфар, разтворен, празен, ала и непокътнат (кой знае защо), цели пликосе с непотребна храна, с досадни за носене дреболии... И тоалетна хартия. И несметни количества тоалетна хартия. И несметни количества употребена за всякакви нужди тоалетна хартия, включително и класически нужди. Както и впечатляващо количество от онова, заради което човечеството най-често употребява тоалетна хартия. Със самата хартия отгоре или отстрани. А всичко това обилно препикано от хора и забързани кучета...

“Ой”, както пише горе на паметника, не е лесен животът на грижовния доставчик на пресен метал. Макар и свикнал да работи в нечовешки санитарни условия, макар и обръгнал за последните хиляда и триста години на всякакви изненади, ако все пак се реши да порови около основите за удивителната на Ботев, него го дебне смъртна вече опасност. Над грешника зеят доста осиротели клетки като правоъгълни слепи очи, отдолу се подават, тук-там и стърчат арматурни жезла, грозен бетон. Самите правоъгълни облицовъчни мраморни плочи отдавна са паднали долу, сякаш всяка е следвала някоя буква от Левски и Ботев в смърдящата преизподня, и за снабдителя с пресен метал няма гаранция, че поредната плоча не ще се стовари право отгоре му, докато лази край паметника на нашата многовековна държава. А ако се стовари, ще го погребат по-лошо от куче. По-лошо от кучетата любимци, дето препикават стърчилото. Никому не ще хрумне дори, че е паднал в “ой” за “во ода”. По-скоро в “ой” за мъдрите, изстрадани, окапали като тъжни листа думи на Ботев, който “ой” обаче, за жалост, не осигурява безсмъртие...

Станах да си ходя. Да си ходя в къщи. “Върви, народе възродени,” - пишеше до Ботев и Левски по диагонал и стигаше до един от многото ръбове на нашия многоръбест монумент. Всички букви си стояха, стоеше си и запетайката. Признавам, не загреях веднага къде е продължението, а си мислех, че долният ред е изкраден изцяло. Мислех си, докато се колебаех откъде да хвана пътя, че “към светли бъднини върви!” е задигнат, а скоро ще дойде часът и на “Върви, народе възродени,” който ред е бил по-нагоре и съответно по-труден за крадене. После видях, че няма следи от букви, и включих. Свих зад ръба. “Към светли бъднини върви!” бе написано също по диагонал нагоре и пак не липсваше нито буква: височко бяха “бъднините”, а и наклонът на гладката стена е обратен, алпинистки способности се необходими, за да се свърши работа. Но, като успокояваща компенсация, никой пък не го чете, понеже “светлите бъднини” гледат на изток, към дърветата и храсталците пред детската площадка, над пътеката, по която рядко минава човек, камо ли пък с вдигната към небето глава. Постоях там в сянката под “бъднините”, сред смрадта на урината, и се чудех дали все пак да не ида на родителска среща. Накрая заобиколих дупката около основите на непонятния поне за мен паметник, ползвана за голям общински боклукчийски контейнер и същевременно за обществена тоалетна, и краката ми сами избраха посоката.

Исках да се прибера в къщи, да се прибера в стаята си, да се прибера при книгите си, при Захари и Йовков с техните непокътнати думи между стените на книгите им... При Чехов и при Бердяев, при Стайнбек, Селинджър и Кен Киси, при Казандзакис и Джон Уейн... При думите им... При Майстора и при Маргарита... При Достоевски. При княз

Мишкин и Алексей Карамазов. При децата около Алексей Карамазов. Или просто Альошка. При думите му към тези щастливи деца... При техните щастливи очи... И поне за миг да усетя отново, че времето е в мен, че времето поне за миг ме е докоснало отвътре. Преди пак да се удавя в извънвремето.

## XXVII. ЗВЕЗДИТЕ. 1996

### Сиромашко лято

- Защо Георги Марков пише за социализъм?

Направих се, че не съм чул.

- Тате! - повиши глас шестнайсет-седемнайсетгодишният ми син.

- Какво?

- Непрекъснато пише за социализъм, за социалистическо общество, за социалистически страни. Почти не употребява комунизъм.

Засмях се: такава подправка употребява ли се! Но пак не му отговорих. Не ми се приказваше за социализъм и комунизъм. Само си представете картината. Седяхме цялото ми семейство на двора до селската ни къщурка, отсреща кротуваше планината с ливадите и гората над тях, птички бърбореха из зеления още листак, небето синееше. Бе събота, последната събота на ученическата ваканция; бе топло в мекия септемврийски следобед, синовете ми и майка им чоплеха семки, всеки зачетен в книгата си, удобно излегнат в платнените, поокъсани тук-там и позашити столове, всеки сам със себе си на любимото си място. Жена ми се бе свила на сянка под бъзовото дърво, два̀сетгодишното ни момче - до нея, също на сянка, близо до стълбите към горната част на дворчето, по-малкият се бе скътал по към мен под младата джанка, а аз си мързелувах на моето си място под старата дюля, облегнат на гостоприемния ѝ и гладък ствол. Пред очите ми аленееха домати, до тях, почти изсъхнали вече, но още даващи плод, жълтееха тиквичките, изпъзели почти до над ската към уличката, а горе, току до комшията, между листата надничаха дългите чушки на зеления боб, който тук връзва почти до октомври. Повтарям, беше събота, чак в понеделник щеше да се завърти поредното колело с проклетия будилник за по-малкия, с дежурните въпроси към по-големия дали сутринта е на упражнения, или да го будим нормално за работа; сега обаче лениво пълзеше тиха, кротка събота, в каквито съботи нормалните хора си почиват. Казвам тиха и като че поизлъгах: селото се подготвяше за събора си, хора щъкаха нагоре-надолу, коли пристигаха, за да могат гостите да преспят и да почнат утрешното ядене и пиене по-отрано, а над долината неуморно се извисяваше истеричният гласец на младата певица от оркестъра, който забавляваше младежта в училищния двор. Когато оркестърът с певицата отбъхваше (някой предвидлив масовик бе инсталирал уредба да ги замества), към планината политаха трелите на популярните фолкизпълнения и най-вече "Радка пиратка", пускана непрекъснато, понеже между другото оркестърът някак много бързо се изморяваше. Планината надделяваше обаче, онова нещо откъм училището не смушаваше кой знае колко морния покой на съботния следобед. Нито пък четенето ни. Жена ми си четеше някакъв роман, големият - как му завиждах! - четеше за първи път в оригинал "Майстора и Маргарита", целия текст, като го сравняваше с първото българско издание, осакатено юнашки, следвайки осакатеното навремето си в Съветския съюз първо издание на романа, появило се преди тридесет години. Момчето прехвърляше двете книги в скута си, помагаше си с преводната, когато брадвата не беше играла, на несвършения си руски, намирайки едновременно в необрулената от цензурата руска книга думите, изразите, изреченията, пасажите, абзаците и дори цяла глава, които просто липсваха в първото българско издание. Малкият гълташе "Задочните репортажи" на Георги Марков, първия том, понеже го чакаше вторият. Не помня какво четях аз. Пък и има ли някакво значение какво четяхме ние с жена ми! Помня

обаче миризмата на джибри от джанки, на грозде, на печен, задушен и препържен дребен и пернат добитък, на сухо сено, на мляко, на есен. Е, как да приказваш за социализъм и комунизъм!...

- Естествено - промърморих, защото малкият най-търпеливо ме чакаше да му отговоря.

- Защо естествено?

- Защото живяхме при социализма, а не в комунизма, а той пише за обществото, в което живяхме.

- Че то не е ли едно и също?

- Ти на луд ли се правиш! - скастрих го, а той се обиди.

- Откъде да знам има ли разлика! - развика се и почервения от амбиция. - Аз си мислех, че е едно и също! Откъде мога да знам, че имало разлика!

И се нацупи. Гледах го и изведнъж проумях, че той действително няма откъде да знае. Когато падна другарят Живков, синът ни бе само на девет години и нещо, а във втори-трети клас, да благодарим на просветното тогавашно министерство, още не учеха диаматистмат и научен комунизъм. След няколко месеца пък, когато комунистите се преобядисаха на социалисти, за едно десетгодишното дете е било най-естествено да си помисли, че разлика няма. След което го е чул още хиляди пъти и в къщи, и на улицата, и по площадите - разлика няма, разлика няма, няма. А пък аз не си спомнях да съм изнасял лекции у дома по исторически материализъм.

Извиних му се. Обърнах го на шега.

- Комунистическият обществен строй - заобяснявах уж насериозно - се дели на две основни фази, другарки и другари. Първата се нарича социализъм, втората - комунизъм. При социализма се установява диктатура на пролетариата и важи принципът "от всекиго според способностите, всекиму според труда". Докато трае, така да се каже, социализмът, в недрата му се зараждат кълновете на комунизма. Държавата постепенно умира заедно с диктатурата на пролетариата, защото освен че се зараждат, кълновете страшно бързо набъбват и стават като кипариси, като баобаби, и хоп - настъпва царството на благоденствието, тоест вече комунизмът е построен, хората са прекрасни, няма пари, няма милиция, а владее принципът "от всекиго според способностите, всекиму според потребностите". И никой не злоупотребява с потребностите си, понеже а адски съвестен, даже другарите от политбюро не злоупотребяват! Това е.

- Ясно - отсеке малкият.

- Не знаех, че си толкова прост - завърших, намигайки му. - Чети класиците, Маркс и Енгелс, там всичко го пише черно на бяло. После поemi Ленин, петдесет тома са само, не е чак толкова много. Сетне изяж Сталин, "Краткият курс", "Въпроси на ленинизма" и "Въпроси на езикознанието", те ти стигат. И да знаеш, всичко при него е стегнато, тезисно, ясно е като фуражка, като лъснат ботуш. След което ти остава да глътнеш трийсет и осем тома на другаря Живков и си готов.

- Благодаря - кимна възпитано синът ми.

- И Жан Виденов да прошудира - изсъска жена ми, без да вдига очи.

- Защо не! - въодушевих се под дюлята. - Ако комсомолът му е спретнал някоя и друга брошурка на времето!

Ала хлапето вече изобщо не ни слушаше. Научило бе каквото му трябва около слънчевата теория, тоест абсолютния минимум, понеже хлапето не се интересуваеше засега от теориите, по-късно щеше да разбере целия ялов, изкуствен, противоположен, противочовешки и човеконаневистен заряд на теориите, а от това, което се е получило в практиката, и затова отново бе забило нос в Георги Марков, където е навързана практиката в целия й слънчев порядък. Големият тихо пръхтеше, забавлявайки се, зъбите им на тримата методично чупеха семка след семка, повицата откъм училището виеше някаква полународна-полумаане песен, а сиромашкото лято нежно, приятелски, някак съвсем деликатно побутваше топлото слънчице все по-ниско над меките западни хълмове. Минаваше четири и половина. Дори мухите ги мързеше да досаждат.

След може би половин час големият се изхилва от все сърце. Хлопва книгата (руската) в скута си и започва да удря по коленете си от възторг. Разбирам го. И така му завиждам!

- Къде си? - питам и ми е тъжно, по дяволите. Никога повече през живота си няма да прочета “Майстора и Маргарита” за първи път.

- Дойдоха да арестуват Никанор Иванович заради доларите - докладва синът ми.

- По-нататък сънят му е целият изрязан - напомням му. - Ще си го четеш само на руски.

- Знам, казвали сте ми - изсумтява той и вдига жадно книгата. Блазе му.

Сигурно приближава пет и половина. Певицата отдавна е млъкнала и откъм училището се носи някакъв полусръбски, полуцигански, полутурски кич, а след малко затопуркват и барабанчетата на до болка наизустената вече “Радка пиратка”. Виенското колело се върти, ближат се захарни пръчици и памук, ветрецът шуми горе в тополите, облачета прехвъркват между баирите, а планината разбиращо се усмихва в своята вечна доброта и търпение.

- Така ли е било в Съюза на писателите? - поглежда ме малкият, невярващ, изумен, потресен от току-що прочетеното. Дори си придърпва стола по-близо, та да не пречим на другите, докато си говорим.

Протягам ръка към книгата, за да видя какво го е впечатлило толкова силно.

- Наистина ли е било така? - повтаря той.

- Не знам. Вероятно - подавам му тома.

- Било е много гот да си писател - клати глава.

- Беше - кимвам.

- Ти помниш ли?

- Георги Марков пише за шейсетте години. Аз помня края на седемдесетте и осемдесетте. Помня отношенията си с определени хора. Помня и хората. Не помня съюза обаче, не помня атмосферата му. Не съм бил отвътре. Но и тогава беше гот, и отвън си личеше. Дори много по-гот, отколкото го описва Георги Марков по собствените си спомени от шейсетте години.

- Мангизи, творчески отпуски, мерцедесчета - нарежда хлапето с наскоро изваден паспорт, - мадами, чужбина, шапка на тояга...

- Това беше само за отличниците - поправам го. - Особено мерцедесчетата, и то по-късно, и чужбината се отпускаха само на най-талантливите, само на баш класиците преживе... Както и на отличниците от всички други области на живота... Голямата манджа обаче бе другаде и въобще не говоря за никакъв Съюз на писателите, говоря ти за България. Състоеше се голямата манджа в абсолютното чувство за сигурност, по-скоро в сладкото чувство, че абсолютната сигурност ти принадлежи, че тя ти се полага по право и по заслуги при едно-едничко, напълно приемливо за маса хора условие...

- Да си мазник - правилно предполага хлапето с паспорта, ама греши.

- И тази дума може да се употреби - махам с ръка. - Нека да е мазник засега. Да си мазник обаче не беше достатъчно. Мазници колкото щеш. Трябваше да си нещо повече от мазник, за да изпитваш сладкото чувство за сигурност, сладкото чувство, че ти си на мястото си и това място е хубаво място, че обществото, в което живееш, е създадено специално за теб и специално по твой вкус, а вкусът ти е хубав, че всичко в този живот е подредено някак особено справедливо специално за теб и тази справедливост е хубава... И знаеш, че не грешиш, сигурен си, стопроцентово сигурен, че това чувство за сигурност не е измамно, докато раздаваш или чакаш поредното звание, награда, издигане. Трябваше да си влечуго, това беше условието.

- Ясно - резюмира синът ми.

- Мислиш ли? - наблюдавам го. - На мен, да речем, все още не ми е съвсем ясно, а съм съвременник.

Момчето ми умее да слуша. Сега възпитано, почти незабележимо иронично усмихнат, чака да чуе какво ще си изсмуча от пръстите, което да не му е ясно.

- Малцина допълзяха до мерцедеси, чужбини, големи мангизи и страшни мадами - проговарям. - Не бяха кой знае колко влечугите. Другите, ние - наречи ни мазници, щом ти харесва, - просто съществувахме в своите малки хралупи, в своите тесни бърлоги. Някои се измазниха повече и докопаха я залък, я парче, я цяло коматче от оная голяма погача, други им бе чоглаво да се мазнат чак толкова и им подхвърляха само трохички. Трети не се мазнеха хич. Ама хич. Имаше и такива. Всички те обаче не бяха влечуги, просто съществувахме, както съществувахме ние двамата с майка ти в нашата малка хралупа, както съществувахме още милиони човеци в техните малки хралупи - кой повече мазнейки се, кой по-малко, кой съвсем малко, кой хич.

Момчето ми е толкова тактично, че ме слуша, без да пита колко точно се е мазнел баща му.

- Повечето обаче, много по-голямата част, огромната част от хората не бяхме влечуги. Малцина бяха влечугите с онова сладко чувство за сигурност. Нищо че другарят Тодор Живков ги местеше нагоре-надолу по тъча, после в центъра, сетне пак по тъча...

- Винаги си склонен да оправдаваш - кори ме по-малкото ми голямо момче. - Винаги търсиш да намериш някакво извинение за хора, които не заслужават.

- Телето си е там, защо да го търся - правя опит да отбия укора. - Ти просто не съобразяваш, че всички влечуги без изключение, като започнеш от тиранозавъра Тодор Живков, от тиранозаврите преди него Вълко Червенков и Георги Димитров, като почнеш от динозаврите от политбюрата им и стигнеш до най-жалките, до най-гърчещите се ихтиозаври със стари волги и дърто-дебели секретарки - та всички тези влечуги се въдят най-добре в терариумите, създадени от нас, от всички нас, мазниците, както казваш...

- Така е по-добре - казва момчето ми.

- Вече няма никакво значение кой защо и колко се е мазнил. Едни го правехме от демонската си проклетия - те предизвикват само погнуса. Други се мазнехме не по-малко от тях поради идейната си скопеност, заради идеалите си - тях само да ги окайваш. Трети, милиони, се мазнехме, кой повече, кой по-малко, само от страх - те заслужават само съчувствие, съжаление, състрадание. Четвърти, хитреци, се мазнехме само колкото да не е без хич. Тях трябва да ги презираш. Пети не се мазнеха никак - мир на праха им. А някои от тях даже оцеляха по чудо.

- Как? - пита синът ми.

- По чудо - повтарям. - Няма значение как, но оцеляха не само физически, а и духовно. Ние сме последното поколение, което ще помни подробностите. Вие трябва само да помните схемата, за да не я допуснете никога вече. А вашите деца няма да се интересуват дори и от схемата. Те ще знаят, че земята се е потресала от ужас някъде в края на двайсетия век, изтръскала се е от облепилите я отвсякъде гадове и влечугите са изчезнали, както някога динозаврите. А къде е минавала тънката граница между мазник и влечуго, как от мазник човек е допълзвал до властно влечуго или от влечуго е изпадал до малък мазник - вие гледайте напред, а това оставете на оная клюкарка историята. Който - като теб - се интересува, ще прочете. Включително как се оцеляваше не само физически, но и духовно.

- Ето че пак го извъртя някак си - промърморва момчето ми. - Пак го усука така, че мазниците да не са виновни.

- Думата вина не съм я споменава дори - възразявам. - Най-внимателно се следях да не би случайно да я употребя.

- Да не би случайно да ги изкараш виновни!

- Не затова. Просто нямаш право да съдиш, когато ти си бил част от тяхната схема. Когато сам ти си бил малък мазник, ако приемем терминологията ти. Макар че на мен, момчето ми, по ми харесва човек вместо мазник. Обикновени човеци вместо малки мазници. Нормални хора, смлени от мелницата, вместо мазници.

- Пак се измъкваш. Пак търсиш да оправдаваш!

- От годините е - погалвам го по късо подстриганата глава и се надигам да правя салата, понеже вече ми се пие ракия. - Пък и въобще не е вярно - подхвърлям през рамо,

развеселен, и се насочвам към краставичките и доматиите, към любимите ми лехички копър и магданоз.

Ей Богу, наистина не е вярно. Кой съм аз, та ще съдя или оправдавам нормалните хора!

А над планината се лее за не знам кой път “Радка пиратка”. Нека.

Обичам аз да си правя салатата. Табиетлиите пиячи на ракия обичат сами да си правят салатите. Няма да си издавам рецептата, само ще споделя за лаиците, че това е пипкава работа, продължителна и майсторлийска, като в свещенодействието около купата освен продуктите се влага и много, ама много любов.

Сигурно приближава седем, когато свършвам. Жена ми и децата са подредили масата отвън, наливам леденостудената ракия на нас двамата, на синовете ни бира, тъй като те я предпочитат, чукваме се и двете лами се нахвърлят върху салатата ми, което е разбираемо.

- По-кратко де - озаптва ги майка им.

Всеки си седи на мястото. Моето е най-хубавото, което също е разбираемо, гледа отсреща към планината, над която лаят сенки, тук-там даже сив полудрач, а ливадите са кротнали в преднощно безветрие и се готвят за своите си сънища. Доматите изглеждат кървави на тая нереална светлина, която трае не повече от двајсетина минути преди свечеряване, а жълтите круши - маслено, пастелнозелени. Като нарисувани са. Всяка вечер са като нарисувани. Над тях сухите клони на черницата стърчат в чистото небе като антени, улавящи всеки звук в долината. Има какво да улавят тази събота. В момента уредбата отново е изключена, а събралата сили певица изпълнява с неподправено чувство “Тигре, тигре”. “Тигре, тигре, имаш ли пари?” - пита с надежда певицата в припадащия здрач, местната селска младеж мълчи и си пие бирата и мастиката, ние с жена ми си пием ракийката, боцвайки си от великолепната ми салата, спокойно е, самото време е спокойно, ракиено, докато малкият се обажда, вероятно от скука:

- Кой е Митко Григоров?

- Идеолог - отвърщам. - Нещо като Александър Лилев, но по-древно.

- А Тодор Павлов?

- Още по-древно.

- Не мога ли поне да се нахраня без тия динозаври! - изпъшква гневно жена ми и понечва да продължи да ни хока, но малкият вече е изпуснал вилицата си в чинията и цвили от смях, аз също се хили с пълна уста, жена ми и големият ни гледат недоумяващо, малкият само скимти “айде, стига бе” и едва не се задавя от кикот; накрая адски доволни си удряме ръцете над масата като Любо Ганев с Димо Тонев или Майкъл Джордън със Скоти Пипън, но така и не успяваме да поукротим спонтанната си истерия.

- Какво става тук? - обръща се жена ми към мене.

- Одеве си говорехме за разни влечуги, включително динозаври - обяснявам й през смях.

- И какво толкова ви е смешно в момента? - иронизира ни тя.

- Съвпадението - лукаво се хили по-малкото ни момче. - Много е приятно - добавя проклетникът, - когато в семейството цари пълно единодушие.

Смеем се вече и четиримата, а той, напълно щастлив, отново се нахвърля върху остатъците в чинията си.

“Айде, борци, борци, дайте ми пари!” - моли се мазно певицата откъм двора на училището, носещо името на български свиден светец, а дрезгавината прави сухите клони на дудата съвсем да приличат на непотребни (поне в момента) антени.

- Какво беше общото между динозаврите? - внезапно проговаря големият ни син.

- Слугуването у злото - отвърща майка му след минута.

- Точно така - отвърщам аз. - Но ми се струва, че има и нещо друго. Ще се опитам да ти отговоря по-късно. Ако мога.

- Няма вече пълно семейно единодушие - вметва хитро малкият.

- Край засега на динозавърската тема! - правя му жест с ръка да мирне и заговаряме за наши си семейни работи.

“Ех, тигре, тигре!” - простенва певицата и вероятно уморена от толкова емоции, от толкова финансови жалби и валутни очаквания, отива да си почине. Селото за минута-две притихва донякъде, шурците сякаш бързат да си наваксат срещу конкуренцията, ала и уредникът не се мае, масовикът и той не е вчерашен, онзи деншен е, така че след малко отново гръмва за шести, седми или за двайсети, петдесети път “Радка пиратка”. Големият тъкмо разказва нещо около работата си, сепва се и най-натурално изревава:

- Да ѝ беше сцепнал дънките най-после, та да млъкне!

- О, нямаше! - превзема се брат му. - Щеше да пее от щастие!

Споглеждаме се с майка им, но не издържаме, прихваме. Аз ставам да запаля външната лампа, та да виждаме какво има в чиниите ни, а жена ми любознателно се интересува:

- Сцепна или все пак цепна?

- Сцепна. Зароди се спор в някои университетски среди - търпеливо ѝ заобяснява големият, - проверихме чак в речника на Найден Геров. Глаголът е точно сцепна. Така е и в текста, също е проверено - сцепна. Символизира онази завършеност, онази окръгленост, онова одисеевско начало в евентуалните действия на лирическия герой спрямо лирическата героиня Радка, естествено при положение, че я гепне. Цялата магия е в представката “с”. Тя сякаш придава увереност на слушателя, че лирическият герой непременно ще успее, непременно ще сцепне дънките на малката Радка. Че справедливостта ще възтържествува в края на краищата!

- Оф! - възхищава му се малкият и награждава брат си с най-престижната титла: - Идиот!

- Оф! - казваме и ние с жена ми, впечатлени.

Нахранихме се. Раздигаха масата без чашите. Звездите изгряха. Планината заспа. Захладня. Падна лека, едва доловима влага. Певицата попя още веднъж. Още веднъж-дваж се закахна и на малката Радка. Бъбрехме си. Таралехът, нашият семеен приятел, слезе отгоре, откъм сухите дърва, прошумя в здравеца. Долината полека-лека утихваше. Жена ми потръпна зиморничаво, облече се. Бъбрехме си, изпращайки лятото и посрещайки сиромашкото лято. Още повече захладня и жена ми се прибра в къщата. Изгасих лампата, за да се наслаждавам на звездния свод. Сетне мълчахме, сякаш да вкусим от тишината след толкова врява и шум през деня.

- Измисли ли? - попита големият ми син по някое време.

- Струва ми се, че да. Но не съм сигурен вярно ли е.

- Е?

- Безпомощността. Безпомощността е общото измежду всички влечуги.

- Това е несериозно - рече някак обидено той.

- Сериозно е. Не всички бяха слуги на злото, така е, не всички бяха злодеи, не всички бяха страхливци, тъпаци, некадърници, коне с капаци или просто негодници. Ала всички бяха безпомощни.

- Сталин ли е бил безпомощен? Влечугото над влечугите!

- Тиранозавърът над тиранозаврите - уточних. - Разбира се, че е бил безпомощен. Безпомощен пред живота, житейски безпомощен. Не познавам нито един от тях, а познавах твърде много, нито пък съм чел някъде и някога за онези от по-рано, който да се е справил с каквото и да е житейски проблем. Да се справи като човек, както хората се оправят с живота. Пълна безпомощност! И затова винаги, без изключение, абсолютно винаги и навсякъде, където е имало власт на комунистическите влечуги, там към живота се е подхождало със злоба и със сатанинско насилие, с терор и омраза, с подлост и шикалкавене, с демагогия и лъжа, с каквото ви дойде още наум, но не и човешки. Защото влечугите са безпомощни пред живота, те не знаят какво да правят с това Боже творение, те затова го и мразят, без да съзнават. Предполагам, ала може и да не е съвсем тъй, поради това те и създават своите войнишки стада, своите партии, своите подстригани и уеднаквени със сопата общества, оттам е и вярата им, мечтата им всички да са еднообразни и равни като войнишки одеяла под конец, защото са безпомощни пред живота именно в чисто човешкия, личностния, индивидуалния смисъл на хубавата дума “човешки”. Те

търсят помощ и затова са жестоки. Те затова са и създали своето учение, тая казармена догма, за да им бъде помощник в жестоката им безпомощност пред непонятния и непобирация се в кухите схеми живот... Просто не мога да си представя по-безпомощни хора от Карл Маркс и Владимир Ленин! Да не говорим за Йосиф Висарионович! Там е и трагедията на милионите и милиони човеци, избити от тях заради тяхната зловеща безпомощност... Разбирате ли, момчета?

- Мисля, че да - каза малкият.

- Да - каза големият.

Таралежът прошумоля в отдавна прецъфтения здравец и пое в мрака нагоре към уютното си леговище сред вършините. Той мразеше влечугите и явно не му се слушаше каквото и да било за тяхната драма.

- Ама разбира се! - спонтанно извика малкият, проумял внезапно какви ги приказвам. - Ти през цялото време пак се стремеше да оправдаваш! Ти се опита да оправдаеш даже влечугите!

- Не да ги оправдая, опитвам се само да си ги обясня.

- Но излиза, че и те не са виновни! Излиза, че са даже някакви жертви!

- Жертви са - потвърдих.

- Ето това е! Винаги е това!

- Те са и виновни, разбира се. Влечугите не са твоите мазници, а по-добре все пак обикновени човеци. Виновни са, но са и жертви, жертви на себе си, на самите себе си. Ти представяш ли си хиляди и хиляди хора в продължение на век и половина, хиляди хора по целия свят, които не са усетили Божия промисъл в себе си, не са разбрали мисията си на тази земя! Ако и в такъв случай не си жертва...

- Но ти пак... - почна малкият.

- Що не млъкнеш! - срязва го големият.

Млъкнаха и двамата.

- Не е важно аз какво мисля - запалих нова цигара, - важно е вие да си спасите душите. В България все още властват много влечуги и вие трябва да оцелеете, без да омърсите душите си. Това е. А ние с майка ви ще се опитаме да ви помогнем, колкото ни държат силите. Знам, че на душите ви не е лесно, знам, че ви е самотно на душите, когато навън властва лъжата, но тя вече не е всевластна, както по-рано, така че трябва да издържите, колкото и да продължи всичко това, колкото и да ви е тежко. За вас няма нищо по-важно от това да си запазите чисти душите, да ги съхраните такива, каквито ги носите точно тази вечер, в този час, в този миг...

И аз млъкнах.

Слушах тишината и ми беше приятно да си седя с двамата мъже под звездите. Все по-рядко се събирахме с двамата млади мъже под звездите, пък и настъпваше последната нощ на онова бременно с напрежение лято, така че се наслаждавах на отпуснатото ми щастие. Утре от сутринта щяха да надует уредбата откъм училището, кръстено на свидния ни светец, купонът отново щеше да потече, цял ден щяха да се редуват "Радка" и "Тигре", а следобед, когато гостите щяха да са се наiali добре и предоволно напили, щеше да се извие хоро на площада под звуците на същия тигров оркестър с певицата, а ритъмът щеше да бъде нещо средно между кючек и псевдосръбска кръчмарска чалга, но хората щяха да играят и под тези модерни ритми, както са играли дедите им българските хора преди петдесет, сто, двеста години, без изобщо да подозират какво чудесо ще се лее над долината им след петдесет, сто или двеста години. А ние щяхме да поемем към София, за да продължим съществуването си в ритъма "от понеделник до петък неуморно загивам, събота и неделя еле-еле наваксам"... Но това щеше да бъде утре, вдругиден, още по-нататък, а сега слушах равномерно дишане на двамата млади мъже.

- Длъжни сте да съхраните чувствителността си - поотместих едва-едва тишината, - длъжни сте да запазите сетивата си за доброто и злото, за справедливо и гнусно. Срещат се хора, лишени от тая Божя дарба. Често се срещат. Те не познават доброто, те не знаят разликата между добро и зло. Сякаш не са потомци на Адам и на Ева. Вие я знаете. Помнете я, понеже краят на бандосоциализма се вижда. Не мога да ви кажа кога ще дойде

краят, но вече се вижда с просто око. Когато дойде обаче, ще потрърбват порядъчни хора. След една, две, пет или десет години ще потрърбват порядъчни хора. Те няма откъде да се пръкнат освен измежду вас, измежду вашето поколение. Защото нашето, защото ние вече приключваме, колкото и да се стараем да замием позора...

- Глупости! - протестира в хор порядъчните ми момчета.

Подхилвайки се, звездите отгоре се забавляват.

- Много сте мили - запалвам нова цигара, - но трябва да сте пределно внимателни. Често ще попадате в порутените, ала неразрушени докрай лунапаркове на безумието. Ще се озовавате между старите криви огледала, ще съзерцавате изкривените си муцуни, без дори да подозирате, че са ваши, ще наблюдавате с ужас как животът понякога ви се плези и гъне отвсякъде... Не се стряскайте, поспрете и помислете кое е добро и кое зло в определената ситуация, кое е истина и кое лъжа, кое е красиво, а кое прилича на демон. И ако ви стигат силите, постарайте се да постъпите според както ви съветва доброто... Разбирате ли?

- Да - казва малкият мъж.

- Да - казва големият мъж.

- Когато този кошмар си отиде - продължавам под присмехулния взор на звездите, които все така наблюдават как се опитвам да замия позора, - хората няма да станат по-добри, ще имат възможност обаче да живеят отново нормално. Тези години ще останат в паметта ни само с кривата си лъжовна муцуна, сякаш човечеството е получило временен гърч в огромна част от своето тяло, парализирало се е, сетне полека-лека се е раздвижило, започнало е да става и сега бавно прохода с надеждата скоро и да се излекува. Така, както се излекува и от друг един гърч, от фашизма. Макар и бавно, ще проходим и ние, ала не зная кога. Знам обаче, че след десет години в това село никой няма да слуша "Радка пиратка", никой няма да се моли на "Тигре, тигре" за марки и долари, а ще играят отново на събора си истинско, нормално, българско хоро, както са го играли стотици години. Ето това е.

Звездите отгоре се забавляват ли, забавляват. "Давай, давай!" - подканят закачливо звездите.

- И още нещо - смачквам цигарата. - Ще живеете с всякакви хора. Ще живеете с добри, ще живеете и с лоши хора, ще живеете с каквито щете хора, но след десет години порядъчните ще могат отново да дишат. Ще страдат повече, ще преживяват всичко по-дълбоко от другите, както е било винаги, но ще дишат. Вие просто ще трябва да сте запазили белите си дробове от червената гостенка. Вие...

Никой ме погалва леко, само с върха на пръстите си. Не съм я усетил кога е излязла и тя под звездите.

- Знаеш ли докъде се чуваш? - Ръката ѝ мърда отзад на врата ми.

- Много гот! - заявява малкият мъж.

- Конско чета - стисвам малката ѝ топла ръка. - Вечерно нравоучение...

- Петдесет години... - промърморва големият мъж.

- Петдесет и две - уточнявам. - И пет дена.

- Половин век - мърмори синът ми, - а къде е смисълът...

- Как така къде е смисълът! - извиквам разпалено, почти крещя въпреки волята си. - Забранявам ти да говориш, че не е имало смисъл! Забранявам ти да споменаваш, че е било безсмислено! Човечеството е трябвало да преболедува този детски паралич, за да придобие имунитет! Смисълът е, че го преболедувахме ние и нашите родители и деди, а не вие и вашите деца!

- Еба ти смисъла!... - казват тихо в хор нашите момчета и ни гледат с майка им под щедрата светлина на звездите с добрите си чисти очи.

Еба ти и сиромашкото лято.

## ДЕСЕТА ЧАСТ

## ОКТОМВРИ

### XXVIII. БЮЛЕТИНТЕ. 1994

#### Чугунолеяропишманбизнесменски етюд с язовир

Какво бихте могли да сторите, ако годината е 1984-та, притежавате поразбрицан запорожец и пътувате по магистрала “Тракия” към Пловдив? Ей сега ще ви предложи какво да направите... Ах, да, и още едно задължително условие - да не участвате в никакъв бизнес, докато си пърпориите със зазчето по шосето. (И до ден-днешен, щом чуя ветеран заз да изпърпори край мен, сърцето ми трепва от сладостни спомени - толкова обичах стария звяр.) Ето какво ще свършите. Ще подминете разклона за Вакарел, ще си подсвирквате с облакътена ръка на прозореца, докато се любувате на Ихтиманска Средна гора, ако имате късмет - а вие ще имате късмет, - ще духа вятър, който ще е отнесъл влагата, и ще се вижда идеално и Рила със синьо-зелените си първенци, ще си запалите и цигарка, поглеждайки обаче и маслото да не се е вдигнало, понеже запорожците имат навика да качват маслото от време на време, и тъй, записвайки се по природните красоти и по управлението на хвърковатата бричка, ще се окаже, че вече сте при разклона за старото шосе, което води към Ихтиман. Завийте вдясно, вляво ще остане самотната бяла постройка на КАТ, която ще ви послужи и за ориентир освен за плашило. Спуснете се надолу, свийте още веднъж вдясно и след стотина метра ще сте се изправили пред неравностоен избор: не се колебайте, годината е 84-та и нямате бизнес! Завийте вляво към Ихтиман. Карайте десетина километра по стария път, не влизайте в града, а по страничните улички вдясно излезте на шосето през Живково и Ново село към Самоков. Лесно е, а ако не успеете да се ориентирате, питайте ихтиманци, те ще ви упътят. Продължавайте, но бавничко, има прелаз. После дайте газ, подминете Живково (не знай кому е кръстено) и пърпориете нагоре към язовир “Искър”. Стигнахте ли? Хайде сега няколко километра покрай брега му от кръчмето с бира-скара на югозапад към Самоков, така, още малко, и язовирът ей го ще свърши. Браво, сега свърнете през този портал надолу, паркирайте заза, погалете трите рунтави кучета и не се бойте, те не хапят собствениците на поразбрицани запорожци, понеже, едно, че са социално ориентирани кучета, и, второ, много добре познават запорожката братия, погалете трите грамадни добичета, порода нюфаундленд, оставете си багажа в един от двата фургона с двуетажни легла, в едно от двете тесни, ала уютни общежития, приютяващи според сезона от десет до сто и десет души, поизмийте се с прясна язовирна вода и сядайте на скованата маса (пет-шест квадратни метра с чупка, за да има място за всички чаши) пред огъня. Седнахте ли? Приятно прекарване. Отпуснете се, сипете си мастика с лед или гроздова с планинска вода, споделете с хората как ви е минала седмицата, попитайте ги как е минала тяхната седмица и след като ги изслушате, се загледайте в огъня, ръчкайте го и си мислете как ей сега ще падне лятната петъчна вечер, как тихо ще плиска водата долу край корабчето, как всичко ще ви е наред с изключение на сто нещица, но те пък у кого са наред? И не си забравяйте чашата, моля ви, току виж, някой друг се е сетил за нея.

Да, обаче са минали десет години и кусур, вие карате не разбрицан запорожец, а раздрънкан две-тринайсетгодишен опел рекорд комби (чужд), пък и участвате в бизнес (чужд). Затова, вместо да завиете вляво по старото шосе към Ихтиман и хипнотизиращия огън край язовира, бъдете така добри да завиете вдясно по старото шосе, тоест обратно към София, а после бъдете любезни да свиете вляво към Чугунолеярният комбинат край Ихтиман, където ви чака бизнес за свършване. Бизнесът ви ви оглушава, бизнесът ви са шест пластмасови бидончета, които тракат отзад, сливайки пластмасовия си тропот с

хлопането на старата германска дизелова машина. Бидончетата трябва да се напълнят с водно стъкло, което се произвежда в Чугунолеярния комбинат - Ихтиман, и да се върнат обратно в столицата, където водното стъкло ще бъде вложено в производство. Изпълни си задълженията, драги читателю, заслужи си надницата почтено! Спри на портала и обясни на байчото, че идваш за водно стъкло. Премини и иди на кантара, за да премерят опела празен. След което върни обратно и се мушни в онова хале, където точат стъклото. Халето е огромно, високо, с някакви сложни машинарии по тавана, които не работят от времето на късния Червенков или ранния Живков. Отвсякъде зият врати и прозорци, които и да искате, не бихте могли да затворите - няма ги. Цари полумрак, особено по-навътре. Страшно е. Подът е гола земя, върху която е разлято водно стъкло, на места замръзнало, втвърдено, на други места обаче все още не. Избягвайте такива места, понеже не личи колко са дълбоки образуваните изкуствени езерца. Подходите към бетонния бункер, където се намира шалтерът, чрез който от огромния като чудовищен питон маркуч ще потече стъклото. Заобиколете и маркуча, захвърлен като прегазена змия сред боклука. Вляво трябва да ви остане онова въртящо се чудо като гигантска бетонобъркачка, в което се мели стъклото. Изгасете двигателя Почукайте на вратата на бункера. Ще ви отворят. Вътре е топло, гори печка, а около масата седят четиримата чичковци, които си вадят хляба в това хале като работници, като хегемон на властта. И си го вадят вкусния хляб вероятно още от времето на средния Живков, а защо не и от по-рано, като им гледам лицата, които вече познавам толкова добре. На масата стърчат две-три шишета ракия: не само аз участвам в бизнес, за който е необходимо водно стъкло. Шишетата са полупразни, със същия обикновен бял етикет като моите две бутилки, една от които стискам в ръка, докато поздравявам.

- О, София! - надига се с мъка тарторът на компанията, може би бригадирът, може би сменният майстор, може би началникът на сектор наливане.

Замята се с ватенката и излиза на студа. Октомври свършва и в халето е почти мразовито, без да броим влагата. Подавам му първото шише, той благодари с едно кимване и го предава на тътрузещите се след него. Тримата обаче не го оставят на масата, а си го взимат със себе си. Всичко, всяко движение, всеки жест, всяка мимика, наистина всичко се извършва пестеливо, бих казал дори свидливо, някак комично делово, но пък абсолютно професионално. Отвинтването на капачката. Помирисването на съдържанието. Изпръхтяването. Дегустацията. Новото изпръхтяване. Прехвърлянето на следващия. Следващото изпръхтяване, придружено и с оригване. А аз междувременно свалям бидончетата, развъртам капачите, подреждам съдовете в редичка. Шишето вече е обиколило четворицата. Тихо, без заповеди и свършено ненужни в тая пустош приказки всеки се захваща със служебните си задачи. Най-старият, бригадирът (примерно) държи шишето и внимава да не го изпусне. Най-младият, около четиридесет и петгодишен, а може и да е двайсет и петгодишен, но при такава работа годините някак си трудно се определят, особено пък в сутрешната дрезгавина, та най-младият на вид държи маркуча, заврял мундшука му в гърлото на първия бидон. Празното бидонче потреперва уплашено, понеже и ръцете на работника треперят, и то много треперят. (Маркучът е тежък.) Бидончето се клати, подскача, гъне се, мъчи се сякаш да клекне и да се измуши от мъртвата хватка, ала мундшукът е вкаран дълбоко в раната и се чува само отчаяното потропване на варелчето от пластмаса. Третият е отишъл при шалтера в бетонния бункер. Четвъртият се е надвесил над съдовете и ще крещи кога оня при шалтера да спира и да пуска. (Понякога работниците са трима и тогава крещи този, който налива, тъй като и той чудесно вижда докъде и кога са се напълнили бидончетата.) Викането, определено, е най-приятната част от работата. Който вика, той е най-удовлетворен от труда си. Романтиката е в крещенето. Този, който крещи, отива сутрин в Чугунолеярния с най-леко сърце. Без, разбира се, да пренебрегваме държачия шишето.

- Давай, неговата мама! - изревава онзи, дето му е леко сутрин на сърцето. Неговата, в смисъл на водното стъкло.

И този, който стиска шалтера, дава.

Така е, като участвате в бизнес. Някой да ви е карал насила да участвате в бизнес, където се използва водно стъкло? Естествено, че край язовира е по-приятно. По-уютно е даже. По-топло. А сте и десет години по-млад. Мирише на наложено с лук, чушки, чер пипер и някаква още гиздосия прясно свинско месо. Месото е нарязано на прилични късове и скоро ще бъде набучено на десетки шишове. Някоя мила, добра, трудолюбива жена е спретнала и нервозни кюфтенца. На масата се работи по двете огромни купи застроена салата, а отделно чака още половин леген. Пиене, да не чуе дяволът, също се намира в изобилие, защото все още е съвсем евтино благодарение на правилната алкохолна политика на Константин Устинович Черненко, следвана и в братските страни. Децата си играят някъде - я в гората, я край водата. Ние, родителите, си приказваме, смеем се даже. Приятно ни е сред приятели. Всякакви се намират между нас: и лекари, и юристи, и бачкатори, и пенкилер... Не, професиите нямат значение. Намират се и по-добри, и малко по-малко, и по-умни, и малко по-малко, ала всички сме приятели и се чувстваме чудесно край огъня, където вече цвърчат на стъкмената от веща ръка жар шишчетата, пържолките, нервозните кюфтенца. Някой подрънква вече и на китара, а кучетата са се вторачили в скарата с мъдрите си влажни очи...

Тормози ме нещо, което ще споделя с надеждата да се отърва от тормоза. Няма да крия, пиша, движейки се по предварително очертано сценарийче, а все още не знам как да свържа Жорж Ганчев и язовира. След малко в чугунолеярните ми спомени ще се намеси шумно, могъщо и както си му е редът - вдъхновено, Жорж, а аз усещам, че връзката между него и язовира е толкова крехка, че предвид тежестта му на Жорж всеки миг ще се скъса, ако въобще съществува. Не мога да реша как да постъпя. Фалшиво и предвзето е да пиша измишльотини, че взаимозависимостта на Жорж и язовира е скрита в тайнствения избор наляво или надясно ще поемеш по старото шосе, след като напуснеш магистрала "Тракия". Глупости! Не иде и да съчинителствам, че докато ние сме се наливали с пресечени от студ мастики и сме преживяли крехки шишчета с биричка, той е прославял България тук и там в зависимост от това в кои географски ширини е отварял уста. Страхотно натамънено и безвкусно ми се вижда, макар че е самата истина, за наше огорчение и позор, на язовирниците. Не върви и друго. Представете си, както след малко ще си побърим за процеса на наливане на водно стъкло в бидончета със сравнително тясно гърло, изведнъж да ви заявя, че сърцето на Жорж за българина е като язовир "Искър" за софиянци, че то е отворено за всеки жаден да пие от чистия извор на белоногия, че то - Жоржевото сърце - се е ширнало като същинско водохранилище в животоспасителния смисъл на тази дума водохранилище, че макар и малко като една човешка длан, то ни е необходимо като слънцето и въздуха за всяко живо същество. Това сърце... Тъпо е, нали? Много е книжно, освен че е и доста плагиаторско. Категорично отхвърлям и варианта да свържа китарата на Жорж с нашите жалки опити край огъня с пържолите. Не мога така, аз не съм насилник. Не мога да изнасилвам живота и да свързвам изкуството с подражанията, поезията с графоманията, професионализма с постното ни аматьорство. Пък и не умея, ще се проваля, ако опитам въпреки разума, въпреки сърцето си... Ето какво ще направя. Няма да ги свързвам Жорж и язовира. Ще оставя и язовира, и Жорж така, както си бяха и през 84-та, и през 94-та, и ще разкажа остатъка на свидния си спомен така, както си беше. Ако сами се свържат - добре, ако не - здраве да е, значи са били несвързваеми, поне от мен и у мен несвързваеми. А Жорж ще ме извини.

Шалтерът, дълга ръчка, стърчаща от стената, се вдига, разнася се гъргорене, клокочене и след малко гъсто като боза и с цвят на боза водно стъкло потича в бидончето. За няколко секунди то е почти пълно, още миг, и ще прелее, аха да прелее, ето прелива...

- Стой! - изкрещява викачът.

Шалтерджията спуска ръчката, мощната струя секва като прерязана, източва се още малко от течността, използвана в бизнеса, в който участвам, още няколко капки, още няколко, кап-кап, край. Налято е точно един сантиметър под ръба на кръглия винтов капак.

- Нямате грешка - похвалявам наливача и крещяча.

Те приемат съдържано възхищението ми, протягат ръка, отпиват от шишето, което им е подал най-старият, примерно шефът. Наливачът преглъща, полуизсумтява-полуизмучава, след което внимателно пъха мундшука в гърлото на следващото бидонче.

- Пускай! - прогърмява с неприкрита погнуса из халето гласът на викача.

- Пускам! - отзовава се мигом пускачът, който не пие, докато пуска.

Процедурата се повтаря със съвсем незначителна разлика. Между наблюдателя на нивото, който е и крещяч, и наливача възниква известно разногласие:

- Стой! - крещи наблюдаващият нивото в бидоните.

- Дай, дай още! - внезапно изревава и наливачът.

Шалтерджията не знае какво да прави, колебае се.

Старият държач на ракията спокойно наблюдава суетнята. Мълчи.

- Спри бе! - дере се викачът.

Пускачът спира.

- Пусни още малко! - заповядва наливачът.

Пускачът пуска още малко.

- Стига! Стига! - пищи наблюдаващият нивото, но вече е късно.

Целият бидон е залят с водно стъкло. Отгоре на туй наливачът не изчаква струята да се отцеди, а премества мундшука в следващото чакащо гърло и облива щедро отвън и третото обезумяло от ужас бидонче. Всички се смеят. Смее се дори и началникът, който стиска шишето. Шалтерджията идва и той да види какво е станало, смее се от сърце. Шефът, най-възрастният, е човек отзивчив, умееш да преценява момента, когато човеку се иска да отбележи определено събитие или определена шегичка, или определен, непринудено възникнал майтап, затова не стиска дълго шишето и то обикаля между бригадата, като подават и на клиента, тоест на мен, макар че аз съм шофьор и те чудесно го виждат. Отпивам и започвам да бърша бидоните.

- Шефе, накрая ще ги забършем всичките - промърморва, изумен от моята глупост, от излишните движения, които извършвам, шалтерджията и заема поста си край стърчащата ръчка.

- Огън! - шегува се възторжено викачът, който следи за нивото.

- Огън! - отзовава се и пускачът.

Водното стъкло шурти, за десетина секунди бидончето прелива, но тъй като и без това цялото е оплескано, наливачът, без да спира, премества маркуча в съседния съд. Струята е дебела към четири-пет сантиметра и всеки може да си представи какво се получава наоколо.

- Спокойно, софиянец - обажда се неочаквано и бригадирът, - важното е работа да се върши.

Тази фраза явно го е изморила, защото човекът си почива около половин минута, докато аз размествам пълни и празни съдове, спасявайки донякъде положението, след което поклаща глава в съгласие със себе си и своята фраза, надига шишето и пие дълго, замислено.

- Давай! - реве викачът.

- Неговата мама! - вопие наливачът.

- Още ли? - крещи пускачът.

- Още! - дерат се викачът и наливачът, а гласовете им политат из халето, измъкват се през зейналите отвори вместо врати и прозорци и се понасят навън в посока към язовира, който е на един птичи поглед оттук.

А бригадирът пие все така дълго, замислено.

На язовира валеше и дъжд. Не мислете, че винаги сме седели лете край огъня, че винаги сме посрббвали тънка ракийка и сме си разказвали това или онова, докато шишчетата с пържолките са съскали нежно върху жарта. О, не! През 86-а например, покрай първомайските празници, а те бяха дълги, хубави празници нея година, се изля много дъжд. Хубав дъжд. Марулите дръпнаха. Ние си бяхме купили хубави пресни марули, благословени от гергьовския дъжд. Вкусни марули. Големи. Когато дъждът спираше да вали, децата ни, тогава дребни и много по-чаровни от днес, клечаха в калта,

играеха си из локвите с тази чудесна, превъзходна чернобилска прах, превърната от благодатния чернобилски дъжд в прилична чернобилска кал за детска игра. Носехме си и пиене. Вероятно не сте и допуснали, че новата алкохолна политика на чичко Михаил Горбачов, на добрия чичко Михаил Горбачов, е повлияла на нашите язовирни традиции. Ни най-малко. Пък и братските страни се въздържаха да следват новата алкохолна политика на добрия чичко Михаил Горбачов, така че ракията и мастиката пак не струваха скъпо. Та си пиехме, не слушахме чужди радиостанции, както се и полага на примерни граждани от братски страни по време на гласност и преустройство, децата се ровеха из калта, сетне си миехме ръцете с язовирна вода и правехме разкошни салати от разкошни марули, измити също с язовирна вода, придошла от обилните дъждове. А през това време милиони белорусчета и украинчета - милиони октябрията - са марширували на възторжените първомайски манифестации, понеже около празничната заплесия добрият голям чичко Михаил Горбачов, най-добрият, най-най-добрият и най-голям чичко, е пропуснал да съобщи на мама и татко какво се е случило няколко дена по-рано. Както и един куп добри чичковци забравани из братските, записани с първомайския празник страни. Както и един куп добри чичковци забравани в нашата братска страна. Начело с най-добрия между добрите, добрия ни Тато, най-добрия приятел на родните септемврийчета, изобщо най-добрия ни Тато, този ангел, при когото се живеело толкова, ама толкова добре, че чак ти иде да ревнеш от умиление като при вида на чаровните ни деца, играещи си с чернобилска кал и хрупаци лакомо чернобилските огромни марули...

О, и това беше, само на един птичи поглед от Чугунолеярния беше...

- Стой! - крещи викачът, току-що поел шишето от башмайстора.

- Стой! - изревава отзивчиво пускачът.

Свършваме. Постилам с предварително готовите вестници пода на комбито и посягам към първия бидон. Ритуалът се повтаря. Повтаря се от второто ми идване тук без никаква промяна. От втория път, когато разбрах, че трябва да се носи ракия, момчетата изчакват посягането ми, развикват се, протестирайки как мога дори да си го помисля, след като и те знаят, камо ли пък аз, че в жабката ги чака второ шише, което им се полага, след като метнат в купето тия шест малки, кокетни, сладки, леки като играчки бидончета, всяко по осемдесет килограма заради тежкото водно стъкло. И ги мятат действително като пухчета, като въздушни каси бира ги хлъзгат всяко на мястото си, забърсват ги тук-там, преподреждат вестниците отдолу, изобщо стараят се. Благодаря им. И те ми благодарят, поемайки шишето, второто. Усмиввам им се. И те ми се усмивват...

Не, няма да прескоча до язовира. Мислех да прескоча на идване, но се отказах. Сетне съжалих и реших, че бих могъл да прескоча на връщане, макар и претоварен. Ала няма да ида натам. Знам какво ще заваря. Празното място, където паркирах моя стар, изкорубен, едва дишащ, но верен боец запорожец. Ето какво ще заваря. Ще ме посрещнат и разграбените фургони, свлечени на една страна от дървеното скеле, под което се криеха децата и котките; масата край огъня едва ли ще се вижда от бурен и от храсталак, вероятно изцяло задушил и огнището. Ще ме чакат пустош, мизерия, грабеж, безсмислена дивотия дори и в разрухата. А долу ще видя мъртвите, вандалски убитите спомени, натръшкани по сухото дъно на язовира...

За какво да ходя там? Понеже никога не съм виждал разстреляни спомени?

- Шефе! Горе главата, шефе! - гледат ме безизразно ихтиманските чугунолеяри.

- До скоро - казвам им. - Скоро пак ще се видим.

- Горе главата, шефе! - смеят се хегемоните на властта. - Нали върви бизнесът!

Първото ми шише, тоест първото им шише е захвърлено край стената, вече въртят второто.

- Криво-ляво - поклащам глава.

- И ние сме от бизнеса! - извиква високо (те всички говорят високо) викачът и даже се закашля от удоволствие.

Другите също одобряват шегата му, грухтят и попияват.

- От бизнесблока, от Жорж! - уточнява бригадирът им и изведнъж каменното му, насечено като с брадва лице просиява от щастливата му майтапчийска находка.

- На изборите през декември ще гласуваме за Жорж! - подхваща и шалтерджията. - Жорж нали е от бизнесблока? - пита ме най-сериозно.

- Не е от, той е бизнесблокът - отвърщам най-сериозно.

- Виждаш ли! - радва се пускачът на шалтера. - Жорж е бизнесблокът, ние сме бизнесът, значи сме за Жорж!

- За Жорж и за бизнеса! - резюмира делово наливачът, а ръцете му треперят от кеф.

- Ще направим Жорж кмет на България! - виква викачът.

- Президент бе, тикво пияна! - поправя го внушително бригадирът.

- То не мина ли за президент? - пита ме наливачът.

- Мина отдавна. Сега ще бъдат за парламент.

- Чуваш ли какво говори човекът! - рева викачът, без да се обръща към никого. - Ще вкараме целия бизнес в парламента!

- Ние сме башбизнесът - млясва вкусно бригадирът.

- Ние сме най-твърдият блок - хлъцва пускачът. - Ние сме като замръзнало водно стъкло през декември. Не, като януарско водно стъкло!

- До скоро - повтарям и сядам зад волана.

- Братче, кажи ми нещо - навежда се към прозореца наливачът. - Кажи ми защо не харесват Жорж?

- Кой ние?

- Софиянци.

- Много софиянци го харесват. - Паля двигателя, халето бръмва зловещо.

- Ама ние ихтиманци повече го харесваме.

Смах.

- А ти защо не го харесваш? - пита човекът някак почти огорчено.

Аз мълча, те се смеят.

- Пък си от бизнеса - добавя наливачът, стискайки здраво вратата, та хем да не падне, хем да не му треперят ръцете. Добавя го така съкрушен от тази бизнеснесправедливост, че не издържам и аз, прихвам, а хегемоните чугенолеяри реват и газят от смях с ботушите си из гъстата стъклена каша.

- Внимавай с локвата! - подвиква бригадирът, докато полека потеглям към изхода, към октомврийската светлина, към кантара и счетоводството, към портала и старото шосе София - Пловдив, към бизнеса, в който участвам и където се употребява водно стъкло.

## XXIX. ПЛОЧИТЕ. 1991

### Етюд с православен храм и синя бюлетина

Жената бе на шейсет и шест години и ставаше рано. Бе изпила сутрешното си кафе, бе проверила за паспорта в чантата си, преди да хвърли бегъл поглед в огледалото и да вдигне рамене с безразличие. Излизаше рядко след смъртта на мъжа си, приготвяше се бързо, небрежно, като че насила. Почти бе изгубила навиците си, на които търпеливо и с вкус се бе подчинявала цял половин век. Беше хубава жена. Много хубава жена. Умееше и хубаво да се облича особено когато в дома ѝ влизаха и пооставаха повече пари. Това обаче бе минало, както бе минало и изумителният ѝ живот. Тя притвори и заключи тихо външната врата, за да не събуди внуците си, и пое към църквата. Навън слънцето още не бе пробило тънките облаци и неделното утро сивееше. Макар че наближаваше осем, булевардът - тази лудница в делничен ден! - сега пустееше с профучаващите нарядко коли. Не бързаше. Храмът "Света Неделя" бе съвсем близо и тя вървеше бавно по безлюдния тротоар, унило наблюдавайки сградите, от които пазеше толкова спомени. Изборни спомени. Бе фалшифицирала избори и в сградата (тогавашната) на Министерството на просветата, бе ги фалшифицирала и отсреща - в изложбената зала на бившия Комитет за

култура. Бе фалшифицирала избори и малко по-нататък, в сградата, където сега се помещаваше нейната бивша партия. Къде ли не бе фалшифицирала избори из квартала! Тогава не мислеше, че участва в изборни фалшификации. Тогава не смяташе, че участва в гнусна лъжа. Не помнеше вече какво точно си мислеше едно време. Бе се пенсионирала рано заради вредната работа, която бе работила дълги години, и по време на избори правеше онова, което правеха и другите пенсионери от кварталния актив - подменяше неправилните бюлетини в пликите с правилни, чисти бюлетини. Или пълнеше празните пликове с правилни бюлетини. То други и нямаше освен правилни. Не помнеше дали й беше гнусно тогава. Като бивша партизанка и бивша политзатворничка тя бе част от отечественофронтовския пенсионерски квартален актив и слагаше в празните пликове правилни бюлетини; това помнеше. Не помнеше чувствата си и сега я беше срам, че не ги помнеше. Помнеше и “победните” хора, които се извиваха пред просташките сгради, след като пенсионерският актив отчиташе поредната внушителна победа на единствения кандидат. Помнеше, че победата беше в името на България, а другарят Тодор Живков, победителят, пристъпвайки живо върху килимите, проснати пред просташките сгради, похапваше пресни погачи с шарена сол в чест на победите, преди да потропне и той хорце. Не помнеше дали бе изпитвала унижение от своето дейно участие в бляскавите победи. Всички така правеха, правеше го и тя. А после го забравяше, докато другарят Живков не назначеше поредните избори.

О, как мразеше Тодор Живков! Мразеше го лично, мразеше го като мъж, мразеше го като партиен водач, мразеше го изобщо! Имаше си тя семейни сметки за уреждане с другаря Живков! Все си мислеше, че другарят Живков не ще живее сто и четиридесет години, колкото се заканваше, че и той ще си отиде по реда си като всеки смъртен, че нещата полека-лека ще се пооправят, ще дойдат други, по-кадърни и по-съвестни, че няма да е чак такава гавра със светлата идея, а може пък да дойдат времена съвсем без гавра... Наистина ли беше вярвала, че ще й се размине на идеята? Коя идея? Каква идея?

Жената ускори крачка. Скоро бе валяло и между плочите пред снекбара “Рубин”, който по-късно щеше да се превърне в “Туристспортбанк”, бе останала кална вода, която жвакна нагоре и изцапа чорапите й. Преди десет години жената щеше да се ядоса, вероятно щеше да се върне дори в къщи, за да се преобуе. Сега само погледна надолу, бръсна калта с пръсти, пресече голямото кръстовище, подмина просящите пред църквата и влезе в храма, прекръствайки се. По столовете край стените седяха, както обикновено, жениците с вперени напред, невиждащи никого очи, дремещите босящи, нищите, притихнали на топло и заветно. Жената знаеше, че за тези хора няма друго упование освен този тих и топъл уют. Тя знаеше още, че за тях тази неделя ще е досущ като стотици други недели; може би малко по-скръбна или малко по-радостна, по-надеждна, но същата. Жената си купи свещи, отиде отпред при олтара и запали за живите. Отсреща я гледаше Божията майка с Младенеца отляво на вратичката, а отдясно бе самият Исус Христос с ясните си открити очи. Жената извърна своите и погледът й попадна на големия стенопис вдясно над дарохранителницата, на който никога не бе обръщала внимание. Свещичките нежно припукваха в тишината. Свети първомъченик и архидякон Стефан бе коленичил, а тълпата го замеряше с камъни, огромни камъни с формата на странни продълговати кокосови орехи. Той бе скръстил молитвено ръце, лицето му изразяваше търпение и мъка, ала никаква обида или озлобление. До него бе изписано: “Господи, не постави им греха сега.” Жената втренчено разглеждаше стенописа, свещичките пред нея съскаха тихичко сред храмовото спокойствие, прислужниците сновяха безшумно и сръчно обираха догорелите, поставяйки ги в кутии, вярващи ставаха и се потътряха навън в неделното утро, други идваха и сядяха смирени на дървените столове, които поскърцваха едва-едва, приемайки новата смяна, а тя все така бе вперила очи в стенописа и явно трепереше. Господи, мислеше си жената потресена, тя именно това и използваше! Тя използваше дареното ни от Бога! Човешката склонност към опрощаване и на най-дивите танци на злото, вечната способност човешка да приеме и изтърпи вакханалиите, да ги разбере, да прости, да забрави, вечната способност човешка, въплътена в Спасителя и следовниците му!... Тя на това и разчиташе, нейната партия. Да пребие зверски с камъни или да убие с тояги, но бързо, трескаво, докато

още хората не са проумели, че това зло не е като никое друго зло досега на земята, затова бързаше нейната партия - за да останат онези, само онези, които не познават доброто, не умеят и да разбират, още по-малко пък да прощават. Само онези, достойни за материалното и духовното благоденствие... Не успя нейната партия, времето не ѝ стигна.

Жената трепереше пред високите свещници с нежно припукващите свещички. Бе извърнала очи от стенописа и сега гледаше нагоре и назад към купола. За кой ли път, влизайки в този храм през последните години, си мислеше, по-скоро си представяше живо как нещо горе изкънтява, избухва, ушите глъхнат, съзнанието не възприема все още, а Господ, изографисан на купола, вече е разкъсан на части, сводът рухва, огън, дим, пепел, камъни, тухли, смърт, моята партия... Моята партия, мислеше си с ужас жената и си представяше живо ужаса на обезумелите жени при вида на мъртвите им деца, ужаса на обезумелите мъже при вида на мъртвите им жени и деца, ужаса, който нейната партия сътворяваше на земята. Представяше си как кръщават внуците ѝ в същата тази църква, представяше си и как ще венчават скоро единствената ѝ дъщеря в същата тази църква, щастливата ѝ и малко плаха пред светото тайнство усмивка на дъщеря ѝ - а сводът бавно полита надолу като хищник, като лешояд, за да покрие всичко с черните си крила... Моята партия, мислише си жената, която отдавна вече не бе член на никоя партия и никога нямаше вече да бъде член на никоя партия. Свещичките тихо припукваха. Жената притреперваше тихо и си мислеше, че тогава тя е била вече човек, малък, нероден все още човек, зародиш на четири месеца, че вече е била в майчината утроба, когато майка ѝ е научила какво върши бъдещата партия на нероденото ѝ още дете. Представяла ли си е така живо майка ѝ, питаше се жената, как горе в галериите и из нишите са сновели изверги мракобесници, как са поставяли взривове, жици и каквото там трябва за извергското им дело, а долу кротко, както и до ден-днешен, безшумни и невидими, са седели на столовете край стените същите тези женици, същите тези бездомници и нищи човеци, за да се скрият на уютно и топло, за да намерят пак упование и глътка надежда; долу, както и до ден-днешен, прислужниците и прислужничките са събирали сръчно догорелите свещи в кутиите, забърсвали са, както и сега, иконите със сухите си и чисти кърпи, а после бързо, някак дори срамежливо са ги целували - както ги целува сега онази женица със синя престилка. А ония горе са слагали бомбите... Моята партия, мислеше си жената, моята некадърна партия, която дори храмовете взривяваше некадърно, дори убиваше некадърно... Че тя какво направи кадърно, моята партия, питаше се жената, потрепервайки тихо, освен че излъга мене и много, много подобни на мене и ни лъга дълго, дълго, доскоро съвсем... Господи, за какво дойдох тук, сепна се тя изведнъж, прекръсти се за внуците си, които бяха кръстени в този храм, за децата си, за бъдещето им, което си бе тяхно. Сетне полека се обърна и отиде в ъгъла, където бяха поставките за палене свещи за мъртвите.

Църквата се понапълваше в неделната сутрин. Появиха се добре облечени хора, някои млади. Не ставаше по-малко уютно обаче, просто беше по-оживено. Ала жената не забелязваше нищо освен пламъчето на евтината свещичка.

Тя беше далеч оттук, тази шейсет и шестгодишна жена. Бе се пренесла в онези години, светли и страшни, когато обикаляше България с него, с човека, с когото живя своя живот. В началото годините бяха все пак повече светли. Въпреки всичко, което той претърпя. Да, бяха повече светли, тъй като не съзнаваха какво се твори чрез тях, покрай тях и у тях. Страшното беше временно, светлината не секваше. Задържаха се на едно място, той израсна. Партията имаше нужда от тези, които ѝ носеха много пари. Тя ги ценеше, докато не съзнаваха какво се твори чрез тях, покрай тях и у тях. Светлината струеше. Той ѝ бе изгоден, полезен ѝ бе на нейната партия с дълбокия си и съвременен ум, с технократската си захапка. А после го съсипа зловещо, сприна го, когато усети, че той я усети... Нейната партия. С нейния гениален пръв партиен и държавен ръководител, който не обичаше човеците, които усещат... И се боеше от тях... Годините станаха страшни. Или по-скоро противни. Светлината вече бе секнала...

Жената забърса сълзичата, която бе текнала по старото ѝ красиво лице. Неусетно ѝ бе домъчняло за себе си. Тя бе силна жена, партизанка, тя бе смела жена и не ѝ се случваше често да ѝ е мъчно за себе си. Ала сега ѝ бе домъчняло. Спомни си като насън, като видение

от някакъв друг, приказен, неживял наяве живот, онова момиче на седемнайсет и половина години, излязло в балкана с голи ръце заедно с други голоръки момичета и момчета, защото нейната партия така бе пожелала. Спомни си умората и глада, страха и нечовешкото изтощение - и онази картофена нива, където бяха заспали като убити и където ги сгасиха като зайци, без да дадат изстрел, понеже нямаха дори пистолет. Спомни си оня военен поручик, който я беше спасил от пианите похотливи жандармеристи и когото напразно търсеше след девети септември, за да му помогне пък тя. Спомни си смъртните присъди за другите и нейната доживотна, купена от баща ѝ и с пари, и най-вече заради осемнайсетте ѝ непълни години. Затвора. Опиянението от победата. И вечното унижение от строгите погледи: защо не е разстреляна заедно с другите. Вечното унижение да се оправдаваш, че не е голям грях, дето си жива. Сетне дойде обвинението, че е жива не току така. Почти си беше отишла, задето не е убита навреме и според както изисква нейната партия; защити я мъжът ѝ, когото нейната партия по-късно съсипа, намери съратници и сълагерници сред органите, потулиха криво-ляво нещата, пък и бащата на цялото прогресивно човечество там далече в московския Кремъл междувременно беше починал, та ѝ се размина каквото ѝ беше замислила нейната партия. Преглътна го и си остана пак с унижението, дето е жива. Работеше вредната си работа в лабораторията, мълчеше и се стараеше светлината да не секне. Успяваше. Продължаваше да вярва, че един ден хората ще бъдат равни, че ще настъпи истинска справедливост, защото хората ще стават все по-добри и по-добри, все по-съвестни и по-съвестни - въпреки всичко, - както пишеше в дебелия класически книги, от които нито тя, нито другите голоръки деца из балкана нямаха никакво абсолютно понятие, понеже просто не ги бяха чели нито тогава, нито пък после, нито пък никога. Светлината все още струеше, тя преглъщаше и прощаваше, тази силна, доверчива, наивна жена. И на нея простиха, задето е жива. По случай двадесет и петгодишнината от девети септември нейната партия реши, че когато няма предателство и това е доказано, не е чак такъв грях да си жив, след което решение нейната партия съвсем естествено я удостои и със званието активен борец. И това преглътна. Не можа да преглътне обаче, когато нейната партия удари и съсипа човека, когото бе обичала толкова дълго и така всеотдайно. Светлината помръкна, струеше все още, но слабо, после бавно, мъчително издрезгавяваше, превръщаше се в непознат сумрак, докато не угасна съвсем...

Свещичката още гореше, ала жената се прекръсти бързо, неумело, несръчно - петдесет години не беше се кръстила! Прекръсти се със зле прикрито неудобство, което изпитваше напоследък, докато правеше кръстния знак, и почти се затича към изхода. Там се спря, извърна се с лице към лоното на храма, пак се прекръсти и пое към избирателния пункт по плочите, които жвакаха кал. Нататък по булеварда плочите бяха наредени по-здраво, тук-там отново се клатеха, но водата на места бе попила, та само плякваше рязко отдолу, но рядко бръсваше кал. Жената дори не поглеждаше мръсните си чорапи. А досами училището, пред заличката, където последните години преди десети ноември се провеждаха събранията на кварталната пенсионерска партийна организация, плочите въобще липсваха. Ремонтираха нещо, заличката вероятно щеше да се превърне в кафене или бар. Жената постоя там, върху земята, посипана с пясък, втречена във витрините, опръскани с вар, зад които бе приживяла часове и часове от своя единствен живот. Извърна се, влезе в училището. Там седяха нейни бивши съпартийци от квартала: членове на секционни комисии, наблюдатели и застъпници, просто дремещи, дори спящи на топло из стаите и по коридора. Будните я поздравяваха и я гледаха едновременно с жадно любопитство, с неизказан укор, даже огорчение, задето се бе оттеглила от всякаква работа по светлото бъдеще. Гледаха я и с някакво комично съзаклятничество. Жената отговаряше на редките въпроси, питаше и тя какво правят внуци и правнуци. А комичните съзаклятнически очи светваха с все по-бурен съзаклятнически огън, предвкушвайки поредната бройка.

Грешаха онези очи.

П.П. Моля ви, сетих се изведнъж, нека спрем да повтаряме, че няма бивши комунисти! Понеже твърдението си е чиста проба комунизъм. Тая земя е виждала всякакви бивши: и грешници, и бирници, даже и комунисти. Все пак тая земя е родила и Мария

Магдалена, и Леви Матей, и Андрей Сахаров. И, моля ви, нека спрем да сравняваме комунистите с негрите дори на шега! Нека спрем да унизяваме клетите негри, между които, вярно е, няма бивши. Защото какво общо има, дори на майтап, съгласете се, между слепия Рей Чарлз и зрящия Жан Виденов? Или между въздушния като птица Майкъл Джордан и земния като съветски петрол Краси Премянов?

### XXX. ВОЙНИТЕ. 1996

#### Етюд с изолатор, шантаж и червена бюлетина, която в случая е бяла

- Дойдат ли избори, почваш война срещу мене - оплаква се синеокият красив старец насреща ми.

- Война ли го наричаш?

- Война!

- Не воювам с теб, мъча се да ти олекне. Опитвам се.

- Чрез шантаж!

- Чрез представяне на нещата такива, каквито са.

- Няма да допусна шантаж!

Ето, полекичка си дойдохме на думата. Този разговор се води вече шест-седем години, той знае (ама не знае) какво ще му кажа, аз знам какво ще ми каже, на моменти дори доскучава. (Доскучава, ама до време.)

- Няма да позволя да ме шантажираш - повтаря още веднъж седемдесетгодишният синеок хубавец, за да се чуе отново, да се хареса, да се опияни от собствената си твърдост.

И не позволява. Вече шест-седем години не позволява. Като изключим президентските избори през 1992-ра, когато този разговор не се състоя.

Гледам го и си мисля за младото осемнайсетгодишно момче от малкото провинциално градче, бивше голямо село. Девети септември, то е пред избор, ала не го знае. Не знае, че е пред избор. Не знае що е това избор. Не знае, че има право на избор. Не знае даже какво означава правото да избираш. Не е имало кой да му обясни. Няма е кой да го научи. И то естествено "избира" течението, тоест течението го забира, течението е силно, мощно е, влачи. Изглежда и справедливо. И обещава, непрекъснато обещава онова, за което мечтаят осемнайсетгодишните. Течението обещава, да живее течението!

- Кой е пък тоя Петър Стоянов! - възкликва хубавият стар мъж отсреща. - Какво пък толкова му харесвате?

- Той да не е мома, та да го харесваме! Става въпрос за посока, за посоката, в която вече вървят твоите внуци.

- Да не стане като с вашия Желю - ехидничи той. - Да не почнеш после да се вайкаш като с вашия Желю - удря болно под кръста. - Да не излезе, че пак нещо не ви е по вкуса!

Просто го усещам как ликува отвътре.

- Или на вашия Желю не му беше вярна посоката?

- Не те агитирам да гласуваш за никого - произнасям кротко, както и досега, без да му напомням, че през 92-ра този разговор не се състоя. - Тъкмо напротив - бих искал да не гласуваш изобщо.

- Това аз ще реша! - отсича.

- Нямаш никаква мотивация. Кандидатът ви е обречен.

Мълчи. Умен е все пак синеокият старец, образован е. Иначе щеше да блъвне като един друг синеок хубавец, само че тъп, наборсучен, отдавна гонещ осемдесетте си години, с когото съдбата ме сблъска случайно. Та онзи щеше да блъвне: "А вие сте обречени от историята, вашта мамица монархо-фашистка!"

- А ние ще трябва да висим още една неделя по комисии - добавям, старая се да звучи простичко, по човешки. - Защо да си губим почивните дни? Защо да харчим пари? Трябва да приключим още на първия тур.

- Приключете, щом можете - дразни ме, нарочно ме дразни.

- Разликата е очевидна - продължавам все така търпеливо.

- Като отстранихте Пирински толкова мръснишки! - изтърсква.

- Кои ние? - уточнявам приспивно. - Да не би да имаш предвид Конституционния съд? Онези дванадесет конкретни граждани с конкретни имена и фамилии?

- Вашият съд!

- Имаш пред вид уважавания Конституционен съд на България ли? Според тези конкретни мъже с конкретни фамилии Пирински не отговаря на конституционните условия да се кандидатира за президент, а конституцията я приеха Лилев, Луканов, Виденов и симпатичният Гиньо Ганев. Също перфектен конституционалист, между другото.

- Не отговаря той... - измрънква сърдито.

- Впрочем - подпитвам небрежно - защо не го убихте още като дете това по рождение гадно американче? Това гнусно невръстно империалистче?

- Не ти прави чест! - възмущава се синеокият Кърк Дъглас отсреща.

Прав е, не ми прави чест. Ала не успях да се въздържа.

Възмущението му е искрено. Спонтанно е някак такова, самоуверително. Всичко е забравено, включително и убийствата, щом трябва; всичко ще се припомни, включително и убийствата, ако партията нареди. Както нареди. Наредила е да учиш и ти се учиш. Наредила е вчерашните съюзници да бъдат обесени и ти ги обесваш в сърцето си, а партията пък с въжетото. Наредила е вчерашният пръв лидер да бъде предател и ти крещиш заедно с хилядите други два-десет-два-десет и петгодишни момичета и момчета "предател" и "смърт"; и как вярваш, как твърдо, чугунено, стоманено, сталински вярваш, че истината е в бързото мощно течение, което те забира и носи, носи, носи, ти се унасяш, хубаво ти е, отпуснато ти е, блажено ти е така, докато те носи топлото като кръв родно течение... Как тогава да ти дойде наум кой задвижва водата; и с какви средства поддържа течението, за да не пресъхне внезапно. Как да ти дойде наум, че имаш право на избор да се измъкнеш на сухо и на студено даже с риск да настинеш, даже с риск да проболедуваш тежка пневмония?... Какъв избор? Какъв избор наред топлото като кръв родно течение! Какъв избор, като даже не знаеш що е това избор!

- Ако гласуваш, значи гласуваш за липсата на хляб - заявявам. - Гласуваш за изнесеното зърно! Не си ли мислиш разни работи, докато висиш по опашките за хляб?

- Мисля си - продумва.

- Ще ми разкажеш ли? Разкажи ми нещо за хляба, за неведомите му приключения през девет земи в десетата. Или за народната му цена.

Мълчи. Умен е и е образован все пак. Ако беше другият, щеше да кресне: "По наше време хлябът беше трийсет и четири стотинки!"

- Гласуваш за тия, дето съсипват България - прекъсвам зърненото мълчание. - Проумей го!

- Това не е вярно! - протестира синеокият Жан Маре.

- Кое не е вярно?

- Не гласувам за тия, дето съсипват България! Аз ги ненавиждам повече даже от теб!

- Но все гласуваш за тях.

- Не е вярно! Не гласувам за тях!

- Нищо ли не разбираш! - въздъхвам. - И след убийството на Луканов ли нищо не разбирате? Не разбирате ли кой го уби!

- Кой го уби? - целият настръхва насреща ми.

- Не зная, но се опитвам да мисля. И никак не ми е трудно да си отговоря защо бе убит. Да не би да ви е за първи път или за последно!

- Не се подигравай! Един ден всичко ще излезе наяве!

Така е. Каквото им наредят, това ще им излезе наяве. И те ще изберат това, което е наредено да им излезе наяве. Каквото заповяда течението. Щом си се изучил, стани журналист! Слушам. Сложи пагони и пак бъди журналист! Слушам. Наш, боеви журналист! Слушам. Забрави какво си засукал с майчиното си мляко, забрави приказките, нареждани от дедите ти, забрави малкото провинциално градче, бивше село, забрави земята, добитъка, залеза над ширналите се ниви, забрави песните, забрави топлината, съпричастието, добротата!... Слушам. Сега е време да мразим! Слушам. Постави ли над леглото си портрет на бащата на цялото прогресивно човечество? Тъй вярно. А собственият ти баща влезе ли вече в ТКЗС? Съвсем не. Как така? Разрешете да доложам, разсеян е един такъв... Иди и го вкарай насила, заплеса му със заплес! Слушам. Успя ли? Тъй вярно. Браво! А сега: свободно, поправи се, отпусни се за ден-два по течението, отдъхни, събери сили отново да мразиш! Слушам. Ето така, маладец!...

Какъв ти тук избор при толкова сладка омраза!

- Трябва да сменим посоката - обаждам се кротко. - Светът вече е друг.

- Никой не спори - съгласява се той.

- Превърнали сме България в Псевдонимия. Петдесет години я управляват псевдоними, партизански имена, агентурни имена, прякори...

- Не е вярно - не се съгласява той. - По-рано управляваше партията!

- Отпърво Сталин и Молотов - продължавам полека, - сетне Янко, Лазар и прочие. Сега всякакви Цековци, Николайчовци, Огняновци, Сава и не знам още какви седмочисленици и многочисленици. Прибави и всякаквите там Крокодили, Бизони, Мечки, Тапири и Носорози, които откърмихте като бебенца.

Мълчи. Ако беше тъп необразован борсук и тъпак като другия, щеше да гръмне: "Демокрацията, вашата демокрация откърми тези Круши и Сливи!" Но не гръмва, мълчи.

- Трябва, крайно време е да изчистим авгиевите обори - наставям. - И на чистото да влязат хора с истинските си имена!

Мълчи.

- А твоите не желаят дори да помислят за чистене на оборите! Да си чул свинята да си почиства вонящата кочина!

Мълчи.

- Камо ли пък да оставят да дишат хора със собствените си имена!

- Не е вярно! - клати все пак упорито глава.

- Не искам да гласуваш за някого - повтарям за кой ли път вече. - Просто не подкрепяй онези, които правят всичко възможно да не мръднем от дупката. Направи го заради себе си!

- Ние също можем да променим пътя!

- Накъде? - питам

- Накъдето трябва! - отвръща.

Разпервам ръце.

Отново е прав. Какво по-лесно за тях от това да променят пътя, и то накъдето трябва. Опит ли нямат? Трябва да се обявят предателите, избили десетки хиляди невинни човеци, за светци, избили десетки хиляди невинни човеци. Готово. Няма проблеми. И с лекота при това. Трябва обратното: да се обявят най-почитаните светци на течението, избили десетки милиони невинни човеци, за долни предатели на течението, избили десетки милиони невинни човеци. Готово. Няма проблеми. И с лекота при това. Обявяваме старото течение за гадно течение! Прието. Обявяваме новото течение за прекрасно течение! Прието. А сега се отпуснете, отдъхнете, съберете сили, трябва да построим комунизма за двайсет години! Прието. И новото течение не е лошо, нали? О, да, о, един път е новото, топло като кръв родно течение!...

А изборът? Какъв избор, когато се преименуват теченията!

- Човек трябва да има принципи - говори старият синеок мъж, а аз разглеждам изолатора. - Аз не мога да плюя на принципите си!

Старият хилядагодишен диван, направен на легло, а може би на войнишка койка. Койката на войника на единствено правилното и същевременно най-правилното течение.

Така пишеше в дебелиите книги, а ние се чудехме защо ще е най-правилно, като е единствено правилно.

- Аз не мога да зачертая целия си живот!

Стелажите отгоре над койката, пълни с военни мемоари на дърти съветски лъжци с куп петолъчки по раменете. Горки, вероятно с предговор от Тодор Павлов или Сава Гановски, в който се обяснява, че там, където писателят не е наш, фактически си е съвсем наш. Старата сталинска тритомна енциклопедия, източник на мъдрост и знание. Тъмнозелена на цвят - като брич, като куртка, като фуражка.

- Цял живот съм имал собствени принципи!

Бюрото. Пишещата машина. Креслото, в което седя като на електрически стол. Прозорецът, откъдето се виждат покриви, овощни дървета, небето. Малката мивчица в нишата, където човек може да си измие ръцете, след като попрегледа "Дума". "Дума" лежи на бюрото, мивката е суха. Като в изолатор.

- Да, да, не си ренегат като мене - поддаквам смирено.

- Ти го казваш.

- Цитирам те - напомням унило.

- Ти го каза! - инати се старият нещастен човек със сини очи.

- Моля те, помисли за децата. Помисли как ще ги гледаш след всичко, което се случи в България. Вече не е 90-та или 94-а година. Помисли как ще ги гледаш в очите!

- Това си е моя работа! - наперва се Кърк Дъглас.

- Де да беше само твоя - мърморя.

- Винаги ме шантажираш с децата! - озъбва се Жан Маре.

- Не те шантажирам, само се мъча да те впиша в живота им.

- Като ме шантажираш!

- И то все напразно...

- Защото имам принципи!

Дума да не става. И то собствени. Вярно е, че съвпадат, но какво лошо има собствените ти принципи да съвпадат с принципите на родното ти течение! Принципите са си принципи независимо съвпадат ли или не. При него съвпадаха. Е, и? Съвпадаха и когато течението отмени строителството на комунизма и заповяда да се живее широко. Много широко. Сега. И се разля нашироко, като старата матушка Волга се разля и заля всичко течението. Изяде и изпи почти всичко. Изконсумира го за броени години и в строго преброени среди. Други имаха принципи, на които държаха без значение кой яде и кой пие. И какво се яде и се пие. Трети нямаха принципи, ала се удавиха в матушка Волга. Четвърти все още имаха някакви странни, несъвпадащи принципи, затова ги издавиха почти всичките в матушка Волга... Такова беше времето, наводнително, широко, мащабно.

Никой не споменаваше думата избор, за да не става смешен в очите на давещите се. А който я споменеше, го пращаха в лудница. И то с основание, ако гледаме принципно.

- Не продължавай агонията - подемам своята изнурителна, най-вероятно отново безсмислена работа. - Всеки ваш глас, всяка бюлетина за вас ще ви даде мнима увереност, ще ви даде лъжлива надежда, че имате изход.

- Я колко си хитър! - похвалва ме най-искрено хубавият синеок старец.

- Партията ме научи - отвръщам любезно. - Не участвай в подхранването на фалшиви илюзии, че имате бъдеще. Бъдеще имат децата ни. И децата на нашите деца.

- Аз гласувам и за бъдещето на вашите деца! - оживява се той и си вярва. Вероятно си вярва. Мъчи се да си вярва. Опитва се поне да си вярва. Отчаяно се опитва поне да повярва, че си вярва.

- Те не желаят вашия глас. Те не желаят вашето минало. Те не знаят какво е това социализъм, нито какво е това комунизъм, повярвай ми!

Мълчи. Онзи, глупакът, щеше да ревне: "Защото не си ги научил!"

- Те желаят само своето бъдеще, но там няма място за твоята партия! Ъгълче няма дори! Такава поне, каквато е днес!

- А аз мисля, че има! - вади шпагата Жан Маре. - Тези ще си идат, партията ще се отърси от тях. - Може би си вярва. Кой му пречи, та да не си вярва? - Ще дойдат други, по-свестни - не се предава Кърк Дъглас. - Ще укрепят партията, идеята ще възтържествува...

Правилно. Главно е идеята да възтържествува. Когато всичко е изподадено в матушка Волга, на дневен ред идва възтържествуването на идеята. И това сме го минавали преди десетина години. Появява се чичко с блага усмивка и умно чело, разперва ръце с искрено съжаление и заявява, че течението не е трябвало да се сменя, че не е бивало да се отбива течението нито наляво, нито надясно, нито нагоре, нито надолу, че не е било никак хубаво за самото течение, дето се е свивало и разпускало, докато накрая се разплиска и разлее като същинска матушка Волга напролет. Истинското течение било онова бистро планинско поточе, онзи кристалносребърен ручей, завещан ни от друг чичко с блага усмивка и учено чело. След което вторият чичко, новият чичко с учено чело прогонва лошите чичковци и идват несравнимо по-свестни, а идеята тържествува ли, тържествува... Докато не свършат съвсем големите залци срещу никаква работа, като изключим големите дълги и хубави приказки. Тогава вторият чичко отива да чете лекции по чужбина срещу американска валута, загърбвайки скръбната екологична трагедия с пресъхналия завинаги кристалносребърен ручей. А идеята тържествува ли, тържествува в изолатора със сухата мивка и изконсумираните хлебарки и плужеци в "Дума", небрежно метната върху старото бюро.

- Коя идея? - питам тихо.

- Тази, с която ще живея до гроб! - отговаря той силно.

Като стена са! Като здрава, дебела стена от стомана! Като непробиваема стена от стомана! Поне насреща ми не е онзи, наборсученият осемдесетгодишен тъпак. Той щеше да скочи, да издекламира патетично, едва ли не застанал мирно: "Тази, за която загинаха милиони свидни жертви!" Без значение къде и как са загинали...

- Ще ме изслушаш ли? - казвам. - Ще се опитам да ти представя картинката. Ще ме изслушаш ли?

- Аз те слушам, откакто си тук - проговаря без злоба клетият синеок старец.

- Добре, потърпи още малко. След няколко дни ще ви съберат на поредния старчески митинг, а горе ще ви махат със знаменца тези, които изпоскаха страната до зрънце. Ще ви помахват дебели милионери и тънки истерични манияци, а вие отдолу ще им врякате в отговор и ще се побутвате с лакти, за да си вдъхвате безумен кураж.

- Спри! - изхрипява седемдесетгодишният синеок хубавец.

Няма го майстора този път. Този път не съм дошъл, за да спирам в началото.

- Не ходи! Не се унижавай! Не позволявай да те използват в игрите си!

- Спри!

- Защо те е страх? - повишавам, без да ща, глас. - Защо ви е страх да погледнете истината в очите? Цял живот си живял в страх и лъжа! Насаждахте страх и умирахте денонощно от страх да погледнете истината в очите! От какво сега те е страх? Истината никога не е била страшна, ако я погледнеш в очите и я приемеш такава, каквата е - гола и красива в своята голота. Приеми я. Отхвърли страха от нея и ще отхвърлиш лъжата! Лъжата е, която ви трови, тя е, която ви превърна в безгласни роботи. Ти си силен човек, няма да рухнеш, ако изгониш лъжата!

- Спри! Спри!

Как пък не! Не съм дошъл, за да спирам.

- Да си жив и здрав, предстои ти нещо велико и страшно! - Говоря все по-бързо и все по-високо. - Няма как да избягаш от него! Дано да е още далече, но няма как да избягаш, все някога то ще те стигне. Ти не вярваш в това, ала твоето неверие не променя нещата. Предстои ти да отговаряш и не ти завиждам, ако продължаваш да живееш с лъжата. Там няма как да се лъже. Там няма как да извърташ, няма измъкване там! Затова изхвърли лъжата от себе си! Чуваш ли? Изхвърли я, докато имаш време все още! Усети се свободен, освободи се от тая кървава стара лъжа и ще видиш, ще почувстваш какво означава да си свободен човек!

- Млъкни! Веднага млъкни!

- Вестникът ти е лъжа! Пленумите ви са лъжа! Решенията им са мъртвородена лъжа! Цялата ти партия е една голяма мъртва лъжа! Заедно с новоизлюпените си парвенюта и дъртите си убийци!

- Спри! - изхлипва нещастният човечец. - Това не е моята партия! Те се изплюха в душата ми, тези...

И се разплаква като малко дете.

- Кой се изплю? - питам го. - Луканов или неговите убийци?

- Млъкни! Те се изплюха в душата ми...

- Няма душа - удрям бавно, на срички. - Има надстройка.

Той продължава да плаче.

- Имаш право на избор - удрям ли, удрям. - Разбери, имаш право на избор!

Старецът тихо реве.

- Както всеки човек, имаш право на избор. Цял живот твоята партия е избирала вместо теб, вместо вас, вместо нас. Избери между лъжата и каквото и да било друго! Само да не е лъжата! Само да не е безчестието!

Старецът хълца, преглъща, успокоява се лека-полека.

- Избери всичко друго, само да не е лъжата! Тогава ще усетиш нещо, което не си усещал петдесет и две години! Повярвай ми! Повярвай на един ренегат!

Не, не е глупак синеокият старец. Иначе щеше да плесне като оня борсук: "На ренегати не вярвам!"

- Остани си в къщи, не участвай в лъжата! Не участвай в безчестието! И не се заблуждавай, че тези са ти се изплюли в душата! Тези са точно като онези. Само че лустрото им е друго, бельото също така, костюмите, английските им гимназии. И за разлика от онези препарирани мумии се усмихват все пак със зъбатите си усмивки. Но са същите. Само ги върни петдесет години назад, мислено ги върни, и си ги представи с полушубките и каскетите.

Мълчи. Сигурно си ги представя. Съвсем е престанал да хлипа.

- Тези са също като онези. Онези също са ти плюли в душата, всички са ти плюели в душата, петдесет и две години ти плюят в душата, петдесет и две години те плюят мародери над мародерите, които крадат човешки души, но ти предпочиташ да се удавиш в течението им!

- Какво течение? - любопитства омърлушено старецът.

- Няма значение.

Той мълчи, не любопитства повече. А аз се правя, че не съм обърнал внимание, дето е плакал.

- Наскоро чух по радиото една дума. - Гледа ме отдолу нагоре, гледа ме право в очите, мълчи и слуша внимателно. - Думата преживяемост. Прекрасна дума. Не съм срещал по-точна дума в последните седем години. Можем да си я сложим на герба, когато имаме герб. Преживяемостта била в рамките на нормалното напоследък, съобщиха по радиото. Сега остава ние двамата с теб да уточним кое е нормалното.

Старецът глухо мълчи.

- И тъй като аз не смятам, че преживяемостта ни, моята и твоята, на нашите семейства и на още неколцина милиона души, е в рамките на нормалната преживяемост, те моля да си останеш в къщи. Остани си в къщи и не подкрепяй сегашното равнище на преживяемост!

Нито дума.

- От тебе не се иска да правиш нещо! Освен избор! Искане да не правиш нищо! Освен избор! Стой си в къщи! И благославяй съдбата си!

Очите живват, любопитно му е, ала мълчи.

- Поне направи един жест на съдбата си! - Пак викам. - Заради нея го направи! Поне веднъж в живота си ѝ благодари, че те е спасила от ада! Ами ако твоята партия бе решила, ако беше ѝ хрумнало да ти сложи не военни, а кадесарски пагони! А? Щеше да ѝ откажеш ли?

Глухо мълчание.

- И синя фуражка! Тогава? И те бе пратила да мачкаш и смилаш колегите си в Университета, с които току-що си завършил! Или да душиш и да слухтиш по издателски кабинети и разни тъпанарски редакции! Тогава? А после, като се справиш и с мачкането, и със слухтенето, щяха да те издигнат, та да ръководиш новичките, дето тепърва се учат да смилат и клепят себеподобните си!

Гробно мълчание.

- Послушай ме - поемам си дъх, - моля те! - Говоря вече спокойно, но все още треперя. - Моля те! Иначе не те чака нищо добро!

- Пак ли ме заплашваш? - обажда се Кърк Дъглас, колкото да маркира присъствие.

- Самотен си - правя се, че не го чувам, - ще останеш съвсем сам. Ще се стопиш от самотия в този спарен изолатор. Ще се задушиш в изолатора с своята мъртва идея и своята жива лъжа. Ти ще загинеш, а лъжата ще си остане, защото на нея ѝ е добре тук в изолатора на топло и на покрито. Заедно с "Дума"-та ѝ.

Нито звук.

- Направи избор. Много боли, но се издържа, уверявам те!

Нито звук.

- Ако не го направиш обаче, този път ще си поемеш и отговорността! До дъно!

Очите едва-едва, почти незабележимо изстиват при думата отговорност.

- Седем години минавахте между капките, размахвайки знаменца, като ни обричахте и нас, и децата ни на мизерия! Без никаква отговорност!

Очите съвсем забележимо изстиват.

- Този път обаче тая няма да мине. Тоя път мърдане няма! Това е и последният ни шанс да покажем, че макар и безхлебни, сме живи! Животът и на моето поколение неусетно изтича. Нямаме право да го оставим да изтече с вашата гнусна лъжа! Нямаме право да живеем в безчестие и лъжа! Този път, ако пак си с лъжата, ще си поемеш и пълната отговорност!

Очите почти са изстинали.

- И то най-страшната за вас отговорност! Най-непоносимата за вас отговорност - моралната! За първи път в живота си ще разбереш какво е да носиш морална отговорност за собствения си избор! Избереш ли лъжата, ще живееш единствено с нея! Чу ли - единствено с нея! А аз ще идвам само на свиждане - с теб и лъжата! Докато тя не те погребее! По навик... Заедно с "Дума"-та ти...

Очите са абсолютно изстинали. Очите са пълни с неизказана злоба и мрачно безсилие.

- Напомняш ми - проговарям, полушепнейки, - един почти осемдесетгодишен наборсучен тъпак, синеок като тебе, красив като тебе, когото срещнах случайно преди години. Спорихме няколко часа. И той обезумя, и неговите очи се превърнаха в праисторически ледник, когато споменах омразната думичка отговорност.

Мълчание.

- Знаеш ли какво ми каза този тъпак, когато споменах омразната думичка отговорност? Не знаеш. И никога не би могъл да се сетиш.

Мълчание.

- Та той ми каза: "Твоето поколение е виновно за Тодор Живков, който съсипа идеята! Моето поколение избра Сталин, а при Сталин всичко беше прекрасно!"

Мълчание.

- Бях глупав тогава, много се смях на тоя естет. Мислех си, че със Сталин и Тодор Живков е свършено. С моя почти връстник Тодор Живков, който е станал човек, тоест първи секретар, когато аз съм се раждал.

Мълчание.

- Беше извън себе си онзи тъпак сталинист. Заради една-единствена дума. И ме гледаше досущ като теб. Със злоба и мрачно безсилие...

- Не изпитвам злоба към теб - продумва сподавено старецът. - Как можеш...

- И не би трябвало.

- Как можеш...

- Довиждане - казвам.

- Довиждане - казва.

Онова старо, старо, с помъртвели сини очи осемнайсетгодишно селско момче, повлечено преди половин век от течението...

А аз стоя край вратата на izolатора и ми е жал, жал, толкова ми е жал за онова опитно зайче. Стоя с вдървени нозе и си мисля с познатия ужас: ами ако съдбата, тази палава присмехулица, бе разменила местата ни? Ами ако ме беше захвърлила в лудорията си осемнайсетгодишен тогава, на девети септември? Но мълча, стоя като истукан и мълча, не обелвам и думичка за моя див ужас, от който настръхвам вече поне десет години! Този мой ужас, този мой страшен, невероятен, дарен свише късмет, че живея тук и сега, може да провали, споделя ли го тук и сега, цялата ми къртовска работа. А тя е шантажът, както я схваща клетият старец от izolатора. Макар че би могъл да я нарече състрадание. Или мъка. Или надежда. Или обреченост.

## ЕДИНАДЕСЕТА ЧАСТ

### НОЕМВРИ

#### XXXI. КАРТИТЕ. 1989

##### Малък шлем пики

Необходимо пояснение за онези читатели, които не играят бридж. Бриджът е приятна, интелигентна игра за всеки. Предпочитат я хора с повратливо мислене, склонни към дискусии и преустройство на моментните си нагласи, понеже бриджът е сложна игра и крие непрекъснато изненади, адекватната реакция на които е гаранция за успеха. Съществуват клубове на бриджори и в тях играта е въздигната в култ. Играе се с петдесет и две карти, по тринадесет за всеки от четиримата участници. Те могат да обявяват от една спатия, едно каро, една купа, една пика, едно без коз, две спатии и така нататък до малък и голям шлем, съответно в същия ред на цветовете. Ако обявата остане на равнище едно, трябва при разиграването да спечелите седем ръце. Ако обявата или анонът е примерно “три купи”, при разиграването е необходимо да вземете девет ръце. Малък шлем означава равнище “шест”, а нужните ръце са дванайсет. При голям шлем, тоест ниво “седем”, трябва да приберете всичките тринайсет ръце. Ръка е равно на взятка, синоними са. Няма да ви обременявам повече; останалото са подробности, които в случая не интересуват никого. А, и още нещо: понякога бридж се играе не само от четирима, а от много пъти по четирима. Играе се дори по площадите. И то как се играе!

Едно каро, обявиха от трибуната, ала ние не смисляхме нищо. Вале каро, което ние не припознахме, младо, усмихнато, възторжено като нас русоляво момче, се изпъчи пред микрофона и начена приказката си. То раздаваше картите и съответно имаше право на първи анонс в тази първа игра на голямата бриджпартия, ала ние не знаехме. Момчето говореше много силно, много възбудено, много убедително. То стоеше горе, на стълбите пред храма “Свети Александър Невски”, а ние го слушахме долу, на площада около храма, и тази разлика от два метра по вертикала правеше думите още по-убедителни. Много му ръкопляскахме: както по време на приказката му, така и накрая, когато погледна за сетен път картите си, което ние не забелязахме, за да е съвсем сигурно в скромния си анонс, и се отдръпна сред овациите и радостните подвиквания.

Две спатии, обявиха от трибуната, ала ние не смисляхме нищо. Дама спатия, която не припознахме, наперена, в първа младост и три четвърти, ала отдалеч, отдолу, сякаш в първа младост и четвърт, пълничка, закръгленичка, интелигентничка, вдигна дръзко гушка

пред микрофона и начена нейната приказка. Нейната приказка бе учена, умна, вярна и изключително убедителна. Дама спатия не се усмихваше на овациите, приемаше ги спокойно, малко даже по-спокойно, отколкото би трябвало, ако човек се сетеше колко години бе чакала този си звезден миг. Тя дори не хвърли и най-бегъл поглед на картите си, което ние не бихме и забелязали, преди да привърши дълбокомисленото си слово, толкова бе сигурна в точния си анонс. Възнаградихме я с ръкопляскания. А дама спатия едва-едва кимна.

Две купи, обявиха от трибуната, ала ние не смисляхме нищо. Поп купа - да потретвам ли, че не го припознахме като поп купа, а като поп само, - млад, дързък, отдавна на "ти" с Бога, а от тази сутрин и с паството си, развя расо и начена своята си приказка. Приказката му бе строга, нравоучителна и ясна, макар и на места многословна. Приказката му целеше право в целта - душите ни там долу, около храма, и ги уцелваше безпогрешно. Ръкопляскахме на точната му стрелба. Аплодирахме твърдата му ръка. А той ни благослови, увлечен в това увлекателно обявяване на тази първа игра в голямата бриджпартия, което ние не знаехме, забравил вероятно даже анонса си, загърбил за миг поднебесните си тревоги, просто вдъхващ свежестта на живота, просто близнат от тръпчивия вкус на своето месианство. И как искряха очите му, как искряха очите му на поп купа!

Три купи, обявиха от трибуната. Продължавахме да не смисляме. Площадът гръмна. Асо купа - неприпознато - пристъпи бавно и ни огледа, почака, почака още и чак тогава ни помахаше - отзивчиво, сърдечно, другарски. И отпочна бавната си приказка. След всяка мисъл поприглаждаше брадата си, сякаш мислите му я разрошваха в напора си една през друга да излязат навън и да ни отворят очите, да ни отворят сърцата, да ни отворят душите за тези съкровени слова, разхвърляни с щедра ръка отгоре, откъм стълбите на православния храм, надолу, към тълпите околоръст, от брадатия туз, туз купа. А ние ловяхме словата, блъскахме се да ги уловим тези слова още във въздуха, щастливците ги улавяха първи, а брадантият туз бавно-бавно, с отигран жест поприглаждаше философската си брада. Толкова очи следяха ръката му!

Наистина бяхме много, много народ на онзи 18 ноември, на онзи първи митинг след успешния десетоноемврийски преврат. Игла не би могла да падне сред нас, камо ли литнало слово! Никой, никой измежду хилядите, събрани там, не бе виждал на живо толкова много народ. А беше студено. Ноемврийският студ бе свил доста по-рано, бе слънчево, ала студено. Небето отгоре синееше. Ние приемахме синьото софийско небе като ведра поличба, като символ за дълбока промяна, като метафора за безоблачно, безсмогово бъдеще или просто като синьо небе над православния храм с десетките хиляди щастливи човеци в нозете си. Приемахме го небето кой както може.

Радой Ралин, обявиха от трибуната. Бяха дали почивка в наддаването на техния бридж, но ние долу, в нозете на православния храм, не знаехме нищо. Естествено и Радой Ралин не знаеше. Изпратихме го с най-спонтанни, с най-топли овации и почивката за картите свърши. Ние обаче не подозирахме, тя не бе за нас тази почивка. Нито пък за Радой Ралин.

Три без коз, обявиха от трибуната. (Не, нищо не смисляхме.) Вале спатия (кой да го припознае?), от името на без коза, почти се затича към микрофона, направо подскачаше от младост и напориста енергия, едва си поемаше дъх от бързане да изприкаже своята приказка. А тя беше бунтарска, приказката му на валето спатия, беше така дръзко, така немислимо доскоро бунтарска, че ние долу потръпвахме от опиянение и ръцете ни пляскаха ли, пляскаха от възторг. Момчето не спираше, то поемаше, то дишаше възторга отдолу, от ниското, и ни го връщаше отгоре, от високото, като нови бунтарски слова. Зареждахме се взаимно с бунтарство. То обещавахе, ние скандирахме. То заявяваше, ние скандирахме. То се кълнеше, ние скандирахме. Идеше ни да го понесем на ръце, този никому непознат подскачащ бунтар. И го понесохме, мислено. Три без коз, повтори той, ала кой да го чуе, и отскочи назад, като свърши.

Четири кари, обявиха от трибуната. (Край, няма повече да повтарям, че не смисляхме нищо.) Туз каро (не ще повтарям и че не припознавахме никого) пристъпи

мощно и властно, цялата му фигура излъчваше съзнанието за неговата значимост, неговата тежест, неговата почти главна роля в обявяването при тази първа игра на голямата им бриджпартия. Не си хабеше думите тузът каро, не захвърляше нито дума нахалост. Очертаваше периметрите. Чертаеше пътя. Посочваше смело посоката. И съзнаваше, че посочва посоката. Но се държеше естествено. Не се възгордяваше от съзнанието, че посочва посоката. Стоеше изправен, гледаше напред и съвсем леко нагоре, към чистото софийско небе. Както и би трябвало човек да стои, както и би трябвало да гледа човек, когато посочва посоката. Ние оценихме това и дълго го акламирахме. Благодарни ни и му беше приятно. Не скри, че му беше приятно. Чисто по човешки, макар и да бе тузът каро, което ние не знаехме.

Не, не ни беше студено. Носехме палта и кожуси, топли чорапи в зимни обувки; а и бяхме толкова нагъсто, бяхме така плътно притиснати един о друг, че едва ръкопляскахме, свивайки лакти. Нито пък ни беше студено отвътре. Какво говоря, тъкмо напротив! Отвътре изгаряхме от копнеж и от предусещането за синьо небе над главите ни не само днес, но и утре; не само утре, а винаги; не само винаги, а завинаги. Слънцето пък милваше студения ден, милваше хората, милваше хилядите човеци и копнееше с тях. И ни бе хубаво с ноемврийското слънчице, макар че не топлеше.

Четири пики, обявиха от трибуната. Появи се вале пика, небрежно усмихнат, небрежно облечен, небрежно обхождащ ни с поглед. Заговори небрежно своята приказка. По друго време или на друг препълнен площад би се получило малко предвзето от толкова небрежност, би изглеждало твърде изкуствено при такава явна небрежност. През ноември 89-а обаче на онзи площад възприемахме тази небрежност като храбра закачка, като юначно надсмиване над половинвековния страх, като завиден кураж да бъдеш това, което винаги си мечтал да си бъдеш. Тоест небрежен. Бъди си небрежен, приятелю, ръкопляскахме ние, бъди си небрежен, колкото искаш, щом ти се ще, ръкопляскахме ние, а той ни помаха небрежно с ръка и се отдръпна към сянката.

Идваха все нови и нови хора. Нямаше повече място, ала новите си намираха някак си място. Включваха се в овациите със своите неуморени ръце и свежи, непресипнали още от викане гласове. Невинаги слушахме твърде внимателно. Оглеждахме морето край себе си и сърцата ни пееха. Широко море, огромно море от човеци. Само преди две седмици, преди вътрешноведомствения преврат обаче, шепата хора направиха стотината крачки по ларгото пред храма. Тези стотина крачки представляваха и предизвикателното шествие на "Екогласност" с екологични искания плюс връчената петиция. Спряхме пред бариерите около парламента и извикахме, невярващи на ушите си, невярващи на устата си, невярващи в себе си, своите екологични претенции: "Де-мо-кра-ци-я" и "Сво-бо-да". Двете топли, прекрасни, вълшебни, екологични думи кънтяха наред полупразния площад, ние се гледахме в очите и не вярвахме на устата си, извърскахме се настрани и назад и поглеждахме към ченгетата - доста повече от нас, окупирали тротоарите и градинките, - и се чувствахме като герои от приказките. Само след две седмици не се усещахме никакви герои. Само след две седмици вече вярвахме в себе си и просто бяхме дошли да споделим с морето наоколо своето предчувствие за бъдеще със синьо небе над главите ни.

Пет купи, обявиха от трибуната. Напред се изперчи вале купа, среден на ръст, средна възраст, средно гръмовен глас, средно горящи очи. Ала какви възвишени слова нареждаше вале купа! Много бе видяло това вале през живота си, много бе изтърпяло, много бе и научило през дългите години на непрестанен търпеж. И като политик, по-скоро все още като почти политик, и като журналист, и като съответен фактор в съответните комитети на съответната тогавашна единствена партия, и като даровит поет, и като всичко. Много знаеше вале купа и свеждаше своето знание надолу, към площада. Бе решил да сподели изстраданията си знания с нас и ги споделяше откровено. Ние ръкопляскахме бясно. Той полагаше знанията си в краката ни, черпете от извора, казваше той, и ние черпехме с шепи, пиехме, а после аплодирахме с мокри ръце. Това е, рече вале купа, ако искате да питате нещо, питайте, винаги ще бъда на ваше разположение. Сетне се поклони дълбоко, този много търпял среден човек, и се прибра назад към колодата карти.

Блага Димитрова, обявиха от трибуната. Бяха дали нова почивка в обявяването на тази първа игра от голямата им партия бридж, но ние не знаехме. Естествено и Блага нищо не знаеше. Блага говореше с напевния си майчински глас, прегръщаше ни с влажните си от обич очи на дълбоко нравствен човек, ние слушахме, притаили дихание, картите си почиваха. Изпратихме и нашата Блага с овации. Почивката бе свършила, ала нито тя, нито ние го знаехме.

Пет пики, обявиха от трибуната. Поп пика пристъпи само две крачки, спря се и застана почти мирно пред микрофона. Лицето му, изсечено сякаш от камък, изсечено сякаш от сивкав гранит, наподобяваше сфинкс, закриващ входа към храма. Огромно лице. Слабо, набръчкано, изпито, сухо лице, ала огромно, мащабно лице. И очи, излъчващи ярост, излъчващи бяс, излъчващи дива решимост да преодолее уж невъзможното за преодоляване. Поп пика говореше тихо, сетне извиси глас и даде воля на благородната си правозащитна ярост. Не, той нямаше да позволи да продължава този позор на нашето племе, дето позорим нашите братя. Той лично като един нов, един бесен Йоан Кръстител наопаки щеше да измие позора на нашето племе и да възвърне кръщелните имена на братята мюсюлмани. Макар и да се намериха недоволни от Йоана Кръстителя наопаки, макар че се обадиха все още подвластни на оня позор, ние ги накарахме да замлъкнат и наградахме с овации нашия благороден правозащитник поп пика. Ала не смекчихме израза на пламналия му взор, не облекчихме с нищо необузданата му душа: тя се грееше на друг огън - по-бурен, по-висок, нетленен. Какъвто огън подхожда за поп пика, ама кой да ти знае тогава!

Между нас сновяха сурови мъже с ленти. “Подкрепа”, гласеше надписът върху тях. Провираха се трудно, понякога ги притискахме така, че оставаха задълго помежду ни. Слушаха по-малко, повече оглеждаха множеството. Те бяха гаранцията за реда, тези сурови мъже, те бяха гаранцията за онази демокрация, която жадувахме. Избутваха ни важно, с достойнство, натежали отвътре от усещането за собствена отговорност. Вдъхваха уважение. Вдъхваха уважение. Най-вече вдъхваха гордост. Ала и завист. Мнозина питаха как биха могли и те да препашат сините ленти с надпис “Подкрепа”. Обясняваха им бавно, търпеливо, с желание и малко суетност. Тази суетност на вече добралите се до ленти не дразнеше кандидатите за сините ленти. Имаше ленти за всички желаещи. Стига да притежаваш нужния хъс да гарантираш нашия поход към демокрация. Мнозина притежаваха и нужния хъс. И я гарантираха, как само я гарантираха нашата демокрация! И тогава, и години по-късно!

Пет без коз, обявиха от трибуната. Ето го, ето го и туз спатия! Бял шлифер до под коленете, тъмни очила, гологлав, изправен, строен, напет някак дори; и ЩАЗИ не би му дала годините, ако не ги знаеше точно. Спокоен, уравновесен човек беше туз трефа, не бързаше, понеже му се налагаше малко да каже, но стойностно. И ни го каза. Каза ни да бдим. Горещо ни препоръча, горещо отвътре, ала невъзмутимо отвън, да бдим над нашето бъдеще. За да не ни излъжат отново. За да не ни предадат. За да не тръгнем в лъжлива посока, поведени и подведени от предатели. Той мразеше силно, отдън душа ненавиждаше нашите предатели този най-голям туз измежду спатиите. И не го криеше. Съдържаният му тон още по-ярко открояваше неговата злост към предателите. Бе притеснен. Много бе притеснен да не бъдем предадени. Страхотно бе притеснен да не бъдем предадени от юдите, присламчили се към нас, към народа. Целият се бе стегнал като нервна, трескава, пулсираща топка от своето предчувствие за предателство. Спрямо нас, спрямо децата ни. Спрямо внуците, спрямо внучките ни. Туз трефа, нашата морална аларма, нашата сирена, нашата разбунена съвест срещу предателството. Белият му шлифер, полите му се развяваха леко от ноемврийския вятър като одежда на ангел небесен, на ангел спасител. Не виждахме очите му зад тъмните очила, ала знаехме, бяхме сигурни, че те ни обхождат с разбиране и любов, като същевременно бдят, търсейки предателите изпомежду ни. Вярвахме му на този достоен, умен, мъдър човек и дълго го аплодирахме заради грижата му за нашето бъдеще и за бъдещето на нашите деца, внуци и внучки.

Шест пики, обявиха от трибуната.

Малък шлем пики!

Дванадесет взятки, и то в пики!

Ех, поне да смисляхме нещо!

Площадът се разтърси от рев, възторг, от овации.

Туз пика, все още млад на вид за годините си, енергичен, интелигентен, твърд, но умеещ да оглежда и най-вече да съзерцава проблемите от всичките им страни, амбициозен, смел и посвоему даже решителен, ни успокои с жест, усмихвайки се широко. Успокои ни, морето затихна, за да чуе приказката на туз пика. А приказката му паднаше като мехлем в нашите рани, в нашите ранени души. Тази приказка очертаваше бъдещето, в което ние едва-що начевахме да живеем. Светлото бъдеще очертаваше усмихнатият човек с точно преценяващите нещата усмихнати щедро очи. Светло, та светло. Ала това светло бъдеще никой не ни го поднасяше на тепсия, поохлади ентусиазма ни той. Трябваше, налагаше се, изискваше се да заслужим нашето бъдеще, при това в тежка борба с отживялото и със старото, за да възтържествува неотживялото и съвсем новото. Готови ли сме за тази борба, питаше от трибуната туз пика. Да, отворяхме ние отдолу. Готови ли сме, решени ли сме да не отстъпим нито крачка от избрания път, питаше от трибуната тузът. Да, изкрещяхме ние, без да питаме на свой ред за кой път иде реч, понеже избраният път - ясно е - беше нашият правилен път; и макар всеки от нас да имаше собствена, понякога твърде различна от другите представа за пътя, ние вярвахме, че нашият правилен път е толкова широк, че ще побере без усилие всичките ни представи за пътя в едно огромно разлато шосе: и го побра. Готови ли сте да отвоюваме нашите права, нашата демокрация, да ги отвоюваме за нас и за идните поколения, питаше радостно туз пика. Да, реवेशе площадът, готов да отвоюва своята демокрация. Готови ли сте да бъдем заедно в тази продължителна, в тази изнурителна битка, питаше туз пика тревожно. Да, ехтеше морето от възхитени човеци, готови на дълги съвместни изнурителни битки. В такъв случай ще победим, заключи философски туз пика, а площадът насмалко да се продъни след тази лаконична прогноза.

Това беше. Обявяването приключи на малък шлем пики, ала ние не знаехме. Площадът се цепеше от овации и скандирания, от дълго сдържани сълзи на щастие и спонтанно отприщено облекчение, сякаш вулкан изригваше отдолу нагоре към импровизирана трибуна, откъдето честити и горди жени и мъже махаха ли, махаха приветствено отгоре надолу. Махаха и Блага Димитрова с Радой Ралин, понеже не знаеха в каква приятна, интелигентна игра са участвали.

Разотидохме се. Вървахме бавно. Озарени усмивки одухотворяваха всички лица. Площадът опустяваше. Ручейчета човешко щастие течаха по "Царя" и "Раковски", покрай Народната библиотека и Университета, заобикаляха паметника на Левски или се спускаха надолу към булевард "Дондуков". Скоро около храма останаха само ченгетата и милицията, дошетващи своята нелека шетня, и работниците, които демонтираха озвучителната уредба и събираха микрофони, кабели, говорители. А след минути вече нямаше никой.

Като изключим рисувания светия високо горе на стенописа върху камбанарията. Той бе слушал и наблюдавал всичко - и онова върху стълбите, и другото долу, насред площада. Знаеше, че обявеният малък шлем ще бъде изкаран. За изненада впрочем на не малка част дори от онези, които го анонсираха. Те щяха да приберат тези дванайсет ръце, тези дванадесет взятки, тези дванайсет апостолски взятки. Ала рисуваният светия не скърбеше. Гледаше все така ведро, малко тъжно и всецяло умиротворно, както се полага да гледат само на гледащите отгоре. Не, не скърбеше светията от иконата. Тихо, беззвучно се молеше, нашепваше нечути слова към своя мъдър Отец, към Свети Дух и към Исуса Христа на небето с благодарност за милостта на Светата Премилостива Троица. Благодареше на небето храмовият светия, че ни възпря небето, та не стигнахме до големия шлем, макар че ние долу не знаехме нищо...

Той обаче знаеше, светията от стената, че бяхме готови да изкараме и големия шлем. Всички. И ние долу, непосветените. И Блага Димитрова с Радой Ралин - неподозиращите. И апостолите наши по стълбите... Само ако бяхме се изкушили, щяхме да го изкараме и големия шлем. А не му се мислеше на светията какво ни очаква тогава. Знаеше. И се молеше с благодарност на Премилостивата Троица.

## XXXII. МОБИФОНИТЕ. 1995

### Недоразумение

Ноемврийският здрач пада над тихата софийска уличка, която меко поляга към Перловската река. Тротоарът пред старата къща е задръстен от огромен черен мерцедес, две беемвета, джип. Целият автомобилен парк е произведен много след падането на Берлинската стена, лъснат е, дори гумите са почти чисти въпреки мърлявата градска кишавица. Сумракът полека се стеле над тъмните стъкла, опипва едва-едва мощните зверове, обгръща ги предпазливо, не хапят, въздъхва облекчен, обвива ги все по-плътно. А те сякаш придремват, унесени от лекия гъдел, за да са бодри за нощната смяна. Нещо спокойно, кротко, далечно, забравено, някаква странна свръхестественост лъха от този машинен пейзаж, като че времето е спряло нейде назад, назад, преди много десетки години: виждам уличката павирана (или кална) вместо асфалт, по стълбовете горят фенери, дочува се звънливото издрънчаване на стар трамвай, гълчавата на слугинчето от съседната къща, която прибира от разходка детето на господарите, дочуват се и кучешки лай, и бавните стъпки на професора, който отива при своята ежевечерна компания на “Царя” - само някой е сменил конските каруци и двуместния файтон на тротоара с мерцедеса и беемветата. И за един миг не знаеш защо.

Какво търся тук?

Прозорците са на няколко метра от земята. Два са. “Обектът” е един, ала от първия прозорец го охранява не знам какво си “Секюрити”, а на втория прозорец “този обект се охранява от” нещо като ЦРУ на английски, ама не е ЦРУ, друго е. Шарените лъскави лепенки по стъклата красиво се вписват на фона на предвечерната тъма навън. Предполагам, погледнато отвътре, те сякаш охраняват и уличния сумрак. Красиво е като пред картина на Салвадор Дали, от която не разбираш нищо, освен че не знам какво си “Секюрити” и лъжеЦРУ охраняват всичко от двете страни на прозрачната картина. От което неразбиране красотата ѝ ни най-малко не страда. Даже напротив. Звъня по сложната сигнална уредба, отваря ми хубаво младо момиче, съобщавам ѝ кой съм и кого търся, тя ме кани вътре и се озовавам в голямата стая с прозорците. Да, така е: като че лепенките охраняват отвътре вечерния здрач, който оттук изглежда още по-гъст. Стаята е наблъскана с маси и бюра, накачулени едно връз друго, столове липсват. Явно офисът се дообзавежда, доизкусурява, доизпипва. Тъмно е.

Аз какво правя там?

Отваря се една, втора врата, млад мъж тича към мене. Представя ми се, представям му се и аз с фамилията си.

- Наричай ме Боджи - казва младежът.

Разпервам ръце в знак на съгласие.

- Така ми викат - сочи ми той коридора, през който се влиза в кабинета му.

Настанява ме на мек кожен фотьойл, сяда зад бюрото си. Тясно е, а и прозорецът, гледащ към двора, е тесен. - Тясно е - усмихва се Боджи. - Засега сме така.

Усмихвам му се и аз.

- Хайде, разправяй.

- Аз очаквах вие да ми разкажете.

- Как така аз!

- Ами вие, аз нямам нищо за казване.

- Що не ми говориш на ти - предлага Боджи.

Кимвам.

- Хубава работа! - въздъхва. - Станало е недоразумение.

- Сигурно. Моят познат спомена, че ви трябва човек с издателски опит. - Наблюдавам го как кърши нервно ръце. - Нищо повече. А аз се занимавам и с разни такива неща. Даде ми телефоните тук, звъннах, уговорихме се, идвам.

- А моят човек, дето е познат на твоя познат, ми каза, че ще дойдеш с някакви предложения.

- Ето го и недоразумението. Не знам за какво става дума. Моят познат ми препоръча и много-много да не разпитвам.

- Правилно - одобрява младокът и се разсмява сърдечно.

Едва ли има повече от двацет и шест-двацет и седем години. Среден на ръст, набит, здрав, ала вече с коремче. Костюм, снежнобяла риза, вратовръзка. Личи му, че не е свикнал още с новата униформа, притеснява го. Особено смешни са панталоните му, докато вървеше пред мене, нито широки, нито тесни, някак торбести, свлечени. Стояха му като анцуг. Ала сега зад бюрото всичко е наред. Бюрото е чисто, без никакви папки и документи, Само мобифонът до лакътя му.

- Добре, нека ти кажа аз какво знам - начева Боджи с желание да поправи поне донякъде недоразумението. - Имаме на разположение печатарски машини, значи трябва да издаваме книги. Печеливши книги. По-точно учебници, те били най-печеливши. Така ми докладваха. Вярно ли е?

- Не знам - отвръщам.

- Хубава работа! - потропва той с пръсти по бюрото си. - Добре, с министерството ние ще уреждаме работата, машините са налице, от тебе се иска да подготвяш учебниците. И не само учебници. Всякакви други работи там, които са печеливши. Ти ще кажеш какви. Това е всичко, което знам. Всичко е още идея. Мислех, че ти ще дойдеш с някакви предложения.

Мълча си, слушам го.

- Моите задачи са други. Много по-сложни. - Боджи мъченически поклаща глава. - А сега ми типосаха и тия книги... Нищо не разбирам от книги!

Аз, аз какво правя там, дето разбирам от книги?

Мобифонът извънхва, младокът го включва, започва да говори с някого, а моят поглед пада на разкошния календар насреща ми. Ноември 1995 година. Боджи е бил на двацет години в началото. В началото на какво? Шествия, митинги. Превратът преди тях. Той е бил вероятно още в спортния интернат. Благодарностите към другаря Тодор Живков, натъпкан с лекарства, който гледаше съратниците си като същински полуидиот. Треската. А само след седмица добрият ни Тато вече не е и държавен глава, не е и добър, а е лош, много лош. Лош е Милко Калев Балев. Другите са добри. Младокът зад бюрото е бил на двацет години. Усилено е тренирал. Какво е тренирал?

Какво търся аз тук?

- Ти чуваш ли бе? Няма проблеми! - крещи Боджи в новичкия си мобифон.

Пауза.

- Кашони ще ти намеря от Македония!

Пауза.

- Колкото искаш, толкова!

Очите му се вледеняват за миг, гласът му притреперва.

- Без тия номера! Плюс стоката!

Пауза.

- Така става.

Очите отново добиват нормалния си делови блясък.

- В никакъв случай под трийсет процента. Добре. Търси ме. Край.

Поглежда ме уморено.

- Какво си тренирал? - питам.

Изведнъж прихва, смее се някак радостно, щастливо, безоблачно.

- Гребане - отвръща.

- Къде? В ЦСКА ли?

- Не. В "Левски". В "Левски-Спартак".

- Разбрах.
- Разбра ли? - смее се Боджи. - Зарязах го през 90-а.

Продължава да се смее, ала мобифонът отново звъни и му се налага пак да включва съответните копчета. Този път вдига рамене, вероятно ми се извинява, че не ми обръща необходимото внимание.

Ноември 90-а. Младокът е зарязал гребането и е без работа. Търси си работа. Хубава, доходна работа. Сигурно е знаел къде и как да си я намери. А наоколо гладория, несправедливост, тук и там избухват все нови и нови стачки, работници с каски, със светнали, самоуверени, решителни в яростта си лица маршируват към радиото. Митинги. Шествия. Идеално време да размахаш досието на Петър Берон, да го съсипеш, да съсипеш и хората, които му вярват, да халосаш яко и организацията, която той ръководи. А после да прибереш досието, което само ти си видял, отново там, откъдето са ти го подали. Или да го палнеш, кому е притрябвало вече! Стачки, стачки. Ще се изниже и декември, ще се изниже по терлици и самият Андрей Луканов. Боджи е бил на двайсет и една година и вероятно вече си е намерил работа.

Аз обаче какво правя още при него?

- Разбери, не мога - казва меко Боджи.

Пауза. Очите му са меки, добри, нежни.

- Ще се опитам. Най-късно към десет.

Пауза.

- Как е детето?

Пауза. Очите излъчват нежна любов.

- А така. Нека спи. Край!

Усмива ми се.

- Жената - съобщава ми с добър, нежен глас.

- Много работиш - подхвърлям.

- Да не ти разправам! - оживява се младокът. - Съсипия!

Сецва се наред дума, съобразява секунда, две, три, минута.

- Остави това - проговаря. - Какво предлагаш?

- Учебниците са сложно нещо, изискват изключително сериозна, задълбочена и продължителна подготовка. - Приказвам бавно, съвсем бавно и тихо. - Учебниците са отговорност. Не е толкова просто, колкото си мислиш.

- Колкото си мислят - поправя ме младокът, леко изнервен.

- Колкото си мислят. Сам човек, естествено и с външни сътрудници, не може да подготвя учебници. Поне аз не мога. В цял свят съществуват издателства, специализирани издателства. Малки или големи, но специализирани. Така е и у нас.

- Нищо не разбирам от издателства!

- Аз разбирам, затова ти го казвам.

Мобифонът звъни. Боджи манипулира сръчно, слуша напрегнато.

- Какво! - изревава. - Само спокойно! Спокойно! Без паника!

Наистина прекрасен календар. Хубавица с пестеливи одежди, някакъв шикозен мотор, небе, поглед, зареян в мечтите. Като нас през ноември 91-ва. Танците на площада пред капицето на мумията. Не, те бяха през октомври. Последният валс. Опияняващата победа с малко, но завинаги. Край на мародерството, край на лъжата. Край на стачките, защото нещата - ето - ще тръгнат, макар и полека, ще тръгнат полека, а после по-бързо, още по-бързо, докато се оправят. Завинаги. Боджи е бил на двайсет и две години и е вършел своята скромна чирашка работа, надявайки се, че чиракуването не е завинаги.

Добре, а аз какво седя тук?

- Добре, момчето ми - изрича напътствено Боджи в слушалката и аз потръпвам от тона му. - Ти си един от нас, така че спокойно. Ние за какво сме?

Пауза.

- Не, не ми увъртай! Кажи за какво сме?

Пауза.

- Именно! - произнася Боджи със същия поучителен тон. - И не го мънкай така! Щом сме заедно, трябва да си помагаме. Ти си заедно с нас, значи ще ти помогнем. Нали сме затова, да си помагаме.

Пауза.

- Спокойно бе, човек! Аз ще уредя всичко. Нямай грижа. Край.

Младокът замислено изключва мобифона.

- Келеши! - процежда, сякаш забравил присъствието ми.

Надниква хубавото момиче, пристъпя навътре, поднася ни кафе и се измъква безшумно, както и влезе.

- Пуши, ако пушиш - обажда се Боджи, ала умът му е другаде.

Запалвам, мълчим, той си мисли за неговите и келешовите тревоги, а аз си мисля за ноември 1992-ра. Колко години минаха? Само три, ала сякаш са трийсет! Бламирането на правителството, което управляваше с малко, но пък завинаги. Ноемврийските консултации след бламирането. Френският гражданин Петър Бояджиев, когото извадиха от ръкава за кандидат-премиер. Какво търсеше бившият шеф на Съюза на демократичните сили в хотелската му стая? В щаба му? Заради гаврата с мистериозното си досие ли се беше толкова обидил, огорчил, объркал, отчаял? Ноември, френският гражданин ще пропадне, както е замислено, но за сметка на туй българският гражданин Ахмед Доган е загрижен за своята родина. За просперитета ѝ. За стабилността ѝ най-вече. И снова нагоре-надолу с хлътнали от грижа очи... Боджи е окръглял двайсет и третата си година и вероятно ще да е бил вече калфа. А може и младши помощник, като го гледам как върти пистолета.

Аз обаче какво правя тук още? Как какво? Гледам, слушам, спомням си...

Наистина върти пистолет. Бе го извадил преди минутка, съвсем машинално, някак отнесено, продължавайки да се взира в стената. Бе издърпал чекмеджето, бе го извадил и сега го върти на пръста си. Доста ловко го върти, пръстът му е пхнат в скобата около спусъка, ала някак си не го докосва спусъка и пистолетът се върти равномерно и бързо. Като фокусник го върти. А и пищова си го бива. Голям пищов. Хубав (вероятно) пищов. Дълъг. И вероятно тежък. Ала и пръстът му е як, не усеща тежестта на пищова. Не знам какъв е моделът. Нищо не отбирам от пищови.

Допушвам цигарата си, допивам си и кафето и едва се надигам, когато го чувам:

- Колко струва една книга?

Все така гледа в стената.

- Каква книга? - уточнявам.

- Някаква... Печеливша да е...

- Колко струва едно беемве?

Извърща се, оставя пистолета до мобифона, вторачва се в мен и се разсмява с оня смях, сърдечния.

- Евала - казва.

- Зависи от книгата - казвам. - От обема ѝ, цветността, тиража, хонорарите и още куп работи.

- А примерно? - настоява той.

Обяснявам му примерно.

- Много скъпо бе, братче! - възкликва искрено.

- А може и да не се продаде.

- А бе те имали някакви там ръкописи... Печеливши. Някакви спомени май, някакви зодии...

- Кой те? - питам.

- Ей, нали се разбрахме да не разпитваш - напомня ми Боджи.

- Забравих - лъжа, шегувайки се.

- Ами, забравил си - не ми вярва той, също шегувайки се. - Ще им докладвам какво си ми казал за учебниците и книгите - добавя. - Въпреки че... Вятър работа...

- Тогава да си ходя - надигам се пак.

- Стой, стой! - скача младокът, пресяга се през бюрото и почти ме натиска надолу.

Оставам с впечатлението, че иска да ми каже още нещо, но той мълчи, мълча и аз. Чакам. Вероятно всеки от нас има какво да си мисли за своите работи, понеже чакам дълго, а после сякаш и аз го забравям за малко.

Ноември 93-та. Господи, какво ставаше преди две години? Не помня. Само преди две години. Ей Богу, не помня! (С периферното си зрение виждам как Боджи прибира пистолета обратно в най-горното чекмедже.) Трябва да е ставало нещо през тоя ноември! Сигурно е ставало нещо! Ах, да, някакви замислени, забързани граждани заседаваха и решаваха някакви важни неща. Даваха ги по телевизията как заседават и как ги решават. Ах, да, замисленият, ала с мека усмивка чичко Евгений Матинчев, вицепремиер на Република България, който непрекъснато обяснява, че всичко у нас е наред. И вероятно е било точно така от гледната точка на чичко Матинчев. Ах, да, банки, много банки. Клонове на банки. Клончета. Съчки. Вейки. Много мрамор, стъкло, алуминий. Водосвети с набожно депозиращи попове. Свещи. Светена вода. Коли, коли, джипове. И над всичко това меката пристойна усмивка на чичко Матинчев, вицепремиера.

Аз обаче защо вися тук? Как защо? Любопитство...

- Харесва ми Светослав Шиваров - сами се отварят устата ми.

- Кой? - недоумява Боджи, изненадан е. Може и да е изненадан дори, че ме вижда.

- Ааа - провлачва, - Шиваров... Ясно, Шиваров... Откъде пък се сети за него?

- Мислех си нещо.

- Да ти имам аз мислите!

- Много е мек, кротък. Като едно време Матинчев.

- Кой Матинчев? - пита Боджи.

Мобифонът звъни.

- Да - вика той. - Не. Не. Край.

- Е, това е - произнасям уклончиво.

- Пламнала ми е главата, братче - внезапно занарежда като в скоропоговорка младокът. - Не ми пука ни за Шиваров, ни за никой. Майната им! План трябва да гоня, схващаш ли, план!

- План! - изумявам. Действително казва план, и то най-сериозно.

- Да, план. Не помниш ли?

- Аз помня. Но ти откъде помниш?

- Помня, що да не помня! Да не би да бях малък!

Не се заяжда, нито се репчи. Насъбрало му се е, денят е бил тежък, ще му се да се разтовари, да се изприкаже.

- По план трябва да нося един милион лева на месец! Ясно ли ти е? Аз лично. Един милион лично от мене. Това са петнайсет хиляди долара бе, човек! Как се избиват петнайсет хиляди гущера само за месец!

- Не знам - обаждам се без никакъв смисъл.

- А аз знам! - продължава назидателно той. - Затова ми трябва обаче и книги, и зодии, и всякакви там работи към останалото!

- Ами ако не изпълниш плана? - интересувам се възпитано.

- Как така няма да го изпълня! - подскача на стола си. - Изпълнявам го и ще го изпълнявам! Това е план!

И заговаря за някакви магазини, за някакви износи, за някакви бартери, ала аз вече не го слушам, понеже не ми е интересно.

Интересно ми беше да чуя за плана. Прав е, всичко се движи по план. Имам предвид, при разумните хора. Както само преди година, през ноември 94-та. Разпуснаха парламента по план. Дойде планираното по конституция служебно правителство. А през ноември по план почнаха да лепят афишите. Беше планирано да се спре бързо разрухата. Да обновим България, това също влизаше в плана. И ето, момчето, което възбудено жестикулира насреща ми, вече е спряло разрухата, както си е по план, а сега вероятно е запретило ръкави да обновява България. И си има план за това обновление. Не че то си има, спуснали са му го отгоре. Приличен план, амбициозен. Точно като лицата от плакатите само преди година. Прилични лица, амбицирани да обновят България, каквото

и да им струва както на тях, така и на България. А до тези плакати - други лица върху други афиши. По-скоро едно и също лице се повтаря, а се сменят само онези, което лицето бащински е прегърнал. Лицето е Жорж Ганчев, а прегърнатите са неговите кандидат-депутати. Снимано е отдолу нагоре, та още повече да се набива на очи огромната разлика в ръста - някъде по повече от половин метър - между прегръщащия и прегръщаните. Бащата гледа гордо, предизвикателно, децата - малко смутено, ала също дръзко и умно. Отецът сякаш иска да каже: "Виждате ли какви деца съм отчувал!" Синовете сякаш ви се кълнат: "За такъв татко само може да се мечтае!" Приятно е да ги гледаш. До семейните снимки са налепени всякакви други - сини, зелени, оранжеви, бели, на лентички, на райета, всякакви. Мъгливо е. Роси влага. Иде зима. Иде осемнадесети декември. Историята се повтаря, ала без да е смешно. На осемнадесети декември 1949-а също е имало избори, след които България се е обновила съвсем. Сега пак ще се обнови. Дори вече се обновява. Мирише на първи сняг. Дните се точат бавно, като повредена кинохроника. Хроника на една предизвестена обнова, ако бих си позволил да перефразирам Габриел Гарсия Маркес.

- Номерът е да уцелиш точно момента - учи ме Боджи. - Не е важно за какво точно се отнася, ама ти уцели момента и всичко си идва на мястото. Например с тия книги сигурно нищо няма да стане, ама ще стане пък с нещо друго, ако правилно уцелиш момента. Схващаш ли?

- Схващам - кимвам. - На машините вместо книги може да печатате етикети или бандероли. Сега е моментът.

- Евала! Правилно! Ето, виждаш ли, уцели момента и мангизите си потичат сами. Например...

Не научавам примера, понеже Боджи млъкна точно толкова внезапно и рязко, както и се разпали.

- Това е, край - отсича. - Ако има нещо, нали... Аз ще докладвам, пък каквото решат...

Най-ужасяващото е ужасяващата естественост. Всичко тук е естествено, семпло, обикновено, ежедневно, нормално, простичко... Обстановката е естествена, нормална. Боджи се държи естествено. Боджи дори знае, че е естествен, някак подсъзнателно го знае, по-точно - усеща го. За няколко години това момче някак естествено е възприел естеството на работата си като напълно естествено, ежедневно, нормално, простичко естество. И – естествено - поведението му е напълно естествено, обикновено. Чувства се напрежение, ала то е нормално, то е естествено при това естество на тази планова работа. И пистолетът дори е естествен. Вече...

Добре де! Аз, аз обаче какво правя тук още? Ставай!

Ставам. Човекът насреща протяга ръка.

Поемам ръката на този отдавна планиран младок. А той стиска яко, сърдечно, естествено, сякаш за сбогом. Понеже никога повече не ще го и видя.

Навън е вечер, ранна ноемврийска вечер над притихнала София. Уличката се губи надолу към Перловската река. Двете беembeта, джипът и огромният мерцедес дремят на тротоара сред припадналата тъма. Загърбвам ги, затварям очи, застинал на мястото си край входа на старата къща. Не се насилвам, лесно е, някак съвсем лесно се получава, наистина! Проглеждам, а уличката е настлана с ония хубави малки павенца, над главата ми гори фенер с белезникаво пламъче, трамвайче издрънчава нейде в далечината, зад осветените прозорци шетат сръчни слугинчета и чевръсти домакини, пролайва куче, професорът е изпил своя вечерен аперитив и се прибира по отсрещния тротоар, а сянката му от фенера пада меко и се движи заедно с него по стените на къщите, професорът се отдалечава, отново съм сам наред малката уличка в стара притихнала София. Извършам се: двуместното файтонче и конските каручки са се сгушили едни в други на тротоара и спят, уморени от работа.

Колко е хубаво! И знаеш защо.

## Майка България

Чаках Майка България.

В училищната стая скучаехме девет души. Седмина представляваха властта като членове на изборителната комисия. До мен седеше застъпничката на професор Иван Маразов от страна на Българската социалистическа партия, а аз застъпвах интересите на кандидат-президента, основен конкурент на професор Маразов. Да забравим младите, те въобще не са интересни. (Причислявам себе си към младите.) Ще опиша само старците: трима в комисията, колежката ми застъпничка, както и стареца от шест и пет; общо пет старци. Ща не ща, към тях трябва да присъединя и Майка България: станаха шест. Не желая да противопоставям Майка България на останалите петима. Нито е редно, нито е истинно. Тя бе живяла живота си именно с тях, те съставляваха и част от живота ѝ в някакъв смисъл. Затова ще се опитам да не излезе никак така, сякаш тя им противостои, сякаш я издигам над или я извеждам извън тях. Ще се старая да избегна такава неправда. Майка България просто дойде, гласува и си отиде. Тя даже не знаеше, че е шестият старец: четири жени и двама мъже. Само аз знаех.

Чаках я, ала нея я нямаше. Минаваше десет часът.

Предишната неделя, на първия тур, се запознах рано-рано с четиримата старци в класната стая. Мъжът бе на седемдесет и осем години, дребен, слаб, пооплешивял, чевръст, с бързи очи и бързи крачка за годините си, тих, почти мълчалив, ясен. Първата жена наближаваше седемдесет и пет години (те сами си съобщаваха по повод и без повод един другиму годините, макар че се познаваха отдавна и си ги знаеха чудесно; съобщаваха ги и на нас, младите), изглеждаше уморена, отпусната, сънлива. Тя въобще не говореше, следеше какво се върши наоколо с бавния си отсъстващ взор, като че всичко ѝ бе безразлично, но то не ѝ бе безразлично, само погледът ѝ оставяше това впечатление. Втората жена скоро, преди няколко години, бе прехвърлила седемдесетте, не я свърташе изобщо на едно място, постоянно шареше нагоре-надолу - и в стаята, и по коридорите на училището, - не млъкваше, усмивката ѝ не слизаше от лицето, освен когато погледнеше с някаква скрита печал към белите платна на тъмната стаичка; най-много бърбеше с моята колежка, застъпничката на професор Маразов, и с мене. Колежката ми не бе стигнала още осемдесетте, но бе на крачка от тях. Когато не шепнеше с бързивата старица, дремеше на стола до моя или, събрала сили, следеше зорко и бдително кой какво прави из широкото помещение. Не ѝ беше уютно с високата отговорност, която бе поела пред партията си. Не знаеше кой какво трябва да прави в широкото помещение, не знаеше задълженията и правата си, така че бдителността ѝ никак ставаше безпредметна. Допитваше се до своя колега. Аз ѝ помагах, информирах я за нейните правомощия. Тя ми благодареше, тази малка, крехка, прозрачна белокоса старица, приближаваща осемдесетия си рожден ден. Отвърщах ѝ, че няма защо, че нали сме колеги, ще си помагаме.

Ето така. Дребният старец, уморената и бързивата старица представляваха Българската социалистическа партия в изборителната комисия. Заедно с тяхната съпартийка, застъпничката на професор Маразов, общата им възраст надхвърляше триста години. Да, да - над триста години. Така излиза при простичкото сбируване.

Чаках Майка България. Минаваше единайсет, ала тя все още не идваше. Можеше и въобще да не дойде: на първия тур ми бе споменала, че не е никак добре, че едва се държи, че често ѝ прилошава. Бе го споменала ей така, между другото, но в никакъв случай като оплакване, а в смисъл, че това е причината, заради която се налага да я подкрепям.

Ужасно скучаехме. Скучаехме и на първия тур, скучаехме и на втория, когато чаках Майка България. Единствено старецът от шест и пет разнообразяваше, макар и за кратко, скуката, имам предвид скуката на младите. Петият старец, старецът от шест и пет, бе дошъл в интерес на истината още в шест часа. В шест и една минута той надникна за първи път, поздрави, попита дали е готово, но шефката на комисията (млада) му каза да почака.

В шест и три минути той надникна пак, поздрави и се осведоми, все така усмихнат и празничен, дали може. Не може, осведоми го замшефката на комисията (млада). Четиримата старци се забезпокоиха, разшетаха, застъпничката излезе навън да се поразговори с нетърпеливия избирател. В шест и пет той откряна вратата, махна му (младите) да влиза, старецът поздрави, сякаш за първи път виждаше хората насреща си, другият старец, тихият, му подаде плик, гражданинът се скри в стаичката, пошумя и излезе. Имаше вид на човек между седемдесет и пет и осемдесет години, ала стоеше изправен, доколкото можеше, ходеше сравнително здраво, доколкото можеше, а лицето му, лицето му изразяваше нежно блаженство. Усмивка бе разтегнала устата му, която бързо говореше:

- Хайде, на хаирлия да е! Ще извинявате, че така раничко, ама да е на хаирлия! Хайде!

Ала не пускаше плика в урната. Току поглеждаше с пламнал искрящ поглед застъпничката, с която бе влязъл третия път, и ръката му несъзнателно размахваше плика, сякаш държеше пълна чаша на сватба, докато произнасяше тост. Всеки момент имаше чувството, че ще извика наздраве. Той обаче не извика наздраве, а ръката му, сгърчена, леко трепереща, се насочи към прореза, потърси го, не успя, пак го потърси, успя.

- Успех! Успех! - пожела ни възторженият старец и бавно, но сравнително здраво напусна класната стая.

Беше шест и десет минути.

- Божичко! - изстена някой от комисията (млад), след което скучахме два-три часа, докато някой ранобудник се появи да гласува.

Така беше на първия тур. На втория старецът от шест и пет се появи точно в шест и пет минути, ала не бързаше, имаше вече богат опит с комисията (младите). Стоеше си кротко отвън и чакаше да го поканят, шепнейки си оживено със застъпничката на професор Маразов, която пак бе излязла да сподели със своя връстник минутите на трепетното очакване. Поканиха го, дребният старец му подаде плик, той го пое, скри се в тъмната стаичка, пошумя и всичко се повтори дума по дума, жест по жест, пламнал взор по пламнал взор.

- Успех, успех! - викаше щастливият старец от шест и пет.

- Мили Божичко! - стенеше някой от младите.

Чаках Майка България. Пуших отвън и наблюдавах входа. Така се появи миналата неделя. Изкачваше с мъка няколкото стъпала, сетне зави по нашия коридор. Опишваше стените с длани, с дланите и на двете си ръце. Бе полусляпа. Захвърлих цигарата, завтекох се да ѝ помогна. Хванах я под ръка, а тя с дясната си длан продължаваше да опишва стената. Стигна до таблото с бюлетините. Потупа го, спусна ръка, пак я вдигна, когато подминахме. Пристъпяше полека с левия крак, стъпка, сетне с десния, стъпка, пак левия, отпускаше се на рамото ми едва доловимо, почиваше си за миг, отново прекрачваше напред, сякаш преодоляваше невидима за нас, зрящите, трудна преграда. Влязохме. От комисията (младите) я попитаха дали ще ѝ трябва придружител в тъмната стаичка. Майка България поклати глава, обясни, че вижда отблизо, че ще се наведе над многобройните листчета с кандидатите за президент на България, че ще намери, което търси, че ще се оправи сама. Дадох ѝ плик, заведоха я до входа на тъмната стаичка. Стоя дълго там, не пипаше нищо, понеже бе тихо като в изповедалня, накрая хартийката прошумя, докато я пхаше в плика. Поеха я още щом се показва, заситниха към урната. Хванаха ръката ѝ, преместиха я над прореза, пликът изчезна вътре. Майка България почти не бе се изправила, ходеше почти приведена, както и бе стояла толкова дълго в изборната кабинка. Драсна някакви ченгелчета в списъка, стиснах я пак под ръка и бавно-бавно запристъпахме през училищната стая, по коридора, по стълбите - бавно, внимателно! - и излязохме най-сетне на улицата. Не носеше бастун Майка България. Пресякохме трамвайните линии, качих я на тротоара отсреща.

Не спирахме да си говорим.

- Да ви изпратя ли? - предложих ѝ.

- Не, ще се оправи сама - отвърна тихо старицата.

- Благодаря ви - рекох.
- Аз за вас, за вас го правя. Станах... Едвам станах... Само за вас...
- Благодаря ви - пошепнах.
- Ние какво... Аз... Но вие, вие...

И заситни полусляпата Майка България към своята къщичка.

Старо училище обитаваха изборителните комисии. Стар беше и кварталът наоколо. Полуразрушен, полуобитаем, полужив, полумъртъв, кварталът чакаше метрото да го прободат като с нож. Малко хора бяха останали да чакат острието на ножа, та секциите наброяваха едва по неколкостотин души. Скуката преминаваше в сънлива досада. Появяваха се цигани, самонастанили се по изоставени къщи, подлежащи на смърт. Семейства от новите блокове. Собственици на къщите, които щяха да оцелеят. Появиха се и закуски. Старците похапваха бързо и с апетит, младите пиеха поредното си кафе. Радиото периодично информираше как вървят изборите. Вяло вървяха. Без нерв вървяха президентските избори. Кой ще е победител се знаеше предварително. Дребният ящен старец или спеше, захлупен на масата, или дъвчеше я сандвич, я ябълка, я нещо друго, или ситнеше между прозорците и тъмната стаичка с бързите си тънки нозе. Отпуснатата старица зяпаше стената пред себе си и лениво поглеждаше часовника си. Бъбривата бабичка си шепнеше с бдителната застъпничка, изоставяше я, хукваше по другите стаи или коридори, връщаше се, разпитваше младите кой какво работи, колко са големи децата, какво учат, кимаше одобрително и отново изчезваше да си бърби по съседните стаи и коридори. Колежката ми ту бдеше, ту придремваше, навремени проверяваше и купчинките в тъмната стаичка, следеше и как се попълва едната купчинка, понеже все намаляваше, ала не обелваше дума. Дума не обелваха и тримата старци, членове на комисията, сякаш количеството на бюлетините в купчинките изобщо не ги засягаше. А ги засягаше, вън от всяко съмнение, засягаше ги, и още как!

Чаках Майка България.

Мислех за нея посред същата скука и сънлива досада, както беше и на първия тур. Представях си я как пъшка и немошно се върти в старото си легло в старата схлупена къщичка. Как съмва полека, а тя отдавна е будна. Как сядат с труд на кревата, спуска болнави нозе на земята и търси опипом протритите чехли или терлици. Как опипом се търти в сутрешната тъма към сивата мивка, където ще се измие със студена вода. Как ще избърше полуслепите си очи с отдавна ухабената кърпа, ще я закачи механично на кукичката и ще се върне да седне на леглото край масата. Какво щеше да закусва? Имаше ли какво да закусва Майка България? Как живееше сама, как сколасваше с малките, всекидневните трудности? А с големите, всекидневните трудности? Мислех за нея. Мислех си как седи там в стаята си, как зад прозореца светлината става по-ярка, по-драгнеща слепите ѝ очи, как слънцето се показва иззад голия люляк на двора, как бие право в лицето ѝ и дълбоките ѝ, остри, пресечени една в друга бръчки зейват откровено злокобно. Сивата ѝ, леко къдрава тънка коса свети на слънцето. Чиста е косата на Майка България. Рядка, сива, тънка, но чиста. И ръцете ѝ, които почиват на масата с продупчената от времето мушама. Сухите ѝ нежни ръце с изскочили стави, с издути малко над пергаментовата ѝ кожа вени, леко треперещи, ала с чувствителни длани, чиято служба е да опипват стените. Очите на Майка България: скръбни, влажни, дълбоки, почти изгаснали в отчаяние, с оня малък светлик нейде навътре в зениците, който я буди през черните нощи, който я държи през сивите дни, който я подкрепя да ситни опипом из старото школо с тъмните стаички.

Чаках я, чаках я Майка България.

Миналата неделя скуката свърши точно в седем часа вечерта. Още от шест и половина бяхме се подготвили, бяхме преброили гласувалите и само допълвахме с неколцината най-закъснели, бяхме попълнили и протоколите, оставяйки празни само графите със самите изборни резултати.

Промениха се старците, когато пликовете бяха изсипани върху двата съединени чина. Още повече се промениха, когато младите взеха да отварят пликовете с безвъзвратно поставените в тях бюлетини. Старецът, толкова чевръст при беленето на ябълки, толкова бърз, толкова жизнен при сноването из просторната стая, толкова тих и така мълчалив,

сега не подхващаше нищо, за да помогне, гледаше някак опустошено към двете купчинки, чиято разлика нарастваше с пъти и пъти, хвърляше око и на няколкото други хартийки до голямата и съвсем малката купчинки и не млъкваше да бърбори. Първата старица, дотогава сънена и вяла, все току побутваше нещо, все току мърмореше, че нещо не е, както трябва, а очите ѝ проблясваха със сърдит, известно за какво пламък. Бъбривата старица мълчеше, мълчеше и мълчеше. Скрытата печал в погледа ѝ обаче не си беше отишла, само се бе спотаила още по-надълбоко, сякаш женицата изпитваше срам от своята почти скрита печал. Моята колежка застъпница се нуждаеше от подкрепа, от братска, съчувстваща ѝ ръка. Тя следеше рутинните за много от нас операции, като че в стаята се извършваше някакво тайнство, някакво странно свещенодействие, за което тя обаче нямаше ни най-малка представа, ни най-малко понятие правилно ли се провежда обредната служба, редни или нередни са действията на сръчните млади жреци. И най-трогателното: тя не знаеше дали да е бдителна, или пък да не е. Беше безпомощна. Боеше се, че могат да ѝ се карат, ако младите нарочно опропастват ритуала. А тя не познаваше ритуала. И затова гледаше объркано, недоверчиво, подозрително и малко злобно.

- Какво да правя с тоя лист? - измъкна от чантата си извлечението от протокола, което ѝ бяха дали още през деня.

Беше го сгънала на четири и се взираше в мен със съмнение и надежда. Съвсем любезно ме попита. Като колега, с когото е прекарала под един покрив вече над тринадесет часа.

- Вашата партия ви е изпратила тук, за да следите за евентуални нарушения на изборния закон. - Обяснявах ѝ също любезно, възпитано, като на вече добре позната колежка. - Ако сте забелязали такива нарушения, отбележете ги в официалния протокол. А това е извлечение от резултатите. Вашата партия вероятно си прави паралелно преброяване, затова са ѝ нужни резултатите от нашата секция, които вие ще занесете във вашия изборен щаб.

Как се взираше моята колежка в очите ми!

- Ще попълните данните от съответните граfi на официалния протокол, който ей сега ще състави комисията - допълних. - Няма нищо сложно - успокоих я. - Всички от комисията ще ви подпишат извлечението, както ще го подпишат и на мен.

- Благодаря много - поблагодари ми старицата, без да се усмихне, поколеба се миг-два, сетне сгъна извлечението обратно на четири и си го прибра в черната чанта. Където и си остана до края.

Ето така беше на първия тур. А сега чаках Майка България.

Пушех. По коридора отново и отново тихо си приказваха беловласи служебни лица. Изглеждаха огорчени. (Старецът от шест и пет сигурно си доспиваше с отворени широко очи на някоя пейка по парковете и сънуваше бляскав успех.) Както и предишната седмица, появяваха се напети, едва-едва олисяващи бодри младоци със зашипани на костюмите им официални документи кого представляват, отиваха при скупчените на групички старци, окуражаваха ги. Старците клатеха окуражени глави и изпращаха олисяващите бодро младоци чак до портите на училището. Вътре в нашата стая всичко си вървеше така, както и на първия тур преди седмица. Мълчаливият старец белеше ябълка и бавно, замислено дъвчеше. Отпуснатата старица дремеше на стола си. Старицата шило търчеше между бабичките и дядовците, бърбеше неуморно, а скритата печал одухотворяваше посивелите ѝ очи. Колежката ми седеше на мястото си на определения брой крачки от тъмната стаичка, застъпвайки интересите на посочения от нейната партия кандидат. Изборите вървяха пак така вяло, та даже още по-вяло. Победителят беше ясен, та даже още по-ясен.

Ето я, ето я Майка България!

Бе облечена в същото протрито кафяво палтенце, със същите ниски ботушки от най-евтините, гологлава, с шалче около тънкия старчески врат, с опънати длани, които полека опипваха училищните стени. Хукнах.

Запристъпахме по коридора към нашата стая. Говорехме си.

- От коя страна е неговата купчинка? - попита Майка България.

Обясних ѝ.

- Все пак ще погледна - реши тя, усмихна се.

- Погледнете все пак.

- Да, да... - каза тя.

Вътре я поеа от комисията.

Отвън пак я поеа аз. Говорехме си. Пресякохме трамвайните линии, тръгнахме полека към дома ѝ. Живееше съвсем близо до училището. Малка сгрухана къщичка като почти всички наоколо. Грееше слънце, ала идеше зима. Шалчето ѝ бе тънко, а палтенцето с евтините ботушки - стари, стари, стари като Майка България.

Не знаех какво да кажа. Не си говорехме вече. Мълчах.

- Оттук сама - рече тя, пузнах я.

Стоеше, не си отиваше.

Мълчахме. Знаех вече какво да ѝ кажа, ала не смеех, боях се да произнеса каквато и да е дума. Чувствах се глупаво, срам ме беше дори, че мълчах, но не можех да отворя уста. А знаех какво да ѝ кажа. Щях да ѝ кажа, ако бях посмял да проговоря тогава, че в себе си съм я кръстил Майка България, че тя за мен е лъчезарна, прекрасна звезда, блещукаща на небето. Щях да ѝ призная, ако не ме беше страх да приказвам, че за мен най-ценни, най-обичани, най-възхитителни са старите небесни звезди, оцелели в голямата галактическа преизподня - въпреки всичко. Оцелели въпреки взривовите в пространството, въпреки свиванията на галактиките, въпреки разпръскването на звездите в небитието, въпреки сблъсъците, въпреки изригванията, въпреки адския огън или студената като гроб пепел. Въпреки всичко! Щях да ѝ кажа, че я обичам. Че я обичам и защото е жива! Угасваща, едва мъждукаща, ала жива звезда, жива, жива - въпреки всичко! Колко я обичах, задето е жива!

- Дано... - отрони тихо Майка България.

Но не го каза на мене.

Прегърнах я, насочих я внимателно по пътеката, която водеше до грохналата ѝ къща.

Не ми се прибираще в класната стая. За мен изборите бяха приключили вече. Както и за Майка България.

А тя ситнеше, креташе стъпка след стъпка по звездната си пътека. Майка България, полусляпата, ала жива звезда в кафявото протрито палтенце.

## ДВНАДЕСЕТА ЧАСТ

### ДЕКЕМВРИ

#### XXXIV. ДУМИТЕ. 1989

##### Относителен брътвеж в цветно и сиво

Приличат си хората. Като цветята са. Раждат се по един и същ начин, растат, плачат еднакво, после се смеят еднакво, пак плачат и се смеят. Всички хора са цветни. Изживяват еднакво радост и мъка, щастие и злочестие, любов и омраза. Всички хора си приличат абсолютно във всичко.

И се различават абсолютно във всичко. Няма нито един човек, който досущ да прилича на друг. Няма нито едно нещо на този Божи свят, което да не разграничава хората. Нито едно. Дали ще е ум, дали ще е усмивка, дали ще е тухла - без значение. Или сламка. Или дърво. Всеки човек гали дървото по свой, свършено неповторим начин. Ако го гали. Останалите не го гаят, всеки по свои собствени, свършено неповторими причини.

Част от хората повече си приличат, като същевременно се различават от другата част. Тя пък, другата част, си прилича по онези признаци, които не обединяват първата

част. Много е просто. Синьо, ангелски синьо небе; зелена, всеотдайно зелена планина; прозрачен, прозрачен като любов въздух: такава ще да е била Синайската планина и ефирът около нея, когато Мойсей е разговарял с Господа на небето. Едната група хора, случи ли им се такова чудо в живота, случи ли им се природата да разтвори обятията си, за да ги приласкае, ще вдигнат глава към ангелски синьото небе, ще помилват с очи всеотдайно зелената планина, упоено ще вдишват прозрачния като любов въздух. Другата група хора ще подминат разтворените обятия на природата, понеже си имат грижи, понеже небе като небе, балкан като балкан, какво толкова пък да им гледам, или по някаква трета, пета или десета причина. Детенце плаче. Първата част от хората ще се наведат, ще избършат сълзите му, ще го утешат. Втората част ще подмине детенцето, понеже бърза, понеже е глуховата, та не чува плача на детето, понеже е слеповата, та не вижда сълзите, понеже какво Достоевски, писател като писател, какво толкова пък ще му чета; или по някаква четвърта, шеста или петнайста причина. Най-много обаче, най-дълбоко и някак дори тайнствено двете групи се различават по отношението си към думите. Едната част от хората - пропуснах да спомена, че тя е по-малката, - та тези хора ще изслушат думите независимо откъде идват, отвътре или отвън, ще ги осмислят, ще отсеят фалшивите, понеже внимават, ще приемат правдивите, понеже се уважават, ще ги пуснат и през сърцето си, а каквото оцелее от правдивите думи, ще стане на кръв и на плът, пък после кръвта и плътта ще се превърнат на дух. Втората част от хората ще приеме фалшивите думи, понеже са съедобни, ще ги съдъвчи, ще ги преглътне, те ще минат през хранопровода, ще отидат в стомаха, той ще ги смели, оттам думите ще попаднат в червата, ще ги пребродят, а накрая втората част от хората ще изходят фалшивите думи, за да завършат анатомичния цикъл. И ще задремат, заситени, забравяйки, че съществуват и други думи - правдиви.

Приличат си народите. Като цветята са. Зараждат се по един и същ начин, растат, плачат еднакво, после се смеят еднакво, пак плачат и се смеят. Всички народи са цветни. Изживяват еднакво славата и позора, кръстните страдания във величието и сладкото безумие на безчестието. Всички народи си приличат абсолютно във всичко.

И се различават абсолютно във всичко. Няма нито един народ, който досущ да прилича на друг. Няма нито едно нещо на този Божи свят, което да не разграничава народите. Нито едно. Дали ще е интелект, дали ще е фолклор, дали ще е дреха, дали ще е сняг или малка тревичка - без значение. Или грях. Или изкупление. Всеки народ греши и изкупва по свой, съвършено неповторим начин. Ако изкупва. Останалите не изкупват, всеки по свои собствени, съвършено неповторими причини. (Горко им.)

Част от народите повече си приличат, като същевременно се разграничават от другата част. Тя пък, другата част, си прилича по онези признаци, които не обединяват първата част от народите. Много е просто. Едни народи ще вдигнат глава към небето, когато почувстват нужда от синева, от простор пред живота си. Втората част не вдига глава, понеже на този етап не изпитва глад за простор, а за нервозни кюфтенца, понеже е вероятно остра сабя да отсече внезапно вдигнатата главица или по някаква трета или пета причина. Първата групи народи, видят ли детенце да плаче, спират, избърсват сълзицата, утешават го и се опитват да сторят така, че детенцето да плаче, колкото се може по-рядко. Другата група народи не ще избърше детската сълзица, понеже и бабите, и дядовците на детенцето плачат, понякога и прабабите, и прадядовците на детенцето плачат, а те плачат и силно, и шумно, и огорчено, и агресивно, пък детенцето хлипа едва чуто, та кой да го чуе, а пък ако го чуят и видят, тези народи бързат да забършат сълзите на огорчените баби и дядовци, а междувременно детенцето е спряло да плаче завинаги; или по някаква десета или дваеста причина не ще забършат сълзицата детска тези народи. Най-много обаче, най-дълбоко и някак дори тайнствено двете групи народи се различават по отношението си към думите. Едната част от народите ще изслушат правдивите думи независимо откъде идват, ще ги превърнат на плът и кръв и на дух, които ще служат за доброто на тия народи. И ще отхвърлят фалшивите думи, понеже те никога не носят добро на народите. Другата част от народите ще поеме фалшивите думи, ще ги обработи послушно, а накрая ще ги изходи. Резултатът обаче няма да служи за доброто на тия народи. Ала те ще са вече

задрямали, доволно заситени, та кога да се сетят, че съществуват и други думи - правдиви, които носят добро на други народи.

Слава Богу, всичко е така относително. Слава Богу, двете групи са твърде условни, твърде аморфни. Слава Богу, и хората, и народите се променят. Слава Богу, всеки човек, както и всеки народ, има право на избор да премине от едната твърде условна група към другата твърде условна група. Условна като посока, като тенденция, като същина, като верую. Слава Богу, и хората, и народите често го правят. И за добро. Иначе не би имало смисъл да се живее.

Смутен съм. Дори притеснен. Ако ме попитате защо написах написаното дотук, нямам отговор. Не мога да обясня с думи. Приемете го като лирическо отклонение. Или като лирическо встъпление. Или просто като нищо, така е най-добре.

Беше опияняващо. На 14 декември 89-а. България можеше да изживее своята революция в истинския смисъл на тази могъща дума. В смисъла на коренен прелом, на дълбочинен поврат, на съдбоносна смяна на пътя в обратна посока, в нормалната, човешката посока. Не би. Много думи се изговориха, затлачиха хората, превърнаха морето в тресавище. Само за няколко часа. На 14 декември 89-а.

Първи, както обикновено, бяха студентите. Те се появиха около Народното събрание в ранния следобед и образуваха жива верига отпред на площада в знак на протест срещу член първи на конституцията. Член първи на тогавашната конституция регламентираше ръководната роля на Българската комунистическа партия. И не само на думи. Студентите искаха отмяната на член първи. И на думи, писмено, с акт на парламента за промяна на конституцията, и на дело, в живота им. Младежта, събрана върху жълтите плочки, не желаше да живее повече с член първи - оттогава нататък и никога вече.

Те млъчаха, студентите, а народните избраници заседаваха вътре, надничайки навремени през прозорците. След час-два площадът постепенно взе да прелива, да шуми, да скандира, да крещи. "Долу член първи!" - ревеше събраното множество, а в сградата ставаше все по-неспокойно. Стъмваше бързо. И милицията работеше бързо: направи кордон около парламента, бе застанала гърди в гърди срещу хората отпред.

Тъмнината ни окуражи. Окуражиха ни и собствените прегракнали гласове. И студът ни окуражаваше. Заричахме се да не мръднем оттам, докато не успеем. Заричахме се да успеем на всяка цена. И не го криехме, кресяхме го.

Отвътре усещаха, че тоя път е сериозно. Излизаха депутати, които смееха да се покажат пред хората, и обясняваха, че съществували законови пречки веднага да се гласува отмяната. Успокояваха разбеснелите се човеци, че след един месец законовите пречки ще отпаднат и отмяната - честна болшевишка дума! - ще бъде извършена. Малко смешно беше дори. Този парламент се боеше да не прекрачи закона! Този парламент се страхуваше да не наруши конституцията, променяйки конституцията! Този парламент уважаваше собствената си конституция! Някои гръмко се смееха, представяйки си притесненията на избраниците народни. Повечето ревяха от гняв, а ораторите успокоители се прибираха вътре на сигурно при своите колеги законолюбци.

Прииждаха все нови и нови хора. Прииждаше все повече и повече милиция. Хванахме се за ръце и опасахме сградата от всички страни. Тичахме в няколко редици като вити хора около парламента, подвиквахме на милиционерите, кресяхме, скандирахме. Площадът се люлееше от бяс и възторг.

Беше опияняващо.

Лидерите на току-що образуванния преди седмица Съюз на демократичните сили осъществяваха живата връзка между народа отвън и неговите, на народа, представители в Народното събрание. Башлидерът тичаше с мегафон в ръка вътре в образуванния кръг и съобщаваше нещо, обещаващо нещо, успокояваше нещо. Други лидери постоянно общуваха и преговаряха с народните избраници за исканията на събрания се народ. Информираха множеството за трескаво водените преговори. От първите редици може би чуваха нещо от слабите мегафони. Площадът не чуваше.

В ранната вечер са били произнесени и други думи - вътре в парламента и отвън на стълбите, - които са чути само от неколцина, ала тъкмо от тези, които е трябвало да ги чуят. Какво са си говорили в сградата наскоро назначеният от народните избраници председател (президент) Петър Младенов и лидерите на клуба за подкрепа на гласността и преустройството, оглавили Съюза на демократичните сили, никой не знае освен участниците. Но отвън на стълбите Петър Младенов се силеше да надвика народа, който го беше родил, обещавахе и той нещо, кълнеше се, молеше, призоваваше, заплашваше, увърташе, апелираше. Никой не слушаше държавния ни глава. Никой не се интересуваше какво обещава. Никой не вярваше. А той ще да е бил обиден и огорчен, ядосан и възмутен. Нервен. Много нервен. Уплашено нервен. Стреснато нервен. Бил казал тогава: "Най-добре е танковете да дойдат!" Според него - не бил. Какво значение казал ли го е или не! Може би бе изпуснал навън повтаряното неведнъж вътре. Може би все пак (въпреки камерата и записва, въпреки експертизата) нищо такова не беше изпуснал. Какво значение изпуснал ли го бе или не! Както и да е, бе изрекъл някакви думи в драматичните часове, а думите са били съдвжкани и надлежно премлени. От когото е трябвало.

Площадът не подозираше какво е изпуснал или произнесъл държавният ни глава. Нито вътре, нито навън. Не подозираше и какво е заплашвал. Не подозираше и какво е обещавал, комуто е трябвало. Площадът обикаляше в тръс българския парламент, дереше се, тропаше с крака, размахваше юмруци и мръзнеше.

Мръзнеше, ала поглеждаше вече и към Студентския дом. Горе, на терасата под покрива, трескаво и чевръсто се монтираха микрофони и говорители. Тичаха хора. Работеха. Работеха мъжки. Множеството зашумя от възбуда. Най-после щеше да чуе ясно, високо и честно какво става, какво умуват и решават ония там вътре, какво решават и ръководителите на тогавашната опозиция. Поне за себе си площадът вече беше решил: никакво мърдане, докато не изпълнят решителното му искане. И очакваше да го чуе, беше сигурен, беше абсолютно убеден, че ще го чуе и отгоре, откъм покрива на Студентския дом. От своите лидери. С думи правдиви.

Беше опияняващо.

"Проба, проба" - пращяха говорителите. Горе сръчно пробваха апаратурата, за да чуе площадът по-добре правдивите думи, които жадуваше. "Проба, проба, едно, две, три, проба!" Машинарията работеше идеално. Оставаха думите. Множеството утихваше. Думите, думите, то копнееше думите, които щяха да превърнат словото в кръв и плът и освободен дух. Думите, превръщащи словото във възкръснал живот!

"Проба, проба!"

Беше опияняващо. Невероятно. Още миг, миг - и думите щяха да възвестят прераждането ни в нещо ново, отдавна мечтано, бленувано.

"Проба, проба!" И последната проба излезе успешна. Както и същинското представление. Потекоха думи.

Шумяхме. Не вярвахме на ушите си. Не възприемахме думите.

Потекоха нови думи, още повече думи над морето от хора.

Утихвахме. Вярвахме на ушите си. Ала все още не възприемахме.

Река от думи заля смълчаните покрусени човеци, думи топли, съчувствени, утешителни... И адски, сатанински разумни. Говорещите думите обещаваха да бъдат гаранции на отсрещните обещания, обещаваха да смразят всякакви отсрещни извъртания, обещаваха да следят, да контролират и настояват, обещаваха да изведат борбата докрай.

Слушахме и мълчахме. Тълпата възприемаше лека-полека.

Сетне ни предложиха да си идем по къщите, да седнем пред телевизорите и да чуем със съответното възмущение как телевизията на Филип Боков ще изопачи нашия мирен, справедлив и толкова опияняващ протест. И изключиха, демонтираха микрофоните с говорителите.

Не, тия думи не ставаха нито за плът и за кръв, нито за дух. Камо ли за възкръснал живот. Ако ги приемехме, ставаха за съвсем други неща. Приехме ги.

Тълпата пошумя още, сякаш малко разочарована, постоя, потропвайки унило в студа, размърда се и полека-лека, отначало по-неохотно, сетне все по-измръзнало, се

заизнизва от претъпкания площад. Дъвчехме. Дъвчехме думи. Някои вече преглъщахме. Други вече хълцахме от преяждане. Четвърти вече тичахме бързо към къщи, понеже ни беше назорило.

Такива ми ти революции...

А можехме, можехме да не приемем позорните думи. Можехме да чуем онези, които напиреха вътре у нас, можехме да чуем думите, които говореха от сърцата ни, да ги превърнем в кръв и плът и на дух. Ала ние послушахме чуждите...

А може би все още не можехме. Трябваше, а не можехме.

О, не, историята не свършва дотук. Историята, осквернена на 14 декември 1989-а, продължава пред телевизорите ни, край радиаторите, до бумтящите печки или нежно бръмчащите реотани. Новини. Говорители. Петър Младенов в едър план. Море от хора в далечен план. Те крещат нещо. Тъмно е. Като крясъците им. И думи, думи, думи... Някой да помни една дума от новините? Някой да помни едничка поне дума от всички видове новини за онзи злокобен ден? Някой да помни една-единствена дума от телевизията на Филип Боков в който и да е ден? Думите отдавна са сдъвкани, преглътнати, смлени... Червата... И така нататък...

Понеже са фалшиви.

Разбира се, историята не приключва и с телевизията на Филип Боков. О, не! Следват всички онези миазми, цялата онази воня, която се носи от смлените и изходени думи. Която родиха фалшивите думи. Следват националистически изстъпления на съвсем подивели и напълно оглупели лумпени, които се зъбят и заплашват с бесилки незнайно кого. Които незнайно защо оскотяват, когато българските турци искат да носят имената си, дадени от бащите им. Следват кръгли маси, дълги разговори, напускане на масите с нацупени муцунки, повторно сядане около масите, повторно намусено напускане, потретно сядане... И разговори, разговори. Следват някакви изпълнения, включително и за член първи, на дадените обещания. Трогателно, ала малцина обръщат внимание. Вече. Генсек заменя генсека. "Дума" заменя "Работническо дело". Българската социалистическа партия заменя Българската комунистическа партия. При председателя (президент) се подписват някакви налудничави обети за взаимна любов и няма (по възможност) обожание. Любители на телевизионните новини не подписват, понеже им е ред и им се пада да бъдат нацупени. Следват избори, протести, палаткови лагери, танковете на Петър Младенов ги гледат на видео, танковете ту идват, ту не идват, ту аха да дойдат, ту аха да не дойдат, ала накрая му писва на Петър Младенов, подава си оставката, а танковете още дълго ще си играят на иди ми - дойди ми. Следва смяната на председателя (президент) с председателя (президент). Трогателно. Уморен човек поема вицепрезидентския пост без гласуване, понеже е каталясал от тежката работа около досиетата в последните осем месеца. Това са стотици хиляди досиета! И генералът посяда във вицепрезидентския стол без гласуване, та белким отиде от тоя къртовски труд. Следва пожарът, оня хубав, правилен, геометричен, Евклидов пожар, който лумна пред очите ни, пред палатките от Града на истината, и отгоре, и отдолу, и отстрани, лумна спонтанно и правилно, правилно и спонтанно също така бе загасен, потрисайки справедливо и до основи цяла България със своя фашистко-противоболшевишки подтекст. Следва Луканов. Следва есен без мяко. Следва зима... Следва, следва, следва... Следва още много, сатанински много воня - и така до края, ама съвсем до края на 1996-а, включително и новогодишните празници...

Ала нека се върнем в нашата 1989-а. Да се разходим до Прага. Да идем на онзи площад "Вацлавски намести", където са се събрали стотици хиляди млади и стари пражани и не само пражани, за да искат отмяната на член първи, член втори, трети и така нататък до член последен от своята комунистическа конституция. С една дума - да искат свободата си. Сега, веднага, безусловно и завинаги. "Вацлавски намести" е огромен площад, както го показваше телевизията на Филип Боков. Много хора стоят и чакат свободата си. Чакат я, искайки я. И ние сме там, мислено, ала не бива да казваме кои сме и що сме, за да не развалим магията (а и не само магията). Пада хладна пражка ноемврийска вечер. Пражаните и не само пражаните палят свещи, искайки свободата си. И не мърдат. Стоят. И ето го, ето го човека, заради когото ние сме дошли чак от България, но си мълчим, за да

не развалим магията (и не само нея). Вацлав Хавел се качва на някаква импровизирана трибуна, сръчни ръце са му монтирали мощни говорители и той начева да обещава, кълне се, че ще следи и контролира, ще настоява пред техните комунисти, чешките, и прочие, както беше у нас, в България, месец по-късно. Ние обаче си мълчим, че сме от България. Инкогнито сме, един вид, назад във времето. Та след обещанията Вацлав Хавел препоръчва сърдечно на събралите се човеци да се приберат в къщи пред телевизорите си и да видят как техният Филип Боков, чешкият, ще отрази в техните новини искането им да бъдат свободни, на стотиците хиляди човеци около Вацлав Хавел. Ха сега де! Следва миг пълно мълчание, след което площадът избухва в гръмогласен, сардоничен, освободителен смях. Всички се смеят. Деца, юноши, младежи, родителите им, бабите и дядовците им, прабабите и прадедовците им, които са здрави и са дошли да отстояват свободата си със своите наследници и своите пранаследници - всички се смеят с прекрасен очистителен смях. Прага се клати от това отприщено на воля веселие, скалата под замъка Храдчани също се клати, Храдчани аха да падне във Вълтава от разтърсващия великолепен град още по-великолепен изкупителен хохот, сякаш земетресение разлюлява човеците от град Прага, от градовете и селата на Чехия, събрали се да отвоюват своята свобода. Ние обаче сме пристигнали тук, за да видим какво прави Вацлав Хавел, той е обектът на нашето внимание. Смее се, това прави Вацлав Хавел. Смеят се и неговите сътрудници. Ала най-много и най-силно се смее самият Хавел. Смее се радостно заради разкошното чувство за хумор на своя народ, смее се заради освобождения смях на морето човеци наоколо си, смее се от щастие, че всички се засмяха само след миг, един миг само, докато схванат шегата му. Смее се от щастие...

Постепенно смехът замира. И Хавел престава лека-полека да се смее. Всички остават да воюват за свободата си. Хавел остава със своя народ, ще остане още ден, втори, когато народът му ще заслужи заслужената си свобода. И през цялото време сред него, сред чешкия народ, ще е частицата от тоя народ Вацлав Хавел. А народът още дълго ще коментира великолепната му шег.

Слава Богу, хората се променят. Слава Богу, народите се променят. Слава Богу, всичко е така относително. Слава Богу, не всичко е тъкмо така, както го чувстваме и както го мислим. Слава Богу, вероятно всичко е не точно така, както го мислим и чувстваме. Слава Богу, всичко, всичко е относително...

Само предателството е неизменно. Не прилича на цвете. Сиво е. И самотно. Сатанински самотно.

## XXXV. БЮЛЕТИНТЕ. 1992

### В името на народа

*Шестактна полудialogична-полупантомимична пиеска  
в две действия*

**Участват:** Голямата синя бюлетина

тъмносини бюлетини

светлосини бюлетини

червени бюлетини

бели бюлетини с лентичка

зелени, оранжеви бюлетини, бели бюлетини с разнообразни лентички

Сламена бюлетина

Черна бюлетина

I действие

## Първи акт

Дискретно осветена сцена. В средата заседателна маса с чашки кафе, налято предварително. Столове. Липсва ваза. Делова маса. В дъното на сцената стои като истукан Черната бюлетина. Черни панталони, черна копринена риза, черни очила. На декора, изобразяващ стена, виси на пирон черна пушка помпа.

От двете страни на сцената се появяват тъмносините и белите бюлетини с лентичка. Служебно ръкостискане, официални усмивки. Сядат. Тъмносините бюлетини са облечени в костюми, с вратовръзки са, някои носят очила. Вдървени са някак си. Забелязва се, че са притеснени. Белите бюлетини с лентичка са обути в ботуши, в ботушите са напъхани бричове със сини кантове, върху бриchoвете свободно лягат майсторски ушити сини куртки, а на главите им вместо фуражки кой знае защо се мъдрят фесове със сини околожки. Всички пият кафе, посрбват. Картончетата им кротко висят на гърдите: тъмносини картончета и бели картончета с лентичка в красиво изработени калъфчета.

ТЪМНОСИНЯ БЮЛЕТИНА С ОЧИЛА (носово): Не?

БЯЛА БЮЛЕТИНА С ЛЕНТИЧКА (също носово): Да.

ТЪМНОСИНИ БЮЛЕТИНИ (в хор): Тогава не!

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (в хор): Тогава да!

Възрастна тъмносиня бюлетина тежко се надига, излиза отпред, заобикаляйки дългата маса за преговори, изпъва се, доколкото може, срещу публиката, вдига нагоре ръце, вопие. Сваля длани, прилепя ги до сърцето си и започва да танцува бавно и уморено. Опитва се да оскубе косите си с една ръка, ала на главата му почти няма коси. Свършва танца си, вопие отново нагоре, сяда си покрусен на мястото.

БЯЛА БЮЛЕТИНА С ЛЕНТИЧКА (поклаща замислено глава): Ако все пак да, в такъв случай може би да...

ТЪМНОСИНЯ БЮЛЕТИНА (уклончиво): А защо не без “ако все пак да”?

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (смеят се): О, не!

На сцената иззад разните входове, изходи, дупки, ниши, завеси са се появили червени, светлосини, зелени, оранжеви и всякакви бели бюлетини с разнообразни лентички. Разпознаваме ги по съответните картончета, висящи на вратовете им в красиво изработените калъфчета. Навалицата от бюлетини наднича, слухти, прави гримаси на одобрение и неодобрение. Черната бюлетина все така си стои като мумия, само очилата ѝ просветват сред дискретното осветление.

ТЪМНОСИНИ БЮЛЕТИНИ (решително): Да, ама не!

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (уж миролюбиво): Щом е не, да е не.

Червени бюлетини отзад се хващат ужасено за главите, светлосини бюлетини с много коса скубят отчаяно тая коса, останалите цветни и бели бюлетини с разнообразните лентички плачат, подсмърчат, някои се гърчат безутешни по голия под на сцената.

Някъде отстрани, сама, е дошла и Голямата синя бюлетина с голямо синьо картонче на гърдите. Сериозна и мрачна е, слуша и наблюдава внимателно, никакво чувство не може да се отгатне по напрегнатото ѝ лице освен напрежението.

ТЪМНОСИНИ БЮЛЕТИНИ (облекчено в хор): Значи все пак да?

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (весело в хор): Я па я! Значи все пак не!

Голямата синя бюлетина въздъхва едва чуто, но така, че да се чуе от публиката, кимва сякаш на себе си и се скрива. Междувременно червени и светлосини бюлетини се прегръщат, танкуват ръченици, премятат се през ръце и глава, а гърчещите се по земята всякакви бюлетини вече не се гърчат, а поглеждат с надежда и упование към червените бюлетини. Само Черната бюлетина в дъното не е помръднала, стои си там като чучело, ала чучело, което все пак върти полека глава, колкото да вижда всичко, което се разиграва на сцената.

ТЪМНОСИНЯ БЮЛЕТИНА С ОЧИЛА (нервно): Тогава - не!

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (спокойно): Да де.

Тъмносините бюлетини напускат сцената демонстративно, ядосани са, побеснели са даже. Като че ли едва изчаквайки ги да се ометат, всички надничачи, танцуващи и търкалящи се отзад бюлетини заизвиват бурно хоро около масата за преговори, бутат я, чашките и чинийките от кафето дрънчат и това е единственият звук откъм сцената. Появяват се нови червени бюлетини с подноси, на които са струпани на пикантни купчинки абсолютно еднакви кокалчета с доста месце по тях. Твърде сръчно танцуват новодошлите с подносите, тикат ги под носа на играчите от хорото, те се пускат, протягат ръце, ала тъкмо да си вземат някое кокалче, новопоявилите се червени бюлетини ловко отдръпват подносите под носа им, кикотят се и пак захващат да обикалят хорото и да дразнят кокетно играещите. Играещите преглъщат, но кокалчетата си остават върху подносите. А месцето е крехко, леко препечено, с коричка, ухаещо, апетитно.

Черната бюлетина, паметникът с полека въртящия се като на програмиран робот врат, наблюдава и все така мълчи ли, мълчи.

Тъмнина, която поглъща танцуващите.

## Втори акт

Дискретно осветена сцена. (И нататък сцената ще е постоянно осветена дискретно, така че повече няма да споменавам светлината.) Същата маса с чашките кафе. Същата обстановка. Черната бюлетина стърчи в дъното. Пушката помпа виси до нея.

От двете страни на сцената бодро нахълтват червени и бели бюлетини с лентичка. Ръкостискания, усмивки. Белите бюлетини с лентичка са в своите униформи с фесове на главите. Червените бюлетини са облечени по същия начин като в първия акт: ежедневно, но официално. На вратовете им висят червените картончета в калъфчетата. Едни са помлади, с пригладени лъскави коси. Други са доста по-старички, с пригладени редеещи коси. Всички държат в ръцете си куфарчета или официални работни чанти. Сядат.

ЧЕРВЕНИ БЮЛЕТИНИ (хорово): Едно.

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (хорово): Девет.

ЧЕРВЕНИ БЮЛЕТИНИ (усмихват се разбиращо): Едно и половина.

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (усмихват се разбиращо): Осем и половина.

Черната бюлетина, неподвижна, следи разговора. Пушката помпа, неподвижна, виси до неподвижната Черна бюлетина.

ЧЕРВЕНИ БЮЛЕТИНИ (с почти недоловимо повишаване на тона): Две. Даже е много.

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (с почти недоловимо понижаване на тона): Осем. Даже е малко.

ЧЕРВЕНИ БЮЛЕТИНИ (с ирония): Нима?

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (без ирония): Аха.

Никой не наднича изотзад. Никакви любопитни бюлетини не слухтят иззад нишите и завесите. Само Черната бюлетина е свидетел на разговора. Засега.

ЧЕРВЕНИ БЮЛЕТИНИ (приятелски): Хубаво. Две и половина. И край.

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (повече от приятелски): Хубаво. Седем и половина. И край.

ЧЕРВЕНИ БЮЛЕТИНИ (с много ирония): Само?

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (без каквато и да е ирония): Само.

Пълна тишина. В залата се чува само дишането на преговарящите. Дишането им е хрипливо, накъсано, учестено едно такова. Емоционално дишане, като между приятели.

ЧЕРВЕНИ БЮЛЕТИНИ (вдигат приятелски ръце, в смисъл на предложение за помирително договаряне): Нека да е четири. Едно голямо, националноотговорно четири.

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКИ (охкат и ахкат, вдигайки приятелски ръце, в смисъл на одобрение посоката, в която върви алыш-веришът, макар и донякъде зор-заман): Нека да е шест. Едно голямо, националноприобщаващо шест.

ЧЕРВЕНИ БЮЛЕТИНИ (саркастично): Вече?

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (без сарказъм): Че кога?

От същото място като в първия акт вече се е показала Голямата синя бюлетина. Пак е сериозна, ала не така мрачна, слуша и наблюдава внимателно. По лицето ѝ се чете, че живее в очакване, в напрегнато, националноотговорно очакване.

ЧЕРВЕНИ БЮЛЕТИНИ (вдигат приятелски ръце, в смисъл на последно окончателно предложение): Страшни сте. Четири и половина. Ееех...

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (вдигат приятелски ръце, в смисъл на евала): Страшни сте. Пет и половина. Ееех...

Настъпва нова гробовна тишина. Дълга. Някои от червените бюлетини вадят от куфари и чанти големи калкулатори и малчаливо калкулират. Междувременно зад гърба на приятелски договарящите страни се появяват неколцина от тъмносините бюлетини. Появяват се безшумно, безшумно застиват на местата си и чакат да видят какво ще се случи. По лицата им се сменят ту надежда, ту отчаяние. До тях в дъното все така тихо присъства и Черната бюлетина с висящата пушка помпа до нея.

Пълна тишина. Само някой от калкулиращите червени бюлетини леко подсвирва. Така и не се разбира от възхищение ли подсвирва или от напълно обясним потрес.

Калкулиращите прибират обратно калкулаторите си. Поглеждат многозначително колегите си и кимат. Колегите им червени бюлетини също ги гледат многозначително и кимат в знак на одобрение.

ЧЕРВЕНИ БЮЛЕТИНИ (хорово, с известен привкус на възмутено примирение): Ега ти! Пет да е...

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (хорово, с известен привкус на възхитено облекчение): Ега ти! Пет да е. Ние винаги сме били за национално съгласие.

ЧЕРВЕНИ БЮЛЕТИНИ (прихват): Тъй, тъй. И ние.

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (прихват): Тъй, тъй. И вие.

Неколцина тъмносини бюлетини скубят косите си, които ги имат, бършат запотените стъкла на многодиоптърните си очила. Навеждат глави, напускат сцената абсолютно безшумно и не виждат как договарящите се си стискат здраво ръцете, вече изправени от двете страни на дългата маса, как се усмихват и разменят закачливи шегички, как възрастна червена бюлетина заобикаля масата, подхваща за кръста и за ръката млада наперена бяла бюлетина с лентичка, леко я повежда в странно танго. Червената бюлетина бащински гали косицата на бялата бюлетина с лентичка, пускайки от време на време ръката ѝ с дълги и кокалести пръсти, а бялата бюлетина с лентичка синовно потупва по гърба, по поприведения гръб възрастната червена бюлетина.

Голямата синя бюлетина въздъхва едва чуто, но така, че да се чуе от публиката, кимва сякаш на себе си и се скрива.

Бюлетините около масата замислено и някак отговорно следят танцуващите тангото. Докато тъмнината не ги поглъща.

### Трети акт

Същата маса. Същата обстановка. Черната бюлетина е на мястото си. Пушката помпа виси до нея.

От три страни се появяват червените, белите бюлетини с лентичка и светлосините бюлетини. Има промени в облеклото обаче. Белите бюлетини с лентичка са в костюми, впрочем много елегантни. Светлосините бюлетини са в ботуши, бричове, куртки и фуражки. Черни ботуши, тъмносини бричове, куртки и фуражки. Картончетата в светлосин цвят, висящи на шиите им, ярко контрастират с тъмносиния цвят на куртките им. Всички сядат около масата. Прегръщат се през раменете, навеждат се, почти опират носове в чашките с кафето, гърбовете им потръпват, когато си поемат дъх, и внезапно, отривисто, гръмко групата изревава: “Физкулт! Ура, ура, ура!” Пускат се, вдигат плещи и глави, публиката забелязва, че всички са усмихнати, весели, бодри. Допаднал им е този мил ритуал, този физкултурен привет.

ЧЕРВЕНА БЮЛЕТИНА (делово): Напредък.

СВЕТЛОСИНИЯ БЮЛЕТИНА (клати глава): Ха! Възход.

БЯЛА БЮЛЕТИНА С ЛЕНТИЧКА (клати глава): Ха! Разцвет.  
ЧЕРВЕНА БЮЛЕТИНА (възхитено): Охо! Просперитет.  
СВЕТЛОСИНЯ БЮЛЕТИНА (възхитено): Охо! Преуспяване.  
БЯЛА БЮЛЕТИНА С ЛЕНТИЧКА (възхитено): Охо! Прогрес.  
ЧЕРВЕНА БЮЛЕТИНА (възторжено): Иха! Сполука.  
СВЕТЛОСИНЯ БЮЛЕТИНА (възторжено): Иха! Щастие.  
БЯЛА БЮЛЕТИНА С ЛЕНТИЧКА (възторжено): Иха! Благополучие.  
Всички отпиват кафе, някои шумно посрбват.  
СВЕТЛОСИНЯ БЮЛЕТИНА (въодушевено): Уха! Добруване.  
БЯЛА БЮЛЕТИНА С ЛЕНТИЧКА (въодушевено): Уха! Рахат.  
ЧЕРВЕНА БЮЛЕТИНА (въодушевено): Уха! Благоденствие. Ние винаги сме били за благоденствието.

Всички се смеят от сърце, потупват се по гърбовете, разменят си весели реплики, които публиката, за жалост, не чува.

В това време на сцената отново е станало пренаселено. От дупката си отстрани се е показала Голямата синя бюлетина, гледа и слуша внимателно, ала за първи път на напрегнатото ѝ лице се забелязва бледа усмивка. Отзад пък надничат и слухтят множество зелени, оранжеви и бели бюлетини с разнообразни лентички. Всички те без изключение се пулят глупаво и скръбно към масата. Всички без изключение си скубят косите, включително и почти плешивите скубят каквото е останало по главите им. Зрелището е едновременно смешно и потресаващо.

А до тях Черната бюлетина стои, не мърда, не им обръща никакво внимание. Вниманието ѝ е съсредоточено изцяло върху другарската среща около масата.

ЧЕРВЕНА БЮЛЕТИНА (въпросително): Мигар значи?

СВЕТЛОСИНЯ БЮЛЕТИНА (утвърдително): Значи.

БЯЛА БЮЛЕТИНА С ЛЕНТИЧКА (кандисващо): Значи.

ЧЕРВЕНА БЮЛЕТИНА (договорително): Благоденствие значи.

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (тържествено в хор): В името на народа!

СВЕТЛОСИНЯ БЮЛЕТИНА (шеговито): Вимето на народа!

Светлосинята бюлетина, която се шегува, е доста дебела, а и лицето ѝ поразително наподобява добродушен шопар лакомник. Всички около масата се заливат от смях на тази стара, популярна едно време шегичка. Смехът дълго време не стихва и някак омокотява, прави делнична и нормална зловещата картина отзад със скубещите косите си всякакви бюлетини. Ако погледнем към Черната бюлетина, промяна не ще видим. Ако погледнем обаче към мястото на Голямата синя бюлетина, ще разберем, че нея вече я няма. Отишла си е, докато ние сме наблюдавали какво става край масата.

Смехът е секнал внезапно, понеже е зазвучала музиката от прекрасен филм на Чарли Чаплин. Червена бюлетина на средна възраст в безупречен костюм и морен взор тежко отваря дипломатическото си куфарче, изважда със сдържан, властнически жест две вилици и две хлебчета, затваря куфарчето, оставя го пак до краката си, набожда хлебчетата на вилиците и - невероятно! - започва да разиграва танца на хлебчетата не по зле от самия сър Чарлз Спенсър Чаплин. Ти-ри-ри-ри ти-ри-ри-ри там-там-там, ти-ри-ри-ри ти-ри-ри-ри там-там-там-, ти-ри-ри-ри-рам, ти-ри-ри-ри-рам... И така нататък. Фантастично е! Всички около масата са вперили удивително благоговеещ поглед в маестрото. Светлосинята бюлетина с лице на добродушен шопар лакомник не откъсва очи от ритмично подскачащите хлебчета. Отзад всичките всякакви бюлетини не скубят косите си, а са замръзнали като препарирани. Даже Черната бюлетина се е навела малко напред, източвайки дебелия си къс врат, та да вижда по-ясно. Музиката на гениалния Чарли Чаплин все още звучи, когато сцената полека потъва в тъмнина.

#### Четвърти акт

Същата маса, обстановката също не е променена. Черната бюлетина с пушката помпа до нея.

Този път никой не влиза отникъде. Около масата все още седят червени, светлосини и бели бюлетици с лентичка. Седят си, както си седяха в третия акт, само дето тежката важна червена бюлетица вероятно си е прибрала хлебчетата и вилиците обратно в дипломатическото куфарче. Така или иначе липсват и хлебчетата, и вилиците. Около масата клечат всякаквите бюлетици, препасали са се с някакви странни коланчета, от които висят опашчици. Получава се следната картина: опашчиците са полегнали на сценичния под, всякаквите бюлетици - зелени, оранжеви, бели с разнообразни лентички - са на колене, а ръцете им са вдигнати с молба, сякаш се предават. Приличат на кученца, на малки палаши, които служат с предните си крачка. Сигурно тава и желаят да демонстрират всякаквите бюлетици, понеже иначе не биха се препасали, за да им висят отзад тези опашчици.

Червените, светлосините и белите бюлетици с лентичка ги наблюдават много сериозно и публиката съвсем ясно би трябвало да долови, че чудесно разбират, че идеално схващат трогателната демонстрация на всякаквите бюлетици с техните мили опашчици.

Голямата синя бюлетица още не се появила от дупката си.

ЧЕРВЕНИ БЮЛЕТИНИ (многозначително): О, да! Правилно!

СВЕТЛОСИНИ БЮЛЕТИНИ (дружелюбно): О, да! Несъмнено!

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (аркадашки): О, да! Безусловно!

Всичките всякакви бюлетици протягат ръка назад, опипват по пода на сцената, напипват опашчиците си и ги въртят насам-натам. Без да поглеждат обаче никъде другаде освен право към дългата маса.

Ето, показва се Голямата синя бюлетица. Усмихната е, дори леко иронично, весело ѝ е, като гледа комичната картинка.

ЧЕРВЕНА БЮЛЕТИНА (самокритично): Леле-леле, без малко!

СВЕТЛОСИНА БЮЛЕТИНА (самобичуващо): Мале-мале, за една бройка!

БЯЛА БЮЛЕТИНА С ЛЕНТИЧКА (кахърно): Кашмер, кашмер!

Всичките всякакви бюлетици махат приветствено с ръчички, най-съсредоточено следейки всеки нюанс около масата.

СВЕТЛОСИНИ БЮЛЕТИНИ (доволно): Ето това вече е фундамент! Това са устои!

БЕЛИ БЮЛЕТИНИ С ЛЕНТИЧКА (още по-доволно): Ето това е темел!

ЧЕРВЕНА БЮЛЕТИНА (обобщаващо): Ето това вече е широка национална основа!

Всички ръкопляскаят на червената бюлетица, която е формулирала така точно нещата. Бюлетините, наклеявали около масата, махат ръце и опашки. Голямата синя бюлетица весело се смее. Черната бюлетица стърчи като плашило.

Бюлетините около масата стават. Сценични работници бързо я изнасят и сцената се освобождава. В кръга, образуван от всякаквите бюлетици, остават червените, светлосините и белите бюлетици с лентичка. Те се подреждат независимо от цвета на картончетата върху гърдите си в две редици едни срещу други. Тихо е. Някой дава знак и започва старинен танц без музика, двойки се срещат и се разделят, повечето правят тунел, а останалите минават под него, тунелът се разваля, всички се въртят в кръг; много е красиво. Единственият звук в залата е скърцането на ботушите на светлосините бюлетици, когато се извъртат върху дъските на сцената. Танцът продължава с нови причудливи фигури и постройки, всякаквите бюлетици, обкръжили танцорите, служат с предните си крачета, а очите им горят от възхита, Голямата синя бюлетица пак е изчезнала, а Черната бюлетица сякаш е заспала при тая скука.

Тъмнина.

## Пети акт

На сцената са всички участници в четвъртия акт. Масата все така я няма. Светлосините бюлетици вече не са в униформи, а в официални костюми - като останалите. Всякаквите бюлетици са без препаски с опашчици, а са пременени, изтупани, хубави. Всички са в очакване, прави, стегнати, тържествени.

Черната бюлетица си е отзад, пушката си виси до нея.

## ЧЕРВЕНА БЮЛЕТИНА (гръмко): Кокалите!

Отвсякъде излизат на сцената червените бюлетици, които носеха подносите с кокалчета в първия акт. Този път обаче кокалите не са еднакви, а са най-различни. Като големина. Ала не и по апетитен вид, по вкусното, добре препечено месце с коричка. Носачите на подносите обикалят, подават на всякаквите бюлетици по-малки кокали, на светлосините и белите бюлетици с лентичка - по-големи, а на червените бюлетици - най-големи. Трябва да се отбележи, че между малките кокали се срещат и доста големи; между средните кокали се намират и твърде големи, и твърде миниатюрни; големите кокали също са прекомерно различни. Никой обаче не се сърди. Напротив. Всеки се покланя при приемането на кокала, леко се покланя и червената бюлетина носач. След което дареният с кокал започва свой собствен, какъвто му душа иска танц. Изглежда ето как: ако примерно пет червени бюлетици раздавачи връчват едновременно пет кокала, други пет бюлетици започват да танцуват. След това нови пет и така, докато цялата сцена танцува, всеки свой танц; танцуват и червените бюлетици носачи, захвърлили празните подноси. Всеки без изключение държи кокал в ръката си. Сетне се разиграва странна, но мила, сякаш сантиментална дори пантомима. Участниците си разменят кокалите, отнякъде се появяват нови кокали, след минути някои вече стискат цели наръчи кокали, други размахват пълни торби с кокали; два-трима даже са се изхитрили да държат и под двете си мишници - представете си! - щайги с превъзходно опечени кокали с червено-кафяво месце.

Черната бюлетина най-после проявява признаци на оживление. Да, жива е, съвсем жива, страшно жива. Свалила е черните си очила и очите ѝ блестят откъм дъното. Червена бюлетина я забелязва и с плавна танцова стъпка приближава и застава между Черната бюлетина и пушката. Усмивва ѝ се, прави ѝ знак на успокоение, в смисъл да бъде така добра да потърпи още малко. Ала очите на Черната бюлетина продължават да блестят в сумрака.

Откъм мястото на Голямата синя бюлетина се появява самата тя и Сламената бюлетина. Танците секват на часа, всички бурно ръкопляскат. Сламената бюлетина вместо картонче носи в горното джобче на сакото си хубава дебела сламка. Усмивва се. Усмивва се, макар и съдържано, и Голямата синя бюлетина.

Единствена Черната бюлетина не ръкопляска. Гледа. Гледа мрачно.

Всички се отдръпват към единия край на сцената и правят нещо като публика, а срещу тях - в другия край на сцената - Голямата синя бюлетина и Сламената бюлетина стоят, сякаш са на трибуна или в някакъв тържествен президиум. Някой плясва с ръце, появява се червена бюлетина носач с огромен поднос в ръце, върху който цъфти гигантски печен бут. Желиран бут. Върху желирания бут, върху желето, майсторска кулинарна ръка е изписала с някакъв гъст сос или някакъв гъст кетчъп думата мандат. Нови ръкопляскания. Викове браво. Така и не се разбира от публиката кому аплодират: на готвача ли, изваял това произведение на гастрономическото изкуство, на самата церемония ли или на Сламената бюлетина, която все така приветливо се усмивва.

Появява се отнякъде нова червена бюлетина - вероятно церемониалмайстор - и с фантастична ловкост разчупва чудовищно грамадния бут, желе хвърчи навсякъде и пада по пода на сцената, церемониалмайсторът подхвърля сръчно парчета на всички, те ги ловят още във въздуха със свободните си ръце, пхат ги в джобове, пликове, щайги и превъзбудено си хихикат един другиму, факирът разчупвач поглежда въпросително към Голямата синя и Сламената бюлетина, но те поклащат глави в знак на отрицание, фокусникът вдига с удивление вежди, а те пак поклащат глави с леки, почти недоловими презрителни усмивки. Може би са вегетерианци. Върху подноса, все още държан от червената бюлетина носач, остава колосалният кокал с много и много килца прекрасно месце по него. Церемониалмайсторът взема подноса от носача, вдига го високо над главата си и едва ли не марширувайки, се отправя към Черната бюлетина в дъното. Застава мирно пред нея и ѝ подава отсечено кокала. Цялата публика забелязва, че гърбът му леко се напруга, когато протяга чудовището към Черната бюлетина, толкова е тежко. Не кокал, чудовище! Черната бюлетина го поема с лекота, върти го с едната си ръка, оглежда го отвсякъде, помириства го, опитва месцето, измлясква, изплюва някаква костица или

жиличка, облизва се, вдига очи и поглежда кратко церемониалмайстора. А после отправя дълъг, дълъг поглед към всички събрали се. Нищо не казва. Така и не се разбира доволна ли е, не е ли доволна.

Толкова е тихо, че гласът на Голямата синя бюлетина сякаш стряска залата.

ГОЛЯМАТА СИНЯ БЮЛЕТИНА (делово): Е?

ВСИЧКИ БЮЛЕТИНИ (хорово): Еее...

Сламената бюлетина прави крачка-две напред, хваща се за сърцето си, сякаш ще се къдне.

СЛАМЕНАТА БЮЛЕТИНА (гъгне, мрънка, почти не се чува): Да, да...

ВСИЧКИ БЮЛЕТИНИ (хорово): Да, да!

СЛАМЕНАТА БЮЛЕТИНА (гъгне и мрънка, сваляйки си ръката от сърцето): Е...

ВСИЧКИ БЮЛЕТИНИ (ободрително): Е!

Хукват към Сламената бюлетина, стискат му ръка, потупват го, играят около него. И изведнъж група бюлетини от всички видове цветове и лентички затанцуват като лебеди. Изумително, но са приказно грациозни. Някой дърпа за ръката Черната бюлетина, тя се инати малко, сякаш не ѝ се разделя с пушката помпа на пирона, ала накрая отстъпва и някак фантастично естествено се включва в танца на лебедите с черния си панталон, черната си копринена риза и с отново сложените си черни очила. Особено впечатляват пируетите ѝ с изпъната напред дясна ръка. Съвършени са.

Както и всяко съвършенство, това също си има край, потъвайки в тъмнина.

Завеса

## II действие

### Шести акт

Второто действие е толкова кратко, че ме е срам от публиката, която си загуби времето в антракта да пуши и пие кафета, вместо да си изгледа и шести акт, ако иска, и да си отиде отегчена по къщите. Какво да сторя обаче, като шести акт трябва да е във второ действие. Според теорията. Бих добавил, и според практиката.

И така, още по-дискретна светлина, полутъма. Под рампата, но така, че завесата след малко да падне пред нея, е застанала Черната бюлетина с пушката помпа в ръка. Озърта се, неспокойна е, нещо се колебае. Кокалът, онова чудовище от пети акт, стърчи от джоба на черния панталон като мачта. В дъното зад декорите се чуват гласове, смях, шепот, възклицания и междуметия, кикот, ропот. Създава се впечатление, че останалите действащи лица се разотиват. Или са се разотишли отдавна, много отдавна, ала в главата на Черната бюлетина все още звучат техните гласове, реплики. Така или иначе, но Черната бюлетина става все по-възбудена, все по-нервна, все по-гневна. Озърта се и се върти с пушката помпа като пумпал. Отзад зад декорите се разнася щастлив смях. Черната бюлетина подскача на мястото си, вдига пушката и аха да започне да стреля, разколебава се, сваля я. Още не е готова за стрелба по декорите. И внезапно честита усмивка озарява лицето ѝ, Нютонова по-скоро усмивка, Архимедова, вдига рязко пушката и преди публиката да се е усетила, върху ѝ се изсипват ония ми ти големи куршуми, стрелбата става все по-бърза, все по-трескава, черната бюлетина зарежда гърмилото по-сръчно от дявола, между публиката се надигат граждани с черни копринени ризи, черни панталони и черни очила (в тая тъмница!) и махат отчаяно на Черната бюлетина не да не стреля, а да не стреля по тях, да стреля встрани, ала тя не гледа къде стреля, въпросните граждани падат като снопове върху останалите жертви на тази кървава мелница, обезумели сценични работници спускат завесата, та Черната бюлетина да не вижда поне залата, ала тя - Черната бюлетина - не е вчерашна, пукотът продължава, гигантски дупки зейват през разкъсаната завеса, дупките стават все повече и все по-големи, Черната бюлетина пристъпва напред, стъпквайки висящата на парцали завеса, и стреля ли, стреля, щастливата усмивка озарява лицето ѝ, а грамадният кокал стърчи като гаубица от черния скъп панталон.

Моля, спокойно, нищо страшно не се е случило. Това е пиеска, патроните са халосни, публиката си е жива и здрава, това е само едно представление.

На широка национална основа. И в името на народа.

## XXXVI. ВОЙНИТЕ. 1996

### Епилог

Впрочем войната е само една. Оная, старата. Голяма, хубава война; и правилна, и справедлива; и много, много свещена. Голямата свещена война обаче е разфасована от сръчни касапи на малки войни и войнички: етапни войни и войнички за дадения конкретен етап, годишни войни и войнички, сезонни, месечни, седмични, всекидневни, ежечасни войни и войнички. Касапите са фантастични майстори в занаята и разфасованата на апетитни мръвки голяма война е ту сочно кървяща, ту бон филе, ту ребърца, ту бут с кости и без кости, ту вкусно сърчице, обляно цялото в прясна, току-що издоена кръвчица. Етап след етап, година след година, сезон след сезон. И час след час.

Чувството е смразяващо. Нямам предвид войната, за която си мисля: много отдавна си мисля за голямата свещена война и чувствата, които изпитвам, вече не ме смразяват. Свикнал съм. Смразява ме картината, влачеща се край стъклата на старата ми, очукана, ала очарователно вярна таратайка. Влачи се пустош. Гола, безснежна пустош се е изцъклила отпред и отстрани, вира се с празни очи в мен и мълчи. Дупки, камънаци, тръншали пасища, скали, дупки, зарязани ремонтни машини, зарязани дополовина отсечки, дупки, бунища направо на пътя, нови дупки, ново отвратително, зловонно бунище, откъде вятърът вдига навремени найлонови полуразкъсани пликове и ловко ги нанизва по стърчащите голи клони на храстите край банкета. Но не мирясва вятърът и подухва отново, пликовете се веят на воля, сякаш храстите размахват знамена и поздравяват минаващите. Не, и тази гледка не ме смразява, и с нея съм свикнал вече толкова години. Смразява ме, че съм единственият, когото храстите приветстват с парцаливите си боклукчийски знамена. Единственият от София, единственият към София; няма коли, няма хора, няма мотоциклетисти, няма каруци, няма никой. Няма и животни, няма добичета, няма даже врабци или гарвани. Нищо. Чувството е смразяващо. Изпреварих само някакъв чичко с още по-очукана бричка от моята, който вероятно отиваше от село до село и изчезна някъде вдясно зад баирите. Иначе никой. Пустиня. Сякаш е паднала бомба, сякаш са изсипали тонове бомби, сякаш току-що е свършила поредната бомбардировка със специални някакви бомби, които не оставят следи, а само пустиня, вятърът е отвял пушеците и сега природата е застинала в ужас, защото дори тя - майчицата - не знае ще преживее ли или не тая бомбардировка от тая дълга, справедлива, свещена война. А хората? Къде са хората? Въпреки бомбите и войната по тоя път виждах десетки, десетки хора!

Вярната таратайка тихо бръмчи, вътре е топло, уютно, удобно. Чувството е смразяващо.

Войната, нашата, българската, родната, отечествената, изживява достойна възраст. О, не е чак толкова стара, но отдавна е преминала и първата младост. Седемдесет и три години са това, не е шега работа при толкова много етапна, годишна, сезонна и така нататък къртовска работа. Ежечасна! От септември 23-та. Преди това е било наистина шега работа, подготовка, така да се каже, учения, занятия, строева, марш на скок, командировки на командващия състав в посока далечен североизток за сверяване на планшети и азимути, връщане от командировка, нови учения, ново натрупване на боеприпаси, нови щабни разработки. Ала съдбата е благосклонна, юнският преврат срещу Стамболийски е прекрасен повод да обявим най-сетне истинската война! Няма да воюваме вечно само на

карта я! Пък и откъм далечния североизток припират. И я обявяват, нашите си (уж) я обявяват. Ще паднат няколко хиляди невинни глави от равно Загоре и хълмистия близък северозапад, ще паднат и невинни глави на народни войничета, ще се лее кръв, ще капят меса, но нали това е призванието на всеки уважаващ себе си и занаята касапин! Нали началото е положено, какво тук значат няколкото хиляди човеци! Началото е оценено като добро, правилно, справедливо начало. Оценено е по достойнство началото и откъм далечния североизток. Положилите го имат право на заслужен отпих из Австрия и Швейцария, да отпочинат, да помислят как да се продължи по-добре започнатото начало. Ала не мислят само те. Мислят и достойни хора в България. И измислят. Само след година и половина войната гръмва с нова сила и с ново достойнство, с ново дори обаяние. Загиват много и много човеци под купола на храма "Свети Крал", включително много и много дечица с техните майки. Късове кървящо месо, разфасовани трупчета хвърчат, а после се валят в мазилка и прах. Свещена война. Действително има нещо священо да свещенодействаш така сръчно в храма Господен. Касапинът уморено изтрива ръце о престилката и за дълго се скрива да отпочине, да сънува стореното дотук, да бленува нови победи в тая така приятна война. А калфите и чирачетата ще получат заслужен куршум и въже, така и неразбрали, завалиите, в какво са участвали. Ако пък са разбрали калфите и чираците, толкова по-зле само за тях.

Чувството е смразяващо. Изкачил съм големия баир със завоите и сега пред мен се опва онзи дневен лунен пейзаж. Сам съм с поизпотената таратайка. Асфалтираната отсечка, която двойно съкращава пътя, лъщи в студената светлина. Тя е готова отдавна тази отсечка, ала отдавна е и затворена, кой знае защо, с купчини пръст и камъни на камари от двете страни. Идеално се вписва като фронтова линия между хилавите трънаци и едва дишащата тревица от едната страна и стърчащите камънаци сред безплодната пустош от другата. Сякаш мястото е създадено за поети с романтична душа, с месиански помисли, с леко, вдъхновено перо. За лунни поети. Представям си как там горе, върху озъбените кафяво-червени скали, е седнал замислен дълбоко поет, положил е на коляно своя блакнот и нахвърля със сигурна твърда ръка проникновената си поема. Въодушевяващия си епос - правилен, священ, справедлив. Сам съм. Няма жива душа. Гарваните даже, уплашени, са изчезнали някъде много далеч от този суров кабинет. Виждам умната, мъдрата, голямата глава на Владимир Илич Улянов, наведен над тетрадката, сиви облаци ниско се стелят и с ужас надничат в написаното, ала той не вдига очи, потънал в творчески унес. Виждам гениално присвити очи, изкривени в печално-иронична усмивка тънко изрязани устни, а над тях добре оформени мъжкарски мустаци. Сухата ръка на любимия Йосиф Висарионович бавно нахвърля в тефтерчето тезиси и бележки, големият червен молив прави правилни кръгове и подчертава дебело онова, което гениалната мисъл е избрала измежду гениалните мисли, а съучастникът вятър задухва още по-силно и спасява обезумелите от видяното облаци все по-нависоко и все по-надалеч от това лунно-азиатско оброчище. Виждам ги, виждам ги идеално Владимир Илич Улянов и Йосиф Висарионович Джугашвили, ала съм сам, сам, свършено сам като сред трънясало гробище, сам с моята вярна очукана бричка, тази жива душа, която сякаш разбира, изфучава, заобикаля, колкото може по-бързо, по дъгата около запушената отсечка и ме понася напред и напред през дупки, по-големи дупки, още по-големи дупки и дупчища.

Чувството е смразяващо.

Ех, справедлив е животът! Няма да идат нахалост толкова занятия и маневри, толкова безсънни нощи по учения и военни игри. Ех, няма да е залудо толкова труд в полулегалност и пълна легалност. Толкова нерви в трескаво нечовешко очакване. Ала най-после нещата потръгват. Целият свят гори и умира в голяма, безумна, друга война. Не наша. Ние пък ще си водим нашата правилна, хубава, справедлива, свещена родна война. И как приказно, как фантастично желанието ни съвпада със североизточните желания! Съвпада с желанията на съветски граждани с предсъветски произход, съвпада и с желанията на съветски граждани със съветски произход. Съвпада обаче и с желанията на съветски граждани с български произход. Мама му стара, чудесно се получава! Като едно сме - и съветските граждани със съветско съзнание и български етнически произход, и

българските граждани с полусъветско съзнание и български етнически произход. Като братя сме. И сме си братя. Едно семе. Ала трябва бойци. За всяка война са необходими бойци, а бойците са малко. Обидно малко. Подозрително малко за такава справедлива свещена война. Ще намерим обаче бойци, не ще се посрамям пред далечния едноутробен североизток. Млади, съвсем млади бойци. Ученици, студенти, незрели младежи, преди всичко ученици, студенти и незрели младежи, откърмени доста неправилно и превратно с десетте Божии заповеди. Деца с чисти пориви и чисти души. Все още чисти души. Деца с чисто въображение, непомирисвали никога Маркс, нито - още по-малко - Енгелс, нито пък поетите Ленин и Сталин. Деца, невмирисани с нищо класическо, с чисти пориви и с чисти души засега. Така че за този рекрут ще е необходима хубава, голяма, справедлива и свещена лъжа. Лъжата, че там, на североизток, десетте Божии заповеди не са вече Божии, а са вътрешна заповед, свободна воля - правилна и в никакъв случай превратна - на североизточните свободни човеци. Особено на един. А всички гледат от него. Равняват се по него. И се стараят да му подражават. Едни успяват донякъде, други не толкова пък чак, но успелите донякъде другарски поправят другите не толкова пък чак. Как да не умреш за такъв добър, справедлив обществен порядък! Особено когато знаеш (когато са ти разказвали), че вече съществува човек, който изцяло живее по законите на този порядък. Един-единствен, но съществува! Добрият, правилният, справедливият, свещеният, бащата на този порядък Йосиф Висарионович Сталин. Единственият човек на света, който вече живее, давайки пример, според десетте вътрешни заповеди. Той няма други богове освен себе си; той не си прави кумир от онова, което е на земята, а само от себе си; той не изговаря напразно своето име; той работи шест дни (и нощи) за благото на децата си, а седмият ден си е негов, за неговите си работи; той почита майка си и баща си особено; той не убива; той не прелюбодейства; той не краде; той не лъжесвидетелства против ближния си; той не пожелава нищо от ближния си. Той, Йосиф Висарионович Сталин. Как да не умреш за порядъка, създаден от такъв порядъчен личен човек. И умираш. Понеже няма оръжие, понеже си бос и гол, понеже си дете, понеже някои деца не издържат и те предават. Пък и по-възрастни. Междувременно убиваш други деца и други по-възрастни, които убиват пък теб, и то с удоволствие. Режат ти даже главата. Прекрасно е. Пееш, дори да умираш. За такава прекрасна, свещена война е прекрасно дори да умреш. Прекрасно е дори да ти резнат главата. Кое и ти се случва през този етап, през тези години, през тези сезони, през тези месеци, дни, часове... Ала хиляди, хиляди оцеляват. И сякаш войната ще свърши със съкрушителен хубав успех, когато североизточните витязи пристигат от североизток със североизточен гръм. И сякаш никога повече няма да има война. Но, виж ти, колко чудно, интересно и много прекрасно, тя тепърва започвала!...

Чувството е смразяващо. През цялото село очите ми не срещат никаква жива душа. Сам съм с моята уютно бръмчаща и толкова ярна бричка. Няма хора по дворовете. Няма хора на пътя. Хлебарницата е затворена. Няма хора в крайпътното кафененце с големия катинар на вратата. Няма никой. Няма птици. Гарвани няма даже. Дупки, дупки, голите клонци на дърветата в гората вляво, голите клонци на дърветата в гората вдясно тихо помръдват сякаш от скука, от безразличие, от нямане какво да правят. Не, не е паднала бомба. Къщите си стоят, горите са спокойни. Ала къде са хората? Къде са колите по шосето? Защо няма нито една кола по шосето вече над трийсет километра? Защо няма нито един човек навън, на светло, на воля? Защо гарвани няма дори, дявол да го вземе!

Чувството е смразяващо.

За разлика от други хубави чувства. Че това досега като че не е било нищо сериозно, като че войната не е била война като хората! Едва сега започва истинска, пълнокръвна, една такава истинско справедлива и истинско свещена война. Цели четиридесет и пет години етап, хубав, топлокръвен етап на война, ама война един път. Наша, родна, отечествена, българска. Отначало, в първия подетап, атакуваха касапите и лъжците. Децата порастаха. Растяха и идеалите. Купища, камари от идеали. Едри идеали. Нови деца заставаха под разветите знамена, понеже ги инжектираха с вяра. Нови деца прегръщаха стари младеещи идеали. Идеално се получаваха. Вяра и идеали! При това едри. Други така и не успяваха да повярват: поправяха ги в специални места за поправяне.

Едни се поправяха дълго, други завинаги. Много от неприятели, още преди да попаднат в специалните места за поправяне, даваха вид на твърде повярвали и оцеляваха. Физически. Децата растяха, идваха нови. Идеалите растяха и те. Наедряваха. Ала не остаряваха. Всички воюваха. Малцина победители и мнозина победени, които тихо, с пресъхнали гърла убеждаваха победителите, че те, мнозината победени, вече също са почти победители, с извинение. Ала никой не им вярваше от малцината победители. Победените си оставаха победени. Сетне някак учудващо почина големият североизточен татко. Касапите и лъжците продължиха своята ежедневна делнична работа. Полека-лека обаче представителната част от касапите заминаваше в заслужена, напълно заслужена пенсия. Останаха лъжците и другата част от касапите, не толкова представителната, ала превъзходно изучила занаята. Какво правеха идеалите? Каквото трябва, правеха идеалите. Същото. Някои идеалисти обаче вече не правеха, каквото трябва. Полудяваха. Срещаха се насън с идеалите си и полудяваха. Полудяваха и се превръщаха от победители в победени. И, невероятно, не им беше по-зле, отколкото като победители. Не физически. Луди хора - след срещата насън с идеалите си предпочитаха да са победени. Други не. Повечето. Срещаха се насън и не полудяваха от срещата с идеалите си. Напротив, наместваха идеалите, където им беше мястото, и идеалите кротваха като агънца. Като идеални агънца. Трети идеалисти научиха, че идеалите се поемат идеално с мезе. Влизат така някак си полеко с мезе. С хубаво, обилно, справедливо мезе. И ето, появили се нови, много скоро пораснали деца и младежи с идеално младежки идеали, но и с големи усти и бухващи бързо коремци. О, те също лъжеха заедно с лъжците, тези млади идеалисти, но вече похапваха здраво, както вече похапваха здраво и старите бойци с идеали. Лъжците видяха това здраво похапване и от време на време захвърляха за малко лъжите, за да хванат черпаците и лъжиците, та и те да похапнат, каквото им се полага. Войната междувременно продължаваше. Любопитно, ала сякаш незнайно против кого. Как против кого? А победените? Какви победени? Някак полека, но сравнително бързо победените сякаш изчезнаха вдън земя и останаха единствено победители. Настъпи порядък, сложи се ред, странно и неусетно се роди общество на победилите победители. А войната течеше ли си, течеше - незнайно сякаш против кого. Още по-любопитно, никой не се учудваше, че войната си продължава. Като че ставаше нещо фантазмагорично: всички без изключение, всички като монолит се оказаха победители, а се водеше хубава, справедлива, свещена война, която не озадачаваше, не удивляваше никого. Озадачаващо или не, войната не спираше, а победителите усъвършенстваха своя порядък, строяха своя порядъчен монолитен живот. И то какъв живот! "Да се учим, да работим, да строим живота нов! Гордо знаме ни е Ботев, пръв учител Димитров!" Ето какъв живот, живот като в приказките, както изящно, изтънчено, с деликатно художествено внушение ни го е изваял поетът (съжалявам, не знам точно кой). А какво би му отвърнал "гордото знаме", колегата Ботев? "А тиранинът върлува и безчести край наш роден: коли, беси, бие, псува и глоби народ поробен!" Ето какъв живот би нарисувал с голямата баданарка "гордото ни знаме". Рисуване нито изящно, още по-малко художествено, дори грубовато - като с баданарка. Понеже "знамето" обърква епохи, етапи, и подетапи, средства и цели, понеже едно си знае, едно си бае - Ботев де - с оная ми ти голяма четка, преобръщайки всичко с главата надолу. Затова да зарежем поезията, за да не стават такива смешни недоразумения. Затова нека се върнем при нашия прекрасен четиридесет и петгодишен етап. Чичковците живееха своя прекрасен живот, а децата растяха, като лете ходеха на пионерски лагери. Колко хубаво беше в пионерските лагери - като в лагер! А после пък се учеха от своя "пръв учител". Чичковците съвсем побеляваха, част от децата, изучили се отлично, се превръщаха в шишкови чичковци, ала посегнеха ли да гребнат с черпаците и лъжиците, казанът винаги беше пълен и имаше супа за всички според обема на всеки конкретен черпак и всяка конкретна лъжица. Няколко милиона лъжички междувременно оставаха все така полупразни. Няколко милиона победители все по-често заничаха във все така полупразните си лъжички. Заничаха мълчаливо, клатеха мълчаливо глави и мълчаха, понеже победителите не хленчат. На война като на война. Големият казан обаче с апетитните мръвки сякаш и него го проби лешият, та много конкретни черпаци и конкретни дълбоки лъжици поэтапно, погодишно,

посезонно, ежемесечно и ежечасно се оказваха полупразни, ама дяволски празни. Вой и хленч се носеше от околоказанното пространство. А като че и дяволът не се озаптиваше вече. Умираха скъпи побелели коси, тлъсти чичковци олисяваха и сивееха, чевърсти младежи натежаваха и посягаха към нови конкретни черпаци, а дупката на казана се превръщаше почти в смъртоносна пробойна, понеже и зареждането на казана с чорба стана едно неритмично такова, предвид аналогични околоказанни проблеми в далечния роден североизток. Чорбата изтичаше! Изтичаше! Накрая почти изтече, почти съвсем. Трябваше да се мисли за нова чорба! На всяка цена, и на най-скъпа цена трябваше да се открие и завоюва нова вкусна чорба! Вкусна и многотонна. Понеже идеха нови бивши деца с натежали вече кореми и мазни уста. Все някъде трябваше да има такава многотонна чорба. И трябваше да се отвоюва с война тази чорба. С хубава, правилна, справедлива, свещена война. С нашата вечна война, която ще лумне с още по-буен, още по-искрящ пламък за прослава на нашите вечно младеещи идеали. На война като на война.

Чувството е смразяващо. Завоят вдясно към моето село. Дупките. Само дупките. Тук и бездруго рядко минава кола. Смълчаната пресъхнала речица. Смълчаната пресъхнала гора, която напролет се преражда в шупнала приказка. Дупки. И никаква жива душа. Нито човек, нито животно. Само вярната ми орфана таратайка. Още малко. Още няколко километра и ще си бъда в къшурката, а наоколо, сигурен съм, живеят хора, много хора, десетки, стотици хора. Сигурен съм! Още малко! Ала чувството е смразяващо...

Казанът и той пресъхна почти като смълчаната горска речица. Турен обаче бе стартът на поредния боен етап, на войната за оцелялата народна чорба. Неусетно бяха изминали четиридесет и пет години. По някакво чудо, по някакъв изумителен начин милиони победители, бивши победени, бяха спестили тонове вкусна чорба. Виж ти! Виж ни ти! Бяхме свикнали с малко и бяхме успели дори да спестим. Все пак четиридесет и пет години бяхме във времето. Войнишко, сурово за нас време, сурово за победени победители време, ала така беше планирано времето - различно, твърде различно по целия свят, така го беше курдисал светът и всички по целия свят приемаха времето. И нашето, и тяхното си. Но и ние, и те бяхме във времето, макар и различно за тях и за нас. Просто такова беше времето. Нали така се казваше? Но бяхме във времето, онова време, курдисаното. Часовникът скапаянса обаче, времето се изсули и то потече без план и без телени граници. Не и у нас. У нас мощно затече извънвремето, понеже войната за спестената народна чорба изискваше известно поизоставане, известно изместване встрани от времето на света, на все по-единния откъм времето свят. За да е по-несмутима и безметежна поредната войскова операция. Операцията обаче протече съвсем даже смутимо и даже повече от метежно. Хиляди и хиляди хора не си даваха даром чорбицата. Не искаха. Нещо повече, наизвадиха скрити оръжия, даваха вече отпор. Виж ти! Виж ни ти! Налагаше се да се отстъпят позиции, да се изоставят скъпи рубежи, свещени рубежи. Но целта оправдаваше средствата, а целта беше скътаната народна чорбица за черни, победено-победителни дни. Отстъпиха още. И опипваха за чорбата. Отвориха широко цялото бойно поле, мнозина избягаха при световното време, ала те бяха млади-зелени, бяха голи и боси, безчорбени. Да вървят! И все опипваха за чорбата. И все им се опираха. Да беше само чорбата! Ала не беше. Вече беше и нашата свещена война. Много хора се усещаха вече. Искяха възмездие за продължаващата война. Ставаше страшно, не помагаше понякога и извънвремето даже. Не забравяха обаче чорбата. И продължаваха да отстъпват, минирайки целия фронт с нови тонове ужасяваща мръсотия, подъл страх, изкусно коварство и удивителна тъпотия. Държаха се. Удържаха ловко извънвремето да тече отзад и встрани на световното време. И докопаха все пак спестената народна чорбица за черни, победено-победителни дни. Намериха безупречен начин и да си я приберат. И полека-лека взеха да я прибират. Част от победените победители обаче се съпротивляваха все по-ожесточено. Все по-голяма част. И ограбената чорба ги вълнуваше все по-малко, вълнуваше ги войната. Искяха да свършат с войната, обявена им преди цели седемдесет години. Искяха да спрат и извънвремето. Виж ти! Виж ни ти! Войната се увълчи. Пак победиха с много лъжа, цапайки всичко наоколо с десетилетната тиня. Не забравяха и супицата, разбира се. Прибраха и най-рядката супица. Купиха си нов казан, здрав, японски или американски. От

стомана. Но предишното другарство сякаш беше изчезнало. Нямаше го вече оня околоказанен порядък. Нямаше ред. Избухваха околоказанни войни, които отнемаха сили от оная другата, голямата и свещената, нашата. Падаха жертви. Падаха най-свидни жертви около казана. Появиха се и нови черпаци. Като булдозери, като фадроми, като парашути. Като кратери - такива черпаци. Стана страшно около казана. Стана страшно навсякъде. Не знаеха къде да воюват по-напред - срещу народа си, срещу победените победители, или помежду си. Оставаха, макар и рядко, незаграбени малки хорски чорбици, понеже не сколасваха заради околоказанните битки. Умря, умря старото, хубавото, правилното, справедливото, свещеното бойно другарство. Течеше извънвремето. Още течеше. За мнозина. За хиляди, милиони прогледнали люде. За други все още не. Все още и абсолютно завинаги. Те си бяха във времето. В онова време. Понеже и идеалите им си оставаха в онова време абсолютно завинаги. И мезето барабар с идеалите. Размахваха знаменца и взаимно се убеждаваха, че и касапницата, и лъжите, и мезетата, и най-вече идеите са много, ама много хубави, правилни, справедливи, свещени. Защото, виж ти, оглеждайки се кога предизвикателно и бабайтски, кога заешки и шушумигарски околоръст, изведнъж проумяваш, че това бил целият ти живот. Цял-целеничък, отначало докрай: касапница, лъжи, мезета и идеи, идеи, идеи. И нищо друго. А беше хубав, правилен, много свещен живот: как да не си останеш във времето му! Ала течеше извънвремето. И тече, все още тече, тече като безлюдната пустош наоколо.

Чувството е смразяващо.

Най-послед! Влизам в селото, което замени градчето, където отчасти израснах и където баба ми така искаше по-бързо да умре. И умря, почти не видя извънвремето. Сякаш беше усетила, че четиридесет и пет години ѝ стигат. Най-послед! Мостът над голямата напролет река, която едва се влачи в коритото си. Баирчето вдясно. Ето - човек! Лелка изхвърля сгурията от вечерта върху купчинката край оградата. Проследява колата с очи, иде ми да ѝ помахам с ръка от удоволствието да срещна тези очи. Ето - нов човек! Чичо върви бавно по тесния тротоар, отива към центъра. Прегърбен, свит, с нещо като полукожух-полуватенка. Ето - трети човек! Почти в центъра съм, скоро ще завия към моята стогодишна бърлога, моето дрипаво прекрасно убежище. Човекът кашля, докато го задминавам, кашлицата се промъква през отворения донякъде прозорец, изпълва купето със звън и присъствие. Хубава, прекрасна, човешка кашлица. Спирам, качвам се по стръмните стълби, нови стълби, още малко стълби. Вадя един от много стари вестници, които нося, постилам го на стъпалото до чешмата на двора, сядам, паля цигара, вдигам най-послед очи напред и нагоре.

Ливадите спят зимен сън, ала са голи, първият сняг се е разтопил. Спят своя сън, забравили вероятно дори упованието, което комшията Кайо само преди девет месеца изповядваше и пред тях. Цветът им е сиво-зелен или по-скоро сиво-жълто-зелен, някакъв такъв маскировъчен свят, сякаш са се притаили, горди и просторни, сякаш са се дистанцирали, надменни и омерзени, за да изчакат края на извънвремето. Прекрасни са. Планината над тях не спи, леко се люлее от свежия ветрец заедно с върхарите на младите борчета. Прилича на зелен исполин, който спокойно и търпеливо наблюдава от своя олимп глупостта и безчестието на ония дребосъчета там долу, които съвсем прекалиха напоследък, в последните два-три мига от спокойната и търпелива биография на могъщата планина. Прекрасна е. Над нея небето бавно влачи декемврийските облаци, ей така ще ги тика полека по билото чак до морето, а като се умори нейде привечер, ще махне с ръка, ще ги остави да си пълзят все нови и нови от запад, но и облаците имат сърце, ще поразредят небесната гъчканица и тогава между тях ще надникне звезда, плаха, студена, измръзнала, ала звезда. И небето е толкова прекрасно. Дърветата в двора над мен, зад мен, край мен, пред мен мълчат, съгласни са. И храстите мълчат, и тревата, и те са съгласни: прекрасно е, всичко наоколо е толкова прекрасно. И чувството е прекрасно.

Пуша. Попивам със сетивата си, доколкото са оцелели, опияняващите усещания за смразен, уморен, отпуснат в полудрямка, ала дишащ живот и си мисля за резултатите от войната. В главата ми, без да ги каня, нахлуват десетки и десетки думи, разбъркано нахлуват, една през друга, без ред, без връзка, без логика, сякаш главата ми е разградена

кошара и глутницата само е чакала сигнал за връхлитане. Започва ужасна крамола, блъсканица, изтичане, изритване, думите се търкалят, хапят, късат, душат, мачкат, пробождат. Пуша и чакам, не се намесвам, интересно ми е дори. Вътре е като в преизподня, като в моята преизподня. Всяка дума е срещу всяка, борбата е на живот и смърт за честта да бъде удостоена с титлата “резултат”. Опитвам се да маркирам някои думи; успявам само отчасти. Позор, равнодушие, неблагодарност, подлост, завист, измяна, клевета, цинизъм, предателство, суета, покорност, злина, егоизъм, подозрителност, лицемерие, подражателство, злоба, коварство, жестокост, самонадеяност, отчаяние, почести, нещастие, злословие, беда, фанатизъм... Отказвам се, стотици са. Нека се бият, аз ще почакам. Пуша. Гледам планината, забравям главата си и когато се сещам отново, в съзнанието ми, леко и уверено, без болка, без съпротива, сами без никаква конкуренция и сприятелили се междувременно, изплуват само две думи: робия и обреченост. И аз съм изненадан. Не съм сигурен дали не са победили нечестно. Изобщо не съм наясно как са се добрали до финала. Не съм участвал, аз пуших, не знам. Оглеждам ги, и те ме оглеждат, дори се усмихват приветливо, тези две думи. Оглеждам ги пак, почват да ми харесват. Вероятно греша, вероятно главата ми не е създала подходящи условия за хубава, правилна, справедлива, свещена война между думите. Вероятно резултатът от оная война е съвсем друг, много различен, ала на мен робия и обреченост все повече ми харесват, а и така мило, така приветливо ми се усмихват отвътре тези две думи. Паля нова цигара.

Войната роди роби. Войната произведе в своята мелница роби. Всички, абсолютно всички измежду победителите и почти всички, за жалост, почти всички измежду победените победители. Казвам почти, понеже някои хора, познаващи що е туй свобода и оцелели по чудо, мелачката не успя да ги превърне в смачкани роби. Оставиха ги на доумиране. Сред нас, другите. Сред нас, робите, непознаващи свободата. Роби, непознали чувството, усещането, вкуса, тръпката, осъзнаването, осмислянето на свободата. Всички, абсолютно всички касапи, лъжци, любители на мезета, идеалисти. Не ми се мисли обаче за тях, не сега, не искам. Мисля си за победените победители. За почти всички, за жалост, от тях. За децата, млади и още по-млади. За родените току-що. За тогава неродените още. За всички деца. За тях най ме боли. Някои се родихме роби. Моето поколение. Детето, родено в затвора, което излиза на двора, разхожда се сред другите роби, играе и в килията, играе често дори и на плаца, наградено е даже с две-три свиждания. Детето расте, влюбва се, първата, втората любов, третата или петата голяма или алчно пресметлива любов, сватба, деца, нови роби. В затвора се и работи, понякога работата увлича, приятна е, нерядко любима. Детето е вече голямо, то знае, то разбира какво е туй свобода, то е гледало филми, то е изчело купища книги! И страда. Други не. Повечето не. Толкова работа има в затвора, толкова много са грижите, излизаш и на разходка по плаца, отдъхваш, постепенно вече си свикнал, постепенно вече забравяш, че си в затвора, забравяш, забравяш, забравяш. И страдащото бивше дете, и онова, забраванкото, четат, посещават редовно затворническата библиотека. Вземат си една и съща книга, да речем “Старецът и морето”, на един дъх я изгълтват. Страдащото бивше дете усеща буца на гърлото, защото вижда, знае, разбира с разума си, че в тънката книжка пулсира и крещи нещо, че това нещо е свобода, но то не може да я усети в себе си като своя, понеже никой никога не го е учил да бъде свободен. И страда. Бившето дете забраванко чете “Старецът и морето” и съчувства на стареца как се е заклешил в тая проклета лодка, как се е заклешил и с тая упорита риба, грамадна, отказваща да се примири риба. И му е мъчно за стареца, дето се е заклешил. И напълно разбира стареца, дето се е заклешил. Сетне заспива, забравяйки стареца. И двете бивши деца - и страдащото, и забраванкото - няма как, забранено им е, лишени са, осакатени са от свещеното право да чувстват и да усещат, да познават вкуса, тръпката, да осъзнават и осмислят свободата като нещо съкровено, като своя неприкосновена собственост, като свое най-драгоценно и неотнимаемо достояние. Понеже са родени сред робия, после никой не ги е научил, не ги е възпитал, не ги е подтикнал да бъдат свободни. В затвора такъв ревизионизъм е просто изключен. И затова никога, никога двете клетки бивши деца няма да изтръпнат възторжено, няма да осъзнаят в цялата й съдбовна дълбочина, да осъзнаят като своя собствена тръпка великата свобода

на свободния човек, на чутовния Хемингуеев старец, да избере борбата, да направи своя свободен избор да избере свободната от всичко борба и със свободната прелестна риба, и със самия живот... Никога, никога няма да изтръпнат двете бивши деца! Ако останат в затвора...

Хиляди и хиляди хора живяха и си отидоха роби. Хиляди и хиляди хора живеят все още и си отиват все още роби

Хиляди и хиляди хора живеем и полека угасваме, ала надявам се, вярвам, не сме вече роби. Тече извънвремето.

Войната роди и чувството за обреченост. Войната произведе в своята мелница най-страшния продукт на човешката морална разруха - чувството за обреченост. Чувството за обреченост, благодарение на което всеки затвор процъфтява. Чувството, убеждението, сигурността, примирението, че ти си обречен завинаги на войната. Няма значение дали като победител или като победен победител. Няма значение дали си надзирател касапин, или си победен победител. Няма значение дали го поемаш с мезета, или го поемаш като горчива отрова чувството за обреченост. Чувството за обреченост, с което майка ми е заченала, разните там клетки в дезоксирибонуклеиновата й киселина са се ръчкали и побутвали, майтапили са се или са се подигравали гадно, но в края на краищата са си предали по техния си дезоксирибонуклеинов начин, каквото е трябвало да си предадат, после са го препредали там някак си и на моите гени, за да се родя с чувството за обреченост. Помня го, идеално го помня, само дето не знаех в началото как се нарича. Помня го и в детската градина, когато ми сваляха синьото гълъбче от пуловерчето, защото съм бил непослушен, и в училище, и по-нататък, и по-нататък, та до ден-днешен. Най-верният ми приятел, най-неразделният ми другар, спътникът на целия ми съзнателен и несъзнателен живот - чувството за обреченост. Чудовището, пиещо бавно на локви моята кръв; къртицата, ровеща в мозъка ми, разцепвайки мене самия на две, три или четири като същински шизофреник само и само да оцелея; медузата, впила в душата ми своите лепкави отвратителни пипала, които бълваха оная пареща, ослепяваща, задушаваща смрад - чувството за обреченост...

Хиляди и хиляди хора живяха и си отидоха с чувството за обреченост. Хиляди и хиляди хора живеят все още и си отиват все още с чувството за обреченост.

Хиляди и хиляди хора живеем и полека угасваме, ала надявам се, вярвам, чувството за обреченост вече умира у нас. Тече извънвремето.

- Какво си се умислил, комшу? - чувам глас долу от уличката.

Дядо Кайо се смее радостно с торба в ръката. Отива да виси във фурната за хляб, ако докарат.

- За резултатите - отвърщам.

- Мачове ли е имало?

- Кървави - уточнявам.

- Не свършиха ли бе, комшу?

- Още не.

- Аз много-много нали не се интересувам - казва засмян дядо Кайо, клати щастливо глава.

- Още малко останаха - казвам засмян и аз, клатя щастливо глава.

- И какви са резултатите? - пита комшията, колкото да си продължим приказката, а не от някакво футболно любопитство.

- Трагични - отговарям.

- Бе и те са едни футболисти - съгласява се моментално дядо Кайо и още по-радостно се засмива.

- Гола вода - съгласявам се и аз моментално с него.

- Какво ново по София, комшу? - светят очите му.

- Добре е, много е добре - махвам успокоително с ръка.

- Ама много добре ли? - сияе комшията.

- Ама много, много добре - сияя и аз.

Едновременно прихваме.

- Ще поостанеш ли? - интересува се дядо Кайо.
  - Не. Да постегна това-онова и се връщам при хубавото.
  - Студенко е - отбелязва той.
  - Студенко е - отбелязвам аз.
  - Е, пак ще се видим. Догодина.
  - Комшу - питам го, - може ли човек от роб да стане свободен за седем години?
- Дядо Кайо зяпва нагоре, ала лицето му все така сияе весело и засмяно.
- От роб?
  - От роб.
  - За седем години?
  - За седем години.
  - Защо точно седем?
  - Така ми хрумна.

Комшията се умисля с щастливото си лице.

- Може - вдига глава. - Ако се е запазил човек.
- Бил е роб, не забравяй.
- Че робът да не би да не е човек!

А ме гледа изпитателно, този радостно засмян старец. Кимвам и пак питам.

- Що питаш? - изпреварва ме той.
- Знам ли и аз - отвърщам. - За по-сигурно. А може ли робът да се пребори с чувството за обреченост? Пак за седем години?
- Може - отсича дядо Кайо на секундата.
- Не помисли изобщо - казвам му.
- Няма какво да му мисля - казва ми весело, казва ми някак спокойно и ведро щастливо. - Щом ще става свободен човек, откъде накъде ще се чувства обречен?
- Сигурен ли си?
- Сигурен съм, ама жив и здрав, комшу, че ще докарат хляба и за минута ще свърши.

Вдига ръка за довиждане, вдигам и аз.

Ставам, имам много работа. Трябва да прехвърля от мазето в багажника на колата каквото е останало от зимнината. Трябва да спра водата, да залостя прозорците, да прибера туй-онуй по на сушина и на завет, да завия външната чешма, асмите, макар че тук студове не хващат, мек е и зиме климатът... Плюс още един куп дреболии, които съм си записал на листче още от София, за да не ги забравя в залисията. Земята в двете лехи - горе и долу - е обърната, разхвърлял съм тор още предишния път, парничето с марулки и лучец за зелен е завито добре с найлона, затиснал съм го и с камъни отстрани; там поне съм свършил от по-рано.

С обикалянето по дворчето и шетането из къщи работата естествено се увеличава двойно и тройно.

- Що не се обаждаш бе, комшу! - вика съседът отдясно, докато изхвърлям някакъв боклук. Приближавам през портичката, здрависваме се.
- Мислех да посвърша, пък тогава - отвърщам.
- Винаги му оставям малко пари да плати я ток, я нещо друго.
- Няма да пренощуваш?
- Не.

Комшията вдясно е на седемдесет и пет и се разбираме чудесно. Прави ми услуги с жена си, по Великден ми пече козунаците, както имах случай да спомена. Правя и аз услуги, ако мога. Живеем си царски като съседи. Той смята, че е комунист, понеже така са го излъгали преди половин век, членува още, плаща даже и членски внос. Един Бог знае в какво вярва, вероятно донякъде знае и самият ми комшия.

- Как я карате? - питам.

Той мълчи, чуди се как да го извърти.

- Добре - отвърща, лицето му добива някакъв смешен суров израз, решителен, сякаш старецът дава отпор на разните клевети и инсинуации, за които чете всеки ден във

вестника, за който е абониран. Вестникът му помага, и газетата дава отпор на разните клевети и инсинуации.

Сега пък аз мълча.

- Купих трийсе и осем кила царевично брашно - съобщава ми сурово и решително комшията. - Цело чувалче. Ще си правим качамачек с бабата и ще изкараме и тая зима. - Поема си дъх, нещо доуточнява в главата си. Сетне се отказва да добави каквото и да било.

- Ще ви стигнат ли трийсет и осем килограма?

- Ще стигнат - отсича той някак сърдито, но не на мен, ние с него царски си живеем.

Сетне се разприказваме за наши си комшийски работи, няма и помен от сърдития суров старец одева. Оставям му пари да плати и данъка на къщата, разделяме се и той засития с патравата си походка към своя дом, където го чакат вероятно наченатите вече заветни трийсет и осем килограма смляна царевича за качамак.

След няколко часа съм готов. Ранен следобед е, а вече здрачава. Сядам пак да почина, да запаля цигара. Дечица от началните класове звънтят с гласчетата си долу по уличката, връщат се от училище. Учат в бившата детска градина над моята къща, тъй като училището им с име на наш почитан светец изгоря и така си стои почти изгоряло вече години. В селото живеят доста деца. Обичам селото, защото в него живеят доста деца. За разлика от България: робията и чувството за обреченост не раждат деца, раждат чудовищни работи.

Появяват се нови дечица, звънтят с чудни гласчета в предзимния природен покой. Те са родени малко преди последния етап на войната. Родени са непосредствено преди извънвремето. Задишали са този кристално чист въздух малко преди да ни изведат с подлост и сила от времето на света. Те не знаят какво се е случило, ала никога няма да бъдат роби, никога няма да живеят с чувството за обреченост. Понеже войната привършва.

Децата завиват зад къщата отсреща към площада, не ги виждам вече, ала ги чувам.

Те спечелиха всички малки войни и войнички. През всички етапи, години, сезони, месеци, дни. Спечелиха ги гръмко, триумфално, победно. Всичко бе убито, разрушено, задушено, окаляно, омърсено, изгадено. Всичко, каквото ставаше за лъжение, бе излъгано. Всичко, каквото ставаше за грабене, бе ограбено. С изключенията, които само потвърждават желязното, справедливо, свещено правило. Всички ценности, които човекът през вековете бе отделил и съхранил за душата си, бяха преобърнати с главата надолу. Иначе затворът би рухнал. Иначе би се сгромолясал големият мрачен зандан.

Вече не чувам децата с техните звънливи гласчета. Но знам, знам, че са тук.

Войната обаче, оная, голямата, правилната, справедливата, свещената, е загубена. Загубена е безвъзвратно, окончателно, завинаги. Катастрофално загубиха голямата свещена война. Изстисаха до последната капка всичко най-долно, най-мерзко, най-гносно, най-черно, което понякога дреме, а понякога, уви, бушува в душата човешка, и го впрегнаха това всичко в своята злокобна кушия. И въпреки това всичко - загубиха. Опитаха всякак: със сила, с лъжа, с коварство и подлост, с предателство, с глад, с навик, с примирение, с отчаяние - и загубиха.

У роба в затвора, макар понякога и съвсем да не я е усещал, макар и често съвсем да не е го знаел, е блещукала някъде вътре искрата на свободния дух и е трябвало само някакъв външен подтик едновременно с някакъв вътрешен взрив, за да се разгори тая неумишлено жима искра в огън. Помитащ робията огън. Парадоксално, но тъкмо когато изхвърлиха цял народ от времето на света, тъкмо когато ни запокитиха на бунището на извънвремето, хиляди хора, стотици хиляди, милиони хора се превърнахме и продължаваме да се превръщаме от роби в свободни човеци. А няма по-обречено чувство на този свят, когато робите се превръщат в свободни човеци, от чувството за обреченост. Понеже хората, макар и роби насила, а после по навик, не могат да живеят вечно с чувството за обреченост. Оказа се, че не може. Иначе животът, рано или късно, умира. А той, оказа се, е неумираем. Виж го ти! Заради което и загубиха голямата свещена война. Окончателно и завинаги.

Свечерява се. По планината пълзи лека мъглица. А най-отгоре, по билото, меко полягат сиви облачета, та да починат. Ставам, ще се прибирам при семейството си.

Текат последните дни на извънвремето. Ала аз не знам. Никой не знае, че са последните. Текат последните дни на последния етап на войната, най-тежкия, най-гадния, най-непоносимия, най-обидния за достойнството ни етап. Най-безчестния. Ала ние не знаем, че сме на прага на времето. Знаем, че войната е безвъзвратно загубена, ала не знаем кога ще свършат последните малки и най-долнопробни войнички. Надяваме се, готови сме да влезем отново във времето, но хиляди, милиони хора не знаем, че ще е толкова скоро. Отново във времето, макар и толкова различно за всички човеци и всички народи по Божия свят.

След няколко дни Жан Виденов ще подаде оставка. Ще извърта и шикалки, белким продължи още малко войната. Напусто, тя вече е загубена. Ще дойде Рождество Христово като чудна, небесна метафора. Ще дойде и 1997-а година. Ще дойде януари 1997-а. Човеци от цяла България ще излязат от бившите си вече килии в бившия си вече затвор, за да се върнат във времето. Полудели момчета с беемвета и джипове ще се опитват да газят барикадите, издигнати от децата ни, ще размахват по нощите пищови, докато децата ни будуват край пейките, боклукчийските кофи и автомобилните гуми. Закоравели лъжци ще хленчат за своя затворнически порядък, за плаца на задължителните разходки, за редките свиждания. Идеалисти ще оплакват своите идеали. Обезумели мъже в скъпи костюми ще се озъртат като лалугери, търсейки изход. Няма да го намерят. Няма изход, когато човеците, усетили тръпката на свободния дух като своя, като свой собствен и свещен избор, победили най-сетне онова мерзко, оглозгващо волята, морала и съвестта ни чувство за обреченост, излизат от старите си килии в сгромолясания затвор, за да се върнат във времето. Не, няма изход тогава. Освен да подпишеш пълната си капитулация пред живота.

Скоро, съвсем скоро ще дойде 1997-а. Ала това е стих от друга балада, балада на човешкото време, това е мелодия от друга, различна песен - песен любовна, разтърсваща, прекрасна, изкупителна, възраждаща, неземна, божествена... Детска песен.

## С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

|                                   |  |
|-----------------------------------|--|
| Предговор.....                    |  |
| ПЪРВА ЧАСТ. ЯНУАРИ                |  |
| I. КАРТИТЕ. 1996                  |  |
| Победата над Родопа (в цвят)..... |  |
| II. ПЛОЧИТЕ. 1990                 |  |
| Как се наливаше консенсусът.....  |  |
| III. БЮЛЕТИНТЕ. 1992              |  |
| Когато се каляваха триумфите..... |  |
| ВТОРА ЧАСТ. ФЕВРУАРИ              |  |
| IV. МОБИФОНТЕ. 1996               |  |
| Зоология по време на чума.....    |  |
| V. ВОЙНИТЕ. 1995                  |  |
| Майтап бе, баща ми.....           |  |
| VI. ВЯРАТА. 1994                  |  |
| Теология по време на Беров.....   |  |

### ТРЕТА ЧАСТ. МАРТ

#### VII. ЗВЕЗДИТЕ. 1992

Спомен.....

#### VIII. ЛИВАДИТЕ. 1996

Абсолютна тишина с упование.....

#### IX. ДУМИТЕ. 1994

Браво на нас!.....

### ЧЕТВЪРТА ЧАСТ. АПРИЛ

#### X. КАРТИТЕ. 1994

Ах, черепите, черепите, как хубави са те!.....

#### XI. ВЯРАТА. 1990-1996

Христос възкресе из мъртвих.....

#### XII. МОБИФОНИТЕ. 1995

Лудият на хълма.....

### ПЕТА ЧАСТ. МАЙ

#### XIII. БЮЛЕТИНИТЕ. 1996

Репортаж с лек библийски привкус.....

#### XIV. ЛИВАДИТЕ. 1996

Пресконференция също с лек библийски привкус.....

#### XV. КАРТИТЕ. 1994

Мащаб 1:250 000, почти без библийски привкус.....

### ШЕСТА ЧАСТ. ЮНИ

#### XVI. МОБИФОНИТЕ. 1995

Преразказ с елементие на разсъждение

(В помощ на учениците от VII клас).....

#### XVII. ВЯРАТА. 1990

Разказ с елементи на примирение

(Забранено на седмокласници и по-малки!).....

#### XVIII. ДУМИТЕ. 1993

Анотация с елементие на омерзение

(Забранено за всички деца!).....

### СЕДМА ЧАСТ. ЮЛИ

#### XIX. ПЛОЧИТЕ. 1990

Камерата.....

#### XX. ЛИВАДИТЕ. 1992

Импресия.....

#### XXI. ЗВЕЗДИТЕ. 1994

Ти помниш ли морето... и едрите звезди?....

### ОСМА ЧАСТ. АВГУСТ

#### XXII. ПЛОЧИТЕ. 1994

Приказка.....

#### XXIII. ВЯРАТА. 1994-1996

Легенда; после нещо като притча.....

#### XXIV. ЛИВАДИТЕ. 1995

Епитафия.....

### ДЕВЕТА ЧАСТ. СЕПТЕМВРИ

#### XXV. ВОЙНИТЕ. 1996

|                                                                                               |  |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|--|
| Изповед.....                                                                                  |  |
| XXVI. ДУМИТЕ. 1995                                                                            |  |
| Елегия.....                                                                                   |  |
| XXVII. ЗВЕЗДИТЕ. 1996                                                                         |  |
| Сиромашко лято.....                                                                           |  |
| ДЕСЕТА ЧАСТ. ОКТОМВРИ                                                                         |  |
| XXVIII. БЮЛЕТИНИТЕ. 1994                                                                      |  |
| Чугунолеяропишманбизнесменски етюд с язовир.....                                              |  |
| XXIX. ПЛОЧИТЕ. 1991                                                                           |  |
| Етюд с православен храм и синя бюлетина.....                                                  |  |
| XXX. ВОЙНИТЕ. 1996                                                                            |  |
| Етюд с изолатор, шантаж и червена бюлетина,<br>която в случая е бяла.....                     |  |
| ЕДИНАДЕСЕТА ЧАСТ. НОЕМВРИ                                                                     |  |
| XXXI. КАРТИТЕ. 1989                                                                           |  |
| Малък шлем пики.....                                                                          |  |
| XXXII. МОБИФОНИТЕ. 1995                                                                       |  |
| Недоразумение.....                                                                            |  |
| XXXIII. ЗВЕЗДИТЕ. 1996                                                                        |  |
| Майка България.....                                                                           |  |
| ДВАНАДЕСЕТА ЧАСТ. ДЕКЕМВРИ                                                                    |  |
| XXXIV. ДУМИТЕ. 1989                                                                           |  |
| Относителен брътвеж в цветно и сиво.....                                                      |  |
| XXXV. БЮЛЕТИНИТЕ. 1992                                                                        |  |
| В името на народа (шестоактна полудиалогична-<br>полупантомимична пиеска в две действия)..... |  |
| XXXVI. ВОЙНИТЕ. 1996                                                                          |  |
| Епилог.....                                                                                   |  |